gazdaság-politikai kisszótár

GAZDASÁG-POLITIKAI KIS-SZÓTÁR

R.M.G. 16 2 PÁRT BIZ.
Könyvtára.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1976

ISBN 963 09 0729 1

Főszerkesztő:
BERÉNYI JÓZSEF

Lektor:
Hoós János

Szerkesztő:
Gyenis János

Szerkesztőségi munkatárs:
Sebestyén Gyuláné

Szerzők:
Bakos Gábor
(árpolitika, külkereskedelmi politika, külkereskedelmi alapfogalmak);
Berend Iván
(beruházási politika);
Buza Márton
(bérpolitika, foglalkoztatás-politika, szociálpolitika, munkaügyi alapfogalmak);
Forgács Katalin
(általános gazdaságpolitika, agrárpolitika, politikai gazdaságtani alapfogalmak);
Gyenis János
(agrárpolitika, szövetkezeti politika, gazdaságirányítás, általános alapfogalmak);
Jankelovics János
(iparpolitika, gazdaságirányítás, vállalatgazdaságtani alapfogalmak);
Nagy László
(szövetkezeti politika, szövetkezetelméleti alapfogalmak);
Riesz Miklós
(pénzügyi politika, hitelpolitika, pénzügyi alapfogalmak);
Valló Tamás
(kereskedelempolitika, életszínvonal-politika, jövedelempolitika, belkereskedelmi alapfogalmak).

A statisztikai adatokat összeállította és ellenőrizte: Holka Gyula

ELŐSZÓ

Tíz esztendővel ezelőtt, 1966-ban jelentetett meg kiadónk egy Gazdaságpolitikai Kisszótárt, amelynek az volt a rendeltetése, hogy segédanyagként használhassák propagandisták, pártoktatásban részt vevők, közgazdászok és más érdeklődők a gazdasági reform tanulmányozásában. Cikkeinek tematikája és témája kimerült a gazdasági reformmal kapcsolatos fogalmak vázlatos ismertetésében, nem törekedett teljességre.

E munkánk sem a lexikális teljességre törekvés jegyében született. De nem is második kiadása az 1966. évi Kisszótárnak, még csak nem is egyszerűen bővített és átdolgozott kiadása. Új tematikát készítettünk, amelyben mintegy 1000 szócikk összeállításával igyekeztünk átfogni a *magyar gazdaságpolitika* általunk értelmezett összetevőinek mindegyikét, minden területét, ágazatát és szféráját, s emellett a kapcsolódó közgazdasági alapfogalmakról is rövid, csak a leglényegesebb vonásokra korlátozódó definíciókat fogalmaztunk. Arra is törekedtünk, hogy a jelenleg érvényes közgazdasági szabályozó rendszer fontosabb elemeiről fogalmi meghatározást s rövid magyarázatot adjunk.

Kisszótárunk megjelentetésével elsősorban a gazdaságpolitikát tanulmányozóknak – mellettük természetesen a propagandistáknak, tanároknak, gazdasági közíróknak, s más szakembereknek is – szeretnénk a segítségére lenni. Megfogalmazásainkban a közérthetőségre, a bonyolult fogalmak, folyamatok és összefüggések egyszerűsítésére törekedtünk, természetesen olyan igénnyel, hogy a szakmai színvonal se szenvedjen csorbát.

Ismert és elismert fogyatékosságok mellett is úttörő munkának tekintjük vállalkozásunkat még akkor is, ha ma már több közgazdasági lexikon gazdagítja szakirodalmunkat. Úttörőnek azért, mert szótárkészítő munkánk a gazdaságpolitikának mint rendszernek a feldolgozásával és szerkezetbe foglalásával függött össze. Természetesen felhasználtuk a közgazdasági lexikonirodalom néhány eddigi eredményét, így mintegy forrásműnek is tekinthető a *Vállalatgazdasági Lexikon* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966.); a *Közgazdasági Kislexikon* (Kossuth Könyvkiadó 1972.); a *Közgazdasági ABC* (Mezőgazdasági Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1973.); a *Gazdasági fogalmak magyarázata munkahelyi vezetők részére*

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1973.); a *Szakszervezeti Kislexikon* (Táncsics Könyvkiadó 1975.). Szerzőink támaszkodtak azokra a kutatási eredményekre is, amelyeket különböző kutatóhelyeken – elsősorban a *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet*ében – a gazdaságpolitika elméletének és gyakorlatának a kutatásaiban elértek. Felhasználtuk még munkánkban *Gadó Ottó:* Közgazdasági szabályozó rendszerünk 1976-ban (Kossuth Könyvkiadó 1976.) c. könyvét.

Munkánkban iránymutató jelentőségűek voltak az MSZMP XI. kongresszusának gazdaságpolitikai határozatai, az új programnyilatkozatban megfogalmazott, perspektívát adó célok. Ezek szellemében végeztük munkánkat, s egyben e határozatokat és célokat, s a kongresszus óta született gazdaságpolitikai intézkedéseket igyekeztünk munkánk során a szócikkekben feldolgozni.

Nagy segítséget jelent Olvasóink minden észrevétele, javaslata, annál is inkább, mert e Gazdaságpolitikai Kisszótárt néhány év múlva tökéletesítve, kibővítve újra kiadjuk.

A szerkesztést 1976. május 15-én fejeztük be.

Budapest, 1976. május

A KIADÓ

ÚTMUTATÓ

a Gazdaságpolitikai Kisszótár használatához

1. A szócikkeket és az utaló címszavakat szoros ábécébe soroltuk.

2. A → jel arra a szócikkre utal, ahol a megjelölt fogalom részletesebb kifejtése megtalálható. A szócikkek végén levő vagy a szöveg közben zárójelbe tett utalás *(→állami költségvetés)* azt jelenti, hogy az adott szócikkben foglaltakat az utalt szócikk tartalma egészíti ki, teszi teljesebbé.

3. A ~ jel a címszó helyett szerepel, megfelelő értelmezésben.

4. Általában kerültük a rövidítéseket, csak a legközismertebbeket (MSZMP, KGST stb.) használtuk.

5. Kisszótárunkban a magyar gazdaságpolitika fogalomrendszerét dolgoztuk fel, nemzetközi kérdésekre, különösen a tőkésországokkal kapcsolatos problémákra csak ritkán, kizárólag a magyar gazdaságpolitika jobb megértése miatt tértünk ki.

A

A–B szektor: az →*iparág*ak csoportosítása aszerint, hogy döntően →*termelési eszköz*öket vagy →*fogyasztási cikk*eket állítanak elő. Az *A* csoportba azokat az iparágakat soroljuk, amelyek túlnyomórészt termelési eszközöket, míg a *B* csoportba azokat, amelyek fogyasztási cikkeket állítanak elő. Ez az elhatárolás szoros kapcsolatban áll az →*ipar*nak →*nehézipar*ra, ill. →*könnyűipar*ra történő felosztásával, azonban teljes egészében nem fedi ezt a felosztást. Pl. a tartós fogyasztási cikkek jelentős részét az *A* szektorba tartozó nehézipari vállalatok állítják elő, a *B* szektorba tartozó könnyűipari vállalatok viszont termelési eszközöket is termelnek, amelyeket a további termelési folyamatokban használnak fel (pl. hevederek, zsákok stb.). Az ~ aránya a szocialista ipar termelésében 1975-ben 65—35% volt.

abszolút bérszínvonal-szabályozás: a →*bérszabályozás* egyik formája, amelyben az éves bérnövekedés nincs vállalati mutatóhoz kötve, hanem a növekedés mértékét – bérszínvonalra vetítve – központilag, az éves →*népgazdasági terv* keretében határozzák meg. – A →*részesedési alap* képzése az ~ esetén azonos a →*relatív bérszínvonal-szabályozási* formákat alkalmazó vállalatokéval. Az éves tervben meghatározott bérnövekedés feletti növekedésért a részesedési alap terhére, az →*állami költségvetés* javára befizetés eszközlendő. 1976-ban pl. az ~ esetén a terv (a biztosított béremeléssel együtt) tegyük fel 4,5% béremelést tesz lehetővé, de a vállalat 6%-os béremelést hajtott végre. Ekkor a túllépés 1,5%. Az első százalék után 150%-os, a további 0,5% után 250%-os befizetést kell teljesíteni. – Az ~i formát azok a vállalatok alkalmazzák elsősorban, amelyeknek a tevékenységében a →*szolgáltatás*ok dominálnak, és ahol kifejezetten létszámnövelést kívánnak elérni, ill. ahol a létszámcsökkenés nem kívánatos. Ezt a bérszabályozási formát alkalmazzák elsősorban a szénbányászatban, a villamosenergia-iparban; az →*ipar* egyes szakágazataiban (sütőipar, tejipar stb.); a vízgazdálkodásban; a →*közlekedés*ben; a →*kereskedelem* egyes szakágazataiban; a személyi szolgáltatások, a város- és községgazdálkodási szolgáltatások, a kulturális szolgáltatások területén stb.

abszolút bértömeg-szabályozás: a →*bérszabályozás* egyik formája, amelyben az éves bérnövekedés nincs vállalati mutatókhoz kötve, hanem a növekedés mértékét – bértömegre vetítve – központilag, az éves →*népgazdasági terv*ben határozzák meg. Az ~ alkalmazása esetében a terv a bértömeg lehetséges emelését írja elő. Ennek túllépése, vagy 6%-ot meghaladó átlagbéremelés esetén a →*részesedési alap* terhére a →*relatív bértömegszabályozás*ban előírt befizetéseket kell eszközölni. – Az

~t általában olyan →*ágazat*okban alkalmazzák, amelyekben a gazdasági körülmények nem teszik lehetővé, hogy a bérnövekedés vállalati teljesítménytől függjön. A ~t továbbá olyan ágazatokban alkalmazzák, ahol kifejezetten népgazdasági érdek a létszám további növekedésének megállítása, sőt bizonyos létszámcsökkentés is indokolt. Így pl. ~t alkalmaznak az ágazati hovatartozástól függetlenül az összes tervező és beruházó vállalatok, a vállalati rend szerint működő kutatóintézetek, szervezőintézetek stb. Továbbá a vaskohászatban, a vasúti és a városi közlekedésben is – minimális relativitás mellett – ez a bérszabályozási forma érvényesül.

adó: olyan (általában pénzbeli) szolgáltatás, amelyet az állam vagy más közjogi testület külön ellenszolgáltatás nélkül követelhet az →*adóalany*tól. Megkülönböztetünk →*egyenes adó*kat és →*közvetett adó*kat. 1. Az egyenes ~k esetében az adóalany viseli az ~terhet (→*jövedelemadó*, →*vagyonadó*, →*házadó*, →*földadó* stb.). 2. A közvetett ~k az áruk árát, a szolgáltatások díját terhelik, így bár az adóalany a termelő, az eladó, a szolgáltató stb., az ~ terhét a vevő, a fogyasztó stb. viseli. Ilyenek a tőkés gazdaságban alkalmazott →*forgalmi adó*k és →*fogyasztási adó*k, amelyek a →*termék*ek és →*szolgáltatás*ok forgalmához, ill. fogyasztásához vagy felhasználásához kapcsolódnak és az árban vagy az áron felül hárulnak a vevőre. – Magyarországon a →*szocialista vállalat*ok közül az →*állami vállalat*ok, az →*ipari szövetkezet*ek és a →*fogyasztási szövetkezet*ek stb. a következő főbb ~kat és ~ jellegű szolgáltatásokat fizetik: →*eszközlekötési járulék*ot, →*illetményadót*, →*nyereségadó*t, →*tevékenységi adó*t (termelésikereskedelmi adót), →*forgalmi adó*t, →*építési adó*t, →*városi és községi hozzájárulás*t, →*telekhasználati díj*at, →*telekigénybevételi díj*at és →*társadalombiztosítási járulék*ot stb. – A lakosság ~i közül a legfontosabbak a →*földadó*, a →*házadó*, a házérték adó, az általános →*jövedelemadó*, a →*mezőgazdasági lakosság jövedelemadója*, a borforgalmi adó, a →*községfejlesztési hozzájárulás*, a →*társadalombiztosítási járulék*. – Az →*állami költségvetés* bevételeinek döntő hányada, kb. 75%-a az állami vállalatok befizetéseiből származik hazánkban. Ezeket a befizetéseket ~nak nevezzük, de közgazdasági tartalmukat tekintve nem ~k, mert az államnak mint tulajdonosnak a részesedései a vállalatoknál előállított →*társadalmi tiszta jövedelem*ből, más szavakkal a társadalmi tiszta jövedelem egy részének a központosítása társadalmi szükségletek kielégítésének fedezésére. A lakosság és a →*szövetkezet*ek ~i viszont valóságos adók. Az állami költségvetés bevételeiben a lakosság és a szövetkezetek →*egyenes adó*i 8–9%-ot, →*közvetett adó*i kb. 12–13%-ot tesznek ki. – Az ~rendszer a →*gazdaságirányítás* fontos eszköze, a →*nemzeti jövedelem* újraelosztásának egyik formája. – Tágabb értelemben az ~ fogalmába beleértik az →*illeték*et és a →*vám*okat is.

adóalany: az a természetes vagy jogi személy, akit az érvényes jogszabályok →*adó* fizetésére kötelezneK. Az adó terhét nem mindig az ~ viseli. Általában az →*egyenes adók* terhelik közvetlenül az ~t, a →*közvetett adók* az áruk

árát, a szolgáltatások díját növelik; így bár az ~ a termelő, az eladó, a szolgáltató stb., az adót a vevő, a fogyasztó, a szolgáltatást igénybe vevő viseli.

adóalap: az →*adó*val terhelt →*jövedelem*, vagyon, →*forgalom*, →*áru* stb. pénzértéke vagy mértékegységben kifejezett mennyisége, amelyből az adótechnika mérőeszközeinek (→*adókulcs*, →*adótétel*) felhasználásával a fizetendő adót kiszámítják.

adókedvezmény: az →*állami támogatás* egyik formája, amely megnyilvánulhat az →*adó* összegének mérséklésében vagy fizetési halasztás (részletfizetés) engedélyezésében. Az ~ →*gazdaságpolitikai* vagy →*szociálpolitikai* célokat szolgál. Gazdaságpolitikai jellegű ~ pl. az →*élelmiszeripar*nak (a szesz-, sör- és dohányipar kivételével) biztosított mentesség az →*eszközlekötési járulék* és az →*illetményadó* fizetési kötelezettsége alól, valamint a →*nyereségadó*-kedvezmény.

adókulcs: az →*adóalap* meghatározott százaléka, amely az adókötelezettség mértékének a megállapítására szolgál.

adópolitika: a →*pénzügyi politika* és ezen belül a költségvetési politika (→*állami költségvetés*) céljainak megvalósítását szolgáló, az →*adorendszer*rel kapcsolatos elvi döntések és az →*adó*ügyi gyakorlati eljárások összessége. A →*szocialista vállalat*okkal kapcsolatban érvényesülő ~ elsősorban a vállalatok fejlesztési döntéseinek, gazdálkodásának a befolyásolását szolgálja, a lakosság vonatkozásában az ~ mindenekelőtt →*jövedelempolitikai* és →*szociálpolitikai* meggondolásokon alapul. – Magyarországon az ~ az életszínvonal növelését és a kiegyensúlyozott gazdasági növekedést segíti elő. Az adóügyi intézkedések és az adózási szabályok: 1. ösztönzik, pénzügyileg viszonylag előnyössé teszik a lakosság szükségleteinek és általában a népgazdaság érdekének megfelelő termékek termelését (az ilyen termékek termelését, ill. a termelésnövelést célzó fejlesztéseket), de megdrágítják az egészségre káros élvezeti cikkeket és a fényűzési cikkeket; 2. enyhítik a vállalati jövedelmek olyan eltéréseit, amelyek nem a vállalati munka minőségéből származnak s érdektelenné teszik a vállalatokat a közgazdaságilag nem indokolt mértékű nyereségek realizálásában; 3. előmozdítják az anyagi javakkal és a munkaerővel való takarékoskodást; 4. megakadályozzák a munkabérek túlzott mértékű emelését; 5. gátolják a tőkés →*világpiac* káros hatásainak belföldi érvényesülését. – Az ~ segítségével vonja el az állam az egyes embereknél lecsapódó indokolatlanul magas jövedelmek egy részét, valamint csökkenti a →*személyi jövedelmek* közötti indokolatlan differenciákat.

adórendszer: egy adott országban az →*adó*k fajtáinak (típusainak, formáinak), valamint az adózás alapelveinek és az adókivetés és -fizetés gyakorlati eljárásainak az összessége. Az ~ kialakulását és jellegét az →*adópolitika* határozza meg.

adótétel: az →*adóalap*ra megállapított →*adó* fix összege. Az adókivetésnek ezt a módját általában akkor alkalmazzák, amikor az adóalap (pl. →*jövedelem*) összegszerű megállapítása nehézségekbe ütközik vagy nem is lehetséges (pl. →*földadó*, →*házadó*), vagy

amikor az a cél, hogy az adó nagysága az árak változása esetén is változatlan maradjon (egyes →*forgalmi adók*).

agrárgazdaságtan: ágazati gazdaságtudomány, amely a →*mezőgazdaság* termelési viszonyaival, az agrárfejlődés törvényeivel, folyamataival, jelenségeivel foglalkozik. Elméleti alaptudománya a politikai gazdaságtan, amelynek az általános jellegű megállapításait felhasználja a mezőgazdaság konkrét társadalmi-gazdasági viszonyainak a vizsgálatához. Az agrárszektornak azonban több olyan természeti és társadalmi jellegű sajátossága van, amely bizonyos mértékben módosítja az általános gazdasági törvények és kategóriák érvényesülését. A politikai gazdaságtan ugyancsak merít az egyes gazdaságtudományok, így az ~ részletekbe menő és konkrét kutatásaiból.

agráripari egyesülés: mezőgazdasági és ipari, állami és szövetkezeti →*vállalatok* →*társulás*ának formája. Az ~ben →*állami gazdaságok*, →*mezőgazdasági termelőszövetkezetek* (esetenként →*mezőgazdasági szakszövetkezetek*), elsősorban élelmiszeripari →*állami vállalatok*, de egyéb ipari vállalatok is (esetenként →*ipari szövetkezet*ek) társulhatnak, hogy terveik összehangolásával, eszközeik egyesítésével és célszerűbb hasznosításával, fejlesztési koncepcióik összehangolásával emeljék gazdálkodásuk színvonalát és fokozzák annak tervszerűségét. Az ~ mint szervezet a tagvállalatok munkáját különböző, közösen szervezett szolgáltatásokkal segíti, szorosabbá teszi a →*mezőgazdaság* és a →*feldolgozó ipar*, az állami vállalatok (gazdaságok) és a szövetkezetek kapcsolatát.

agráripari komplexum: az →*ipar* és a →*mezőgazdaság* között kialakuló szoros és tartós gazdasági kapcsolatok vállalati szervezeti formában való megvalósulása. A két ágazat közötti kapcsolatokat korábban főként a vertikális →*integráció* fogalmával jelölték. A napjainkban terjedőben levő ~ annyiban jelent többet és újat a vertikális integrációval szemben, hogy nemcsak a meglevő vállalatok szerződéses kapcsolatát, esetleg társulását eredményezi, hanem új típusú vállalatok (kombinátok) létrejöttét is jelenti. →*agráripari egyesülés*

agrárolló: a mezőgazdasági és az ipari áruk olyan →*árollója*, amely azt fejezi ki, hogy az ipari termékek →*árszínvonala* jobban emelkedik, mint a mezőgazdasági termékeké; tehát valamely bázisidőponthoz képest az →*árarányok* a mezőgazdaság számára kedvezőtlenül alakulnak.

agrárpolitika: a →*gazdaságpolitika* része, a →*mezőgazdaság* folyamataiba való céltudatos beavatkozás. A beavatkozás annál eredményesebb, minél jobban megfelel a gazdasági életben érvényesülő objektív törvényszerűségek és összefüggések követelményeinek. Emellett az ~i döntésekben messzemenően figyelembe kell venni a mezőgazdaság természeti és társadalmi sajátosságait. A tudományosan megalapozott ~ban – ugyanúgy, mint a gazdaságpolitikában – a korábbi döntések nyomán kialakult adottságok, a meglevő szükségletek és lehetőségek, valamint a preferált célok minél pontosabb ismerete szükséges. Természetesen egy-egy ~i döntés minden következményét nem lehet előre felmérni és mérlegelni. Ko-

runkban az ~i döntések legfontosabb kritériumai a politika területén vannak. Ha politikailag helyes a döntés vagy az intézkedés, akkor gazdasági haszna hamarosan kibontakozik. Az ~ fogalmába tartoznak nemcsak a mezőgazdaságot érintő döntések, hanem a döntések megvalósítását szolgáló gyakorlati intézkedések és azok végrehajtása. A szocialista mezőgazdaságban a termelési eszközök →*társadalmi tulajdon*a lehetővé és egyben szükségessé teszi a tudományosan megalapozott agrárpolitikai döntések és a megvalósításukat szolgáló eszközrendszer kidolgozását, továbbá közöttük a megfelelő összhang biztosítását.

agrotechnika: tágabb értelemben a →*mezőgazdasági* termelésben alkalmazott technikai eszközök és technológiai eljárások összessége. Ide tartoznak mindazok a gépek, berendezések, műtrágyák, növényvédő szerek, továbbá az olyan termesztési és tenyésztési módszerek, amelyeket a talajműveléstől a betakarításig, az állatok tartásától, gondozásától az állati termékek nyeréséig felhasználnak. Az ~, hatékonyságát fokozza, ha a korszerű eszközök és módszerek bevezetését a termelési folyamat egészére kiterjesztik. A →*tudományos-technikai forradalom* vívmányai átalakítják a mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki bázisát, ami átmenetileg növeli a termelés →*eszközigényesség*ét. – Szűkebb értelemben a növénytermeléssel kapcsolatos eljárásokat sorolják az ~ fogalomkörébe. Ilyenkor az állattenyésztésben alkalmazott módszereket zootechnikának nevezik.

akkumuláció: →*felhalmozás*

alapanyag: a termelő tevékenység alapvető anyagi bázisát képező →*munkatárgy*. Jellegét a →*végtermék* határozza meg, pl. alumíniumgyártás ~a a timföld, a cellulózgyártásé a fa. Tágabb értelemben ~oknak tekintjük a népgazdaság szempontjából kiemelkedő fontosságú →*nyersanyag*okat, pl. szén, kőolaj, földgáz, vasérc stb.

alapberuházás: minden olyan – általában a →*beruházó* telekhatárán belüli – →*beruházás*, amelyet a megvalósítás után a beruházó üzemeltet és saját →*állóeszköz*ei között tart nyilván. Tervezési, finanszírozási és kivitelezési szempontból az ~ fogalmába tartozik a →*járulékos beruházás* is. A beruházások tervezésében rendkívül nagy szerepe van az alap-, a járulékos és a →*kapcsolódó beruházás*ok összefüggéseinek, különösen annak, hogy közöttük a kapacitásokat és a megvalósítási időt illetően koordináltság jöjjön létre.

alapképzés: →*vállalati alapok; →szövetkezeti alapok*

alapok: →*vállalati alapok; →szövetkezeti alapok*

alapszabály: a →*szövetkezet* működésének közgyűlési hatáskörben alkotott legfőbb belső normája, amelyet az állami felügyeleti szerv (járási tanácsi hivatal) törvényességi szempontból felülvizsgál és jóváhagy. Az ~ban meg kell határozni a szövetkezet nevét, székhelyét, tevékenységi körét; szervezetére és szerveinek működésére vonatkozó főbb szabályokat; testületi szervei tagjainak számát, működésük időtartamát, a tisztségek betöltésének és megszűnésének módját; a →*szövetkezeti tag*ok alapvető jogait és kötelességeit, különösen a személyes közreműködés és a vagyoni hozzájárulás módját; a közös va-

gyon kialakításának és növelésének módját, a munkadíjazás, valamint a gazdalkodási eredmény felhasználásának főbb elveit; a szövetkezet képviseletének módját; s végül minden egyebet, aminek az ~ba való felvételét jogszabály kötelezően elrendeli. A többi között ~i kérdés azoknak a keretrendelkezéseknek a konkrét kitöltése, amelyekben a törvény a szabályozás részleteit a szövetkezetre bízza. Az ágazati törvényerejű rendeletek szövetkezeti ágazatonként további kötelező tartalmat határoznak meg. Pl. a →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti* ~ban rögzíteni kell a →*háztáji gazdaság*ra vonatkozó irányelveket. Az ~ az itt ismertetetteken felül a szövetkezet szervezetére, működésére és gazdálkodására vonatkozó minden olyan előírást tartalmazhat, amelynek az ~ba való felvételét a →*közgyűlés* a helyi viszonyokra és a szövetkezet sajátosságaira tekintettel szükségesnek tartja.

alsó-felső árhatár: bizonyos termékekre, termékcsoportokra az árhatóság által előírt legalacsonyabb és legmagasabb →*ár*, amelyek között a vállalatok adásvételi ügyletet köthetnek. A vállalati ármegállapodások keretében az alsó határnál alacsonyabb és a felső határnál magasabb ár nem köthető ki. Olyan termékekre írnak elő ~t, amelyek termelésének a biztosításához indokolt az árak mozgását alulról is behatárolni. Az érvényesíthető legmagasabb árat →*maximált ár*nak, a legalacsonyabbat védőárnak is nevezik.

améta: közös számlára történő értékesítés, amelynek keretében a termelővállalat a termelési költségeket és bizonyos nyereséget magában foglaló →*elszámoló ár*on adja át az árut a külkereskedelmi vállalatnak. Célja, hogy a termelő- és a külkereskedelmi vállalatot a közös →*nyereségérdekeltség*en keresztül ösztönözze a külkereskedelmi ügyletek hatékony lebonyolításában. Miután a külkereskedelmi vállalat eladta az árut, a tényleges eladási ár és az elszámolóár közötti különbözeten osztozik a termelővállalattal. Az osztozási arányt előre szerződésben rögzítik. A bizományi kapcsolattal összehasonlítva: egyrészt a →*bizomány* egyedi, alkalmi, az ~ viszont tartós, állandó kapcsolat; másrészt, míg a bizományban a külkereskedelmi vállalat nem vagy csak a megbízó külön jóváhagyásával köthet ügyletet a →*limit*áron alul (exportban), ill. felül (importban), addig az ~ában egyes ügyletek árai a limitáron alul is lehetnek, mivel itt a cél az, hogy a közös számla végeredményében mutasson nyereséget.

amortizáció: az →*állóeszközök* elhasználódásából eredő értékcsökkenés, a termelés folyamán elhasználódott állóeszközök →*érték*ének az a része, amely az új →*termék* értékébe megy át. Az állóeszközök több termelési ciklusban vesznek részt, és fokozatosan adják át értéküket a készülő termékeknek. Az ~ a →*termelési költségek* között szerepel, a termék →*önköltség*ének részét alkotja, és annak →*ár*ában térül meg. Az önköltségben elszámolható ~t az →*amortizációs kulcs*ok, ill. értékcsökkenési normák alapján számítják ki. Az ~ egy részét az állam elvonja, másik része a vállalat →*amortizációs alap*jába kerül, s így a →*fejlesztési alap* részét képezi. Az ~t az állóeszközök bruttó értéke után számítják. – Hazánk-

ban lineáris leírást alkalmaznak, azaz a leírási kulcsok évről évre azonosak. Azokat az állóeszközöket, amelyek bruttó értékét már teljes egészében leírták, nullára leírt állóeszközöknek nevezzük, amelyek további használata esetén a vállalatok üzemeltetési járulékot fizetnek.

amortizációs alap: az →*állóalap*ok értékének az a része, amely az új termék értékébe átment. Az állóalapok szinttartását, pótlását, bővítését szolgálja, azonban a fejlesztésnek is forrása lehet. A képződő ~ 40%-át az állam központosítja. Az ~ 60%-ából és a →*nyereség*ből képződő →*fejlesztési alap* a vállalatok önálló fejlesztési elképzeléseinek a megvalósítását szolgálja.

amortizációs kulcs: a bruttó érték százalékában állóeszközfajtánként meghatározott norma, amely az adott →*állóeszköz* értékének egy év alatt bekövetkező csökkenését fejezi ki. Az ~ot az →*Országos Tervhivatal* és a →*Pénzügyminisztérium* együttesen állapítja meg. Az ~ok állóeszközfajtánként történő meghatározásában figyelembe veszik az állóeszközök →*erkölcsi kopását*, →*fizikai kopását* és élettartamát egyaránt. A legkisebb ~ 3% az épületek esetében, amely 33,33 éves élettartamot jelent, legnagyobb a tehergépkocsik esetében 25%, amely 4 éves élettartamot feltételez.

anyaggazdálkodás: a termeléshez szükséges anyagok beszerzésétől a felhasználás ellenőrzéséig tartó műszaki, szervezési, ügyviteli gazdálkodási tevékenységek összessége. A vállalati ~nak fontos szerepe van a termelés ütemességének és folyamatosságának a megvalósításában, az anyagok kellő mennyiségének, minőségének, választékának a leggazdaságosabb forrásból történő beszerzésében.

anyaghányad: a →*termelési költségek* százalékában kifejezett, termékegységre jutó anyagfelhasználás. Az ~ →*iparág*anként erősen eltérő. Az iparban átlagosan 66–67%, az élelmiszeriparban azonban mintegy 80, a kohászatban 70, a műszeriparban viszont mindössze 50% körül alakul.

anyagi érdek: a →*gazdasági érdek* alapvető megnyilvánulása; amely a társadalom összességét, egyes csoportjait (termelő kollektívákat, →*vállalat*okat stb.), ill. az egyéneket olyan cselekvésre ösztönzi, hogy az saját anyagi jólétük növelését szolgálja. →*érdek*

anyagi érdekeltség: a szocialista →*gazdaságirányítás* egyik fő eszköze, amelyet elsősorban az anyagi javak előállításában, lehetőség szerint azonban a gazdasági élet más területein is alkalmaznak. Az ~ rendszere: a több és a jobb munkára való ösztönzés eszközeinek összessége. Alkalmazása és állandó fejlesztése azért szükséges, mert a szocializmusban a munka még nem válhatott az ellenszolgáltatástól függetlenül, kizárólag belső indítékra végzett tevékenységgé. Természetesen a munkának ma is vannak a meghatározó jelentőségű →*anyagi érdek* mellett erkölcsi hajtóerői is. – Az ~ alkalmazásának két fő területe van: az egyik a dolgozók munkájának, a másik a →*vállalat*ok tevékenységének ösztönzése. A dolgozók munkájának ösztönzése a személyes ~re épül, ami azt jelenti, hogy a dolgozók jövedelme elsődlegesen a végzett munkájuk mennyiségétől és minőségétől függően alakul. Vagyis az anya-

gi javak elosztásának fő elve a szocializmusban a →*munka szerinti elosztás*. Helyes alkalmazásával, megfelelő formáinak kiválasztásával közelítik az egyéni érdeket, a →*csoportérdek*et és a →*társadalmi érdek*et egymáshoz. Az ~i rendszer másik területe a vállalatok tevékenységének ösztönzése. A vállalat működésének eredményességét a gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében elsősorban a →*nyereség* alakulása jelzi, ami két részre: vállalati jövedelemre és különböző címeken történő befizetésekre oszlik. A vállalatnál maradó jövedelem nagysága és annak alakulása ösztönzi a termelő kollektívát a nagyobb eredmények elérésére. Az 1957-ben bevezetett →*nyereségrészesedés* az egyes dolgozókat is érdekeltté teszi a vállalati nyereség növekedésében. →*gazdasági érdek*

anyagi és kulturális szükségletek: a lakossági →*szükségletek* két alapvető csoportja, amikor is a szükségleteket jellegük szerint különböztetjük meg. Az anyagi szükségletek körébe azok tartoznak, amelyek kielégítése elsősorban →*termék*ek fogyasztása útján történik. Ide soroljuk: a termékek formájában elfogyasztott javakat (pl. élelmiszerek, ruházati termékek stb.); az anyagi szolgáltatásokat (pl. víz, gáz, villanyáram, személyszállítás, javítások stb.). A kulturális szükségletek körébe az emberek személyiségének kibontakozását, szellemi igényeik kielégítését célzó szükségletek tartoznak. Ide soroljuk: pl. az oktatás, a kultúra, a művészetek, a sport stb. iránti szükségleteket. – Az emberi szükségleteknek olyan elemei is vannak, amelyeket nem lehet egyértelműen az egyik vagy másik csoportba sorolni (pl. egészségügyi ellátás stb.). Ezek anyagfogyasztását az anyagi szükségletekhez, más részeit a szélesebben értelmezett kulturális szükségletekhez sorolják.

anyagköltség: a termelés során felhasznált (nyers-, alap-, segéd-, üzem-) anyagok, vásárolt energia, víz, gőz, alkatrészek, fogyóeszközök, göngyöleg pénzben kifejezett értéke. Az ~ a termelési költség legjelentősebb hányadát képezi, ezért az anyag- és energiatakarékosság a →*termelési költségek* legfontosabb eszköze. →*anyaghányad*

apport: üzemgazdasági jellegű, kiegészítő →*beruházás*

aranykorona: a földek minőségét kifejező mutató, amit elsősorban a →*földadó*kivetés céljára használnak. Az adott földterület tiszta jövedelmét fejezte ki az 1875-ben érvényes pénzértékben. Az egyes földterületek tényleges termőképességét és fekvését azonban ma már nem jelzi pontosan, mivel megállapítása óta lényegesen megváltoztak a mezőgazdasági termelés körülményei. Napjainkban a földek minősége és az adott területen elérhető tiszta jövedelem nagysága viszonylag gyorsan változik, alakulását több tényező együttesen befolyásolja, ezért egy újabb földértékelés végrehajtása vált időszerűvé.

arányok: →*népgazdasági arányok*

arányosság: *(a társadalmi újratermelési folyamatban):* olyan állapot, ill. helyzet, amikor az →*újratermelés* különböző oldalai, fő folyamatai egymással tartós összhangban vannak, tehát különböző mozzanatai (termelés és fogyasztás) megfelelnek egymásnak, és így a közöttük levő kapcsolatokat közvetítő forgalom zavartalan. Az ~ az újratermelés fő- és részarányainak meghatározott rendszerét feltételezi, amikor

a termelőtevékenység a rendelkezésre álló erőforrásokhoz képest optimálisan elégíti ki a társadalom →*szükséglet*eit. Nem áll fenn ~ akkor, ha a fejlődés folyamatában a termelés színvonala és szerkezeti összetétele nem felel meg a termelő és az egyéni fogyasztás változó szükségleteinek. Az újratermelési folyamat ~át és aránytalanságait csak a folyamat egészének mennyiségi és minőségi elemzése alapján lehet megállapítani. A tőkés gazdaság fejlődésére jellemző, hogy az objektíve szükséges arányok csak aránytalanságokon, tehát ingadozásokon, válságokon keresztül törnek utat maguknak. A szocialista tulajdonviszonyok lehetővé teszik az ~ állandó és tudatos (tervszerű) fenntartását, biztosítják a szocializmus alaptörvényének érvényesülését, ugyanakkor lehetővé teszik a →*gazdaságosság* megvalósulását az újratermelési folyamatban. →*népgazdasági arányok*

autak árrendszer: →*árrendszer*

autarkia: olyan →*gazdaságpolitikai* koncepció, amely arra törekszik, hogy a nemzetgazdaság saját belső erőforrásaira támaszkodjék, s a fontosabb termékek teljes egészét vagy nagyobb hányadát belföldön termeljék meg. Ez a törekvés az illető ország gazdasági kapcsolatainak szűküléséhez, végső soron politikai elszigetelődéséhez vezet, egyben akadályozza a nemzetközi munkamegosztás egészséges kibontakozását. Korunkban gyorsuló ütemben csökken a realitása az autarkiás gazdaságpolitika folytatásának, mivel az ilyen irányú törekvések jelentősen fékezik a gazdasági növekedést. Nem teszik pl. lehetővé a kis belső piaccal rendelkező országoknak azt, hogy gazdaságosan alkalmazzák a modern technikát, és optimális sorozatnagyságban állítsák elő a termékeket, s csaknem minden területen a technika költséges fejlesztésére kényszerülnek.

automatizálás: a modern →*gépesítés*, egyben a nagyüzemi termelés legfejlettebb formája, amikor nemcsak az egyes munkaműveleteknek, hanem a termelés egészének irányítását és ellenőrzését is gépek, műszerek segítségével végzik. A gépesítéskor a termelési folyamatot műveleteire bontották, az ~kor viszont magasabb szinten újra összekapcsolják azokat, és automatizált gyártási láncokat hoznak létre. Az ~ során a termelési folyamat valamennyi eleme megváltozik az anyagellátástól, a munkaszervezéstől egészen a gyártmányok konstrukciójáig. Az ~ a →*tudományos-technikai forradalom* fontos tényezője, egyben a →*kommunizmus* anyagi-műszaki bázisának lényeges eleme. Alkalmazásával a →*munkatermelékenység* ugrásszerűen emelkedik. Segítségével alkotó jellegűvé válik az emberi munka, mivel létrejönnek a fizikai és a szellemi munka közötti különbségek megszüntetésének technikai feltételei.

automatizmusok: a →*gazdasági mechanizmus*ban kibontakozó olyan, sok esetben spontán jellegű jelenségek és folyamatok, amelyek valamely központi intézkedés hatására, vagy éppen annak elmulasztása esetén viszonylagos önállósággal keletkeznek, mennek végbe és fejtenek ki hatásokat a gazdasági élet különböző területein. A szocialista állam a →*gazdaságirányítás* rendszerének kialakítása és működtetése során szabályozhatja (pl. korlátozhatja) az ~ keletkezését, működését,

esetleges káros hatásaikat. Nagyobb szerepük van az ~nak az áru- és pénzviszonyok fokozott felhasználása esetén, amikor a →*népgazdasági tervek* nem terjednek ki teljes részletességgel a gazdasági élet minden mozzanatára. Ilyenkor a gazdaságirányítás központi szervei a fő →*népgazdasági arányok*at tervezik meg, s azokat a központi szabályozókat alakítják ki, amelyek keretei között a vállalatok viszonylag önállóan gazdálkodnak. Ebben az esetben tudatosan szabályozott piaci ~ segíthetik a központi intézkedésekkel karöltve pl. azt, hogy a vállalatok termékszerkezete a népgazdasági tervnek megfelelően alakuljon, vagy pedig az áremelkedések összességükben ne haladják meg a tervezettet. Kedvezőtlen automatizmusok is érvényesülhetnek. Ezért az állami szerveknek a →*gazdaságpolitika*, ill. ezen belül gazdaságirányítási rendszer kialakítása és megvalósítása során a lehetőség szerint mindig számolniuk kell az intézkedéseknek az ~on keresztül érvényesülő és tovagyűrűző hatásával.

autonóm vámrendszer: →*vámrendszer*

Á

ágazat: a társadalmi →*munkamegosztás* következtében az egyes →*népgazdasági ág*akon belül végbement tagozódási egység. Az →*ipar*on belül pl. 9 ~ot, 20 al~ot, 68 szak~ot különböztetünk meg (→*ipar ágazati rendszere*). – Az egyes ~okat, al~okat és szak~okat a termelés jellege, a termékek rendeltetése, az alkalmazott technológia, a felhasznált nyersanyagok egyneműsége stb. szerint különítjük el egymástól.

ágazati gazdaságpolitika: az általános →*gazdaságpolitika*nak valamely →*népgazdasági ág*ra vagy →*ágazat*ra irányuló részterülete: az adott ág vagy ágazat fejlesztésére irányuló és a vele összefüggő általános célok, elvek, adott feladatok, konkrét előirányzatok és eszközök (pl. speciális →*gazdasági szabályozók*) rendszere. A ~ és az általános gazdaságpolitika között a rész és az egész dialektikus kapcsolata érvényesül, úgy, hogy az ~ mindig alá van rendelve az általános gazdaságpolitikának. Ugyanakkor az általános gazdaságpolitikával konzisztens ~ visszahat az általános gazdaságpolitikára, segíti céljai megvalósításában. →*iparpolitika;* →*agrárpolitika;* →*kereskedelempolitika;* →*külkereskedelmi politika;* →*közlekedési politika*

ágazati irányító szervek, *ágazati minisztériumok, minisztériumok:* közvetlenül a Minisztertanácsnak alárendelt országos hatáskörű szervek, amelyeknek feladata a magyar népgazdaság egy-egy →*ágazat*ának irányítása, szervezése és ellenőrzése, ágazatfejlesztési koncepciók kimunkálása. A minisztériumok élén a kormány egy-egy tagja, a miniszter áll, akit távollétében az államtitkár helyettesít. Az ~ az állami vállalatok meghatározott körében felügyeleti jogot gyakorolnak. Ebben a minőségükben az ~ vállalatokat alapítanak, összevonnak, szétválasztanak vagy felszámolnak, kinevezik, ill. felmentik a vállalatok vezetőit, sokrétűen ellenőrzik, irányítják a vállalatok tevékenységét. Népgazdaságunk ágazati minisztériumai a következők: Belkereskedelmi Minisztérium, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium. Az →*ipar* mint ágazat irányítása három minisztérium között oszlik meg: Kohó- és Gépipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium. Az →*élelmiszeripar* irányítását a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium látja el. →*funkcionális irányító szervek*

ágazati kapcsolatok mérlege: olyan „sakktábla"-szerű kimutatás, amelynek sorai és oszlopai egy-egy népgazdasági ág, iparcsoport, szakágazat, összefoglaló elnevezéssel: gazdasági szektor adatait tartalmazzák olyképpen, hogy a sorok jelentik az egyes szektorok ki-

bocsátását, azaz termelését, szolgáltatását, az oszlopok pedig a szektor ráfordításait, felhasználásait. Az ~t az angol nyelvű szakirodalom – tartalmánál és szerkezeténél fogva – →*input-output* (ráfordítás-kibocsátás) táblának, az ezzel kapcsolatos elemzéseket input-output analízisnek nevezi. Három fő részből áll. 1. Termelőágazatok termelése és anyagfelhasználása. 2. Végső felhasználás és a bruttó termelés összesen. 3. Hozzáadott értékek és források összesen. – Az ~ lehetővé teszi az elmúlt időszakok népgazdasági tevékenységének alapos, sokrétű elemzését és a →*népgazdasági terv*ek minden ágazati összefüggés figyelembevételével történő, megalapozott összeállítást.

állami beruházás: az állam által kitűzött célokat szolgáló és állami szerv által egyedileg vagy csoportosan eldöntött, nagyrészt az →*állami költségvetés*ből finanszírozott →*beruházás*. ~ a →*nagyberuházás*, a →*célcsoportos beruházás* és az →*egyéb állami beruházás*ok. Az ~okat elsősorban a döntési jog szempontjából lehet megítélni. Ezeket a beruházásokat jellegüktől függően a kormány, a minisztériumok, az országos főhatóságok, a megyei, a városi tanácsok vagy a felsoroltak felhatalmazásából valamelyik költségvetési intézmény vezetője hagyja jóvá. Az ~ céljait a →*népgazdasági terv*ben tételesen, csoportonként vagy a pénzügyi keret meghatározásával hagyják jóvá. Az ilyen beruházások végrehajtására az állam termelő jellegű beruházások esetében általában visszatérítendő ún. →*állami kölcsön*t, nem-termelő jellegű beruházások esetében általában vissza nem térítendő →*költségvetési juttatás*t biztosít. Kivételes esetben termelő jellegű beruházás is megvalósulhat vissza nem térítendő állami költségvetési juttatásból. Az ~ok a döntésből következően kötelező erejű tervfeladatok, mert azokat a tervben megjelölt vállalatok és intézmények állami határozat alapján kötelesek a kitűzött célnak megfelelően megvalósítani. Az ~ aránya az összes beruházásokon belül elsősorban annak függvénye, hogy egy időszakban milyen a beruházások szerkezete. A növekvő arányú nem-termelő beruházások (pl. a negyedik ötéves tervben a lakásépítkezésekre fordítható beruházási összegek aránya a korábbi időszakhoz képest lényegesen emelkedett) emelik az állami döntési jogkörben megvalósuló beruházások arányát is. Az ötödik ötéves tervben jelentős az alapanyagtermelő és az energiatermelő ágazatok fejlesztése. Ez 44%-ról 50%-ra növeli az ~ok arányát.

Állami Biztosító: az egységes állami szocialista pénzügyi rendszer része, a pénzügyminiszter irányítása és felügyelete alatt álló pénzügyi intézmény, amely az önálló elszámolás alapján, jogi személyként működik. Fő feladata: a →*biztosítás*sal kapcsolatos tevékenységek szervezése, összpontosítása és megoldása. A feladatkörébe tartozó főbb vagyonbiztosítási fajták: tűz-; betöréses lopás-; ablak-; általános és gépjárműfelelősség-; általános háztartási; mezőgazdasági termelőszövetkezeti háztáji; szállítmány- stb. biztosítás. Személybiztosítási tevékenysége: élet- és balesetbiztosításra tagolódik. Biztosítási rendszerünk egyik sajátossága, hogy az állami vállalatok is köthetnek vagyonbiztosítást. Ennek, az egyébként

fakultatív biztosításnak a megkötésében azért érdekeltek, mert elemi káraik anyagi következményeit maguknak kell viselniük; s ezt a kockázatukat vállalja át az ~.

Állami Fejlesztési Bank: →*állami beruházás*ok és a központi döntés alapján fejlesztési kölcsönből megvalósuló → *vállalati beruházás*ok finanszírozását ellátó pénzintézet. A Magyar Beruházási Bankból alakult 1972. január 1-én. Feladata: a fent megnevezett beruházások finanszírozásán kívül, e beruházásokkal kapcsolatos →*forgóalap*-juttatás finanszírozása; az ilyen beruházások előirányzatának vizsgálata, elemzése; számlák vezetése; a beruházások megvalósulásának ellenőrzése. A →*gazdaságirányítás* központi szervei részére összefoglaló pénzügyi információkat készít a beruházási tevékenységről.

állami gazdaság: szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amelyben a földterület és az egyéb termelési eszközök, a létrehozott termékek →*állami tulajdon*ban vannak. Működése az iparvállalatokéval azonos elveken nyugszik: az alkalmazott technika és az ehhez párosuló munkaszervezés fejlett, vezetője az állam által kinevezett igazgató, dolgozói havonta →*munkabér*t kapnak stb. Fő feladata, hogy vetőmagvakkal, szaporítóanyagokkal, tenyészállatokkal lássa el az egész mezőgazdaságot, minőségi élelmiszereket juttasson a lakosságnak és a →*külkereskedelem*nek; példát mutasson a legkorszerűbb mezőgazdasági termelés folytatásában. Az ~ok száma 1975. végén 150 volt, az 1960. évi 333-mal szemben. Ezek a gazdaságok a szántóterület 13%-án, az összes mezőgazdasági földterületnek pedig 11%-án gazdálkodnak és a mezőgazdasági aktív keresőknek mintegy a 13%-át foglalkoztatják. Fizikai dolgozóik a munkásosztályhoz tartoznak. →*állami vállalat*

állami gazdaságok nyereségadója: az →*állami gazdaság*oknál és állami erdőgazdaságoknál keletkezett →*nyereség*ből az →*állami költségvetés* számára kötelező befizetés, amely bizonyos vonatkozásokban eltér a →*nyereségadó* általános elveitől. Az állami gazdaságok és az állami erdőgazdaságok, az →*állami vállalat*okra előírt, de az átlagnál alacsonyabb nyereségadót fizetnek, mivel 1976. január 1-étől az általános nyereségadó 60%-át – kedvezményként – →*fejlesztési alap*juk javára számolhatják el. Ez nagyrészt ellensúlyozza az átlagosnál kevesebb tiszta jövedelmet tartalmazó mezőgazdasági →*ár*akból származó hátrányukat. – Az állami gazdaságok a nagymértékben bérigényes termelésükre, továbbá az egyes gazdaságok között meglevő – bár a →*mezőgazdasági szövetkezet*eknél kisebb – jövedelemdifferenciákra való tekintettel a →*részesedési alap* növelése után is kedvezményes progresszív adót fizetnek.

állami ipar: elméletileg az →*ipar* és az →*építőipar* →*állami szektor*a; a tervezésben és a statisztikában az →*állami tulajdon*ban levő →*ipari vállalat*ok összessége (gyűjtőneve). Ide tartoznak a minisztériumok (minisztériumi ipar) és a tanácsok (tanácsi ipar) irányítása alatt levő ipari vállalatok. – Az ~ teljes termelése 1975-ben az egész ipari termelés 93%-a volt; az ~-ban foglalkoztatták az összes ipari dolgozók 84%-át.

állami kölcsön: →*állami beruházás*okhoz nyujtott, visszatérítendő állami juttatás. Kedvezőbb a →*bankhitel*nél, mert kisebb a →*kamatláb*a, s hosszabb a visszafizetési határideje. →*kölcsön*

állami költségvetés: a szocialista gazdaságban 1. pénzügyi terv, amelyben az állam előirányozza a központi pénzalapba befolyó →*társadalmi tiszta jövedelem* mennyiségét, forrásait és felhasználását; 2. maga a központi állami pénzalap állami funkciók finanszírozására. Az ~ a →*népgazdasági terv* és ezen belül a pénzügyi mérlegrendszer (→*pénzügyi mérlegek*) része, amelyet az államhatalom legfőbb szerve, az országgyűlés hagy jóvá. A →*gazdaságirányítás* fontos eszköze (→*költségvetési politika*). — Az ~ben központosított jövedelmeket az állam túlnyomórészt →*felhalmozás*ra és közös társadalmi →*szükséglet*ek kielégítésére fordítja. A felhalmozás költségvetési pénzellátását 1. a vállalati →*állóalap*ok és →*forgóalap*ok bővítésének (hitelnyújtás v. vissza nem fizetendő juttatás, →*állami támogatás* alakjában való) finanszírozása; 2. a nem-termelő →*beruházás*ok (utak, kórházak, iskolák stb.) megvalósítása; 3. anyagi tartalékalapok létrehozása jelenti. A közös társadalmi szükségletek kielégítését az ~ közületi kiadásai szolgálják. Ide tartoznak az állam szociális, egészségügyi, kulturális, igazgatási, jogbiztonsági és védelmi kiadásai. – Az ~ bevételeinek legnagyobb hányada az →*állami vállalat*októl származik (ezek termelik a társadalmi tiszta jövedelem legnagyobb részét), ezt nagyságrendi sorrendben a →*szövetkezeti szektor*, majd a lakosság befizetései követik. A szövetkezeti és a lakossági jövedelmek költségvetési elvonásának fő formája az →*adó*; a vállalati jövedelmek központosításának formái a →*gazdaságirányítás* rendszerétől függően különbözőek lehetnek. A szocialista gazdaságban a hagyományos megoldás az ún. kétcsatornás jövedelemelvonási rendszer, amelyben a vállalatok →*forgalmi adó* és →*nyereség* befizetése alakjában adják át az ~nek a létrehozott tiszta jövedelem túlnyomóan nagy részét. Az ösztönzés pénzügyi formáinak továbbfejlesztésével kialakul a →*többcsatornás jövedelemelvonási rendszer*, amelyben az említett két „csatornán" kívül (ill. helyett) több elvonási formát alkalmaznak a vállalati gazdálkodás befolyásolására. A vállalati forgalmi adó és a nyereség befizetése, mint elvonási forma helyébe a →*nyereségadó* lép; a többi érvényes elvonási formák közül pl. az →*illetményadó* a munkaerővel, az →*eszközlekötési járulék* a vállalati eszközökkel való takarékosságra ösztönöz. – A szocialista gazdaságban a hagyományos típusú ~ a tanácsok és a társadalombiztosítás költségvetését is magában foglalja. – Ha az ~ bevételei meghaladják a kiadásokat, akkor bevételi többlettel (szufficittel), ha kiadásai haladják meg bevételeit, akkor hiánnyal (deficittel) zárul. A szocialista országok ~e a békés fejlődés éveiben többnyire bevételi többlettel zárul. Az ~ bevételi többletét a hagyományos közgazdasági elmélet a szocialista költségvetés fontos vonásának, fő követelményének, a pénzügyi, sőt az általános népgazdasági egyensúly jelének tekintette. Valójában az ~ egyenlegének előirányzatát a termelőkapacitások optimális kihasználá-

sával létrehozandó →*piaci egyensúly* követelményének kell alárendelni. Ha ennek az egyensúlynak a létrehozásához központi állami pénzmegtakarítás szükséges, akkor bevételi többletet kell képezni, ha azonban a gazdaság más területein képződött megtakarítás (és az ebből adódó →*kereslet*kiesés) állami kiadási többletet igényel, akkor költségvetési hiányt indokolt előirányozni. – Az ~ a bevételi többletből létrehozott pénzmegtakarítást bankszámlán tartja, a kiadási többletből adódó pótlólagos pénzszükséglet pedig vagy →*bankhitel*ből fedezi, vagy belső államkölcsön kibocsátásával. – A Magyar Népköztársaság 1975. évi költségvetése 313,3 milliárd Ft bevétellel, 316,2 milliárd Ft kiadással, tehát 2,9 milliárd Ft hiánnyal zárult. Az állami vállalatok, →*ipari szövetkezet*ek és a →*fogyasztási szövetkezet*ek befizetései 234,9 milliárd Ft-ot (a bevételek 75%-a), a mezőgazdasági szövetkezeteké 8,0 milliárd Ft-ot (2,6%), a lakosságé 16,2 milliárd Ft-ot (5,2%); egyéb bel- és külföldi pénzügyi műveletek előirányzata 54,1 milliárd Ft-ot (17,2%) tett ki. A kiadás 65,0 milliárd Ft (20,6%) beruházás, 103,4 milliárd Ft (32,7%) az állami vállalatok és a szövetkezetek részére előirányzott →*állami támogatás* volt; társadalombiztosítási kifizetésekre 43,0 milliárd (13,6%), egészségügyre 12,8 milliárd (4,1%), kulturális feladatokra 22.0 milliárd (6,9%), védelemre 11,8 milliárd (3,7%), út- és hídfenntartási, város-, község- és vízgazdálkodási kiadásokra 15,4 milliárd (4,9%) Ft stb. kiadás terhelte az ~t 1975-ben. →*költségvetési juttatás*

állami preferenciák: →*preferencia*

állami szektor: az →*állami vállalat*oknak, az állami vállalatok más belföldi vagy külföldi gazdasági egységekkel létesített →*közös vállalat*ainak, valamint a költségvetési gazdálkodó intézményeknek (szervezeteknek) az összessége. Hazánkban az ~ foglalkoztatta 1975-ben az aktív keresők 70%-át, s az ~ban állították elő a →*nemzeti jövedelem* 71%-át. →*állami tulajdon;* →*állami ipar;* →*állami gazdaság;* →*kereskedelem;* →*közlekedés;* →*bankrendszer;* →*állami vállalat*

állami támogatás: 1. A legtágabb értelemben a gazdálkodó szervek és a lakosság részére teljesített mindenfajta →*gazdaságpolitikai*, ill. →*szociálpolitikai* célú állami juttatás (pénzbeli és természetbeni juttatás, kölcsön, visszatérítés stb.) és kedvezmény (→*adókedvezmény*, →*kamat*kedvezmény stb.), valamint pénzintézeti →*hitel*, →*kölcsön*, ill. az ezekhez kapcsolódó kedvezmények. 2. Szűkebb értelemben: a gazdálkodó szerveknek az →*állami költségvetés* terhére (állami kiadás vagy bevételcsökkentés alakjában) biztosított mindenfajta gazdaságpolitikai célú (visszafizetendő vagy vissza nem fizetendő) pénzjuttatás, ill. pénzügyi kedvezmény. 3. A legszűkebb értelemben: az →*állami vállalat*ok és a →*szövetkezet*ek részére az állami költségvetés terhére teljesített vissza nem fizetendő pénzjuttatás. – A legszűkebb értelemben vett ~ célja általában: mentesíteni a vállalatok és a szövetkezetek gazdálkodását bizonyos kedvezőtlen hatásoktól, eredményeik javításával. Fő típusai mai gazdaságunkban: a →*dotáció*, az →*árkiegészítés*ek (→*fogyasztóiár-kiegészítés*, →*termelőiár-kiegészítés*,

→importár-kiegészítés) és az *→állami visszatérítés* (a gyakorlati szóhasználat nem tesz közöttük éles különbséget). – A legszűkebb értelemben vett ~ mai konkret esetei nagyrészt népgazdaságunk jelenlegi fejlődési fokához (a gazdaság szerkezetének adott hatékonyságához, a munkatermelékenység adott színvonalához stb.) kapcsolódnak, tehát a fejlődés során az ilyen ~ok körének, ill. (az állami kiadásokon belüli) részarányának csökkennie kell. *→szubvenció*

Állami Tervbizottság: a Minisztertanács mellett működő kormánybizottság, amelynek feladata a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének elősegítése, a népgazdasági tervezés hatékonyságának növelése. Az ~ választja ki a népgazdasági *→hosszú távú tervek* és *→középtávú tervek* megalapozását elősegítő műszaki-gazdasági koncepciók közül azokat, amelyek a központi fejlesztési programok alapját képezhetik, s döntést hoz további sorsukról. Az 1973-ban létrehozott ~ hatáskörét a Minisztertanács állapítja meg és nevezi ki tagjait. Az ~ ügyrendjét és munkatervét maga határozza meg, döntéseit a Minisztertanács hagyja jóvá. Élén elnök áll.

állami tulajdon: szocializmusban össznépi tulajdon, a *→termelési eszközök →társadalmi tulajdon*ának legmagasabb fokon társadalmasított formája. Az állam minden társadalmi-gazdasági formációban rendelkezik valamiféle tulajdonnal, pl. állami intézményekkel, vagyontárgyakkal, fegyverekkel stb., de ez osztálytársadalmakban nem tekinthető társadalmi tulajdonnak. A szocializmusban a termelési eszközök döntő hányada kerül állami tulajdonba. Nálunk állami tulajdonban vannak a bányák, a gyárak, a vasutak, a vízi és a légi közlekedési eszközök, a *→bank*ok, a hírközlés, a *→kereskedelem* döntő hányada, az *→állami gazdaságok* és az erdőgazdaságok, az egészségügyi, a szociális, az oktatási és a kulturális létesítmények, a termőföld és a telkek egy része stb. – Az ~ létezése, döntő hányada és fölénye lehetővé teszi a *→társadalmi érdek* tudatos érvényesítését, valamint népgazdasági és vállalati szinten egyaránt a *→tervgazdálkodás*t. *→társadalmi tulajdon; →szövetkezeti tulajdon*

állami vállalat: az egész nép (nemzet) vállalkozása, *→állami tulajdon*i érdekeltségű, jogszabályok keretei között önálló, gazdaságilag elkülönült jogi, pénzügyi és gazdálkodó egység, önálló *→adóalany*, amely az állam által meghatározott társadalmi-gazdasági feladatokat (tevékenységet) lát el. Létrejöttéhez az erre jogosult állami szerv (kormány, miniszter, tanácsi végrehajtó bizottság) alapító határozata és a vállalati törzskönyvbe való bejegyzés szükséges. Induló vagyonát az alapító biztosítja. Vezetése az *→egyszemélyi felelős vezetés* elve szerint valósul meg. A kezelésére bízott vagyonért s annak felhasználásáért felelős. – A *→népgazdaság* szerves része, a társadalmi tulajdonosok képviselője által (állam, állami szerv), központilag és tervszerűen, közvetlen és közvetett módon irányított vállalkozás, amely a jövedelemérdekeltségen (hazánkban *→nyereségérdekeltség)* keresztül alapvetően érdekelt a társadalmi *→szükségletek* kielégítésében. Gazdálkodását az igazgató által

jóváhagyott →*vállalati terv*ek alapján folytatja. Gazdasági eredményeinek elbírálása, működésének ellenőrzése az alapító szerv feladata. – Az ~ részt vehet különböző →*társulás*ok alapításában. A külföldi vállalatokkal létesített társulásokat is ~nak tekintjük, ha a társulás vagyonának nagyobbik része a magyar állam tulajdonában van. – Attól függően, hogy az ~irányítását minisztérium vagy tanács látja el, beszélünk minisztériumi, ill. tanácsi (helyi ipari) vállalatról.

állami visszatérítés: a gazdaságpolitikailag jelentősnek és szükségesnek ítélt →*export* átmeneti →*állami támogatás*a. A →*külkereskedelmi árszorzó* az egységnyi →*deviza* megszerzéséhez szükséges átlagos népgazdasági →*ráfordítást* fejezi ki. Mivel azonban a népgazdaságnak szüksége van az átlagnál nagyobb ráfordítással elérhető exportra is, az ilyen exportot az ~ teszi kifizetődővé a vállalat számára azáltal, hogy lényegében a vállalatoknál keletkezett és központosított tiszta jövedelemnek egy részét vagy egészét visszajuttatja a vállalathoz. Az állam az ~t meghatározott időre nyújtja, és bizonyos feltételekhez köti. Az ~t először az 1968–1970 közötti időszakra állapították meg, a két fő viszonylatra (a rubel, ill. a dollár elszámolású exportra) külön-külön; mértékét a külkereskedelmi árszorzóval forintra átszámított devizabevétel százalékában határozták meg. 1971-ig az ~t vállalatonként határozták meg. Az ~ rendszere ezért elsősorban a vállalaton belüli termékszerkezet alakulására hatott, elősegítette a gazdaságosabban előállítható termékek exportját. 1971. január 1-től az ~t a szakágazatonként határozták meg: vagyis az egy szakágazathoz tartozó vállalatok egyforma mértékű ~t kapnak. Olyankor, amikor egy-egy vállalat külön adottságai ezt indokolták, fennmaradt a vállalati címzettségű ~, amelyet degresszíven, vagyis évenként fokozatosan csökkenő mértékben állapítottak meg. A szakágazati szintű ~ lehetővé teszi, hogy az exportszerkezet az ugyanahhoz a szakágazathoz tartozó vállalatok között is átrendeződjék, mégpedig úgy, hogy megnövekedjen az exporttermékeket gazdaságosabban termelő vállalatok részaránya. Az ~ a vállalati árbevételt növeli, így utána →*adó*t kell fizetni. – A ~ alapelvei az V. ötéves terv időszakában sem változnak. Mértékét homogén vállalati csoportokra egységesen állapítják meg.

állóalap: az →*állóeszköz*ök értékének pénzben történő kifejezése, a →*nemzeti vagyon* része. Az ~ok lehetnek termelési rendeltetésűek (pl. gépek, berendezések, üzemi épületek stb.) és nem-termelési rendeltetésűek (pl. bölcsődék, üdülők, kórházak, lakóházak stb.). A termelő jellegű ~ok, a →*forgóalap*okkal együtt alkotják a →*termelési alapok*at. A →*vállalat* ~ja (állóeszközök alapja) a vállalat tulajdonában levő állóeszközök nettó értéke (→*amortizáció*val csökkentett érték), amelyet növel az év közben aktivált →*beruházás*ok, vásárolt vagy saját rezsiben előállított gépek, berendezések értéke; csökkent a kiselejtezett, átadott, eladott, elveszett állóeszközök értéke és az időszak (év) alatt elszámolt amortizáció összege.

állóeszköz: a →*termelési eszközök* azon része, amely elhasználódásig a

maga eredeti formájában több termelési cikluson keresztül vesz részt a termelő folyamatokban, s értéke fokozatosan – elhasználódása arányában – megy át az előállított termékek értékébe. ~ lehet épület, építmény, gép, technológiai berendezés, jármű stb. A gyakorlatban a több termelési folyamatban eredeti formájukat megtartó termelési eszközöknek csak egy részét nevezik ~öknek, azokat, amelyeknek elhasználódási ideje 3 évnél hosszabb, és beszerzési értékük meghaladja az 5000 Ft-ot. Az ~ök fogalma kibővül a tartozék jellegű alkatrészekkel. Ezek általában hamarabb elhasználódnak, mint 3 év, vagy kevesebbe kerülnek, mint 5000 Ft, de önállóan nem használhatók, mert az ~ökkel összeszerelték, vagy azokra ráépítették. Az ~öket csoportosíthatjuk gazdasági rendeltetésük szerint, így lehetnek: termelő és nem-termelő célokat szolgáló ~ök. Az ~ök fajták szerinti csoportosítása esetén beszélhetünk ingatlanokról, gépekről, berendezésekről, felszerelésekről, járművekről, üzemkörön kívüli ~ökről, jóléti ~ökről. A termelésben való részvétel szerint felosztható az ~öket használatban levő és használaton kívüli ~ökre. Az ~öket a vállalatok kivitelezésük, beszerzésük, műszaki átvételük, használatba vételük után aktiválják, és a vállalat vagy az intézmény vagyontárgyai között – általában a beszerzési értéken – nyilvántartják. Egyes ágazatokban pl. a mezőgazdaságban, az ~öket kétféle értékkel is nyilvántartják: beszerzési (eredeti) értékben és a mezőgazdasági üzemeknek adott állami kedvezményekkel csökkentett értéken. Az ~öket hosszabb időközönként átértékelik (utoljára 1968-ban történt ilyen átértékelés), amiek az a célja, hogy jelentősebb árváltozások (központi) után a reális kivitelezési, beszerzési értékek alapján kerüljenek nyilvántartásba. Az ~ökkel való ésszerű, takarékos gazdálkodás a *→hatékonyság* növelésének egyik legfontosabb eszköze. *→amortizáció; →amortizációs kulcs; →állóalap*

általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet, *ÁFÉSZ:* a földművesszövetkezetekből kifejlődött, fogyasztási jellegű szövetkezeti típus, a fogyasztási javak közös beszerzésére, ill. bizonyos – elsősorban mezőgazdasági jellegű – termékek értékesítésére vállalkozó állampolgárok szövetkezése. Gazdasági célja, hogy tagjai sokoldalú háztartási, kistermelői gazdasági, fogyasztói és értékesítői szükségleteit kielégítse. E gazdasági célkitűzések megvalósítása során az ~ demokratikus igazgatása és ellenőrzése fejleszti a tagok gondolkodásmódját, szocialista tudatát. Az ~ek hozzájárulnak a fogyasztási kultúra növeléséhez, de leglényegesebb funkciójuk az, hogy az ország kiskereskedelmi tevékenységének mintegy a 30%-át bonyolítják le. Különös jelentőségük a falukon és a tanyás településeken van. Újabban elterjedőben vannak az egy ipari üzem kollektívájára alapított *→munkás fogyasztási szövetkezetek* is. Végül a fogyasztási szövetkezetek kategóriájába tartoznak az *→iskolai szövetkezetek* is. A mintegy 500 ~ kb. 1,5 millió tagot számlál, és kb. 125 000 alkalmazottat foglalkoztat (1975. évi adatok). A szövetkezetek árukínálatához kedvezően járult hozzá a határ menti árucsere-forgalom, amely a Szov-

jetunióval, Jugoszláviával, Csehszlovákiával és Romániával épült ki. Jelentős az a segítség is, amelyet az ~ a kistermelők gazdasági tevékenységéhez adnak. Az ~ek tagjainak mintegy a fele folytat háztáji, ház körüli kisgazdaságában kertészkedést, növénytermesztést, állattenyésztést. Az ~ek vetőmagvak, facsemeték, tenyészállatok, takarmányok, tápszerek, állattenyésztési, kertészeti berendezések és eszközök közös beszerzésével, a feldolgozás, értékesítés kollektív útján segítik tagjaik jövedelmezőbb és korszerűbb termelési tevékenységét. Végül ki kell emelni az ~ek ipari és szolgáltató tevékenységét (szikvíz-, üdítőitalgyártás, sütőipar, húsfeldolgozás és értékesítés stb.). Az ~ országos érdekképviseleti szerve a →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa* (SZÖVOSZ).

ár: az áru értékének pénzben való kifejezése. Az árutermelés kategóriája, azzal együtt maga is változik. Az egyszerű árutermelés viszonyai között az áruk ára az →*érték*, a szabadversenyes kapitalizmusban a →*termelési ár* körül alakul a →*kereslet* és a →*kínálat* hatására. (Önmagában a magas kereslet felfelé hajtja az ~akat, a kínálat növekedése pedig csökkentőleg hat az ~akra.) A monopolkapitalizmusban kialakult a monopolár. (A termelési ár átlagprofitot, a monopolár monopolprofitot foglal magában.) A szocializmusban is objektív összefüggés érvényesül az érték és az ~ között. Az ~ak azonban a szocializmusban is szükségszerűen eltérnek az értéktől, mert 1. a szocializmusbeli ~aknak biztosítaniuk kell a kereslet és a kínálat egyensúlyát (és az egyensúlyi ~ nem vagy csak véletlenszerűen esik egybe az értékkel); 2. az állam az ~akat meghatározott gazdasági és társadalmi célok érdekében tudatosan eltéríti az értéktől. – A →*direkt típusú gazdaságirányítás* rendszerében az ~ak passzív szerepet játszanak: jobbára technikai eszközei a mennyiségi tervek készítésének, a terveljesítés számbavételének. – Az →*indirekt típusú gazdaságirányítás* rendszerében az ~ak alapvető funkciója az, hogy 1. a termelőket és fogyasztókat helyesen orientálják gazdasági döntéseikben. Ezt a feladatukat akkor láthatják el, ha egyidejűleg tükrözik a termelés költségeit, a →*piac* értékítéletét (a kereslet és kínálat viszonyát) és az állami →*preferenciák*at. Az ~ak további funkciója az, hogy 2. megvalósítsák a termelőegységek →*társadalmi érdek*kel azonos irányú →*anyagi érdekeltség*ét. Végül a funkciója még az is az ~aknak, hogy 3. eszközei a →*nemzeti jövedelem* tervszerű elosztásának. →*termelői ár*; →*fogyasztói ár*; →*árrendszer*

árarányok: különböző →*áruk* és →*szolgáltatások* →árának (→*árszínvonal*ának) egymáshoz való mennyiségi viszonya. Az ~ mind a →*kereslet*et, mind a →*kínálat*ot befolyásolhatják. A fogyasztó, felhasználó azt az árut veszi meg inkább, – különösen ha egymást helyettesítő cikkekről van szó –, amelyeknek ára használhatóságához, korszerűségéhez képest alacsony; a termelő azt a terméket állítja elő szívesebben, amelynek ára a →*ráfordítások*hoz képest magas, tehát amelynek a →*termelői ár*ában az átlagost meghaladó →*nyereség*et realizálhat. Így az ~ tervszerű alakításával mind a →*termelést*, mind a →*fogyasztást*, ill. a termelés és a fo-

gyasztás szerkezetének alakulását befolyásolni lehet. – A szocialista állam →*gazdaságpolitikai* céljai megvalósítását az árak alakítása útján is elősegíti. Ennek megfelelően az áraknak alacsonyabban vagy magasabban való megállapításával az ~nak a ráfordításarányoktól való tudatos eltérítésével előnyben részesít *(→preferencia)* vagy hátrányosabb helyzetet teremt *(→restrikció; →diszpreferencia)*. Az ~ eltérítésének azonban megvannak a közgazdasági korlátai. Széles körű áreltérítések mellett a kívánt hatások egymást semlegesítik, a →*fogyasztói árak* esetében pedig a nagyarányú eltérítések sérthetik a →*munka szerinti elosztás* elvét, gátolhatják a →*munkatermelékenység* gyorsabb növekedését. A mesterséges áreltérítések közül a távlatban csak azok tartandók fenn, amelyek diszpreferenciákkal és preferenciákkal kapcsolatosak (szeszes italok magas ára, iskolaszerek alacsony ara stb.). Hosszabb ideig fenn kell tartani még néhány olyan, közgazdaságilag nem indokolható alacsony fogyasztói árat (pl. alapvető élelmiszerek esetében), amelynek változtatása az ellentételezés nehézségei miatt, →*életszínvonal-politikai* szempontból problematikus.

árbegyűrűzés: az →*árrendszer*ben az a jelenség, amikor egy termék (termékcsoport) →*ár*ának változása (emelkedése, csökkenése) maga után vonja más termékek (termékcsoportok) árának a megváltozását. A belföldi árak esetében az ~ gyakori formája az, hogy az →*alapanyag*ok, →*félkész termék*ek árváltozása gyűrűzik be a →*feldolgozó ipar* termékeinek árába. Az ~ kiindulópontja többnyire arra vezethető vissza, hogy az alapanyagtermelő vagy a félkész termékeket előállító ágazatokban a termelési körülmények változása miatt megváltoznak a termelés költségei. (Pl. ha a széntermelés a kedvezőtlenebb elhelyezkedésű széntelepek felé tolódik el, megnövekszenek a kitermelés költségei). Nyitott gazdaságú országban, ahol a →*külkereskedelem* nagy súlyt képvisel a népgazdaságban, és ahol a belföldi, ill. külföldi árak között szoros kapcsolat van, a külföldi árak is hatnak a belföldiekre, azokba begyűrűznek. Az ~ mértéke annál nagyobb, minél közelebb áll a termelési vertikum elejéhez az a termék, amelynek ára változik. (Pl. ha →*nyersanyag*ról van szó, akkor a belőle készült termékek áraiban végiggyűrűzik az árváltozás.) – Az ~ szerves része a tervszerű →*árpolitika*nak. Célja az, hogy mind a belföldi termelési, mind a külkereskedelmi feltételek változása tükröződjék a belföldi árrendszerben, s ezáltal az árak ennek megfelelően orientálják a termelőket és a felhasználókat gazdasági döntéseikben. Az ~ a szocialista gazdaságban központilag irányított és ellenőrzött folyamat.

árcentrum: az egyes termékeknek az eszmei →*árrendszerben* konstruált ára, az →*ár*ak hosszú távú mozgásának központja, amely körül a tényleges árak ingadoznak, s amelytől a szocialista gazdaságban a →*termelői ár*akat – szükség esetén – eltérítik. Az ~ az →*árutermelés* kategóriája, tartalma az árutermelés különböző történeti szakaszaiban más és más *(→érték, →termelési ár*, monopolár stb., →*árrendszer*, →*ártípus)*. A konkrét árak tehát általában eltérnek az ~tól, aminek oka a →*kereslet* és a →*kínálat* változásának a hatása, vala-

mint az állami tervszerű →*árpolitika* keretében alkalmazott áreltérítés. A szocialista gazdaságban az ~ot tudatosan határozzák meg népgazdasági szintű eszmei árszámításokkal. E számítások során számba veszik az eleven- és a holtmunka-ráfordításokat, meghatározott elvek szerint (ártípus) felosztják a →*társadalmi tiszta jövedelmet*. ~ként egy olyan árat kapnak, amely fedezetet nyújt az eszköz- és a bérráfordításokra, valamint a társadalmi tiszta jövedelemből az ártípusban rögzített elveknek megfelelő részt tartalmazza. Az eszmei árszámításokat az →*ágazati kapcsolatok mérlegé*nek, →*ármodell*eknek alapján, matematikai és számítástechnikai eljárások felhasználásával végzik. Az ~ot termékenként, termékcsoportonként, ill. ágazatonként határozzák meg.

árdömping: →*dömping*

árellenőrzés: tudatos, tervszerű és folyamatos árhatósági tevékenység, az →*árpolitika* gyakorlatának egyik eleme, amely magában foglalja: 1. az ármegállapítások helyességének, az árszámítási utasítások, kalkulációs irányelvek betartásának, általában az árfegyelemnek a vizsgálatát; 2. az árpolitikai intézkedések hatásainak felmérését; 3. az →*árszínvonal*, az →*áraránvok* alakulásának, s a rájuk ható tényezőknek az elemzését; 4. a hatóságoktól, társadalmi szervektől és a lakosságtól érkező bejelentések kivizsgálását. – Az ~ egyik fő célja annak megakadályozása, hogy a gazdálkodó egységek munkájuk eredményétől függetlenül ne juthassanak többletnyereséghez, tisztességtelen haszonhoz. – Hazánkban az ~t az → *Országos Anyag- és Árhivatal* szervezi és ellenőrzi.

árfolyam: a külföldi fizetőeszközök (→*valuta*, →*deviza*) és az értékpapírok (→*részvény*, →*kötvény*) ára. A valuta ~, ill. a deviza ~ lehet hivatalos (hatósági) vagy piaci ~. Az előbbi rendszerint rögzített (fix) ~, az utóbbi a kereslet és a kínálat hatására ingadozik valamely centrum körül. Ez a centrum lehet az adásvétel tárgyául szolgáló valuták hivatalos aranytartalmának a viszonya (a hivatalos aranytartalom deklarálása a legutóbbi időben megszűnt) vagy vásárlóerejük viszonya. – A vezető tőkésországok meghatározott korlátok (intervenciós pontok) között engedik meg valutájuk ingadozását; ezen a határon túl beleavatkoznak a piaci folyamatokba (interveniálnak). Ez úgy történik, hogy valutájuk ~ának túlzott mértékű csökkenését, annak (más valuták ellenében való) felvásárlásával, túlzott ~emelkedését pedig valutájuk (más valuták ellenében való) eladásával akadályozzák meg. – A tőkés gazdaságban forgalmazott értékpapírok ~a az értéktőzsdén a kereslet és a kínálat hatására ingadozik. Az ingadozás centruma az értékpapír hozamának (részvényeknél: osztalék, kötvényeknél: →*kamat*) a piaci →*kamatláb*on tőkésített értéke (a 20 dollár osztalékot hozó részvény pl. 5%-os piaci kamatláb ideién 400 dolláros tőkét képviseli). A részvények ~át abszolút összegben, a kötvényekét százalékban jegyzik. – A szocialista országok hatóságilag állapítják meg a külföldi fizetőeszközök ~át; ezt a külföldi valuták vásárlóerejében bekövetkezett változások esetén megfelelően

megváltoztatják. Magyarországon kettős ~ rendszer van érvényben: a valuták ~a a kereskedelmi és nem-kereskedelmi fizetéseknél eltér.

árfolyamlebegtetés: →*devizaárfolyam*

árformák: az →*ármechanizmus*ban, ill. az →*árrendszer*ben funkcionáló →*ár*ak csoportosítása a megállapítási és a módosítási lehetőségek szerint. Árrendszerünkben a következő ~ funkcionálnak: 1. rögzített →*fix ár*ak (hatósági árak); 2. →*maximált ár*ak; 3. hatósági előírások korlátai között kialakított (tól -ig-os) árak; 4. →*szabad ár*ak. – Az egyes árucsoportokra, szolgáltatásokra alkalmazható ~at az →*Országos Anyag- és Árhivatal* előírásai határozzák meg.

árhatóság: →*Országos Anyag- és Árhivatal*

árindex: az →*ár*ak alakulását kifejező statisztikai mutatószám. Megmutatja, hogy adott termékek, termékcsoportok →*árszínvonala* hogyan változott egy meghatározott bázishoz viszonyítva. A bázis (viszonyítási alap) lehet az adott terméknek, ill. termékcsoportnak az ára a megelőző időszakban, vagy más piacokon. Aszerint, hogy milyen árakra számítják, ismerünk termelői (ipari, mezőgazdasági stb.), nagykereskedelmi, kiskereskedelmi és fogyasztói ~et. Különös jelentősége van a →*fogyasztói ár*ak indexének, amely a bérek alakulását kifejező indexszel (bérindex) együtt fontos mutatója az →*életszínvonal*nak. Fontos még a külkereskedelmi forgalomban az exportált és az importált termékek külkereskedelmi árainak a változását kifejező ~, amelyből megítélhető a külkereskedelmi csere gazdaságossága. →*Terms of Trade*

árkalkuláció: →*kalkuláció*

árkassza: pénzügyi eszköz, amelynek célja bizonyos termék vagy termékcsoport →*ár*ának meghatározott szinten tartása, és ezzel a gyakori →*árbegyűrűzés*ek visszaszorítása, viszonylagos →*árstabilitás* biztosítása. Leginkább akkor alkalmazzák, ha a termék beszerzési ára különböző, vagy gyakran változik, de kívánatos, hogy továbbadási ára viszonylag stabil legyen. Magyarországon a külkereskedelemben vannak import ~k. Ezeknek két típusuk van. Az első típusúnak a feladata az, hogy azoknál a termékeknél, amelyeknek hatósági belföldi árát a külföldi ártól eltérően állapították meg, a külföldi és a belföldi ár közötti különbséget az ~ kiegyenlítse. Ha a kassza pozitív egyenleget mutat, akkor az egyenleget be kell fizetnie a (külkereskedelmi) vállalatnak a költségvetésbe, ellenkező esetben a kassza ún. hiányát a költségvetés téríti meg. A másik típus az árkeverő kassza. Ez a típusú ~ olyan termékeknél (elsősorban nyersanyagoknál) érvényesül, amelyeknek a belföldi hatósági árát a tényleges külföldi ár alapján állapították meg, de a terméket több országból, egymástól eltérő árakon importálják. A kassza forrása a kedvezőbb beszerzési relációban elért árnyereség (amikor az importár alacsonyabb, mint a belföldi hatósági ár), a vállalatnak ebből kell fedeznie a kedvezőtlen beszerzések árveszteségeit.

árkeverő kassza: →*árkassza*

árképzés: →*árrendszer*

árkiegészítés: állami juttatás, amelyet a vállalat értékesített termékei után – az elért árbevételen felül – az →*állami költségvetés*ből kap. Az ~ lé-

ténak alapvető oka az, hogy az állami →*preferenciák* érvényesítése érdekében (pl. azért, hogy biztosított legyen az alacsonyabb jövedelműeknek alapvető élelmiszercikkekkel való ellátása) egy sor terméknek olyan alacsony →*ára* van, amely nem fedezi a termék termelésével kapcsolatos →*ráfordítások*at. Ilyenkor a költségvetés a vállalatoknak megtéríti az ár által már nem fedezett ráfordításaikat. Funkciója szerint az ~ veszteséget térít, meghatározott termékek termelésére, ill. tevékenységek végzésére ösztönöz, egyes esetekben azonban a vállalatok objektív feltételekben gyökerező gazdálkodási különbségeinek a kiegyenlítésére is szolgálhat (ilyenkor nagyságát differenciáltan állapítják meg). – A külkereskedelmi forgalomban alkalmazzák az →*importár-kiegészítés*t, amellyel az importált termékek árát (a →*külkereskedelmi árszorzó*val forintra átszámított →*devizaár*at) „egészítik ki" a belföldi kívánatos szintre. Importár-kiegészítésre akkor kerül sor, ha az átszámított devizaár túlságosan magas lenne, s emiatt a vállalatok nem lennének érdekeltek a különben népgazdaságilag indokolt importban.

árkiegyenlítés: a külkereskedelemben az export- és az importárak belföldi és külkereskedelmi ára közötti különbség kiegyenlítése az →*állami költségvetés* terhére vagy javára. 1968 előtt – amikor Magyarországon a külkereskedelmi forgalomba kerülő termékek belföldi árai el voltak szakítva a világpiaci áraktól – széles körű, termékenkénti ~ érvényesült. Az 1968-ban bevezetett új árrendszer a korábbinál nagyobb mértékben veszi figyelembe a →*világpiaci ár*akat, így ennek alapján a termékenkénti ~ megszűnt. A vállalatok exportban termékeikért a →*külkereskedelmi árszorzó*val átszámított tényleges →*devizaár*at kapják, importban pedig ugyanilyen árat fizetnek az importtermékért. Ugyanakkor szükség van az árakon keresztül is az exportra, ill. az importra vonatkozó vállalati döntések (milyen termékeket exportáljanak, importáljanak, milyen mennyiségben, milyen legyen a forgalom szerkezete) központi befolyásolására. Ezt szolgálja exportban az →*állami visszatérítés*. – Az ~rendszere több szocialista országban mindmáig fennmaradt.

árlefölözés: az →*árkiegészítés* ellentéte, állami elvonás, amelyet a vállalatnak értékesített termékei árbevételéből az →*állami költségvetés*be kell befizetnie. Akkor fordul elő, ha az állami →*diszpreferencia* érvényesítése az →*ár*at felfelé téríti el a társadalmilag szükséges →*ráfordítás*októl. Ilyen diszpreferencia pl. az, hogy mivel nemkívánatos a szeszes italok fogyasztásának a növelése, emiatt árukat a termelési ráfordítások által indokoltnál magasabban állapítják meg. A magasabb árból származó többletjövedelem nem a vállalati munka eredménye, ezért ezt az állam „lefölözi", elvonja. A társadalmilag szükséges ráfordításoknál magasabb ár megállapítása akkor is indokolt lehet, ha ezt a →*kereslet* és a →*kínálat* egyensúlyban tartása kívánja meg. Az ~ célja lehet még bizonyos termékek termelésének a visszafogása, ill. bizonyos tevékenységnek a korlátozása, egyes esetekben a vállalatok objektív termelési feltételeiből adódó többletjövedelmek elvonása, ill. jövedelemkülönbségek kiegyenlítése.

ármaximum: az árhatóság által megengedett legmagasabb →*ár*. 1. Hazai árrendszerünkben azt az árat jelöli, amelytől a vállalatok az egymás közötti adásvétel során lefelé szabadon eltérhetnek. Az ~ot az árhatóság *(Országos Anyag- és Árhivatal)* állapítja meg. Felfelé csak egyes esetekben és meghatározott mértékben lehet eltérni az ~tól; ezeket az eseteket a jogszabályok és az árképzési irányelvek rögzítik. 2. Ha a termékre az árhatóság alsó–felső árhatárt írt elő – vagyis ha a vállalatok egymással csak az előírt határok közötti áron köthetnek ügyletet –, akkor ebben az esetben az ~ a felső árhatárt jelenti. 3. A →*bizományi* ügyletekben a vevő megjelöli azt a legmagasabb árat (~ot), amiért még hajlandó megvenni az →*árut*.

ármechanizmus: a →*gazdasági mechanizmus* egyik eleme, a →*piaci mechanizmus* része; az →*árak* és a gazdasági mechanizmus egyes egyéb elemeinek kapcsolata; az árak alakulásának és szabályozásának *(→árszabályozás)* rendszere.

ármodell: az →*árrendszer* általános és leegyszerűsített képlete, amely a kiválasztott termékeken keresztül lehetővé teszi az adott típusú árrendszer tulajdonságainak vizsgálatát, az árváltozások kölcsönhatásának megfigyelését, valamint más gazdasági számítások elvégzését. Az ~számítások egyre inkább támaszkodnak az →*ágazati kapcsolatok mérlegére*. Magyarországon mintegy 2000 termékre végeznek ~számítást.

árolló: két áru, ill. árucsoport →*árának* bizonyos időszak alatt megvalósuló, egyenlőtlen ütemű, ill. egymástól eltérő alakulása. Az elnevezés alapja az áralakulás grafikai képe. Ha ugyanis a két áru ármozgását úgy ábrázoljuk, hogy mindkét terméknél a bázisidőszak →*árszínvonalát* egyaránt 100-nak vesszük, akkor az így közös pontból induló vonalak olló módjára szétnyílnak. Az ~t árviszonyok jellemzésére használják. Létrejöhet ipari ~ *(→ipari olló)* és mezőgazdasági ~ *(→agrárolló)*, nehézipari ~ és könnyűipari ~ stb. Az ~ elemzésében problémát jelenthet, hogy alakulása nem ad megbízható képet a valójában érvényesülő árviszonyok helyességéről, mert nem biztos, hogy a bázisidőszak árviszonyai helyesek voltak. Az ~ teljes objektivitása feltételezné, hogy az árviszonyokkal együtt az értékviszonyok is egyenletesen változnak, de ez utóbbiak változása a valóságban nem egyenletes.

árpolitika: a →*gazdaságpolitika* része, a szocialista állam azon intézkedéseinek összessége, amelyekkel az áralakulást a gazdaságpolitikai célok megvalósítása érdekében befolyásolja. – A szocialista gazdaságban az ~ – mint a gazdaságpolitika eszközrendszerének egyik lényeges eleme – elősegíti a központi gazdaságpolitikai célok megvalósítását, és ezzel a népgazdaság tervszerű irányításának, a gazdasági folyamatok befolyásolásának egyik legfontosabb eszköze. Az ~ célja és tartalma az, hogy meghatározott irányú anyagi érdekeltség kiváltásával elősegítse a termékek termelését, a szolgáltatások végzését, a társadalom igényeinek megfelelő mennyiségben, minőségben és szerkezetben. Másfelől célja az ~nak a kereslet, ill. a fogyasztás befolyásolása; ehhez részben a fogyasztást ösztönző

állami →*preferenciá*kat, részben a fogyasztast visszafogo →*diszpreferencia*kat ervenyesit, amelyek a viszonylag alacsony, ill a viszonylag magas arban jelennek meg – Aszerint, hogy az ~ celjai milyen teruletre vonatkoznak, beszelhetunk termeloi (ipari, mezogazdasagi), nagykereskedelmi, fogyasztoi ~arol – Az ~ kozvetett modszerei a →*penzugyi politika*hoz (→*adopolitika* es →*hitelpolitika*, →*jovedelemszabalyozas* stb), a →*kulkereskedelmi politika*hoz kapcsolodnak A kozvetlen ~i modszerek a hatosagi arak, arformak eloirasa stb Hazankban az ~ mind a kozvetett, mind a kozvetlen modszereket alkalmazza – Jelenlegi ~ank a belfoldi arak kialakitasa, befolyasolasa soran figyelembe veszi a nemzetkozi ertekviszonyokat is, es a nemzetkozi munkamegosztas fokozott nepgazdasagi jelentoseget felismerve arra torekszik, hogy a termelovallalatok az arakon keresztul is erezzek a kulfoldi piacok felteteleit, es korszeru, exportkepes termekeket allitsanak elo – Az ~ kialakitasa es gyakorlati vegrehajtasa soran viszonylagos →*arstabilitas*ra torekszunk, s allandoan figyelembe vesszuk azt, hogy az arak emelese vagy csokkentese befolyasolja a kulonbozo osztalyok es retegek vasarloerejet keresletenek szerkezetet, vagyis az arak alakulasa az →*eletszinvonal* valtozasanak fontos tenyezoje

arrendszer: az →*arak* lenyegi belső osszefuggesenek rendszere, az arak mozgastormaja, amelynek fo elemei az arak elvi felepitese, az arkepzes modja, az →*arszabalyozas*, az arak alakulasat meghatarozo tenyezok es az arak mukodese – Aszerint, hogy az arakban realizalodo tarsadalmi tiszta jovedelmet az allam hogyan vonja el, ill milyen jovedelemszabalyozasi rendszert ervenyesit, ismerunk *a)* ertekaranyos ~t, amelyben a jovedelemelvonas a berekkel aranyos, a gazdalkodo szervezetek a →*brutto jovedelem*ben erdekeltek; *b)* termelesi ar tipusu ~t, amelyben a jovedelemelvonas a felhasznalt, ill. lekotott termelesi eszkozok ertekevel aranyos, *c)* vegyes tipusu (tobbcsatornas) ~t, ahol a jovedelmet kulonbozo csatornakon keresztul vonjak el (pl reszben a berek aranyaban, reszben a felhasznalt, ill lekotott termelesi eszkozok ertekenek aranyaban) Hazankban tobbcsatornas ~ van – Megkulonboztetunk tovabba *a)* egyszintu ~t, ha egyforma merteku tiszta jovedelem realizalodik a termeloi es a fogyasztoi arakban, *b)* ketszintu ~t, ha a tiszta jovedelem nagyobb resze a fogyasztoi arakban terul meg – A nepgazdasag egeszet tekintve az ~ lehet *a)* egyseges, ha az arkepzesben egyseges elvek ervenyesulnek, *b)* ha viszont az egves teruleteken mas-mas arkepzesi elvek ervenyesulnek, akkor az ~ tagolt. Magyarorszagon az ~ tagolt, mert az ipari arak az ipar, a mezogazdasagi arak a mezogazdasag, a fogvasztoi arak pedig a fogyasztas (vasarloero, fogyasztoi struktura szabalyozasa stb) sajatossagait veszik figyelembe – Aszerint, hogy az arak a nemzeti raforditasokon vagy a vilagpiaci arakon epulnek fel, az arrendszer ismet ketfele lehet: *a)* autark ~ es *b)* vilagpiaci arakra epulo ~ Az autark arrendszerben a belfoldi es a kulfoldi ar kulonbseget az →*arkiegyenlites* rendszere egyenliti ki, a kulfoldi arak orientalo hatasa nem

érvényesül. Nyitott gazdaságú országban, ahol a külkereskedelem népgazdasági szerepe jelentős, szükség van a →*világpiaci árak* figyelembevételére. A magyar ~ben a belföldi és a külföldi árak között közvetlen kapcsolat van: mind az exportban, mind az importban a termékek ára a →*külkereskedelmi árszorzóval* átszámított →*devizaár*, amelyet az ún. →*pénzügyi hidak* (exportban az →*állami visszatérítés*, importban a →*vám*, →*importár-kiegészítés*, →*importforgalmi adó*) egészítik ki. A külföldi és a belföldi árak közötti kapcsolat megléte azonban nem azonos az ~ másik, a világpiaci árakra épülő típusával, mert ott a belföldi árarányoknak minden tekintetben a világpiaci árarányokhoz kell igazodniuk.

árrés: a →*kereskedelem* tevékenységének az eladási →*árak*ban megtérülő ellenértéke. Fajlagos (az áruk egységére vetített) nagyságát az egyes áruk eladási és beszerzési egységára közötti különbség adja. Vállalati ~nek egy adott időszak (pl. egy év) alatt értékesített összes áruk eladási árösszege (összes árbevétel) és az eladott áruk beszerzési áron számított értéke közötti különbséget nevezzük. Az ~ rendeltetése, hogy fedezetet biztosítson a kereskedelmi vállalat →*forgalmi költség*eire, valamint bruttó →*nyereség*ére. – Az ~ összegét (tömegét) forintértékben fejezzük ki. Egy adott időszak alatt elszámolt ~ összegének az időszak árbevételére vetített százalékos arányát ~szintnek vagy ~színvonalnak, az áruk értékesítése során keletkező ~t áruforgalmi ~nek nevezzük. – Attól függően, hogy az ~ a kereskedelem melyik ágában jön létre, megkülönböztetünk nagykereskedelmi, ill. kiskereskedelmi ~t. Az áruforgalmi ~t növelik a vállalatok ún. egyéb bevételei (pl. állami ártámogatás, hulladék-értékesítés, működési körön kívüli szolgáltatások bevételei stb.). A kettő együtt adja a bruttó ~t, amelyből a forgalmi költségek levonása után marad fenn a vállalat bruttó nyeresége.

árrugalmasság, *árelaszticitás:* az →*árváltozás* és a →*kereslet*változás közötti összefüggés kifejezése. Azt jelzi, hogy egy cikk árának a változására miként változik meg az adott cikk iránti kereslet. Az árváltozásra a kereslet általában úgy reagál, hogy az ár emelkedése esetén a kereslet csökken, míg az ár csökkenése növeli a keresletet. Rugalmas a kereslet akkor, ha az árváltozás mértékénél nagyobb mértékben változik. Amikor a kereslet az árváltozás mértékénél kisebb mértékben változik, akkor rugalmatlan keresletről beszélünk. A közszükségleti cikkek (kenyér, tej stb.) iránti kereslet általában rugalmatlan, a tartós fogyasztási cikkek (műszaki áruk) iránti kereslet rugalmas. Az ~ mérésére a kereslet árrugalmassági együtthatóját alkalmazzuk, amely azt méri, hogy az ár egyszázaléknyi változására a kereslet hány százalékkal változik. Számítása:

$$Ep = -\frac{\Delta q}{\Delta p} \cdot \frac{p}{q},$$

ahol: Ep = az árrugalmassági együttható;
q = a kereslet eredeti (árváltozás előtti) nagysága;
Δq = a kereslet változásának nagysága az árváltozás következtében;

p = az eredeti ár;
Δp = az árváltozás nagysága.

Ha *Ep* értéke 1-nél nagyobb, akkor a kereslet rugalmas; ha 1-nél kisebb, akkor rugalmatlan; ha éppen 1, akkor egységnyi. – A kereslet nemcsak az ár, hanem a jövedelmek változására is reagál, ezt a kereslet →*jövedelemrugalmasság*ának nevezzük.

árstabilitás: hagyományos értelemben az →*ár*ak szilárdsága, az →*árarányok* tartóssága és az →*árszínvonal* változatlansága. Ezeknek a követelményeknek maradéktalan teljesüléséhez merev →*árrendszer*re van szükség, amelyben az árak nem reagálnak a gazdasági feltételek változásaira, vagy pedig arra, hogy az egyes áruk árainak a változása ellenkező irányú legyen és kiegyenlítődjék, s így az →*életszínvonal*at ne változtassa meg. Jelenleg nálunk az ~ viszonylagos, ami azt jelenti, hogy az áremelkedés évi üteme nem haladja meg a néhány százalékot. Az ezen belüli áremelkedések és árcsökkenések oka a →*termelési költség*ek alakulása, a kereslet fokozatos változása, a választék cserélődése, a külkereskedelem hatása stb. Az ~ különösen fontos a →*fogyasztói ár*ak területén, mert a lakossági pénzjövedelmek emelkedése akkor jelent valódi (reális) jövedelemnövekedést, ha viszonylag stabil fogyasztói árak mellett megy végbe. →*árszabályozás*

árszabályozás: olyan tudatos, célszerű →*árpolitikai* tevékenység, amely az →*ár*ak, az →*árszínvonal* és az →*árarány*ok alakítására irányul. Az ~ módja lehet közvetlen és közvetett. Közvetlen az ~ akkor, ha az állam (árhatóság) állapítja meg az árakat, s részletesen előírja az árak kiszámításának (az árkalkulációnak) az elemeit. Közvetett ~ról akkor beszélünk, amikor az állam elsősorban az áralakulásra ható tényezőket szabályozza. A közvetlen, ill. a közvetett ~ tiszta formájában általában nem valósul meg. →*árrendszer; →ármechanizmus*

árszint: egy adott országban, egy meghatározott időpontban forgalomban levő →*áru*k vagy megvásárolható →*szolgáltatás*ok →*ár*ának átlagos színvonala. Megkülönböztetünk kiskereskedelmi és fogyasztói ~et. A kiskereskedelmi ~ a boltokban és vendéglátóhelyeken értékesített áruk és szolgáltatások átlagos →*árszínvonal*a. A fogyasztói ~ ennél bővebb fogalom, mert az előbbieken kívül azoknak a termékeknek és szolgáltatásoknak áralakulását is magában foglalja, amelyek nem a kereskedelmi forgalom útján, hanem egyéb módon kerülnek fogyasztásra, bérleti díjak (pl. lakás), színházjegyek, vasúti és városi közlekedés díjai stb. E mutatók mellett mérjük a termelői ~ alakulását is, ami egy-egy →*ágazat*ban, →*iparág*ban vagy termékcsoportban előállított termékek átlagos árszínvonalát fejezi ki.

árszínvonal: a →*pénz* relatív vásárlóerejét kifejező mutató, amellyel jellemezni lehet, hogy egyetemesen, ill. a gazdaság egyik részterületén (a másik részterülethez képest) vagy időbelileg hogyan alakulnak egy adott ország árviszonyai. Az ~at áruoldalról és pénzoldalról ható tényezők alakítják. Szocialista gazdaságban az áruoldalról ható ~-alakító tényezők a fontosak. 1. Áruoldalról tekintve akkor változik meg az ~, ha megváltozik az →*áru* ára.

Az árváltozásra ható tényezők lehetnek tartósak (pl. megváltozik az áru →*értéke*), s lehetnek ideiglenesek (pl. megváltozik a →*kereslet* és a →*kínálat* viszonya). 2. A pénzoldalról ható tényezők között különbséget kell tenni aszerint, hogy van-e belső értéke a forgalomban levő pénznek (arany- vagy papírpénz). Aranypénz esetén az arany érték- vagy árváltozása befolyásolhatja az ~at. Papírpénz esetén a pénz képviseleti értéke (vásárlóereje) határozza meg az ~at. – Az ~ lehet emelkedő, csökkenő vagy stabil. Az ~ emelkedhet vagy csökkenhet spontán módon, →*automatizmus*ok hatására és tudatos →*gazdaságpolitikai* tevékenység eredményeként. – Az ~ emelkedését okozhatja többek között: a nem-termelő tevékenységeknek a társadalmi összteVékenységen belüli gyors részarány-növekedése, amikor is a kiáramló többletjövedelmek (fizetőképes →*kereslet*, →*vásárlóerő*) mögött nincs termelésnövekedés (→*kínálat*; →*árualap*); az áremelést kikényszerítő, rosszul beszabályozott vállalati →*nyereségérdekeltség*, a →*piaci egyensúly* hiánya; a gazdaságtalan termelés magas aránya stb. A ~ gyakran hatósági árintézkedések hatására emelkedik, olyan esetekben, amikor a hatósági áremelések (→*árarányok* változtatása) kompenzálása nem az árrendszeren belül történik (más árucikkek árának csökkentésével), hanem a bérek és (vagy) →*társadalmi juttatások* emelésével. Az ~ emelkedése ez utóbbi esetben azokat a rétegeket érinti, amelyek az ellentételezésből (béremelés stb.) nem részesülnek. – Az ~ alakulásának figyelemmel kísérése, elemzése, tudatos szabályozása a →*gazdaságirányítás* állandó feladata, mivel az ~ alakulása érzékenyen érinti az →*életszínvonal-politika* céljait. Gazdaságpolitikánk az ~ viszonylagos stabilitására (→*árstabilitás*) törekszik, s emelkedését csak olyan feltételek mellett tartja megengedhetőnek, ha azt megfelelően ellentételezheti, tehát, ha az a →*reáljövedelem* kívánatos emelkedése mellett megy végbe. – Az egyes →*népgazdasági ág*ak, →*ágazat*ok, →*termék*ek stb. ~ai egymáshoz való viszonyának (→*árarányok*) változtatása, s ezen arányok tudatos, tervszerű alakítása ugyancsak fontos gazdaságpolitikai eszköz.

ártámogatás: →*árkiegészítés*; →*állami támogatás*

ártípus: az →*árrendszer* egyik fő eleme jellemzője aszerint, hogy a →*társadalmi tiszta jövedelem* milyen elv szerint osztódik el az egyes termékek áraiban, tehát lényegében →*árcentrum*, az árak hosszú távú mozgásközpontja. Ha a tiszta jövedelmet a →*bérköltség*ek arányában osztják fel a termékek áraiban, akkor értéktípusú árakról, ha pedig a termeléshez lekötött álló- és forgóeszközök arányában osztják el a termékek áraiban a társadalmi tiszta jövedelmet, akkor termelési ár típusú árakról beszélünk. A két- vagy többcsatornás árrendszer (vegyes ~) esetében a tiszta jövedelmet két vagy több erőforrás arányában osztják fel (pl. a kétcsatornás árrendszerben a tiszta jövedelmet részben a bérek, részben a lekötött eszközök arányában). Azt, hogy melyik ~ a megfelelő, a szocialista gazdaság fejlettsége, igényei döntik el. Megfigyelhető, hogy a szocialista országok árrendszerei a termelési ár típusú árak alkalmazása

felé fejlődnek. Ennek az az oka, hogy a korszerű termelés egyre több gépet, berendezést igényel, vagyis eszközigényesebbé *(→eszközigényesség)* válik, és előtérbe kerül az eszközökkel való hatékony gazdálkodás fontossága. Mivel a termelési ár típusú árrendszerben a termékek árai az előállításukhoz felhasznált, ill. lekötött eszközök arányában tartalmazzák a tiszta jövedelmet (vállalati szempontból a nyereséget), a termelési ár típusú árak alkalmazása az eszközök hatékony felhasználására orientál. Magyarországon az 1968. évi árreform tett lényeges lépéseket a termelési ár típusú árak bevezetése irányába.

áru: emberi szükséglet kielégítésére szolgáló, hasznos munkatermék, amelyet nem saját szükségletre, hanem eladás céljából termelnek. Az ~, az árutermelő munka kettős jellegéből következően, kettős jellegű: *→használati érték* és *→érték* egysége. – Az ~kat jellegüknek megfelelően: *→termelési eszközök*re és *→fogyasztási cikk*ekre osztják. A termelési eszközöket elsődlegesen: anyagokra, gépekre, felszerelésekre és berendezésekre, valamint mindezek alkatrészeire csoportosítják. A fogyasztási cikkeket ~főcsoportokra bontják, ezek: élelmiszerek, élvezeti cikkek, ruházkodási termékek, tartós fogyasztási cikkek, egyéb vegyes iparcikkek. Az elsődleges csoportosításon belül, a tervezés, a nyilvántartás és az elszámolás érdekében, mélyebb részletezést is képeznek. Az ~főcsoportokat ~csoportokra, ezeket ~cikkekre bontják, s ezeken belül foglalnak helyet a cikkelemek. – Az ~kat nagy többségükben a *→kereskedelem* juttatja el a fogyasztókhoz, de az ipar, a mezőgazdaság és még más ágazatok is részt vesznek közvetlenül az ~forgalomban.

árualap: adott időpontban vagy időszakban, fogyasztási vagy felhalmozási célra, ténylegesen és potenciálisan rendelkezésre álló *→áru*k összessége. Az ~ forrásai: az adott időszak készletei, a folyó termelés és az import. Potenciális ~nak nevezik azt az egy adott időpontban termelés vagy szállítás alatt álló árumennyiséget, amely a kereskedelembe való érkezése pillanatában ~pá válik. – A népgazdasági *→tervezés* egyik feladata, hogy az ~ minél jobban igazodjék a lakosság *→vásárlóalap*jához és a *→kereslet*tel minél inkább egyensúlyban legyen. Ez az egyensúly akkor áll fenn, ha megvannak ennek: *a)* a mennyiségi (az ~ árösszege megegyezik vagy kissé meghadja a vásárlóalap összegét); *b)* a választéki (az ~ összetétele igazodik a kereslet összetételéhez); *c)* az időbeli (az ~ időbelileg akkor jelenik meg, amikor az iránta megnyilvánuló fizetőképes kereslet); *d)* a térbeli (az ~ ott jelenik meg, ahol az iránta megnyilvánuló kereslet) feltételei.

árucsereforgalmi megállapodás: az országok közötti áruforgalmat, gazdasági kapcsolatokat szabályozó; az áruforgalommal, s a gazdasági kapcsolatokkal összefüggő konkrét kérdéseket tisztázó államközi megegyezés. Az ~ban a szerződő országok meghatározzák az *→áru*k és a *→szolgáltatás*ok kölcsönös forgalmának nagyságát, szerkezetét, időbeli megvalósulását. Ehhez *→kontingens*eket állapítanak meg, vagyis árunként, ill. árucsoportonként rögzítik a forgalom mennyiségét, eset-

leg értékét. A népgazdaságilag fontos (stratégiai) cikkeket tételesen, mennyiségileg, a nehezen specifikálhatóakat (pl. fogyasztási cikkek) értékben határozzák meg. Tőkés viszonylatban a szerződő felek kötelezettséget vállalnak, hogy a kontingensek mértékéig kölcsönösen engedélyezik az →*export-* és →*import*ügyleteket. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a kontingenseket ki is használják. Szocialista viszonylatban a kontingens egyben a partnerek kölcsönös szállítási kötelezettsége is, mert a kiviteli és a behozatali előirányzatok a szocialista országok népgazdasági tervének szerves részei. – Az ~okat általában egyéves időtartamra kötik. A szocialista országok közötti megállapodások lejárata összhangban van a népgazdasági tervek időtartamával; az utóbbi időben megnőtt az 5 évre szóló ~ok jelentősége. A hosszú lejáratú ~ok a forgalom főbb területeinek alakulását rögzítik. Mind a hosszú lejáratú, mind az éves ~ tartalmára jelenleg egyre nagyobb mértékben hatnak az egyes szocialista országok gazdaságának több évre szóló →*központi fejlesztési program*jai, amelyek évekre előre a forgalom kb. 20-25%-át adják. – Az ~okat rendszerint →*fizetési megállapodás* egészíti ki.

áruforgalom: →*forgalom*

árutermelés: a gazdaság olyan szervezete, amelyben a →*termék*eket a →*munkamegosztás* által specializált, gazdaságilag elkülönült termelők állítják elő, s ezáltal a →*szükségletek* kielégítése érdekében szükség van a termékeknek, a bennük testet öltött társadalmilag szükséges munkamennyiségek aránya alapján történő cseréjére (adásvételére). Az ~ történelmi kategória, aminek a kialakulása, ill. fennmaradása meghatározott körülményektől függ. Nem volt árutermelés az ősközösségben és nem lesz árutermelés a kommunista társadalomban. Az árutermelés létrejöttét, ill. fennmaradását két tényezőre lehet visszavezetni. Az egyik a termelők közötti munkamegosztás, ami szükséges feltétel, de nem közvetlen ok, mivel a munkamegosztás körülményei között a termékek közvetlen elosztása is előfordulhat. Az ~ és vele együtt az árucsere akkor jelenik meg szükségszerűen a társadalomban, amikor kialakul a magántulajdon és ez elszigeteli egymástól a termelőket. Az elkülönült termelők csak azonos társadalmi munkamennyiséget megtestesítő más termék ellenében hajlandók átengedni termékeiket. A gazdasági (tulajdonosi) elkülönültség az ~ közvetlen oka. – A fejlődés során kiemelkedik egy olyan különleges áru az áruvilágból, amiért cserébe mindent eladnak, ill. megvesznek a társadalom tagjai. Ez a →*pénz* – az ~ jellemző kategóriája. – A →*szocializmus alapjainak lerakása* és a →*fejlett szocialista társadalom építése* idején is fennmarad az ~ a termelők gazdasági (tulajdonosi) elkülönültsége miatt. Ekkor azonban már nem a magántulajdon, hanem a termelési eszközök →*társadalmi tulajdon*a határozza meg az ~ jellegét, célját és felhasználásának mértékét.

áruterítés: általában →*fogyasztási cikk*eknek a →*kiskereskedelem* hálózatába történő olyan folyamatos eljuttatása, hogy ennek révén biztosítható legyen a helyi →*kínálat*nak, a helyi →*kereslet*hez való mindenkori igazo-

dása. Az ~ a gyakorlatban két szinten jelenik meg. 1. A lényegesebb, amikor a →*nagykereskedelem* a kiskereskedelmi vállalatok rendelései és rendelkezései alapján az értékesített árukat egységtételekbe összeállítva (komisszióza), a megállapodás szerinti időpontokban közvetlenül kiszállítja a megrendelő által megjelölt boltokba. Ezt a tevékenységet, mint nagykereskedelmi feladatot, esetenként végezheti közvetlenül az →*ipar* is (pl. kenyér, hús, tejtermékek stb. esetében). 2. A másik szint, amikor a kiskereskedelmi vállalat, az egységeiben levő készletek állandó figyelése révén megállapítja, hogy egyes boltjaiban (vendéglátóhelyein) valamely árukból túlzott készletek halmozódtak fel, míg más egységekben ezekből az árukból a készletek lecsökkentek. Ilyenkor a készletek gyors átcsoportosítása hatékonyabb eszközfelhasználást és eg ben nagyobb forgalmat eredménye net.

átfutási idő: 1. az anyagok munkába vétele és a gyártmány teljes elkészítése között eltelt idő; 2. új →*termék*ek gyártásának bevezetésekor a →*prototípus* jóváhagyásától az üzemszerű gyártásig eltelt idő; 3. tágabb értelemben megrendelésekkel kapcsolatos; a rendelés beérkezésétől a kiszállításig eltelt idő.

áthúzódó beruházás: a tárgyév elején is folyamatban levő olyan →*beruházás*, amelyet a beruházási és kivitelezési tervek szerint már a tárgyévet megelőző évben vagy még korábban be kellett volna fejezni.

átlagbér: a kifizetett →*munkabér*eknek egy foglalkoztatottra, s egy meghatározott időre vonatkozó átlaga. Egy órára, egy hónapra, egy évre számítják. Az ~ kiszámítása úgy történik, hogy a munkások részére egy hónap alatt vagy egy év alatt kifizetett béreket osztják az átlagos állományi létszámmal, a teljesített órákkal stb. Az alkalmazottaknál az összes alapbért osztják a létszámmal. – →*átlagkereset*

átlagbér-ellenőrzés: olyan →*bérszabályozás*, amelynek központjában a vállalati átlagbérek színvonala áll. Az ~ központi előíráson alapul, egyes ágazatokban, ahol a tevékenységek kötöttek, bérszínvonal-utasításként kell megvalósítani. A mi viszonyaink között az ~t hatékonysági mutatóhoz kapcsolják (→*relatív bérszínvonal-szabályozás;* →*abszolút bérszínvonal-szabályozás*). – Az ~ előnye, hogy biztosítja a kiáramló bérek mennyiségét és a →*vásárlóalap* egyensúlyát az →*árualap*pal, hátránya, hogy gyengén ösztönöz a létszámmegtakarításra és kapun belüli munkanélküliséghez, ill. annak növekedéséhez vezethet. Emellett arra is ösztönöz, hogy a szükségesnél több alacsony bérű munkaerőt alkalmazzanak.

átlagkereset: számítási alap, amely azt fejezi ki, hogy valamely dolgozónak egy bizonyos időtartamon keresztül elért összes keresetéből egy meghatározott időegységre (pl. órára, napra, hónapra, évre) mekkora összeg jut. Az ~ abban különbözik az →*átlagbér*től, hogy a →*munkabér*en kívül tartalmazza a nyereségprémiumot, a nyereségjutalmat, a kiegészítő fizetéseket, s a természetbeni juttatások érvényes →*fogyasztói ár*on értékelt összegét is.

átlagszorzó: →*devizaszorzó*

átmeneti szakasz: a szocialista forradalom győzelmétől, a hatalom megragadásától a →*szocializmus alapjai lera-*

*kásá*nak befejezéséig tartó időszak. A szocialista társadalom kész formái nem alakulnak ki a tőkés termelési módon belül, hanem csak az anyagi és a személyi előfeltételek teremtődnek meg a szocialista forradalom számára. A szocialista →*termelési viszonyok*at a proletárdiktatúra államrendszere az ~ban államosítások és szövetkezetek szervezése útján építi ki. – Nálunk az ~ 1961–1962-ig, a →*mezőgazdaság szocialista átszervezés*ének befejezéséig tartott. – Az ~ idejében több szektor létezik egymás mellett. Uralkodó szerepe van a szocialista tulajdonnak, elsősorba az →*állami tulajdon*nak, s mellette a →*szövetkezeti tulajdon*nak, de még megtalálható a kisárutermelő és a magántőkés szektor is. A kisárutermelés súlya egy ideig elsősorban a →*mezőgazdaság*ban jelentős. Később a nagyüzemi gazdálkodás megteremtésével a mezőgazdaságban is uralkodóvá válik a szocialista szektor.

átmenő beruházás: olyan →*beruházás*, amelynek a befejezési határideje a kivitelező vállalat éves terve szerint nem a kezdés naptári évében van, tehát a beruházás (építés) esetleg több éven át folyik.

ázsió: felpénz, a nemzetközi forgalomban a →*valuták* és a →*devizák* hivatalos és piaci árfolyama közötti különbség. Ha a pénzpiacon a deviza, ill. a valuta átváltási →*árfolyam*a egybeesik a hivatalosan rögzített árfolyammal vagy a →*paritás*sal, akkor az árfolyam a paritáson áll. Ha az árfolyam magasabb a paritásnál, akkor az adott devizának, ill. valutának ~ja (felára) van. Ha az árfolyam alacsonyabb a paritásnál, →*diszázsió*ról beszélünk. Az ~t a hivatalos árfolyam százalékában fejezik ki. Az ~ nemcsak devizákra és valutákra, hanem értékpapírokra, kötvényekre, pénzbeni kötelezvényekre is vonatkozhat, ekkor az ~ a névértéknél magasabb értéket jelent. – Az ~ előnyös az értékpapír, kötelezvény kibocsátójának, mert a névérték és az ennél magasabb kibocsátási érték különbözete →*nyereség* számára; de előnytelen a hitelező szempontjából. Az ~ a nemzetközi pénzpiacon uralkodó keresleti és kínálati viszonyok adott állapotát fejezi ki; ha a kereslet túlsúlya csökken, akkor az ~ is csökken, eltűnik, esetleg disz~ba megy át. Kötött, ill. központi devizagazdálkodást folytató országok devizapolitikai eszközként alkalmazzák. Hatása abban jelentkezik, hogy az ~val növelt árfolyam magasabb exportbevételt tesz lehetővé, amely az →*export* növelésére ösztönzi a termelőket. Ha az ~t az egyes devizákra, ill. valutákra különböző mértékben állapítják meg, akkor ezzel szelektív exportösztönzés valósítható meg, vagyis az ~ mértékétől függően nagyobb vagy kisebb az adott valutájú ország felé irányuló export ösztönzése. →*devizaárfolyam*

B

bank: →*pénz*eszközök összegyűjtésére, szétosztására, átcsoportosítására; pénzteremtésre; →*hitel* közvetítésére, nyújtására, pénz adásvételére vállalkozó pénzintézet. Passzív műveleteivel (bankügyletekkel) összegyűjti a megtakarításokat, az ideiglenesen szabad pénzeszközöket; aktív műveleteivel (bankügyletekkel) megfelelő →*kamat* mellett hitelt nyújt az arra igényt tartók számára. Lebonyolít még ún. indifferens (semleges, közömbös) pénzműveleteket is: fizetést, beszedést, értékkezelést stb. – A szocialista ~ok legfontosabb feladata: összegyűjteni a népgazdaság pénzeszközeit, tervszerűen hiteleket adni a →*vállalat*ok, →*szövetkezet*ek részére; lebonyolítani a →*szocialista szektor* fizetési forgalmát; a pénzügyeken keresztül figyelemmel kísérni a gazdálkodás alakulását, a tervek teljesítését. – A ~ok hasznának alapját a passzív és az aktív bankműveletek →*kamatláb* különbözetéből adódó kamatkülönbözet adja. →*bankrendszer;* →*bankellenőrzés*

bankellenőrzés: a pénzügyi ellenőrzés sajátos területe, a gazdálkodó szervek tevékenységének pénzintézetek útján való nyomon követése és elemzése. Tárgya lehet a gazdálkodó szervek →*termelés*e, forgalma *(*→*forgalom)*, →*bérgazdálkodás*a, →*beruházási* tevékenysége, →*állóeszköz-* és →*forgóeszköz*-gazdálkodása stb. A ~ a →*társadalmi tulajdon* kezelése, használata és őrzése feletti társadalmi ellenőrzés egyik formája. Tárgya, ,mélysége és technikája mindenekelőtt az ellenőrzött gazdálkodó szervek irányításának rendszerétől, az ellenőrző szervek közötti munkamegosztástól és az ellenőrzendő funkció, művelet gazdasági jelenségétől függ. Magyarországon a ~ a →*hitel* gazdasági feltételeinek vizsgálatát jelenti elsősorban. A →*bank*nak tájékoztatást kell kapnia a vállalati gazdálkodás olyan tényeiről, amelyek a hiteligényt befolyásolják, ezt azonban nem hatósági, hanem hitelezői minőségben kívánja meg.

bankhitel: a →*bank*ok pénzeszközeinek időleges átengedése →*kamat* fizetése ellenében. A bank pénzteremtéssel vagy pénzújraelosztással nyújthat →*hitel*t.

bankjegy: eredetileg (a klasszikus kapitalizmus időszakában) a bankár váltója, amelyet a nála leszámított váltókért adott, és amelyet a tulajdonos kívánságára aranyra is beváltott. Minthogy hitelművelet alapján került forgalomba: hitelpénz *(*→*pénz)*. Kibocsátása a modern gazdaságban a jegybankok (központi bankok) kizárólagos joga; aranyra való beváltása megszűnt és a ~ek mennyisége a forgalomban levő pénztömegnek csak kisebb részét teszi ki (a nagyobb hányad a bankszámlapénz: a bankszámlán nyilvántartott, fizetésre bármikor felhasználható követelés). – A szocialista gazdaságban a ~et kizárólagos joggal a központi bank, hazánkban a →*Magyar*

Nemzeti Bank bocsátja ki (bankjegykibocsátási vagy emissziós monopólium); ez a „kibocsátás" a gyakorlatban rendszerint úgy megy végbe, hogy a bankszámla-tulajdonosok (→*állami vállalat*ok, →*szövetkezet*ek, központi és helyi állami szervek, intézmények stb.) számlájuk terhére béreket, illetményeket, nyugdíjakat, járadékokat stb. fizetnek ki a lakosságnak. A ~eknek a bankhoz való visszaáramlását (a forgalomból való kilépését) a pénz árufedezete biztosítja: a lakosság az állami, szövetkezeti kereskedelemnek, szolgáltató vállalatoknak stb. ~gyel fizet: azok pedig a bevételt bankszámlájukra fizetik be, miáltal a ~ kilép a forgalomból és számlakövetelésssé (számlapénzzé) alakul át.

bankrendszer: a →*hitel*nyújtás, a →*bank*ok szervezete az adott országban. A szocialista országok hagyományos ~e központosított és szakosított. A központosítás lényege az, hogy a különböző bankok a központi állami gazdaságirányító szerveknek alárendelt, központi irányítású országos intézmények. A szakosítás azt jelenti, hogy a feladatok meghatározott csoportjait más-más bank látja el. A magyar ~ fő intézményei: a →*Magyar Nemzeti Bank*, az →*Állami Fejlesztési Bank*, az →*Országos Takarékpénztár* és a →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.* – A szocialista ~ a →*gazdaságirányítás* fontos eszköze: a termelést, a termékelosztást és a -forgalmazást a pénzforgalmon keresztül, pénzügyi eszközökkel nyilvántartja és befolyásolja, tevékenységét a →*társadalmi érdek*ek érvényesítésére irányuló törekvés motiválja.

bányászat: →*kitermelő ipar*

bedolgozói rendszer: a foglalkoztatás olyan formája, amikor is a dolgozó, aki a munkáltató által kiadott munkát nem a telephelyen (üzemben, műhelyben), hanem a lakásán végzi. Különösen az →*ipari szövetkezet*ek alkalmazzák a foglalkoztatásnak ezt a módját. →*bedolgozó szövetkezeti tag*

bedolgozó szövetkezeti tag: az →*ipari szövetkezet*eknek a közös műhelyen kívül, a szövetkezet vagy saját rendelkezése alatt álló termelési eszközzel dolgozó tagja. Jogai és kötelezettségei azonosak a közös munkaszervezetben, illetve műhelyben dolgozó szövetkezeti tagéval. Az ipari szövetkezeteknél elsősorban a tevékenység jellege (pl. háziipari vagy népművészeti tevékenység) indokolja a ~ok foglalkoztatását. Számuk kb. 44 000 fő. E foglalkoztatási formának nagy jelentősége van az iparilag kevésbé fejlett területek lakosságának – elsősorban a nőknek – a termelőmunkába való bevonásában.

befejezetlen beruházás: elkészült beruházási létesítmények, gépek, technológiai berendezések értéke, amit a →*beruházó*nak már átadtak, leszámláztak, de azokat rendeltetésszerűen még nem lehet üzemeltetni. A →*beruházás*ok megvalósítása az építéssel összefüggő beruházások esetében átlagosan öt-hat évig tart. A megvalósítás során egyes építmények elkészülnek, az egyes gépeket, technológiai berendezéseket be is szerelik, az elvégzett kivitelezési munkákat, a leszállított gépeket, a technológiai berendezéseket leszámlázzák, azokat műszakilag is átveszik. Olyan – rendszerint nagyobb – beruházás, amelyben egy technológiai rendszer

egyszerre épül ki (pl. új cementgyár, műtrágyagyár, kohászati üzem), műszakilag rendszerint csak egy időpontban helyezhető üzembe és használható rendeltetésszerűen. Ebben az esetben a különböző beruházási létesítmények önállóan, egymástól függetlenül nem használhatók, holt értékként kötik le a beruházó eszközeit. Vannak olyan beruházások, amelyek nem teljes egészükben (teljes kapacitásukban) zárt technológiai rendszerek, és ezért műszakilag lehetőség van részleges üzembe helyezésre. Ez a lehetőség csökkenti a ~ok állományának a növekedését, mert az egyes elkészült üzemegységek, berendezések a teljes üzembe helyezés előtt is használatba vehetők. A hatékony beruházási tevékenység egyik fontos eszköze a részleges üzembe helyezés, aminek segítségével csökkenteni lehet a beruházási folyamatban lekötött eszközök értékét.

befejezetlen termelés: egy adott gazdálkodó egységnél (vállalat, üzem, gyáregység) a →*befejezetlen termék*ek állománya. Számítása minden esetben időszakra vonatkozik, s úgy járnak el, hogy a vizsgált időszak (pl. negyedév, félév stb.) utolsó munkanapján a ~ értékéből levonják az időszak első munkanapján meglevő befejezetlen állomány értékét. A ~ tehát állományváltozást mutat, amely pozitív előjel esetén növekedést, ellenkező esetben állománycsökkenést jelent.

befejezetlen termék: azok a termékek, amelyek a figyelembevétel időpontjában (pl. félév, év) a vállalat termelőegységeiben megmunkálás alatt állnak, a technológiai folyamatok befejező szakaszát még nem hagyták el, pl. szerelés alatt álló gépek, berendezések. A ~ abban különböznek a →*félkész termék*től, hogy az utóbbin valamilyen technológiai folyamatot már teljesen elvégeztek.

belkereskedelem: a →*kereskedelem* egyik fő →*ágazat*a, amely a →*termelési eszközök* és a →*fogyasztási cikk*ek országon belüli forgalmának lebonyolításával foglalkozik. Hazánkban a ~ kilenc alágazatra oszlik: 1. termelési eszközöket forgalmazó és készletező →*nagykereskedelem;* 2. mezőgazdasági termékek nagykereskedelme; 3. melléktermék- és hulladékgyűjtő nagykereskedelem; 4. fogyasztási cikkek nagykereskedelme; 5. bolti →*kiskereskedelem;* 6. gyógyszerkereskedelem; 7. vendéglátás; 8. vegyes tevékenységű kereskedelem; 9. kereskedelmi →*szolgáltatások*. – Társadalmi szektorok szerint megkülönböztetünk: 1. állami kereskedelmet; 2. szövetkezeti kereskedelmet (→*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet*); 3. magánkereskedelmet. Hazánkban az állami és a szövetkezeti kereskedelemnek van döntő súlya. →*nagykereskedelem;* →*kiskereskedelem*

belső tartalék: adott gazdálkodó egységen belül a →*munkatárgy*akban, a →*munkaeszköz*ökben, a munka- és az üzemszervezésben, a kapacitásokban stb. rejlő kihasználatlan lehetőségek összessége. A ~ok kiaknázása – a különféle veszteségek és ráfordítások csökkentése, ill. szervezési intézkedések bevezetése – a gyorsabb, ill. az intenzívebb fejlődés egyik forrása.

belterjes gazdálkodás: a →*mezőgazdaság* →*intenzív fejlődés*e, a mezőgazdasági termelés növelésének az a mód-

szere, hogy egységnyi területen nagyobb eleven- és holtmunka-ráfordítások segítségével vagy a termelési szerkezet módosításával fokozzák a hozamokat. Alkalmazásakor a művelésbe még bevonható további földterület korlátozottan vagy egyáltalán nem áll rendelkezésre, sőt csökken a mezőgazdaságilag hasznosított földterület nagysága. Napjainkban a ~ színvonalának jellemzésére a következő mutatókat használjuk: *a)* a *→bruttó vagy teljes termelési érték; b)* a holtmunka- és az elevenmunka-ráfordítás; *c)* az *→állóeszköz*ök és a *→forgóeszköz*ök területegységre jutó (fajlagos) értékei. – A ~ akkor hatékony, ha a pótlólagos *→ráfordítás*ok fajlagos értékei és a területegységre jutó hozamtöbblet, ill. a pótlólagos ráfordítás egységére jutó hozamtöbblet pozitíven alakul. – A nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkező szocialista országokban a hatékonyan folytatott ~nak nagyok a lehetőségei. Pl. az újabban terjedőben levő *→szövetkezeti társulások* is azt a célt szolgálják, hogy a *→termelési tényezők* optimális arányának elérésével a ráfordítások növekvő hozamtöbbletet eredményezzenek.

beruházás: gazdasági folyamat, amelynek célja és eredménye *→állóeszközök* létesítése (bővítése, pótlása, korszerűsítése), termelőkapacitások és nem-termelő létesítmények létrehozása. A ~ok épületek, építmények, gépek, járművek, berendezések, technológiai rendszerek kivitelezésére, beszerzésére, szerelésére irányulnak. Részben pótolják az elhasználódott állóeszközöket, részben növelik az állóeszközök volumenét, ill. értékét. – A népgazdaság állóeszköz-állományának bővítése, új termelőkapacitások, új *→üzem*ek, üzemegységek létesítése, meglevő kapacitások technikai rekonstrukciója egyenlő a nettó ~sal. Az elhasználódott állóeszközök cseréje pótlás jellegű ~. A nettó és a pótlás jellegű ~ együtt alkotja a bruttó ~t. Az ún. apportról, azaz üzemgazdasági, ill. kiegészítő jellegű ~ról akkor beszélünk, ha valamely más vállalatnál már aktivált (használt) állóeszközöket szereznek be, földterületeket vesznek át, a *→szövetkezeti tag*ok adnak át állóeszközöket a *→szövetkezet*nek stb. A ~ költsége a ~ok előkészítésének, az építőipari kivitelezésnek, a beszerzett gépek és berendezések leszámlázott értékének, s végül az elkészült ~ próbaüzemelési költségeinek az összege. – A ~ok döntési kategóriák szempontjából lehetnek *→állami beruházás*ok és *→vállalati beruházás*ok. A ~ok egy másik csoportosítása szerint vannak *→alap-, járulékos és kapcsolódó beruházás*ok, valamint *→közös beruházás*ok. Csoportosíthatjuk a ~okat aszerint is, hogy áthúzódó, átmenő, befejezett vagy befejezetlen a ~. *→áthúzódó beruházás; →átmenő beruházás; →befejezetlen beruházás*

beruházáshatékonysági és -gazdaságossági számítás: az egyes *→beruházás*ok gazdasági *→hatékonyság*ának és *→gazdaságosság*ának meghatározását szolgáló matematikai módszer. A beruházások hatékonysága népgazdasági, gazdaságossága inkább vállalati jellegű fogalom. Bizonyos értelemben a hatékonyság kevésbé számszerűsíthető, a gazdaságosság inkább mérhető. Általában: minél nagyobb eredménynövekmény *(→nemzeti jövedelem,* vállalati

→nyereség) jut a beruházás egyszeri (állóeszköz-létesítési) és folyamatos (anyag, energia, munkabér stb.) ráfordításainak egységére, annál hatékonyabb, ill. gazdaságosabb a beruházás. – A számítások segítségével lehetőség nyílik a beruházások sorolására: egy cél több változata közötti választásra. Az *→árrendszer* problémái miatt különböző célok és ágazatok fejlesztése között természetesen csak igen korlátozottan lehet e számítás segítségével választani. – A beruházások vállalati gazdaságossága és a beruházások népgazdasági hatékonysága mértékében, de néha még irányában is eltérő lehet. Ennek egyik oka pl. az, hogy a vállalati számításokban az adók és az adójellegű járulékok nyereségcsökkentő költségek, míg a népgazdaság számára ugyanezen költségek eredményt jelentenek. Az adók a *→társadalmi tiszta jövedelem* részét képezik; ami a vállalat számára kiadás, a népgazdaság számára bevétel, eredmény. A két felfogás között jelentős különbség lehet pl. az árak szempontjából is. Egyes vállalatok, szövetkezetek különböző árkedvezményeket *(→állami támogatás)* kapnak, amelyek a vállalati beruházás-gazdaságossági számításban a ráfordításokat csökkentik, így a gazdaságosságot növelik, de népgazdasági szempontból ez nem jelent ténylegesen kisebb ráfordításokat, a népgazdasági hatékonyság tehát csökken. – A vállalati szemléletű beruházás-gazdaságossági számítás alapvető módszertan tekintetében megegyezik a népgazdasági szemléletű hatékonysági számítással. A magyar gyakorlatban a ~ módszerei nincsenek előírva a vállalati beruházások számára. A KGST valamennyi ország véleménye alapján a következő módszert ajánlotta:

$$g = \frac{T}{B\Delta + R}$$

ahol:
g = beruházásgazdaságossági mutató;
T = az eredményesnek tekinthető termékek értéke (Ft/év);
B = beruházási költségek (álló- és forgóeszközök);
Δ = normatív együttható, a megtérülési idő (5–6 év) reciproka, 0,16–0,20;
R = a folyamatos költségek értéke (Ft/év).

Néhány év óta kísérletek folynak pontosabb megközelítést biztosító módszer kidolgozására. Ma már az *→állami beruházás*oknál kötelező ~i módszereket írnak elő. Ezeket a számításokat a vállalatok is alkalmazzák. A jelentős állami támogatással megvalósuló vállalati beruházásoknál e számítások elvégzését kötelezően is előírják. A számításnál alkalmazott mutató a következő:

$$D = \frac{\sum_{i=l}^{15} \left[J_i - E_{pi} \right] 0{,}89^i}{\sum_{i=l}^{15} \left[E_{fi}\, 0{,}89^i \right] - E_m \cdot 0{,}18} \text{ Ft/Ft,}$$

ahol:
J_i = tiszta jövedelem az i-ik évben;
E_{pi} = pótló beruházások költsége az i-ik évben;
E_{fi} = fejlesztési költség az i-ik évben;

E_m = eszközök maradványértéke a 15-ik év végén.

A diszkontszámítás $\frac{(1)^i}{1+j}$ képlete behelyettesített értékkel szerepel, a 12 %-os kamatlábnak (j 0,12) megfelelően $0{,}89^i$, ill. a 15. év esetében 0,18 tényezővel.

beruházásigényesség: →*eszközigényesség*

beruházási hányad: az egy időszakban beruházási célra fordítandó összeg és a →*bruttó vagy teljes termelési érték*, ill. a →*nemzeti jövedelem* hányadosa. A bruttó ~ az →*állóeszközök* pótlására, cseréjére és bővítésére együttesen szükséges beruházások összege elosztva a bruttó termelés értékével. A nettó ~ a termelés növekedéséhez szükséges állóeszközbővítést célzó beruházások összege elosztva a nemzeti jövedelemmel. A bruttó és a nettó ~ egymástól elsősorban abban különbözik, hogy az első esetben a ~ az eszközök pótlási arányától, a második esetben a ~ gazdasági növekedés szerkezetétől, és az →*eszközigényességtől* függ. – Ha a termelés növekedésének a struktúrájában a viszonylag alacsonyabb eszközigényességű ágazatok jelentősége növekszik, akkor a nettó ~ csak a termeléssel azonos vagy kisebb mértékben emelkedik, míg ha a nagyobb eszközigényességű ágazatok súlyaránya emelkedik a termelés növekedésének a struktúrájában, akkor a nettó ~ a termelés növekedéséhez képest és a nemzeti jövedelemhez képest is egyaránt növekszik. Ha az eszközigényesség – pontosabban a növekményi eszközigényesség – emelkedik, akkor a termelés növeléséhez relatíve több beruházásra van szükség, tehát a ~ egy korábbi időponthoz képest emelkedik.

beruházási hitel: →*hitel*

beruházási hozzájárulás *(nemzetközi)*: a szocialista országok gazdasági együttműködésének keretében egy vagy több ország részvétele valamely más szocialista országban megvalósuló beruházásban. Rendszerint olyan esetekben alkalmazzák, amikor a beruházás eredményeképpen létrehozott kapacitásnövekedés a beruházáshoz hozzájáruló országok importját megfelelő mértékben bővíti. A ~ formája lehet pénzhozzájárulás vagy különböző áruk szállítása. A KGST-országok az utóbbi időben elsősorban nyersanyag-kitermelés és az energetikai fejlesztések területén alkalmazzák a ~t. A Szovjetunió szibériai területén pl. az olaj- és a gázmezők feltárása rendkívül nagy anyagi áldozatokkal jár. A KGST-országok jelenlegi nyersanyagárai nem fedezik az ilyen jellegű s nagymértékű beruházási költségeket. A Szovjetunió csak úgy képes ezeket a kapacitásokat létrehozni, ha beruházásaihoz azok az országok is hozzájárulnak, amelyek nyersanyagokat és energiákat importálnak a Szovjetunióból.

beruházási politika: a →*gazdaságpolitika* része, a beruházásokkal kapcsolatos gazdasági koncepciók, célok, feladatok, intézkedések és a szabályozó eszközök dialektikus egysége. A ~ a beruházási volumen meghatározása céljából koncepcionálisan felvázolja a népgazdasági fő arányokat, a →*fogyasztás* és a →*felhalmozás* arányát, a felhalmozáson belül az →*állóeszközök* felhalmozásának részarányát és volume-

nét, az állóeszközök →*amortizációs alap*jából megvalósuló beruházások volumenét. – A ~ a direkt szabályozás keretében intézkedik pl. egyes →*nagyberuházás*ok megvalósításának gyorsításáról (és azt elősegítő ösztönző eszközökről vagy építési tilalomról), vagy ezzel szemben egyes beruházások megvalósításának korlátozásairól (pl. irodaházépítési tilalom). A beruházási indirekt szabályozás keretében új hitelpreferenciák vagy diszpreferenciák alkalmazása, hitelkamatlábak változtatása, a vállalati →*fejlesztési alap*ok növelésének támogatása vagy korlátozása stb. jelenti a ~ eszközeit.

beruházások anyagi-műszaki összetétele: a →*beruházás*ok csoportosítása műszaki-gazdasági ismérvek alapján. Eszerint a beruházások három fő csoportját különböztetjük meg: 1. épület-építmény beruházás, 2. gépi beruházás és 3. egyéb beruházás. A beruházási költségeknek az anyagi-műszaki összetétel szerinti megbontása, ehhez hasonlóan az →*állóeszköz*állomány mérlege is úgy épül fel, hogy külön tartják nyilván az építmény és a gép jellegű állóeszközöket. – A gazdasági fejlődés során tervezésünk is tökéletesedett és a beruházások jobb anyagi-műszaki megalapozása érdekében újabb részekre tagozódott. Megkülönböztetünk belföldi és →*import*ált gépet és az importált gépen belül szocialista, vagy tőkés relációjú importot, illetőleg további pontosítás érdekében rubel- és dollárelszámolású gépbeszerzést. – Az anyagi-műszaki összetétel egyes csoportjai közötti elhatárolást a beruházási általános rendelkezések rögzítették. Külön magyarázatra csak az egyéb beruházási kategória szorul. Az egyéb beruházások között általában a beruházásokkal összefüggő tervezési és lebonyolítási költségek szerepelnek: a gazdasági előkészítés (beruházási javaslat, program stb.), a műszaki kivitelezési tervdokumentáció, a kisajátítás, a beruházások lebonyolítása (pl. a műszaki ellenőrzés). A →*mezőgazdaság*ban speciálisan néhány különleges egyéb beruházás is van, ilyenek az ültetvénytelepítés, az azokkal összefüggő talajforgatás, tápanyagfeltöltés, bizonyos meliorációs beruházások. – A népgazdasági beruházások fele építési beruházás, mintegy a 40%-a gépberuházás, amelynek 46%-a belföldi gép, 32%-a szocialista import gép és 22%-a tőkés import gép. Az egyéb beruházások aránya nem egészen 10%. (1975. évi adatok.)

beruházások átfutási ideje: a →*beruházás*ok elhatározásától a megvalósításig, az elhatározásban megjelölt eredmény eléréséig eltelt idő. Szakaszai: előkészítés, döntés, megvalósítás, műszaki átvétel, felfutás. A ~ tehát nem csak a kivitelezés idejétől függ – ami a teljes átfutási időszaknak kb. a fele –, hanem az előkészítéstől, ami a döntést megelőző és a felfutástól, ami a kapacitás belépést követi. – A ~nek hossza a beruházási tevékenység egyik legkritikusabb problémája, mert az elmaradás az elvárt eredmények realizálását késleltetheti, s ami ennél is fontosabb: korlátozhatja a piaci kereslethez való rugalmas alkalmazkodást, és növeli a technika morális elavulásának veszélyét. – A ~ének első szakasza, az előkészítés igen fontos mozzanat, hiszen a beruházási döntést alapozza meg. A hatósági engedélyezés során a közösségi érdekek

érvényesülnek és szükségszerű részletes alapossággal készülő tervdokumentáció biztosítja a megvalósítás műszaki előfeltételeit. A megvalósítás a megrendeléstől (a kivitelezői szerződés megkötésétől, vagy ha nem idegen kivitelezésben készül a házilagos építési tevékenység megszervezésétől) a kivitelezés befejezéséig, a kivitelezés rendszeres műszaki ellenőrzésén keresztül a műszaki átvételig, a kapacitás belépéséig tart. A magyar beruházási gyakorlatban ez a szakasz a műszakilag indokoltnál sokkal hosszabb ideig tart, s ez megdrágítja a beruházást, elmarad a tervezett jövedelem, a technikai elavulás veszélye növekszik. A felfutási idő a kapacitás belépésétől a próbaüzemen keresztül a beruházási javaslatban, programban megjelölt műszaki-gazdasági paraméterek eléréséig tart. A felfutási idő alapvetően új technológiák esetében objektíve hosszabb.

beruházások ciklikussága: különböző objektív és szubjektív tényezők eredményeként a beruházások növekedésének hullámszerű alakulása. – A ~ több, egymással kölcsönhatásban álló gazdasági tényezőtől függ. Egy-egy nagyobb gazdasági feladat, pl. a →*mezőgazdaság szocialista átszervezése*, az energiahordozók strukturális átalakítás a jelenleg is folyó nagyszabású lakásépítési program stb. dinamikus beruházási növekedést igényel, amit az előre jól fel nem becsülhető költségek növekedése még meg is gyorsíthat. A ~ összefüggésben van a munkaerő-utánpótlás lehetőségeivel is. Amikor a munkaerőforrások lehetővé, ill. szükségessé teszik, akkor nagy tömegű munkahely létesítését szolgálják a dinamikusan növekvő beruházások. Az egyidőben beszerzett nagy tömegű állóeszközök egyszerre történő elhasználódása és kicserélése (pl. a mezőgazdaság átszervezésekor egyidőben vásárolt nagy tömegű erő- és munkagépek; a közlekedési eszközök egyidőben történő lecserélése) is befolyásolják a beruházási tevékenység dinamikáját.

beruházások előkészítése: azon gazdasági és műszaki munkálatok összessége, amelyek alapján a →*beruházás*ok jóváhagyásáról a →*beruházó* dönteni tud. Két fázisa van: a gazdasági és a műszaki előkészítés. 1. A gazdasági előkészítés során figyelembe veszik az általános →*gazdaságpolitikai* irányelveket, amelyeket a →*népgazdasági terv*ek általában és konkrétan tartalmaznak (pl. →*központi fejlesztési program*ok, →*nagyberuházás*ok); a →*területfejlesztési* és településfejlesztési célokat; a technika és technológiai színvonalra vonatkozóan elfogadott műszaki-gazdasági koncepciókat; a →*környezetvédelem* követelményeit stb. A gazdasági előkészítés során figyelembe veszik még a hazai és a nemzetközi tapasztalatokat, a beruházások gazdasági →*hatékonyság*át, a külkereskedelemmel való kapcsolatát, a munkaerő biztosításának lehetőségeit. 2. A műszaki előkészítés során a gazdasági előkészítés alapján történt döntésekből indulnak ki, figyelembe veszik az általános hatósági előírásokat, az építési törvényt, a közegészségügyi, a tűzrendészeti, a szakszervezeti érdekvédelmi szempontokat, a műszaki előkészítést, s a kivitelezési dokumentáció elkészítésével fejezik be a munkát. – A ~kor gondoskodnak legelső lépésben a tervező, utána a kivitelező

kijelöléséről, vagy a tervező, illetőleg a kivitelező vállalattal kötendő kétoldalú megállapodásról, végül a szerződéskötésről. Ugyancsak ebben a fázisban bízzák meg a beruházást (ha ilyen szükséges) lebonyolító szervezetet.

beruházások finanszírozása: a beruházások lebonyolításához szükséges pénzügyi eszközök biztosítása, a beruházások pénzügyi ellátása, a beruházásokra felhasználható pénzügyi források felhasználásának a módja. A beruházásokat különböző pénzügyi forrásokból lehet finanszírozni. – Az →*állami beruházás*okhoz költségvetési forrás, visszafizetési kötelezettség mellett, vagy kivételesen indokolt esetben visszavissza nem térítendő költségvetési juttatás engedélyezhető. Állami költségvetésből visszafizetési kötelezettséggel folyósított →*állami kölcsön*t a termelő jellegű állami beruházásokhoz és vissza nem térítendő →*költségvetési juttatás*t, állami támogatást általában a nem-termelő jellegű állami beruházásokhoz lehet biztosítani. Az állami beruházásokhoz biztosítandó állami kölcsön, illetőleg költségvetési juttatás mértékét a →*nagyberuházás*oknál és a jelentősebb →*célcsoportos beruházás*oknál a jóváhagyott beruházási javaslat. Az összevontan jóváhagyott célcsoportos beruházásoknál az összevont beruházási javaslat alapján lehet folyósítani. Az egyéb állami beruházásoknál a beruházások megvalósításának engedélyezésekor kell eldönteni a szükséges költségvetési juttatás mértékét. – Nagyberuházásoknál a beruházási javaslatban jóváhagyott előirányzaton felüli többletköltségeket a beruházó saját pénzügyi forrásából fedezi, s ha erre nincs lehetősége, akkor az engedélyezést kiadó szerv köteles gondoskodni arról, hogy milyen forrásokból fedezzék a többletköltségeket. – A →*vállalati beruházási* pénzügyi források alapvetően a vállalat nyereségéből és a vállalatoknál hagyott →*amortizáció*ból képezhetők. – Beruházási →*bankhitel*eket a bankok (→*Magyar Nemzeti Bank*, →*Állami Fejlesztési Bank*, →*Országos Takarékpénztár*) a beruházás gazdaságosságát és a vállalat jövőbeli fizetőképességét értékelve nyújtanak. A népgazdasági tervben megjelölt célokra a bankok hitelpreferenciát adnak, a kiemelt célokat előnyben részesítik és a hitelt kedvezőbb hitellejárat vagy kamatfeltételek mellett nyújtják. A bankhitelek évi keretét a népgazdasági terv határozza meg. – A népgazdasági tervben jóváhagyott mértékben meghatározott követelmények, feltételek mellett különböző →*állami támogatás*t lehet nyújtani a beruházó vállalatoknak. Ez lehet ártámogatás, fejlesztésialap-juttatás és állami (adójellegű) bevételekről való lemondás. – A vállalati beruházásokhoz biztosított állami pénzeszközök igénybevétele esetén a bank jogosult ellenőrizni az előírt feltételek teljesítését a beruházások üzembe helyezése után is. Ha a bank rendeltetésellenes felhasználást állapít meg, akkor a támogatást engedélyező szervhez javaslatot terjeszt a kifizetett összegnek a beruházó saját pénzügyi forrásából történő visszafizetésére és az állami támogatás megvonására.

beruházások koncentrációja: 1. Egy-egy beruházásra jutó anyagi-műszaki, pénzügyi erőforrások összpontosítása annak érdekében, hogy az adott beru-

házás mind hamarabb megvalósuljon. 2. A beruházások olyan összpontosítása, amikor a beruházási tevékenység mind kevesebb számú és nagyobb volumenű beruházásokra összpontosul. 3. Területi koncentráció: amikor a beruházásokat egyes iparvidékekre összpontosítják. – A ~járól éppen a sokféle felfogás miatt nehéz számszerűsített értékelést adni, de minden bizonnyal igaz, hogy az egy beruházásra jutó anyagi-műszaki és pénzügyi erőforrások évek óta növekszenek, emelkedik a nagyobb beruházási költségű és volumenű beruházások számának aránya az összes beruházásokhoz képest, de viszonylag kicsi a beruházások megvalósításának gyorsítását célzó koncentráció hatása.

beruházások megtérülése: vállalati szinten a beruházások költségeivel azonos értékű vállalati →*nyereség* keletkezése; népgazdasági szempontból a beruházási ráfordítások értékével azonos értékű →*nemzeti jövedelem* termelése.

Képletszerűen: $M = \frac{Eáf}{J}$,

ahol: M = megtérülési idő években;
$Eáf$ = álló- és forgóeszközök értéke;
J = jövedelem (nyereség vagy nemzeti jövedelem).

A ~nek mutatója az eredményt években fejezi ki. Ha öt év alatt annyi nyereség vagy népgazdasági szinten annyi nemzeti jövedelem keletkezik, mint amennyi a beruházási ráfordítások összege, akkor a konkrét beruházás megtérülésének az ideje öt esztendő. – A ~ mutató itt leírt egyszerű formája nem ad elég pontos választ arra, hogy a ráfordítások hány évig vannak lekötve. Ebből a meggondolásból a ~ mutatót úgy számítják ki, hogy az egyes években befektetett beruházási összegeket a befektetés idejének hosszától függően, az elmaradó jövedelem arányában felkamatolják. – A ~ a gazdaságossági és a hatékonysági mutatók között csupán részmutató és arra ad felvilágosítást, hogy a beruházási tevékenységből relatíve hamarabb vagy később lehet-e eredményt elvárni, továbbá, hogy két azonos cél elérésére alkalmas beruházás közül melyik térül meg hamarabb.

beruházó: az a gazdasági szerv, →*vállalat* vagy intézmény, amely felelős a beruházási tevékenységért. A ~ →*állóeszköz*einek pótlását, bővítését vagy önmaga végzi, vagy az ilyen célt szolgáló →*beruházás* lebonyolítását más ~ szervezetre bízza. – A ~ készíti vagy készíttetni elő azt a beruházási javaslatot, amelynek alapján önmaga dönt a beruházásról. Az →*állami beruházás*ok esetében, ha azok egy vállalatnál valósulnak meg, a döntést a felügyeletet gyakorló miniszter, →*nagyberuházás* esetében a kormány hozza. Vállalati vagy →*szövetkezeti* beruházás esetében a beruházásról a vállalat igazgatója vagy a →*szövetkezeti vezetőség* dönt. – A ~ a döntés után gondoskodik a beruházás megszervezéséről, lebonyolításáról, s ha szükséges, megszervezi az elkészült beruházás próbaüzemeltetését, és végül értékeli a beruházás eredményeit.

besorolási rendszer: azoknak az elveknek, intézkedéseknek az összessége, amelyek a vállalatoknál előforduló különböző munkafajták előre meghatározott, általában minőségi ismérvek szerinti rangsorát határozzák meg.

A ~ a munkákat elsősorban a szakképzettség és a fizikai erőkifejtés alapján állítja sorba; a nagyobb szakképzettséget, ill. nagyobb erőkifejtést igénylő munkákat magasabb kategóriába sorolja. – A besorolási útmutatók az egyes termelési ágak összes fontosabb munkafajtáit szakmák és szakképzettség szerint rendszerezik; meghatározzák, hogy a különböző munkákhoz a megfelelő szakképzettségű munkásoknak milyen műszaki és általános ismeretekkel, szakmai jártassággal kell rendelkezniük. – A szakmai igénybevétel magában foglalja mindazokat az ismereteket és tudást, amellyel a munkásnak rendelkeznie kell ahhoz, hogy az adott munkát az előírásoknak megfelelően végezze. A felelősség mértéke többségében a nem megfelelő munkavégzés esetén bekövetkező kár nagysága és a bekövetkezés valószínűsége alapján határozható meg. A fizikai igénybevétel egyrészt a munkához szükséges testi erőkifejtést, másrészt az érzékszervek és idegek igénybevételét veszi figyelembe. A munkakörülmények hatását az emberi szervezetre gyakorolt esetleges káros befolyás (pl. hőhatás, mérgező anyagoknak a szervezetre gyakorolt hatása stb.) alapján veszik számításba. – A ~ célja, hogy egységes irányelvek alapján határozza meg az egyes munkáknak megfelelő kategóriákat, és ezáltal megfelelő alapot biztosítson az egyenlő munkáért egyenlő bért elvének érvényesüléséhez. A ~ alapján készült besorolási útmutató vonatkozhat munkaköri besorolásra is, olyan területeken, ill. munkakörökben, ahol a munka jellege miatt ésszerűtlen lenne éles elhatárolást alkalmazni (pl. karbantartóknál, ahol a szakmunkához gyakran hozzátartozik a segéd- és a betanított munka is.) – A ~en belül a bérbesorolási rendszer a munkások és alkalmazottak alapbéreinek egységes megállapítására vonatkozó központi előírások összessége. Ezek az előírások a szocialista bérezés elveinek alapján meghatározzák a különböző munkakörökben különböző munkát végzők bérbesorolási irányelveit. →*bértarifa-rendszer*

beszedési megbízás, inkasszó: a szocialista gazdaság belföldi fizetési forgalmában olyan megbízás, amellyel a jogosult (eladó, hitelező) utasítja a pénzintézetet, hogy követelését a kötelezett (vevő, adós) terhére, bankszámlák közötti átírással egyenlítse ki. A pénzintézet – a magyar elszámolási rendszerben – a határidős ~t csak a kötelezett meghatározott határidőn belül adott rendelkezése alapján, az azonnali ~t a kötelezett hozzájárulása nélkül teljesíti. Ez utóbbi csak akkor alkalmazható, ha a felek a fizetés ilyen módjában állapodtak meg vagy pedig használatát a jogosult üzletszabályzata, ill. jogszabály írja elő. Minthogy a ~ a fizetés kezdeményezése bizonyos előnyt jelent a jogosult (elsősorban az eladó) számára, olyan időszakokban, amikor a vevő helyzetének megerősítése mutatkozik szükségesnek, a →*gazdaságirányítás* fizetési módként inkább az átutalást helyezi előtérbe, amelynél a fizetést a kötelezett (tehát vevő) kezdeményezi. A fizetés határidejére a felek megállapodása az irányadó, de ma nálunk legfeljebb 30 napos határidőben lehet megegyezni.

béradó: olyan →*adó*, amelynek →*adóalap*ja a munkabér (illetmény).

Magyarországon a ma érvényes ~ elnevezése →*illetményadó*.

bérarányok: a különböző szakmákban, munkakörökben dolgozók alap-, vagy →*átlagbér*eik közötti viszony. A ~ban kell kifejezésre juttatni a munkakörülmények, a munkaköri felelősség, a munka mennyisége és minősége közötti különbségeket. *(→besorolási rendszer.)* A ~at meghatározó tényezők a következők: *a)* a közvetlenül a végzett munkához kapcsolódó és a mindenkori munkaerőhelyzettel összefüggő tényezők, a →*kereslet* és a →*kínálat; b)* az össztársadalmi béralap mindenkori nagysága; *c)* bizonyos szociális szempontok érvényesítése. A felsorolt tényezők hatásainak tudatos befolyásolása megteremti a helyes kereseti arányok kialakításának a feltételeit, mert a munkakörök többségében a →*munkabér* teszi ki a keresetek jelentős részét. – Ha a ~ nem megfelelők, akkor sértik a →*munka szerinti elosztás* elvét, s megbomlik az összhang a bérek és a teljesítmények arányai között. Ilyen bérarány-torzulások előfordulhatnak →*ágazat*ok, szakmák között, de egyes →*vállalat*okon belül is, a munkakörök, munkaterületek között.

bérbesorolási rendszer: →*besorolási rendszer*

béren felüli juttatások: olyan (pénzbeli vagy természetbeni) juttatások, amelyekkel a társadalom tagjai szükségleteinek egy részét nem a munka szerint *(→munka szerinti elosztás)*, hanem a →*társadalmi tiszta jövedelem* terhére – államilag elismert mértékben – elégítik ki. A szoc.-ban nem érvényesülhet kizárólagosan a munka szerinti elosztás elve, mivel vannak olyan létfontosságú, ill. társadalmi szempontból jelentős szükségletek, amelyeknek kielégítéséről társadalmi méretekben – az egyének végzett munkájától függetlenül – kell gondoskodni. A társadalom érdeke, hogy az egyes emberek többékevésbé azonos mértékben elégíthessék ki egészségvédelmi, a gyermekek eltartásával kapcsolatos, művelődési és kulturális stb. szükségleteiket. – A ~ közgazdasági tartalmuk szerint a következőképpen csoportosíthatók: 1. Társadalmi gondoskodás. Ide tartozik a gyermekek eltartásához való állami hozzájárulás (pl. →*családi pótlék*, bölcsődék, óvodák fenntartása stb.), az oktatási és egészségvédelmi szolgáltatások (iskolák, kórházak fenntartása, táppénz stb.), a munkából kiöregedettek és munkaképtelenek eltartásához való társadalmi hozzájárulás (→*nyugdíj*, szociális otthonok fenntartása stb.), kulturális és sportintézmények támogatása stb. 2. Bérjellegű juttatások. Ide tartoznak a szabadságidőre, az ebédidőre kifizetett bérek és az egyéb munkaidőkedvezmények. 3. Munkával kapcsolatos juttatások. Pl. munkaruha-juttatás, üzemi étkeztetés, munkásszállás, természetbeni árujuttatások, utazási kedvezmények stb. – Az érdekelt dolgozók részére a legnagyobb felhasználási szabadságot az nyújtja, ha a ~at pénzben kapják. Ez azonban csak ott célszerű, ahol nem fűződik különleges társadalmi érdek a felhasználás céljához. A természetbeni juttatások felhasználási lehetősége korlátozottabb, a szolgáltatások formájában nyújtott ~ pedig a leginkább meghatározott, másra át nem váltható szükségletkielégítést jelentenek. Ez a forma azokon a területeken a leg-

hatékonyabb, ahol az adott szükséglet kielégítése fontos társadalmi érdek (pl. kórház, iskola stb.).

bérfejlesztési mutató: a →*relatív bérszínvonal-szabályozás* alapmutatója, amelytől az →*átlagbér* emelésének a lehetősége függ. Képlete:

$$\frac{Ny + B}{L}, \text{ ahol}$$

Ny = évi vállalati nyereség; B = éves béralap, L = a bérszabályozás szempontjából figyelembe vett összlétszám. E mutató minden 1%-os értéknövekedése az átlagbér 0,25%-os emelését teszi lehetővé.

bérformák: →*időbér;* →*teljesítménybér*

bérgazdálkodás: a →*gazdálkodás*nak az a része, amely az érvényes →*gazdasági szabályozók* keretei között a →*munkabérek*re fordítható összegek és azok növelési lehetőségeinek hatékony kialakítására és felhasználására irányul. A ~ célja a bérezés elosztó funkciójának célszerű érvényesítése. – Népgazdasági szinten hozzájárul a →*bérarányok* és a keresetarányok alakításához, a →*munka szerinti elosztás* elvének gyakorlati megvalósításához, a →*vásárlóalap* és az →*árualap* egyensúlyának biztosításához. – Vállalati szinten a ~ a tervek megvalósításához szükséges →*anyagi érdekeltség* feltételeinek és alkalmazásának a meghatározására irányul. Jelentősége a vállalati önállóság növekedésével nagymértékben megnövekedett.

bérjárulékok: a →*szocialista vállalat*ok olyan befizetései az →*állami költségvetés* javára, amelyek a vállalatok által kifizetett →*munkabér*eket terhelik, s amelyeknek az összegét a bérek alapján (arányában) állapítják meg. Ilyen ~: az →*illetményadó* és a →*társadalombiztosítási járulék*. 1976. január 1-től a ~ a munkabéralapra vetített korábbi 25%-ról 35%-ra emelkedtek. A többletből 5% az illetményadót (8%-ról 13%-ra emelkedett); 5% pedig a társadalombiztosítási járulékot (17%-ról 22%-ra emelkedett) növeli.

bérköltség: a termékek előállítása során felmerült bérjellegű költségek összege, amelyet a vállalat →*munkabér* címén dolgozóinak kifizet. Részei: a törzsbér (a dolgozó ténylegesen végzett munkájáért járó teljesítmény- vagy időbér); a kiegészítő fizetések, a le nem dolgozott munkaidőre (pl. ebédidő, fizetett szabadság) járó bér; a bérpótlékok, a szokásostól eltérő, kedvezőtlen körülmények között végzett munkáért járó bér (pl. túlóra, veszélyességi pótlék); a →*prémium*ok; a természetbeni juttatások stb. →*termelési költség*

bérpolitika: mindazoknak az elveknek, intézkedéseknek, módszereknek és eszközöknek a rendszere, amelyekkel a szocialista állam a munkához kapcsolt jövedelmek nagyságát, szinvonalát, arányait szabályozza. A ~t a →*gazdaságpolitika* és ezen belül az →*életszínvonal-politika* határozza meg. De a ~ kapcsolódik a →*szociálpolitiká*hoz és a →*jövedelempolitiká*hoz is. – A ~ célja, hogy szabályozási és ellenőrzési rendszerek segítségével tervszerűen érvényesítse a →*munka szerinti elosztás* elvét, a személyi jövedelmeket, azok emelkedését függővé tegye az egyéni, a brigád- és a vállalati teljesítményektől, a →*munkatermelékenység* általános növekedésétől, a →*foglal-*

koztatáspolitikától; szoros kapcsolatot létesítsen az egyéni, a vállalati és a népgazdasági →*érdek* között. – A ~ alakítása és megvalósítása állami feladat, amelyet a kormány a párt irányításával végez. A ~ megvalósításának a szocializmus körülményei között fontos feltétele, hogy legyenek az →*állami költségvetés*ben pénzügyi tartalékok a központi ~i intézkedések finanszírozására. Az állam a ~ megvalósítása során a bérarányok korrigálására →*preferenciák*at is alkalmaz. Emellett él az adminisztratív előírások lehetőségével is, így központi alapbér-előírásokat vagy központi, szakmai bértáblázatot ad ki, amelyek betartása kötelező.

bérszabályozás: a →*bérpolitika* eszköze; azoknak a szabályozó elemeknek az összessége, amelyek központilag meghatározzák a →*szocialista vállalat*ok által személyi jövedelmekre fordítható pénzösszegeket, ezek felhasználásának kereteit és lehetőségeit. A ~sal szemben ielenleg a következő fő követelményeket kell támasztani: *a)* ösztönözzön hatékony gazdálkodásra a →*termelési tényezők*kel, ezen belül főleg a munkaerő racionális felhasználására; *b)* tegye lehetővé a vállalatok rugalmas →*bérgazdálkodás*át, a teljesítmények differenciált anyagi elismerését; *c)* biztosítsa a kiáramló →*vásárlóerő* tervszerű keretek között tartását; *d)* elősegítse a →*bérarányok* társadalmilag elfogadható alakulását. – Az →*ágazat*ok eltérő közgazdasági körülményei, az egyes területekkel szemben jelentkező eltérő népgazdasági igények, továbbá az ágazati gazdálkodási sajátosságok jobb figyelembevétele érdekében helyesnek látszott, hogy a népgazdaságban egymás mellett egyidejűleg több bérszabályozási forma működjék. Ezek a következők: 1. vállalati teljesítményhez kötött →*relatív bérszínvonal-szabályozás;* 2. vállalati teljesítményhez kötött →*relatív bértömeg-szabályozás;* 3. központi →*abszolút bérszínvonal-szabályozás;* 4. központi →*abszolút bértömeg-szabályozás.*

bérszínvonal-szabályozás: a →*bérszabályozás*nak a →*bértömeg-szabályozás* mellett az egyik fő formája, amelynek fő feladata a vállalati →*átlagbér*eknek társadalmilag indokolt szinten tartása. Két konkrét formája van: a →*relatív bérszínvonal-szabályozás* és az →*abszolút bérszínvonal-szabályozás.*

bértarifa-rendszer: a →*besorolási rendszer*, ezen belül a bérbesorolási rendszer egyik része, amely előírja, hogy a különböző minősítésű fokozatokba (kategóriákba) tartozó munkakörökben dolgozók részére milyen alapbért kell meghatározni. A helyesen kialakított ~ segíti az egymástól eltérő munkát végző dolgozók kisebb-nagyobb csoportjai között a megfelelő →*bérarányok* érvényre juttatását, egyben biztosítja, hogy az egyes szakmák azonos szakképzettséggel, azonos színvonalú gyakorlattal rendelkező és azonos teljesítményt nyújtó dolgozói azonos alapbért kapjanak, függetlenül attól, hogy melyik →*iparág*ban, nagy vagy kis →*üzem*ben, →*állami szektor*ban, →*szövetkezeti szektor*ban vagy →*magánszektor*ban dolgoznak-e. A ~ a különböző munkaköri kategóriákhoz bértételt állapít meg, amelyek tól-ig határok között mozognak. E határok között az adott szintű egyszemélyi felelős vezető a szakszervezet egyetértésével

dönti el, hogy az adott munkakörökre meghatározott bér mennyi legyen. Ez lehetőséget ad a dolgozók közötti helyes bérdifferenciálásra.

bértömeg-szabályozás: a *→bérszabályozás*nak a *→bérszínvonal-szabályozás* mellett a másik fő formája, azoknak az elveknek, intézkedéseknek az összessége, amelyek középpontjában a *→munkabér* tömege, annak felhasználása és növekedésének lehetőségei állnak. Mai szabályozási rendszerünkben a ~on belül két konkrét formát lehet megkülönböztetni: az *→abszolút bértömeg-szabályozás*t és a *→relatív bértömeg-szabályozás*t. Abszolút ~ esetén meghatározott időszakra előírják a bértömeget, amelyet túllépni nem szabad, de felhasználását nem kötik feltételekhez. A relatív ~nál a bértömeg felhasználást valamilyen mutatóhoz kapcsolják és ennek a mutatónak a változásától függ a bértömeg alakulása. Nem szabályozza mereven sem a bérek színvonalát, sem a létszámot, így a vállalatok önállóan döntenek, hogy terveiket a létszám vagy a bérek emelésével oldják-e meg. Ez nagyobb lehetőséget ad a munkaerő hatékony felhasználására. Hátránya viszont az, hogy nem lehet olyan egyértelmű mutatót találni, amelyhez kapcsolva a bértömeg változása reálisan tükrözi a vállalat bérigényét. A ~t össze lehet kapcsolni a bérszínvonal alakulásával is, ebben az esetben egy-egy mutató növekedése a bértömeg emelkedését teszi lehetővé, meghatározott bérszínvonalig, ezen felüli növekedése után már progresszív adót *(→nyereségadó)* kell fizetnie a vállalatnak.

bilateralizmus: a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a kétoldalú megállapodások rendszere, amelynek keretében a szerződő felek áruszállításai kölcsönösen (külön-külön) kiegyenlítik egymást. – A bilaterális kapcsolatok az árucsereforgalmi megállapodásokban a *→kontingens*listák kétoldalú kialakításában, ezen belül az egyes cikkeknek használati értékük szerinti szembeállításában, *(→kemény áruk* és *→puha áruk)*, az elszámolás területén a kétoldalú *→kliring*ben fejeződnek ki. – A ~ esetén a kereskedelmi kapcsolatok csak kétoldalúan fejlődhetnek, az áruszállításokkal szerzett követelést csak abban az országban lehet érvényesíteni („levásárolni"), amely ország terhére a követelés keletkezett. A ~ ezáltal egy ideig a gazdasági-kereskedelmi stabilitás eszköze. A termelőerők fejlődésével azonban az áruforgalom bővítésének akadályozójává válhat, mert a forgalom a ~ rendszerében csak akkor növelhető, ha a növekményt a partnerország ellenszállításokkal kiegyenlíti. Egyik ország viszonylatában sem alakítható ki tehát tartósan aktív vagy passzív pozíció. – A szocialista országok kapcsolatait az 1960-as évek közepéig a ~ jellemezte. Ez jól segítette gazdaságuk tervszerű fejlődését, a szocialista iparosítás megvalósítását. A szocialista országok fejlődése az 1960-as évek közepére olyan szintet ért el, amikor a ~ már fékezte az egymás közötti külkereskedelmi forgalom fejlesztését. Ezért a *→KGST*-országok 1964-ben áttértek az egymás közötti tartozások és követelések sokoldalú elszámolására, erre a célra létrehozták a *→Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*ot. A szocialista gazdasági *→integ-*

ráció továbbfejlesztését tartalmazó →*Komplex Program* alapján a ~ról fokozatosan áttérnek a →*multilateralizmus*ra, így sokoldalúan egyeztetik gazdaságfejlesztési elképzeléseiket, ötéves terveiket stb.

bilaterális klíring: →*klíring;* →*bilateralizmus*

bizomány: szerződéses jogviszony, amelyben az egyik fél (a →*bizományos*) arra vállalkozik, hogy saját nevében, de a másik fél (a megbízó) számlájára köt ügyletet. A →*külkereskedelem* területén: a termelő- és a külkereskedelmi vállalat közötti szerződéses kapcsolat egyik lehetséges formája, amely hazánkban 1968 után terjedt el. A külkereskedelmi vállalattal nemcsak ipari, hanem kereskedelmi, szolgáltatási tevékenységet folytató vállalat is köthet bizományi szerződést. – A ~ lényege, hogy a termelővállalat megbízza a külkereskedelmi vállalatot →*export-* vagy →*import*ügyletek lebonyolításával, és ezért a tevékenységéért →*bizományi díj*at fizet neki. Az export bevétele a megbízót, vagyis a termelővállalatot illeti, ugyancsak ő egyenlíti ki az import ellenértékét. A ~nak hazánkban több fajtája van. 1. A sima ~ formában a bizományi díjat egyszerűen az export-, ill. az importár százalékában határozzák meg. Minthogy ez a forma a külkereskedelmi vállalatot exportban magasabb exportár, de import esetén is magasabb beszerzési ár elérésére ösztönzi, alkalmazása az exportban célszerű. 2. A nyereségérdekeltséggel kombinált ~i formában a külkereskedelmi vállalat megkapja a bizományi díjat, és ezenfelül még a →*limitár* és a ténylegesen elért ár közötti különbségnek a bizományi szerződésben meghatározott hányadát is. Ez a különbség akkor áll elő, ha a külkereskedelmi vállalat az exportban magasabb áron ad el, importban pedig alacsonyabb áron vásárol, mint amilyen árat a termelővállalat megjelölt. – Külkereskedelmi forgalmunk túlnyomó hányada bizományi szerződéses formában bonyolódik le. Aszerint, hogy a bizományi szerződés vételre (import) vagy eladásra (export) vonatkozik, megkülönböztetünk vételi és eladási ~t. A ~ tárgya nemcsak →*áru*, hanem →*szolgáltatás* is lehet. Ha a bizományos harmadik személlyel köt szerződést, az csak a bizományost jogosítja fel vagy kötelezi, a megbízót nem; a bizományos és a megbízó egymással áll elszámolásban.

bizományi díj: jutalék, amelyet a →*bizományos* (a megbízott) tevékenysége fejében kap a megbízótól. Általában a forgalmazott áruk árának a százalékában határozzák meg, de lehetséges a forgalom mennyiségének függvényében történő meghatározása is. A ~ összekapcsolódhat a megbízó által előírt ár és a bizományos által ténylegesen elért ár közötti különbségben való érdekeltséggel, ezt nevezik nyereségérdekeltséggel kombinált →*bizomány*nak.

bizományi szerződés: →*bizomány*

bizományos: a →*bizományi* ügyletekben működő közvetítő kereskedelmi vállalat (rendszerint külkereskedelmi vállalat), amely a saját nevében, de más vállalat (rendszerint termelővállalat) számlájára köt ügyletet, s e tevékenységéért jutalékot, →*bizományi díj*at kap. Megbízójával szerződéses jogviszonyban van.

biztosítás: természetes vagy jogi személyek szervezett, kollektív pénztartalék-képzése, kölcsönösségi alapon, a kockázatmegosztás módszerével, olyan jövőbeni szükségletek kielégítésére, amelyek felmerülése vagy felmerülésének időpontja a megállapodáskor bizonytalan. A pénztartalék szükséges mértékét a kárvalószínűségből kiindulva határozzák meg, a tartalékot (biztosítási alapot) a biztosítottak a ~i díj befizetésével hozzák létre. Kezelése külön vállalat (pénzintézet), a biztosító feladata, amely az így központosított pénzt kártérítési és egyéb biztosítási összegek kifizetésére, kármegelőzést szolgáló intézkedések, valamint saját költségeinek fedezésére és nyereségképzésre használja fel; a felhasználásig pedig erre alkalmas formában felhalmozza. A fő ~i ágazatok: 1. a vagyon ~ és 2. a személy ~. – A szocialista gazdaságban a ~ a bővített újratermelés zavartalanságát, ill. a dolgozók személyes érdekeinek, életszínvonalának védelmét szolgálja, és állami monopólium. – Magyarországon a ~sal kapcsolatos feladatokat az →*Állami Biztosító* látja el.

bővített újratermelés: →*újratermelés*

bruttó beruházás: →*beruházás*

bruttó jövedelem: 1. Általában a kiadások levonása nélküli, összes pénzbeli vagy természetbeni bevétel, amelyet valamely természetes vagy jogi személy élvez. 2. Politikai gazdaságtani értelemben a megtermelt új →*érték*. 3. A →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben a gazdálkodás nyers eredménye, a realizált új érték, lényegében a →*bruttó vagy teljes termelési érték* és az anyagi természetű ráfordítások (→*amortizáció*, →*anyagköltség*) közötti különbözet, amely a mérleg szerinti →*nyereség*et és a →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok* jövedelemrészesedését (munkadíj + év végi kiegészítő részesedés) foglalja magában.

bruttó jövedelmi érdekeltség: a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben érvényesülő vállalati →*érdekeltségi* rendszer, amely azt eredményezi, hogy a →*közös gazdaság* vállalati →*érdek*e nagymértékben az egy dolgozó szövetkezeti tagra és az egységnyi földterületre jutó →*bruttó jövedelem* maximalizálására irányul. E speciális jövedelemérdekeltség azért alakult ki, mert a közös gazdaságok kötelesek tagjaiknak rendszeres, társadalmilag elfogadható személyi jövedelmet biztosító foglalkoztatási alkalmakat teremteni. Az egy dolgozó tagra, ill. az egységnyi földterületre jutó bruttó jövedelem alakulásától függ, hogy adott nagyságú földterületen és adott dolgozólétszámmal folytatott termelőmunka eredményeképpen mennyit lehet a tagok között személyi jövedelemként kiosztani, és mennyit lehet a termelés bővítésére, biztonsági tartalékok képzésére, közös szociális és kulturális szükségletek kielégítésére fordítani. A vállalatszerű gazdálkodás elemeinek gyarapodásával és a foglalkoztatási gondok enyhülésével megnő a →*nyereség*, azaz a →*nettó jövedelem* szerepe a termelőszövetkezetekben.

bruttó nemzeti termelés, *bruttó kibocsátás:* meghatározott idő – általában egy év – alatt az anyagi és nem-anyagi tevékenység eredményeként létrehozott termékek és szolgáltatások realizálási (piaci) árakon kifejezett értékének az összege. Másként megfogalmazva: a ~

azonos a →*társadalmi össztermék* és a nem-anyagi szolgáltatások bruttó értékének összegével. Vagyis a ~ egyenlő a folyó termelőfelhasználásra, az összes végső fogyasztásra és a bruttó felhalmozásra fordított termékek és szolgáltatások együttes értékével, valamint az összes export és az összes import különbözete. Magyarország ~e 1975-ben 1161,7 milliárd Ft volt.

bruttó vagy teljes termelési érték: bizonyos időszakban (egy év alatt) az iparban előállított →*készterméke*k, →*szolgáltatás*ok, →*félkész termék*ek, valamint a →*befejezetlen termelés* állománykülönbözetének együttes értéke. A számbavételi egység terjedelmétől függően beszélhetünk üzemi (gyáregységi), vállalati, iparági szintű és az egész iparra vonatkozó mutatóról. Az egymástól elkülönített termelési szakaszok, ill. az egyes üzemegységek, vállalatok termelését összesítő adatok halmozódást tartalmaznak. Pl. a nyersanyagárak emelkedése többszörösen befolyásolja, a kooperáció fokozódása ugyancsak növeli a bruttó termelési érték nagyságát. – Mezőgazdasági vonatkozásban a ~ a mezőgazdasági üzemekben egy bizonyos időszakban termelt összes termény és termék értéke, beleértve a továbbtermelésre újrafelhasznált terményeket és termékek értékét is. Halmozott a mezőgazdasági ~, ha a saját termelésű anyagokat (takarmány, trágya stb.) kétszeresen vagy többszörösen vesszük számba (pl. mind az előállító, mind a felhasználó ágazatokban), s halmozatlan a ~, ha ezt a halmozódást kiszűrjük.

bukaresti árelv: →*KGST szerződéses árak*

bürokrácia, *bürokratizmus:* a mindennapi szóhasználatban: az ügyintézésben tanúsított merev, az előírások szellemét meg nem értő, de azokhoz betű szerint ragaszkodó, kicsinyes, szűk látókörű magatartás, szemléletmód jellemzése. Az antagonisztikus társadalmakban az államapparátus szervezeti felépítésében és a hivatalnokok ügyintézésében olyan keretek, formák, módszerek elterjedése, amelyek az államhatalmat elidegenítik a néptől, és alkalmassá teszik az uralkodó osztály vagy egy szűk réteg érdekeinek a teljes kiszolgálására. A proletárdiktatúra államában először van meg a reális lehetősége annak, hogy a ~ fokozatosan elhaljon. A ~ felszámolásának útja a →*szocialista demokrácia* fejlesztése és erősítése. Ezáltal az állampolgárok többsége a hatalom gyakorlásának és a közügyek intézésének részesévé válik. A proletárdiktatúra állama jogot és alkalmat biztosít a lakosság többsége számára meghatározott területeken és ügyekben a döntésekben való részvételre, ill. ellenőrzésre. Emellett a bürokrácia káros maradványainak és új formáinak a háttérbe szorítása az államigazgatási és a →*vezetési* munka rendszeres ésszerűsítésével és egyszerűsítésével érhető el.

C

centralizált gazdaságirányítás: a közgazdasági irodalom szerint a →*gazdaságirányítás*nak olyan modellje, amelyben a döntések nagy részét központilag hozzák, a →*vállalat*ok önállósága viszonylag szűk területre korlátozódik; gazdaság irányításának legfőbb eszköze a tervutasítás, és a vállalatok munkájának elsőrangú mércéje a tervteljesítés; az áru- és pénzviszonyoknak viszonylag csekély szerepük van a gazdasági folyamatok alakulásában. A szocialista gazdaság irányításában a társadalom, a népgazdaság fejlődését lényegesen befolyásoló döntések központosítására egyrészt a →*tervszerűség* követelményei, másrészt a meglevő gazdasági ellentmondások (→*érdek*ek) minimalizálása, ill. megoldása miatt van szükség. Objektíve szükségessé teszi a lényeges döntések centralizációját a →*társadalmi tulajdon* működési mechanizmusa, s a →*társadalmi érdek* érvényesülésének primátusa is. →*direkt típusú gazdaságirányítás; →indirekt típusú gazdaságirányítás; →centralizáció; →decentralizáció; →demokratikus centralizmus a gazdaságirányításban*

centralizáció: 1. Államigazgatási és →*gazdaságirányítási* értelemben a döntések központosítása. A ~ túlzásba vitele esetén azonban gyakran előfordul, hogy az alsóbb szintű vezetés döntési funkcióját – adott ügyekben – a felsőbb szintű vezetés látja el, ami csökkentheti a vezetés hatékonyságát és érdekeltséget. Ellenkező folyamat a →*decentralizáció.* (→*direkt típusú gazdaságirányítás; →indirekt típusú gazdaságirányítás; →centralizált gazdaságirányítás; →demokratikus centralizmus a gazdaságirányításban*) – 2. A vállalati méretek növelése más vállalatokkal való egyesülés útján.

célcsoportos beruházás: a →*népgazdasági terv*ben meghatározott fejlesztési cél megvalósítását szolgáló, több létesítményt magában foglaló, általában nem egy földrajzi területen épülő, de összefüggő →*állami beruházás.* A ~ok körébe nagyobbrészt a termelő, szolgáltatási tevékenység fejlesztését célzó, hálózati jellegű →*beruházás*ok, de szociális, kulturális és kommunális célokat szolgáló beruházások is tartoznak. Ilyen beruházásnak minősülnek pl. a kőolaj- és a földgázvezeték-rendszer, a gabonatárolók, a mezőgazdasági bekötő utak létesítése, a vízszolgáltatással és a vízkárelhárítással kapcsolatos létesítmények, a vasúti járműbeszerzés, a vasúthálózat és a közforgalmi utak építése, a közraktárhálózat- és a szállodaépítés, a kórházépítés, a szakközépiskolai hálózat bővítése és a középiskolai kollégiumok építése, s végül a legnagyobb volumenű ~ a központi lakásépítés. A ~okat a népgazdasági terv keretében a kormány célonként összevontan hagyja jóvá. Az egyes beruházásokról a részletes

döntést a minisztériumok, ill. a tanácsok hozzák meg, hagyják jóvá. A ~ok finanszírozási forrása általában →*költségvetési juttatás*. A termelő jellegű beruházások finanszírozásába – különösen, ha azokat vállalatok üzemeltetik – a pénzügyi források közé a vállalati →*fejlesztési alap*ot is bevonják. A tanácsi hatáskörben megvalósuló beruházások pénzügyi forrásai kiegészülnek a tanácsi fejlesztési alapokkal. A ~ok előkészítésére összevont beruházási javaslatot készítenek, de egyedileg ki kell emelni azokat a fejlesztéseket, amelyek nagyságrendje vagy az ágazatra gyakorolt hatása miatt nagy jelentőségűek. Az összevont beruházási javaslatot az ágazati miniszter a népgazdasági terv keretében terjeszti az →*Állami Tervbizottság* elé. A tanácsok által megvalósítandó ~okra vonatkozó összevont beruházási javaslat elkészítésénél a szakmai felügyeletet gyakorló minisztériumok véleményét is figyelembe kell venni. A ~ok a szocialista szektor beruházásainak kb. 20–21%-át teszik ki.

célhitel: meghatározott célra, általában egyszeri ok miatt felmerült átmeneti szükségletre nyújtott →*hitel*. A cél megvalósulását a →*bank* a hitel megtérülése révén ellenőrzi (→*bankellenőrzés*).

CS

családi egy főre jutó jövedelem: az egyes családok vagy népgazdasági szintű számításoknál az átlagos családok egy meghatározott időszak (pl. egy év) alatt bármilyen címen és jelleggel elért összes jövedelme pénzértékének és az adott családok lélekszámának a hányadosa. A ~ nagysága így a keresők és az eltartottak arányától, valamint a család tagjai által elért jövedelem nagyságától függ, s általában ott alacsony, ahol magas az eltartottak száma. A ~ ezért a lakosság – s egyes rétegei – →*életszínvonal*ának fontos mutatószáma. Az →*életszínvonal-politikai* célok olyan intézkedéseket irányoznak elő, amelyek eredményeként – a →*társadalmi juttatások* növelése útján – csökken a ~nek a családok eltérő demográfiai struktúrájából adódó, s társadalmilag nem indokolt differenciáltsága.

családi pótlék: a két- vagy többgyermekes családoknak és az egyedülálló szülőknek a →*társadalombiztosítás* keretében nyújtott →*állami támogatás*, pénzbeli hozzájárulás a gyermeknevelés költségeihez. A ~ra való jogosultságot, a ~ mértékét jogszabály határozza meg. – A ~ fizetése egyik fontos eszközét képezi →*népesedéspolitikai* céljaink megvalósításának.

csekkszámla: →*folyószámla*

csoportérdek: a szocialista tulajdonviszonyok egyik sajátosságán, a gazdasági elkülönültségen alapuló érdekszféra. Az egyes termelőegységek különérdeke azért alakul ki, mert a termelőerők adott fejlettségi fokán szükség van az →*anyagi érdekeltség* elve alkalmazására nemcsak a termelők munkájának, hanem a →*vállalat*ok tevékenységének ösztönzése céljából is. A →*társadalmi tulajdon* és a →*népgazdasági terv* keretei között a vállalatok viszonylag önállóan gazdálkodnak, és nagyobb →*nyereség* elérésére törekednek. A ~ túlzott érvényesülésének gátat szab az, hogy a szocialista állam a tulajdonában levő vállalatok működését az egész társadalom érdekeinek megfelelően szabályozza. Egyidejűleg a vállalat dolgozói, mint a társadalom tagjai, a →*társadalmi érdek* érvényesülésében is érdekeltek. Ez lehetővé teszi az össztársadalmi érdek és a ~ között időnként kialakuló ellentmondások feloldását. →*anyagi érdek;* →*gazdasági érdek*

D

darabbér: a →*teljesítménybér* formája, amelyben a →*munkabér* nagysága elsősorban a teljesített mennyiségtől függ. A munkák kategorizálására épül; elsősorban a mennyiségi teljesítés növelésére ösztönöz. Három formáját alkalmazzák: 1. az egyenes ~t, amikor a teljesítménnyel arányosan nő vagy csökken a bér; 2. a degresszív ~t, amikor a bér egy teljesítményszint felett kisebb mértékben nő, mint a teljesítmény; 3. a progresszív ~t, amikor a bér gyorsabban nő, mint a teljesítmény. – Az egyenes ~t elsősorban azokon a területeken alkalmazzák, ahol a cél a termelés mennyiségének erőteljes növelése, és ez nem jelent különösebb veszélyt a minőségre, valamint a →*gazdaságosság*ra. A degresszív ~t általában ott alkalmazzák, ahol a termelés mennyiségi növelésére csak meghatározott mértékig van szükség, ill. ahol különböző okok miatt a ~ becsült normára épül. A progresszív ~t olyan munkaterületeken alkalmazzák, ahol a munka jellegéből adódóan kicsi a lehetőség a mennyiségi túlteljesítésre, ugyanakkor szükség van erre. – A ~ kiszámítása a munka időnormájának és a megfelelő időegységre jutó munka besorolás szerinti alapbérének az összeszorzásával történik. Gyakran összekapcsolják – a vállalati követelményektől függően – valamilyen →*prémium*mal (pl. minőségprémium, anyagtakarékossági prémium stb.).

decentralizáció: a →*centralizáció* ellentéte, az államigazgatás és a →*gazdaságirányítás* területén a központi szervek részéről a döntések viszonylag nagy részének átruházása a helyi szervekre, ill. vállalatokra. A ~ végrehajtása akkor helyes, ha a döntési jogköröket arra a szintre helyezik, ahol a döntéshez a legjobbak a feltételek (informáltság, érdekeltség stb.). Szocialista viszonyok között a központi irányításnak, egyben a →*társadalmi érdek* érvényesítésének meghatározó szerepe van a társadalmi és gazdasági folyamatok szervezésében. (→*centralizált gazdaságirányítás;* →*direkt típusú gazdaságirányítás,* →*indirekt típusú gazdaságirányítás*) – A ~ jelentése üzemszervezési értelemben az, hogy a munkaerő és az eszközök feletti rendelkezés kisebb-nagyobb részét a vállalaton belüli egységekre ruházzák át. – A ~ azt is jelentheti, hogy egy ország számára adott földterületen megváltoznak a birtokmegoszlás arányai azáltal, hogy a nagyobb földbirtokok földosztással vagy örökléssel szétaprózódnak.

defláció: a gazdasági életben a fizetőképes →*kereslet* csökkentése a →*gazdaságpolitika* (nagyrészt a →*pénzügyi politika*) eszközeivel. Ilyen eszközök lehetnek: az →*állami költségvetés* kiadásainak csökkentése, →*adó*k emelése, a →*hitel* korlátozása, a →*kamat* felemelése stb. A ~ célja az →*infláció* megfékezése és a →*stabilizáció* előké-

szítése, de ritkán alkalmazzák, mert tipikus következményei: a termelés és a foglalkoztatottság visszaesése, az →*életszínvonal* csökkenése.

degresszív költségek: →*költség;* →*forgalmi költség*

demigross: a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi értékesítési formának egy vállalati szervezeten belül megvalósult egyesítése. Leginkább olyan termékek értékesítésében terjedt el, ahol kis választékú és nagy tömegű értékesítés a jellemző (pl. tüzelőanyag, ÁFOR) vagy olyan vállalatok folytatnak ~ értékesítést, amelyek országos jellegűek (pl. OFOTÉRT, Óra és Ékszerkereskedelmi Vállalat, MERKUR). – A ~ kereskedelmi forma jelentősen lerövidítheti az áru útját, s ezzel költségmegtakarítást eredményezhet: a nagykereskedelmi vállalatok kis tételekben történő eladásaikat saját bolthálózat létesítése útján bonyolítják le. A ~ tehát egyrészt versenyt támaszt a kiskereskedelmi vállalatokkal, s így serkenti az árukínálat színvonalát, másrészt a nagykereskedelmi vállalat közvetlen kapcsolatba kerül a fogyasztóval, ami a kereslet jobb megismerését segíti elő. – A ~ kereskedelmi forma előnyeinél fogva egyre inkább terjed.

demokratikus centralizmus a gazdaságirányításban: a szocialista gazdálkodás irányításának elve, amely lehetővé teszi, hogy a →*gazdaságirányítás* kereteiben a központi állami vezetést helyesen egyeztessék össze a termelésben és a gazdaság más területein dolgozó tömegek alkotó aktivitásának maximális kifejlesztésével, a helyi szervek kezdeményezéseinek kibontakoztatásával és a →*népgazdasági terv*ek teljesítéséért viselt felelősségük fokozásával. – A gazdaságirányításban megvalósított →*centralizmus* a szocializmusban a termelési eszközök →*társadalmi tulajdon*ának uralma miatt szükséges; a társadalmi tulajdon az egész ország gazdaságát egységes egészbe forrasztja, s összhangban van a termelési folyamat társadalmi jellegével. A →*tervszerűség* törvénye is megköveteli, hogy a gazdaság különböző részei közötti →*arányosság* dinamikus megvalósítása végett a társadalmi termelés valamennyi ágának, szektorának, szférájának fejlesztését egységes tervszerű vezetésnek rendeljük alá. – A demokratikus centralizmus abban különbözik a bürokratikus centralizmustól, hogy széleskörűen bevonja a dolgozókat és a kollektívákat a szocializmus, a kommunizmus építésébe, s megteremti kezdeményezéseik, alkotó aktivitásuk érvényesítésének szervezeti kereteit. A szocializmus gazdaságának irányításában állandóan fejlesztjük és tökéletesítjük a →*szocialista demokrácia*t, mind nagyobb mértékben bevonjuk a néptömegeket az állami és a gazdasági élet irányításába, s növeljük a helyi szerveknek a gazdasági életben betöltött szerepét. A termelésben dolgozóknak a gazdasági vezetésben való részvétele az →*üzemi demokrácia* (→*szövetkezeti demokrácia*) rendszerében és mechanizmusában valósul meg, amelynek fejlesztése ma különösen napirenden van hazánkban. – Gazdaságirányítási rendszerünk továbbfejlesztése során erősödik a centralizmus egyrészt azáltal, hogy a központi irányító szervek az alapvető gazdasági összefüggések feltárására és meghatározására összpontosítanak, másrészt

azáltal, hogy a központi akaratot (társadalmi érdeket) egyre hatékonyabb eszközrendszer közvetíti a gazdálkodó egységekhez; de erősödik a demokratizmus is, mert új vonásokkal gazdagodik a vállalatok önállósága és belső demokratizmusa.

deviza: nemzetközi elszámolásokra szolgáló fizetési eszköz; külföldi pénznemre szóló követelés vagy tartozás. A ~ fogalmába tartozik minden külföldi →*valutá*ban kiállított fizetési okmány, csekk, váltó, utalvány, átutalás, fizetési ígéret és a nemzetközi fizetési forgalomban szereplő, fizetést tartalmazó értékpapír. A ~ fogalma szélesebb, mint a valutáé, mert a ~ a készpénzfizetésen kívül minden fizetésre vonatkozó dokumentumot magában foglal. Banktechnikai szempontból lényeges különbség, hogy míg a valuta az ország törvényes fizetőeszköze (bankjegy, érme), addig a ~ külföldi pénznemre szóló követelés vagy tartozás. – A ~ tehát valójában a nemzetközi fizetésekben használt pénzhelyettesítő eszköz. A ~ ugyanakkor áru: a nemzetközi pénzpiacon adásvétel tárgya. A ~t alapvetően aszerint értékelik, hogy milyen az általa megtestesített fizetési ígéret (az ígéret fedezete, a követelés realizálhatósága, a fizetés valutája). Értékelése függ a pénzpiacon kialakult kereslet és kínálat viszonyától is. A kemény ~k bármely más ~ára átválthatók. A puha ~k piaci árfolyama a hivatalos alatt van, korlátozott mértékben válthatók át más ~kra, vásárlóértékük alacsony. – A szocialista országokban a ~kkal kapcsolatos műveletek központosítva vannak, a →*devizagazdálkodás*t a központi jegybank végzi (devizamonopólium). Csak a →*Magyar Nemzeti Bank* engedélyével lehet forintot külföldre vinni, a banktól lehet ~t vásárolni, és neki kell beszolgáltatni a külföldön szerzett ~t.

devizaár: a →*külkereskedelem*ben az áru vagy a szolgáltatás →*devizá*ban kifejezett ára; lényegében az az →*ár*, amelyért az árut ténylegesen értékesítették vagy megvásárolták a külföldi piacon. Ismerete fontos mind a külkereskedelmi, mind a termelővállalatok számára, mert támpontot nyújt termékeik versenyképességének megítéléséhez. Ugyanazon termék ~a a szocialista, ill. a tőkés piacon nem, vagy csak bizonyos megszorításokkal hasonlítható össze, mert a kétféle piacon eltérő elvek és gyakorlat szerint alakulnak ki az árak. A →*KGST*-hoz tartozó országok közötti külkereskedelemben az árakat az ún. bukaresti árelv alapján határozzák meg (→*KGST szerződéses árak*).

devizaárfolyam: a →*deviza* ára más devizában kifejezve, amely a tőkés piacokon a →*kereslet* és a →*kínálat* hatására, a szocialista gazdaságban a tervszerű →*devizagazdálkodás* eredményeként alakul ki (→*árfolyam*). Közvetlen ~-jegyzésről beszélünk, ha a deviza egységének (100 egység vagy egy egység) árát a hazai pénznemben fejezik ki. Közvetett jegyzés esetén a hazai pénznem egységét fejezik ki külföldi pénznemben. Vételi ~ az az árfolyam, amelyen a devizákat veszik (a bankok), eladási árfolyam az, amelyen eladják. A kettő között helyezkedik el a középárfolyam, amely a vételi és az eladási árfolyam számtani átlaga. Az árfolyam alapja a devizák →*paritás*a, aranytartalmuk egymáshoz való viszonyítása. Ha

a deviza árfolyama magasabb, mint a paritásos viszony, akkor →*ázsió*ról, ha alacsonyabb, →*diszázsió*ról van szó. – A tőkés devizapiacokon központi, állami beavatkozásokkal tartják fenn a ~ot: ha a kereslet és a kínálat hatására a ~ egy bizonyos ponton túl eltér a paritásos árfolyamtól, akkor a központi jegybankok devizaeladásokat, ill. -vételeket eszközölnek, ezzel mesterségesen megnövelik a kínálatot, ill. a keresletet. Az eltérés mértéke a paritásos árfolyamtól mindkét irányban legfeljebb 0,75% lehet. Ha az eltérés ennél nagyobb és a beavatkozás hatástalan marad, rugalmas valutaárfolyamok alakulnak ki. Ez az árfolyamlebegtetés. A központi jegybankok 1970 óta folyamodnak ehhez, hogy elkerüljék devizáik végleges le- vagy felértékelését. A tőkésállam bevezethet többszörös ~ot is, ekkor a külkereskedelemben szereplő árukra, árucsoportokra vagy országcsoportok szerint különböző árfolyamokat állapít meg. A paritásnál magasabb árfolyam *a)* exportösztönző, mert az exportőr ugyanannyi devizáért belföldi pénznemben többet kap, *b)* visszaszorítja az importot, mert ugyanazért a devizáért az importőrnek többet kell fizetnie. Az árfolyam ilyen rögzítése esetén a nem hivatalos pénzpiacokon fekete árfolyamok jönnek létre a devizák tényleges vásárlóereje alapján. – A szocialista országokban a ~ a tervszerű devizagazdálkodás része. Alapja a megtermelt és a forgalomba kerülő árumennyiség. A szocialista gazdasági integráció továbbfejlesztését meghatározó →*Komplex Program* célul tűzi a valutáris és a pénzügyi együttműködés tökéletesítését is. Ennek keretében a szocialista országok közötti elszámolásokban alkalmazott →*transzferábilis rubel*t kollektív (közös) valutává kellene fejleszteni, s lehetővé tenni a kollektív valutának a tagországok nemzeti valutáira történő átválthatóságát és azt, hogy a nemzeti valuták egymásra is átválthatók legyenek. Ehhez gazdaságilag megalapozott átváltási árfolyamokat kell majd kidolgozni.

devizabelföldi: belföldön lakó vagy több mint hat hónap óta belföldön tartózkodó személy (állampolgárságra való tekintet nélkül), valamint belföldi székhelyű jogi személy (pl. külföldi cégek belföldi vállalatai, telepei, fiókjai, képviseletei stb.).

devizafelár: a bel- és a külföldi árszintek kiegyenlítésére alkalmazott módszer, az →*exporttámogatás* egyik általános formája. Az →*export* ösztönzését szolgálja.

devizaforint: a nemzetközi fizetési forgalomban a →*deviz*áknak a →*Magyar Nemzeti Bank* által rögzített hivatalos →*árfolyam*on átszámított forintellenértéke. A ~ árfolyamát a forint bevezetésekor (1946) rögzítették, kiválasztott nyersanyagok, gépek és élelmiszerek belföldi nagykereskedelmi forintárösszegének és devizaárösszegének a hányadosaként. Az így kapott vásárlóerőparitás közel állt a devizák és a forint aranytartalma alapján számított →*paritás*hoz. Azóta a külkereskedelmi és belföldi árak különbözőképpen alakultak, a tényleges vásárlóerőparitás eltért a ~ 1946-ban rögzített paritásától. 1968-ig az →*állami költségvetés* gyakorlatilag kiegyenlítette a magyar exportőrök és importőrök számára a belföldi és a külkereskedelmi ár különb-

ségét. 1968 óta a vállalatok a →*devizaszorzó*val átszámított tényleges külkereskedelmi →*devizaár*at kapják exportjukért, ill. fizetik az importért. A devizaszorzókat (külön a dollárra és külön a rubelre) úgy állapították meg, hogy egy adott időszak exportjának belföldi →*ter nelői ár*on (forintban) vett értékét elosztották az ugyanezen exportért kapott devizabevételekkel. A devizaszorzó arra ad választ, hogy egységnyi devizát hány forint értékű →*export*tal tudunk megszerezni, ez a deviza kitermelési költsége. Míg tehát a devizaszorzó aktuális árviszonyokat fejez ki, addig a ~ árfolyama az aranytartalom alapján számított paritást. A devizaszorzót a vállalatok által elért export devizabevételének és az import devizaárának forintra való átszámításában, a ~ot statisztikai számításokban, összehasonlításokban használják.

devizagazdálkodás: a nemzetközi fizetési forgalomnak különböző gazdasági és adminisztratív eszközökkel történő állami szabályozása. Az állam erre a célra kijelöli a devizahatóságot, ill. azokat a bankokat, amelyeknél a nemzetközi fizetési forgalom összpontosul. Szabad ~ esetén az állam elsősorban →*gazdasági szabályozók*kal (kamatláb-, árfolyampolitika stb.), nyíltpiaci műveletekkel (pl. nagybani devizaeladásokkal vagy -vásárlásokkal) szabályoz. Szabad ~ban is egyes területek szerint különböző mélységű az állam beavatkozása. A tőkemozgás területén rendszerint a kötöttségek nagyobbak, mint más területeken. Kötött ~ról beszélünk, ha az állam előírja az exporttal szerzett devizák beszolgáltatását, külön engedéllyel bocsát az importőrök rendelkezésére devizát, és általában adminisztratív eszközökkel szabályoz. Kötött ~ esetén a devizák →*árfolyam*a nem a pénzpiacon alakul ki, hanem az állam központilag rögzíti (kényszerárfolyam). A rögzített árfolyam mellett az állam →*exporttámogatás*t, exportprémiumot, importlefölözést stb. is alkalmaz a →*külkereskedelem* szabályozására. Kettős ~ akkor fordul elő, ha az állam különbséget tesz devizakülföldiek és devizabelföldiek között. A devizakülföldiek számára a devizaforgalom külön engedélyekhez van kötve, a devizabelföldiek számára viszont szabad. – A szocialista országok ~nak alapja az állam devizamonopóliuma. A jegybanknál – hazánkban a →*Magyar Nemzeti Bank*nál – összpontosul az ország valuta- és devizaforgalma, arany- és nemesfémkészlete. A jegybank gondoskodik az exporttal szerzett devizakészletek tervszerű és hatékony felhasználásáról, devizahiteleket nyújt a vállalatoknak az exporttermelés fejlesztésére.

devizahozam: áruk vagy szolgáltatások →*export*jából származó devizabevétel. Bruttó ~: az export teljes ellenértéke, ha ebből levonjuk az exporttal kapcsolatban felmerült devizakiadásokat, megkapjuk a nettó ~ot. A ~mal nem azonos fogalom a devizanyereség, mert az utóbbi az exportban elért teljes devizabevétel és az összes devizában fizetett →*ráfordítás* (pl. az exporttermelésben felhasznált →*import* értéke) különbségét jelöli. A ~ abszolút nagysága önmagában még nem mond semmit, csak összehasonlításokban van értelme tehát ha különböző áruk, szolgáltatások ~ait vetjük egybe, vagy ha

a ~ot a ráfordításokkal hasonlítjuk össze. – A külkereskedelmi vállalatok és az exporttal foglalkozó termelővállalatok terveik elkészítésekor figyelembe veszik az export várható ~át. A tényleges ~ nagyságát az értékesítés időpontjában érvényes tényleges →*devizaárak* és a devizák tényleges helyzete, →*árfolyama* befolyásolják. A ~ot (de inkább a devizanyereséget) megítélési szempontként alkalmazzák az olyan →*beruházás*ok elbírálásánál, amelyeknek megvalósulásuk utáni tevékenysége külkereskedelemmel kapcsolatos.

devizakülföldi: külföldön lakó vagy több mint hat hónap óta külföldön tartózkodó személy, valamint az a külföldi székhelyű jogi személy, akit a devizajog külföldinek minősít.

devizamonopólium: →*devizagazdálkodás*

devizanyereség: →*devizahozam*

devizapolitika: →*devizagazdálkodás*

devizaszorzó: a külföldi pénznemben kifejezett tartozások és követelések forintra való átszámításának kulcsa, amely azt fejezi ki, hogy egységnyi →*deviza* hány forint értékű belföldi →*ráfordítás*sal szerezhető meg. A →*külkereskedelem*ben, az elszámolások során alkalmazzák. A ~kat úgy állapították meg, hogy egy adott időszak →*export*jának belföldi →*termelői ár*on (forintban) vett értékét elosztották az ugyanezen exportért kapott devizabevételekkel. Ha a számításnál a tényleges exportstruktúrát, az egész export belföldi árösszegét és az összes devizabevételt veszik figyelembe, akkor azt kapják meg, hogy egységnyi deviza általában mennyibe kerül a népgazdaságnak. Ezt nevezik átlagszorzónak. Ha az átlagosnál kedvezőtlenebb körülmények között előállított exporttermékek árai alapján számítják, akkor a ~ határszorzó lesz. A határszorzó így mindig nagyobb az átlagszorzónál, és ezért a határszorzó az átlagszorzóhoz képest jobban ösztönöz az exportra és fokozottabban visszafogja az →*import*ot. A hazánkban alkalmazott ~k átlagszorzók. – A tőkés és a szocialista →*világpiac* eltérő árarányai, az árak különbözősége miatt más szorzó érvényesül a dollárelszámolású viszonylatokban, mint a rubel viszonylatúban. Ennek megfelelően két ~t alkalmazunk, egyet a rubelre és egyet a dollárra. A más devizában kifejezett összegeket az érvényes árfolyamon először dollárra, ill. rubelre számítják át, azután a ~val forintra. A magyar exportőrök exportjukért a devizaszorzóval átszámított tényleges exportárat kapják, az importőrök pedig az importért a ~val átszámított tényleges importárat fizetik. Egy elszámolási viszonylatban mind az exportban, mind az importban egységesen ugyanaz a ~ érvényes. Ezáltal a ~ összekapcsolja a külkereskedelmi és a belföldi árakat egymással, kulcsfontosságú szerepet játszik a külkereskedelem irányításában. Reagál a devizák pénzpiaci helyzetében végbemenő tartós változásokra, így pl. a dollár leértékelése nyomán többször módosítottuk a dollárszorzót. A ~val átszámított →*devizaár*at növelik vagy csökkentik az ún. →*pénzügyi hidak:* exportban az →*állami visszatérítés*, importban a →*vám*, az →*importforgalmi adó* és az →*árkiegészítés*. A pénzügyi hidaknak az a feladata, hogy kifejezésre juttassák a ~ban nem megfogalmazható, a termeléssel, ár-

szinteltérésekkel stb. kapcsolatos problémákat, valamint elősegítsék konkrét termelés- és kereskedelempolitikai célok megvalósítását.

dinamikus szinttartás: →*szinttartó beruházás*

direkt típusú gazdaságirányítás: a hazai közgazdasági irodalom szerint a gazdaságirányításnak az a módja, amely a →*gazdaságpolitika* céljait a gazdálkodó egységek részére nagyobb részben közvetlen és részletes utasításokkal közvetíti. Ezt a gazdaságirányítási módszert: 1. a gazdasági döntésekre és szervezeti formákra vonatkozóan a →*centralizáció* és az ágazati vezető szervezetek domináns jellege jellemzi; 2. a →*tervezés*ben az éves tervek és a naturális volumenek játszanak fő szerepet; 3. a gazdaságszabályozásban a lebontott tervutasítások és a →*vállalati* tevékenység ezek alapján történő értékelése az alapvető; 4. az áru- és pénzviszonyok a direkt irányítási módszereknek vannak alávetve; 5. a vállalati önállóság jellegét és mértékét a direktív irányítás elsődlegessége határozza meg. – A valóságban a →*gazdaságirányítás* direkt típusa tiszta formában nem fordul elő. A gazdaságirányításban a direkt (közvetlen) és indirekt (közvetett) módszereket kombináltan alkalmazzák a szocialista országok. →*centralizált gazdaságirányítás; →indirekt típusú gazdaságirányítás*

diszázsió: az →*ázsió* ellentéte, azt fejezi ki, hogy a deviza, ill. valuta árfolyama alacsonyabb a →*paritás*nál. A ~ a →*deviza* iránti kereslet csökkenésének, a bizalom hiányának a megnyilvánulása. ~iuk van pl. a puha →*valuták*nak, mert csak árfolyamveszteséggel válthatók át más, keményebb valutákra. Értékpapíroknak, kötvényeknek stb. is lehet ~juk, ha ezek névértéküknél alacsonyabb értéken szerepelnek az adásvételben. Devizapolitikai eszközként és a szelektív exportszabályozás (→*külkereskedelmi politika*) eszközeként alkalmazzák. →*devizaárfolyam*

diszkrimináció: a nemzetközi kereskedelemben meghatározott országgal vagy országokkal szembeni hátrányos megkülönböztetés. A ~s →*kereskedelempolitikát* folytató ország vagy országcsoport célja az, hogy bizonyos országokat távol tartson belső piacától, ill. akadályozza velük kereskedelme fejlődését. ~nak minősül, ha egy ország megtagadja más országoktól a →*legnagyobb kedvezmény elvé*nek alkalmazását, egyoldalúan felmondja a kereskedelmi szerződéseket, vagy magas beviteli vámok, importilletékek, mennyiségi importkorlátozások megszabásával akadályokat gördít a más országokból származó →*import* útjába. Nemcsak az import, hanem az →*export* oldalán is lehet hátrányos megkülönböztetést alkalmazni. Ilyen volt pl. az 1950-es években az Egyesült Államok által kezdeményezett, és a szocialista országok ellen irányuló embargó, amikor a tőkésországok exportjuk leállításával el akarták szigetelni a szocialista országokat. – A ~ egyes elemei napjainkig fennmaradtak, így a tőkésországokból néhány stratégiainak minősített cikk exportja tilos a szocialista országokba. Bizonyos országgal vagy országokkal szembeni →*preferencia* (egyoldalúan kedvezményes elbánás) más országokkal szemben ~ként jelenik meg, mert azok nem részesülhetnek benne. – A ~

egyértelműen negatív hatású, s azáltal, hogy más országok ellen irányul: agresszív jellegű. Visszaveti és fékezi a nemzetközi kereskedelem fejlődését. Kedvezőtlen hatásai idővel a ~s intézkedéseket bevezető országnál is jelentkeznek, ezért hosszabb távon nem tartható fenn. – A vezető tőkésországok és integrációs szervezeteik – elsősorban az →*Európai Gazdasági Közösség* – ~s kereskedelempolitikája a szocialista országok és a fejlődő országok ellen irányul. A szocialista országok kereskedelempolitikájuk összehangolásával, közös fellépésükkel veszik fel a harcot a ~ ellen. Az elmúlt években olyan tárgyalások kezdődtek az Európai Gazdasági Közösség és a →*KGST* között, amelyek hozzájárulhatnak a hátrányos megkülönböztetések megszüntetéséhez, a kelet–nyugati kereskedelem fejlesztéséhez.

diszparitás: olyan állapot, amikor az →*árfolyam*ok a →*paritás*tól lényegesen eltérnek.

diszpécserszolgálat: az →*ipari vállalat*ok irányítási szervezetében általában a főmérnök vagy a termelési igazgató alá tartozó osztály vagy csoport, amelynek a tervek üzemi szinten való operatív időbeli és térbeli lebontása, valamint a termelés operatív irányítása és ellenőrzése tartozik a feladatkörébe. A ~ adja ki a gyártási programokat, koordinálja az egyes részlegek együttműködését, követi a termelési folyamatot és a zavarok elhárítása érdekében intézkedéseket tesz.

diszpreferencia: a →*preferencia* ellentéte, egyes gazdasági tevékenységek tudatos hátrányban részesítése. A ~nak célja lehet: a →*gazdasági struktúra* módosítása; a gazdasági →*egyensúly* helyreállítása, ill. megőrzése; a lakosság fogyasztási szerkezetének javítása stb. – A preferencia általában valamely másik tevékenység szempontjából lehet ~, és megfordítva is érvényes ez az összefüggés.

dotáció: általános értelemben pénzügyi juttatás, javadalmazás; a szocialista gazdaságban konkréten a többnyire →*árpolitikai* okokkal összefüggő támogatás, amelyet az →*állami költségvetés* nyújt a vállalatoknak. A ~ célja olyan átmeneti jellegű vállalati költségek megtérítése, amelyekre a termék →*ár*a nem nyújt fedezetet, nevezetesen: 1. ha az átlagos ráfordítás alapján megállapított árnál magasabb a vállalat →*önköltség*e (pl. átlagosnál rosszabb természeti, műszaki feltételek miatt); 2. ha a termelés kezdetén a felfutással átmenetileg többletköltségek keletkeznek; 3. ha a termék árát az importárhoz viszonyítva célszerű a belföldi ráfordítás alatt megállapítani. – Az →*árkiegészítés*től az különbözteti meg, hogy míg az árkiegészítés azért válik szükségessé, mert a termelési ráfordításoknál társadalmilag alacsonyabb ár indokolt (állami →*preferenciák* érvényesítése) és így alapjában nem átmeneti, addig a ~ mindig csak az átmeneti többletköltségekre nyújt fedezetet. Az →*állami visszatérítés* jellegében hasonló a ~hoz, nálunk azonban az állami visszatérítés csak az exporttermelésnek nyújtott költségvetési támogatást jelenti.

dömping: áruknak a →*világpiaci ár* alatt történő tömeges kínálata a →*külkereskedelem*ben, piacszerző manőver, amelynek célja a versenytársak kiszorítása valamely piacról. A ~ alkalmazá-

sakor a megszerzendő piacon kialakult árnál vagy az exportáló országban érvényes árnál, ill. a termelési költségeknél lényegesen alacsonyabb áron adják el az árut. A ~et általában a monopóliumok alkalmazzák külső piacok lerohanására. Feltétele az, hogy a belső piac monopolizálva legyen, mert így a monopolcég a belső piacon magas árakat diktálhat, s a belső piacon elért magas ár, ill. monopolprofit teszi lehetővé, hogy a cég a külső piacon az ott érvényes árnál lényegesen alacsonyabb áron kínálja termékeit eladásra. – Miután éppen a ~ segítségével megvalósul a külső piac monopolizálása is: az alacsony dömpingár fokozatosan emelhető. Ez az ún. ár~, amely egy-egy termékre vagy termékcsoportra vonatkozik. – Az alacsony ~árat a tőkésállam is lehetővé teheti különböző intézkedéseivel, amelyek ellensúlyozzák az alacsony ár miatti veszteséget. Így ha az állam export-, kamat- vagy szállításiköltség-szubvenciót nyújt, prémium ~ről, ha befagyasztja vagy csökkenti a béreket, bér~ről (ill. költség~ről); ha a valutát leértékeli és ezzel növeli az exportbevételeket, valuta~ről beszélünk. A ~ a tisztességtelen verseny egyik formája. A tőkésországok a ~ ellen úgy próbálnak védekezni, hogy a ~árukra pótlólagos vámot vetnek ki (anti~).

E

egyedi gyártás: az egyes gyártmányfajták (termékek) egyedileg vagy egészen kis (néhány darabos) mennyiségben történő előállítása széles gyártmányprofil mellett, ahol a termék előállításával kapcsolatos műveletek nem vagy alig ismétlődnek meg. Ilyen jellegű gyártásban készülnek pl. a hidak, a hajók, a szivattyútelepek stb. – Az ~t részben az egyes termékek egyedi jellege, részben a minimális kereslet indokolja. Az ~ lebonyolítása csak magas szakképzettségű dolgozókkal lehetséges. A gyártmányok különbözősége univerzális berendezéseket igényel, jelentős anyagkészleteket tesz szükségessé, s viszonylag magas az *→átfutási idő*. Az ~ – hátrányai ellenére – nem nélkülözhető gyártási típus. A tudományos-technikai forradalom kibontakozásával a nemzetközi munkamegosztás növekedésével alkalmazási köre szűkül, de egészében nem szüntethető meg.

egyenes adó: az adófizető *(→adóalany)* jövedelmét vagy vagyonát terhelő közvetlen jellegű *→adó* (*→jövedelemadó*, *→földadó*, *→házadó* stb.). Az ~ terhét az adóalany viseli, ellentétben a *→közvetett adók*kal, amelyeket az adóalany másokra hárít át. Az ~ lehet arányos, progresszív és degresszív. Arányos, amikor az *→adóalap* nagyságától függetlenül azonos az *→adókulcs;* progresszív, amikor az adóalap növekedésével együtt – de nem arányosan, hanem nagyobb mértékben – növekszik az adókulcs; degresszív, amikor az adókulcs csökken az adóalap növekedése esetén. A progresszív adóztatás főként a jövedelemadó-rendszereket jellemzi.

egyensúly: *→gazdasági egyensúly*

egyesülés: gazdasági szervezet, a gazdasági társulás egyik formája, amelyet gazdálkodó egységek (mindenekelőtt *→állami vállalat*ok) tevékenységük koordinálására, érdekeik közös képviseletére hoznak létre. Az ~ nem érinti a részt vevő vállalatok önállóságát.

egyéb állami beruházások: állami intézmények, társadalmi szervek és intézmények beruházásai. Az ~ az *→állami beruházás*ok egyik fajtája. Az ~ túlnyomó többsége a nem-termelő beruházások körébe tartozik. Ilyenek: a kórházak bővítése, az oktatási intézmények, a kutató intézetek, az államigazgatás szerveinek beruházásai, ha a 300 millió Ft beruházási költséget nem érik el. Idetartoznak, a párt, a szakszervezet, a társadalmi szervezetek beruházásai is. Az ~at a *→népgazdasági terv*, a beruházási keret és a felügyeleti szerv címzett megjelölésével tartalmazza. A kormány jóváhagyása a beruházási keretre vonatkozik. Az egyes beruházások körét az intézmények, szervek vezetői vagy a felügyeletüket ellátó szervek vezetői hagyják jóvá. A pénzügyi forrás majdnem egészében állami *→költségvetési juttatás*. Az ~ra fordított összegek a szocialista szektor beruházásainak 10–11%-át teszik ki.

egyszámla: a gazdálkodó egységek (vállalatok, közületek, intézmények és egyéb szervek) pénzforgalmának lebonyolítására szolgáló bankszámla. Az ~ nem egyetlen számlát, hanem számlarendszert jelent. A vállalatok az érvényben levő jogszabályok alapján kötelesek pénzügyi műveleteiket az ~n keresztül végezni.

egyszemélyi felelős vezetés: vezetési elv és módszer, amely a gazdaságban és az állami apparátusban érvényesül, s amely szerint a kinevezett vezető egyénileg dönt az általa irányított szerv ügyeiben, és viseli döntéseiért a felelősséget. A szocialista gazdálkodó egységekben az ~ elve nem zárja ki a dolgozók széles rétegeinek bevonását a vezetésbe, ill. egyes fontosabb kérdésekben a helyi párt- és tömegszervezetek véleményének a meghallgatását (→*üzemi demokrácia*). A szocialista →*állami vállalat*okban az ~t az igazgató (vezérigazgató) gyakorolja.

egyszerű gazdasági együttműködés: külön szervezet, elkülönített vagyon és jogi személyiség nélküli, társasági szerződésen alapuló kooperáció. A →*vállalat*ok és →*szövetkezet*ek az ~ során abban állapodhatnak meg, hogy gazdasági tevékenységük közös folytatása érdekében együttműködnek, erre a célra anyagi eszközöket bocsátanak közös rendelkezésre, és az eredményben a hozzájárulás arányában részesülnek. A létrehozott gazdasági eredmény a résztvevők közös tulajdona, ugyanakkor az együttműködés céljára rendelkezésre bocsátott állóeszközök továbbra is az átadó tulajdonában maradnak. Az egyik tagnak →*gesztor*ként való kijelölése kötelező.

egyszintű árrendszer: →*árrendszer*

elfekvő készlet: →*immobil készlet*

ellenőrző (felügyelő) bizottság: →*szövetkezeti ellenőrző (felügyelő) bizottság*

elosztás: a →*termelési viszonyok* eleme, a →*tulajdon* jellege által meghatározott olyan rendszer, amelynek keretében az egyéneknek, társadalmi csoportoknak, ill. osztályoknak a megtermelt javakból (→*termelési eszközök*ből, ill. →*fogyasztási cikk*ekből) való részesedése végbemegy; a →*termelés*sel, a →*forgalom*mal és a →*fogyasztás*sal együtt a társadalom tagjainak alapvető gazdasági tevékenysége. A megtermelt anyagi javak az ~ rendszere által meghatározott arányok és formák szerint jutnak el rendeltetési helyükre, ahol a termelő- vagy a személyes fogyasztásban kerülnek felhasználásra. A termelés és az ~ közötti kölcsönhatásban a termelésnek van elsődleges szerepe, mivel ez adja az ~ tárgyát, egyben hatással van az ~ különböző formáinak a kialakulására is. Egyidejűleg az ~ módja visszahat a termelésre, elősegítheti vagy gátolhatja annak fejlődését. Az ~i viszonyok aktív szerepével a →*gazdaságpolitiká*ban állandóan számolni kell, pl. ösztönző bérezési, ill. munkadíjazási formák megválasztásával. → *munka szerinti elosztás*

elszámolóár: 1. Általában a termékek beszerzésének, felhasználásának, eladásának nyilvántartása során alkalmazott állandó (fix) →*ár*. A folyamatos könyvelés, a nyilvántartás egyszerűsítése céljából használják. Meghatározott időközönként figyelembe veszik az ~ és a tényleges ár közötti különbséget is. 2. A →*mezőgazdasági szövetkezet*ek-

ben a saját termelésű terményeknél a könyvelés megkönnyítése céljából alkalmazott ár. Központilag határozzák meg, nagysága rendszerint megegyezik a →*felvásárlási ár*ak éves átlagával. 3. A →*külkereskedelem*ben, ha a termelővállalat és a külkereskedelmi vállalat →*améta* kapcsolatban van egymással, a közösen kialakított export-, ill. importár. →*export*ban az ~ az a minimális ár, amelyért a termék még értékesíthető, →*import*ban pedig az a maximális ár, amennyit a termékért még fizetni lehet. Az ~ és a tényleges ár közötti különbséget a termelővállalat és a külkereskedelmi vállalat egymás között felosztja.

engedélyezési rendszer: a →*külkereskedelem* állami irányításának, hatósági szabályozásának módszere, a →*külkereskedelmi politika* gyakorlatának egyik eszköze, az →*export-* és az →*import*ügyletek engedélyezésének rendszere, a →*külkereskedelmi monopólium* megvalósulásának egyik formája. Külkereskedelmi ügyletet csak a Külkereskedelmi Minisztérium engedélyével lehet kötni. Az ~ ezáltal a forgalom viszonylati irányítását és ezzel a vállalt államközi kötelezettségek teljesítését, a termékforgalmazási és devizagazdálkodási előírások betartását biztosítja, s jelzi a központi irányító szerveknek a külkereskedelmi folyamatok várható alakulását. – Export- és importengedélyt csak a külkereskedelmi tevékenységre jogosult vállalatok kérhetnek, tehát →*külkereskedelmi vállalat*ok és önálló külkereskedelmi joggal felruházott ipari vagy más →*vállalat*ok. Fajtájuk szerint az engedélyek lehetnek export- vagy importengedélyek, ezen belül egyedi és keretengedélyek. Az egyedi engedély egy-egy ügyletre, ill. cikkre (pl. gép) vonatkozik. Keretengedélyt általában a belföldi termeléshez folyamatosan szükséges importra vagy a folyamatosan megvalósuló exportra adnak.

eredeti és származékos jövedelem: a →*nemzeti jövedelem* elsődleges elosztása és újraelosztása során keletkező →*jövedelem*. – Eredeti jövedelemhez jutnak a termelőágazatokban dolgozók, a vállalatok és a szocialista állam. Tehát eredeti jövedelem: a produktív munkát végzők munkadíja (→*munkabér*e és egyéb munkából származó jövedelme); a vállalatok →*tiszta jövedelme* és az állami jövedelmek azon része, amely az →*állami tulajdon*ban levő termelővállalatok tiszta jövedelmének (→*társadalmi tiszta jövedelem*) központosítása révén keletkezik. Eredeti jövedelem a magánkisiparosok, -kiskereskedők és egyéb kisárutermelők jövedelme is. Az eredeti jövedelmek összege magával a nemzeti jövedelemmel egyenlő. – A teljesen elosztott nemzeti jövedelem további, másodlagos, sőt harmadlagos elosztásra kerül. Az újraelosztás során keletkező származékos jövedelmek főképpen a nem-termelő ágazatok dolgozóihoz, az államhatalmi, államigazgatási, honvédelmi szervekben és intézményekben dolgozókhoz, a társadalom nem munkaképes tagjaihoz (gyerekek, öregek), s a tanulókhoz és a szocialista államhoz jutnak. A szocialista állam főleg →*adó*k és →*illeték*ek útján jut származékos jövedelemhez.

erkölcsi kopás: az →*állóeszköz*öknek →*fizikai kopás*uktól független értékvesztesége, amelynek oka a technika gyors fejlődése, a nagyobb termelékeny-

ségű, olcsóbb és magasabb technikai színvonalú állóeszközök megjelenése. Az ~ nagyságát befolyásoló tényezők: az állóeszközök műszaki színvonala elkészülésük időpontjában; a műszaki haladás; az állóeszköz aktív élettartama (az az időszak, amely alatt mint →*munkaeszköz* funkcionál). Az ~ mértéke csökkenthető korszerű →*beruházás*ok tervezésével, új termékek gyors bevezetésével. Az ~ mértékét az értékcsökkenési leírás mértéke megállapításában is figyelembe veszik. →*amortizáció; → amortizációs kulcs*

eszközhatékonyság: az →*állóeszköz*- és a →*forgóeszköz*-ráfordítások →*gazdaságossága*, hatóképessége, ill. ennek foka. Azt jelzi, hogy az eszközráfordítás milyen mértékben képes a kívánt cél teljesülését előmozdítani. Mint követelmény azt jelenti, hogy a kívánt (elért) gazdasági eredményt (termelés- vagy jövedelememelkedést, minőségjavulást stb.) a lehető legkisebb eszközráfordítással kell elérni. Az ~ mutatószámaiban a ráfordítások és az eredmény viszonya jut kifejezésre. →*beruházások hatékonysága*

eszközigényesség: az eszközfelhasználás →*hatékonyság*ának mutatója, az egyszerű vagy a bővített újratermeléshez szükséges álló- és forgóeszközök értékének és a termelés értékének a hányadosa. Azt fejezi ki, hogy egy forint termelési értékhez mennyi értékű eszköz üzembetartására, működtetésére van szükség. A gazdasági gyakorlat – tervezés, elemzés – során használjuk az ún. átlagos ~i mutatót, amely képletszerűen: egy időpont vagy egy időszak átlagos álló- és forgóeszköz-állományának értéke osztva a termelés értékével. A növekményi ~ mutatója: két időpont közötti álló- és forgóeszköznövekmény osztva a termelés két időpont közötti növekményének értékével. E két mutató – közgazdasági tartalmát illetően – döntően a termelő jellegű ágazatokban játszik nagy szerepet, mint egyfajta hatékonysági mutató. – A különböző népgazdasági ágak és ágazatok között az ~i mutatók értékei eltérőek. Jelenleg hazánkban a legalacsonyabb az ~i mutató az →*építőipar*ban, legmagasabb a termelőszolgáltatásokban, különösen a közlekedésben és a vízgazdálkodásban. A különböző nagyságú ~i mutatók egyfelől kifejezik a technikai fejlettségi színvonalat, másfelől függenek az egyes ágazatok teljesítményétől, illetőleg a teljesítmények értékelésétől. A közlekedés magas ~e pl. nemcsak egyszerűen a technikai színvonal fejlettségének a kifejezője, hanem azt is magában foglalja, hogy a közlekedési szolgáltatások díja a magyar gyakorlatban alacsony. – Az ~ hosszú időn keresztül változik. Elméletileg egy-egy ágazatban az ~nek hosszabb távon csökkennie kell, gyakorlatilag azonban részben értékelési problémák, részben az eszközök nem teljes kihasználása következtében ez nem minden ágazatban következik be. A népgazdaság átlagos ~e a múltban csökkent, a jövőben növekedni fog. A növekedés oka az, hogy a természeti erőforrások kimerülése miatt növekszik az alapanyagtermelő és az energiatermelő ágazatok eszközigénye, a munkaerőforrások elapadása miatt az eleven munkát viszonylag drága technikával kell kicserélni, továbbá a →*környezetvédelem* kiadásai is növelik a vállalatok ~ét, végül jelentős

a viszonylag kevés bevételt biztosító szolgáltatási ágazatok fejlesztése, és ez a mélyen érték alatti teljesítményhez képest drága és sok eszközt köt le. – Az ~ növekedése rendszerint a →*beruházás*ok növekedésével jár együtt, így az ~ változása befolyásolja a szükséges beruházási növekményt és azon keresztül a →*nemzeti jövedelem* felhalmozási és fogyasztási arányát.

eszközlekötési járulék: a →*szocialista vállalat*oknál képződő →*tiszta jövedelem* elvonásának egyik formája, amelyet a lekötött eszközök után kell befizetni a kötelezetteknek az →*állami költségvetés*be. A vállalatoknál növeli a termelés költségeit, a népgazdaság számára azonban bevételt jelent. Az ~ költségjellege miatt az eszközökkel való takarékosságra, a kapacitások jobb kihasználására ösztönöz, s megfelelő hatékonyságot követel meg a befektetett eszközöktől. Mértéke a jelenlegi jogszabályok szerint 5%, amelyet a gazdálkodó egységeknek az →*állóeszköz*ök hitellel csökkentett nettó értéke és a →*forgóeszköz*ök után kell befizetniük. – Néhány ágazat (pl. →*élelmiszeripar*) vállalatai, s egyes tevékenységek (→*szolgáltatások*) mentesek az ~-fizetés kötelezettsége alól.

Európai Gazdasági Közösség *(EGK), Közös Piac:* a nyugat-európai tőkésországok nemzetközi gazdasági szervezete, a tőkés →*integráció* jellegzetes formája. 1957-ben hozta létre hat ország (Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Hollandia, Belgium és Luxemburg), az ún. Római Szerződés aláírásával. Társult tagjai: a volt francia és belga gyarmatokból alakult 18 afrikai állam (Burundi, Csád, Dahomey, Elefántcsontpart, Felső-Volta, Gabon, Kamerun, Kongói Népi Köztársaság, Zaire, Közép-afrikai Köztársaság, Malgas Köztársaság, Mali, Mauritánia, Niger, Ruanda, Szenegál, Szomália, Togó), amelyek 1963-ban csatlakoztak, továbbá Görögország (1962) és Törökország (1965). 1973-tól tagja az ~nek Nagy-Britannia, az Ír Köztársaság és Dánia. 1977-től életbe lépő és az ipari áruforgalomra kiterjedő szabadkereskedelmi egyezményt írt alá a ~gel 1972-ben Ausztria, Svájc, Svédország, Izland, Portugália, Norvégia. – Az ~ létrehozását a nyugat-európai nagytőke szorgalmazta. Célja, hogy a közös piac, a közös elveken alapuló gazdaságpolitika és szociálpolitika révén megszilárdítsa és kiterjessze a monopóliumok uralmát. A tőkésországok erejének egyesítése a szocialista országok ellen irányul. Az ~ gazdaságpolitikáját a kollektív autarkia, a belső piac protekcionista védelme, a szocialista országokkal szemben hátrányos megkülönböztetések alkalmazása jellemzi. – Az ~ célja a tagországok gazdasági integrációjának, uniójának megteremtése volt, konkréten: a →*vám*unió létrehozása, a belső vámok és mennyiségi korlátozások megszüntetése, közös külső vámtarifa bevezetése, közös mezőgazdasági és kereskedelmi politika, a szolgáltatások, a tőke és munkaerő szabad áramlása, az adópolitika összehangolása. 1968-ban – 11 év alatt – megvalósult a teljes vámunió, közös külső vámtarifát léptettek életbe, szabaddá vált a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő áramlása, valamint a tagországok közötti személyforgalom. Előrehaladt a mezőgazdasági közösség ki-

alakulása is: szabályozták az árakat, megállapították az importált mezőgazdasági cikkek külön adóztatásának rendszerét. A tagországok 1969-ben elhatározták a gazdasági és a pénzügyi unió létrehozását. 1970–1980 között valósítanák meg közös →*valuta* bevezetésével és a tagországok nemzeti gazdaságpolitikájának összehangolásával. – – Az ~en belül gyakran jelentkeznek a tagországok között gazdasági és politikai ellentétek, amelyek több ízben megbénították működését. Az ellentétek különös élességgel mutatkoztak meg 1973 végén, az olajháború idején. Az ~ más tőkésországokkal, így az Egyesült Államokkal és Japánnal, de a fejlődő országokkal is ellentétben áll.

export, *kivitel:* áruknak, szolgáltatásoknak, szellemi javaknak, ill. más értékeknek az ország területéről külföldre juttatása értékesítés céljából. – Közvetlen ~ esetén a termelő maga exportálja termékeit, közvetett ~ esetében az áru más, külkereskedelmi vállalat közvetítésével jut el külföldre. A közvetlen ~ előnyös a nagy termelővállalatok számára, mert így közvetlenül érzik a →*világpiac*i hatásokat, amelyeknek nagy szerepük van fejlődésükben. Hazánkban több termelővállalat bonyolítja le közvetlenül ~ját. A közvetett ~ akkor előnyös, ha az egységes piacpolitika érdekében vagy a termelővállalatok érdekeltsége céljából sok kisebb vállalat ~ját kell egy külkereskedelmi vállalaton keresztül összefogni *(→külkereskedelmi monopólium)*. – Látható ~ az áruk kivitele; ide tartoznak a →*nyersanyagok* és →*alapanyag*ok, →*félkész termék*ek, gépek, mezőgazdasági és élelmiszercikkek stb. A láthatatlan ~ a →*szolgáltatások*at foglalja magában, így külföldi megbízók részére külföldi áruk szállítását, de ide tartoznak a külföldön végzett építési-szerelési munkák, a külföldi megrendelőnek az országban végzett bérmunka (pl. importált nyersanyag feldolgozása), valamint az országba látogató külföldi turisták részére teljesített szolgáltatások is. A nemzetközi turizmus fejlődésével a láthatatlan ~ bevételeinek jelentősége is növekszik. – Az ~ szerepe a →*világpiac*tól elzárkózó, autark gazdaságpolitika esetén a belföldön képződő termelési feleslegeknek a lecsapolása, ill. a belső gazdasági fejlődéshez szükséges →*import* devizafedezetének előteremtése. Az →*intenzív fejlődés*, ill. →*exportorientáció* esetén az exporttermelés fejlesztése a belső gazdaságfejlesztés szerves része. Az ~nak egyre növekvő hányadát teszik ki azok a termékek, amelyeket a nemzetközi kapcsolódású →*központi fejlesztési programok* (közúti járműfejlesztési, számítógépgyártási program stb.), továbbá a nemzetközi termelési együttműködés *(→kooperáció* és →*specializáció)* keretében állítunk elő.

exportorientáció: az →*intenzív fejlődés*t szorgalmazó →*gazdaságpolitiká*nak az a törekvése, hogy az ország gazdasága aktívan, →*export*ot eredményező kapacitások kiépítésével kapcsolódjék be a nemzetközi munkamegosztásba. Az ~ keretében a hazai termelési bázist úgy kell fejleszteni, hogy a belföldi szükségletek kielégítésén túlmenően korszerű, a →*világpiac*on versenyképes termékek exportja váljék lehetővé. Kis ország számára különösen fontos az export ösztönzése, mert korszerű beren-

dezésekkel csak a nagy sorozatú termelés a kifizetődő, de a belföldi piac a nagy mennyiségű termelésnek csak egy részét tudja felvenni, a többit külföldi piacokon szükséges értékesíteni. Az ~ nem azonos a mindenáron való exporttal. A gazdaságpolitika kialakításában az objektív belföldi és világgazdasági fejlődési tendenciák figyelembevételével tudatosan kell megjelölni azokat a belföldi fejlesztési irányokat, amelyek biztosítják a népgazdaság hatékony bekapcsolódását a nemzetközi munkamegosztásba. Ezért a fejlesztéssel kapcsolatos beruházási döntések egyik fontos kritériuma a megvalósítandó létesítmény várható exporthozama és hatékonysága. – Népgazdasági szintű döntéseknél az ~ a népgazdasági termelési szerkezet meghatározott átalakításában ölt testet (így pl. a →*központi fejlesztési program*okban, mint közúti járműfejlesztési, számítógépgyártási program).

exportprémium: →*exporttámogatás*

exporttámogatás: a külkereskedelem állami ösztönzése, amelynek az a célja, hogy az →*export*ra termelő vállalatokat anyagilag érdekeltté tegye az exportban és ezzel az export fokozására serkentse őket. Közvetlen ~ról akkor beszélünk, amikor az állam közvetlen eszközöket alkalmaz, így pl. ha meghatározott összeget ad vállalatoknak azzal a feltétellel, hogy azok exportálják termékeiket. Közvetett ~ esetén az állam főleg pénzügyi eszközöket alkalmaz: →*devizafelár*akat fizet, →*adókedvezmény*eket ad, kedvezményes exporthiteleket nyújt stb. Az ~ eszközei az ún. exportprémiumok, amelyek az export megvalósítása esetén az →*állami költségvetés*ből a vállalatok részére fizethető jutalmakat jelentik. – Hatását tekintve az ~ vonatkozhat az export általános – mennyiségi – növelésére, az export szerkezetének bizonyos szempontok szerint történő átalakítására, az export gazdaságosságának fokozására. – A szocialista gazdaságban az állam elsősorban közvetlen módon támogatja az exportot, így az exportált termékekre felárat, az exportfeladatok túlteljesítése esetén magasabb prémiumot fizet, központi alapból támogatja az exporttermelés bővítését stb. Magyarországon 1968 óta az ~ fő formája: az →*állami visszatérítés*, amelyet az exportáló vállalatok támogatást nem igénylő exportjuk növelésére kapnak.

extenzív fejlődés: a bővített →*újratermelés*nek, az →*intenzív fejlődés*hez viszonyítva fejletlenebb típusa, amikor is a →*gazdasági növekedés* fő eszköze: a meglevő gazdasági erőforrásoknak változatlan műszaki színvonalon, de nagyobb mértékben történő igénybevétele. Extenzív módon fejlődik a gazdaság, ha a nemzeti jövedelem növekedése elsősorban a termelésbe újonnan bevont munkaerőnek tulajdonítható. Ilyenkor jelentősen növekszik az új termelőegységek, az új munkahelyek száma. Az ~ időszakában kerül sor a modern nagyipar megteremtésére. Nálunk az ~ időszaka a felszabadulástól az 1960-as évek közepéig tartott. Ettől kezdve intenzívnek tekintjük gazdasági fejlődésünket, jóllehet az ~ jegyei meg ma is megtalálhatók.

É

élelmiszeripar: azon ipari tevékenységek összessége, gyűjtőneve, amelyek tárgya: élelmiszerek, élvezeti cikkek, takarmányok előállítása, állati és növényi eredetű nyersanyagok, félkész termékek feldolgozása. Ide tartozik: a baromfi- és tojásfeldolgozó ipar, a tejipar, a húsipar, a tartósítóipar, a malomipar, a sütő- és tésztaipar, a cukoripar, az édesipar, a növényolajipar, a szesz- és keményítőipar, a boripar, a söripar, az ásvány-, szikvíz- és üdítőital ipar, a dohányipar. Az ~ állította elő 1975-ben a szocialista ipar termékeinek 18%-át, és az ipari dolgozók 11%-át foglalkoztatta.

életkörülmények: azoknak a feltételeknek és lehetőségeknek összessége, az a társadalmi környezet, amelyek között és amelyben egy adott társadalom tagjai életüket és tevékenységüket folytatják. Az ~ magukban foglalják az adott társadalom jellegéből fakadó emberi jogokat és kötelességeket, valamint az elért társadalmi és gazdasági színvonaltól függően az emberek anyagi és szellemi szükségletei kielégítésének lehetőségét. Az ~ ezzel alapvető befolyást gyakorolnak a lakosság →*életmód*jára és →*életszínvonal*ára. Az ~ fogalmához olyan tényezőket is sorolunk, mint pl.: az általános munkakötelezettség és a munkához való jog; a létbiztonság; az idősek és betegek anyagi és szociális ellátása; az →*infrastrukturális* fejlesztés színvonala (lakásellátás, utak, hidak, parkok, csatornázás, villany- és gázvezeték stb.); a →*környezetvédelem;* a mozgásszabadság és turizmus lehetőségei; az áruk és szolgáltatások →*kínálat*ának színvonala; a kulturális igények kielégítésének szintje; a pihenéshez, üdüléshez való jog és lehetőség stb.

életmód: az emberek (egyének, családok, rétegek, osztályok) élettevékenységének rendszere, amely magában foglalja azoknak a személyi és tárgyi feltételeknek összességét, valamint azokat a politikai, társadalmi és gazdasági körülményeket, amelyek között az emberek (vagy csoportjaik) élete folyik; az adott keretek között végzett rendszeres tevékenységeket, s azt, hogy tevékenységüket hogyan, milyen formában és tartalommal folytatják egy adott társadalmi-gazdasági formációban. Tartalmazza az emberek anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítését, az emberi kapcsolatok jellegét, az emberek céljait, tevékenységük motívumait és módjait. Végeredményben az ~ az adott társadalomban uralkodó politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi viszonyok koncentrált kifejezése, a társadalom életének valamennyi oldala és jelensége közötti kölcsönhatás eredménye. Ebben a tekintetben tehát a legátfogóbb fogalom, amely magában foglalja az →*életkörülmények*et, az →*életszínvonal*at, valamint sok egyéb, az emberek életét, életvitelét alapvetően meghatá-

rozó, vagy azt egyes vonatkozásokban befolyásoló tényezőknek az emberek életére gyakorolt hatását is.

életszínvonal: egy adott társadalom tagjai (egyének, családok, rétegek, osztályok, ill. az egész lakosság) anyagi, kulturális, szociális szükséglet-kielégítettségének foka, ennek viszonylagos (korábbi helyzethez vagy más egyénhez, családhoz stb. viszonyított) színvonala. Szűkebb értelmezés szerint az ~ a lakosság jövedelmének és fogyasztásának a mértékét, szerkezetét és dinamikáját foglalja magában. Ennek kifejezésére használjuk a →*reálbér* és a →*reáljövedelem* különféle mutatószámait. Az ~ azonban; tágabban értelmezve, ennél sokkal bővebb fogalom. Magában foglalja ugyanis a társadalom tagjai tágan értelmezett szükségletei kielégítettségének nemcsak a szintjét, hanem körülményeit és lehetőségeit is. Így olyan tényezőkre is kiterjed, mint pl. a politikai jogok, a szólásszabadság, a munkához való jog, a munkaidő törvényes hossza, az oktatásban való részvétel lehetősége, a munkateljesítményekkel arányos bérezés, a →*társadalmi juttatások* mértéke, az egészségügyi ellátottság, a közbiztonság, a demográfiai fejlődés szintje és dinamikája stb. Mindebből következik, hogy az adott társadalom ~ára a tágabb értelmezésű megközelítés a jellemzőbb. Ennek kifejezése azonban egyetlen komplex mutatószámmal nem lehetséges. – Az ~ komplex fogalma nehézzé teszi a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét is. Erre leginkább a dollárban kifejezett egy lakosra jutó →*nemzeti jövedelem* vagy →*bruttó nemzeti termelés* mutatószámát szokták felhasználni, ez azonban a tényleges összehasonlítást, éppen a nem számszerűsíthető tényezők nagy szerepe miatt, nem képes kifejezni. Ezek a döntően minőségi tényezők eredményezik azt, hogy az egyes, nagyjából azonos reáljövedelemmel rendelkező országok lakosságának az ~a jelentős mértékben is eltérhet egymástól.

életszínvonal-politika: a társadalompolitika, a →*gazdaságpolitika* része, a lakosság és annak egyes csoportjai →*életszínvonala* (→*életkörülményei*, →*életmódja*) alakulására és alakítására vonatkozó elképzelések, célok, valamint az ennek megvalósítására vonatkozó eszközök, módszerek, intézmények egységes és komplex rendszere. Az ~t általában hosszabb távra (10–20 évre) előre dolgozzák ki, meghatározva abban az egyes rövidebb (általában öt éves) szakaszokban elérendő célokat. Hazánkban jelenleg az ~ hosszú távú alapcéljainak lehet tekinteni a következőket: biztosítani kell, hogy a lakosság életszínvonala a népgazdaság lehetőségeitől függő mértékben, de folyamatosan növekedjék; ne legyen a társadalomnak egyetlen olyan jelentősebb csoportja vagy rétege sem, amelynek életszínvonala ne növekedjék; a társadalom növekvő mértékben vállalja magára a gyermekek, valamint a munkaképtelen öregek és betegek eltartásának költségeit, kiegyenlítve ezzel az egyes családok életszínvonalában emiatt fennálló indokolatlan különbségeket; biztosítani kell a növekvő színvonalú és minden állampolgárra kiterjedő egészségügyi ellátást; az intézmények fejlesztésével is biztosítani kell az oktatási és kulturális szükségletek magas színvo-

nalú kielégítését; fokozott gondot kell fordítani a lakosság először mennyiségi, majd minőségi lakásigényei mielőbbi kielégítésére; folyamatosan javítani kell a munkafeltételeket az egyes munkahelyeken; erősíteni kell a társadalom nyíltságát; fokozni kell a humanisztikus tendenciákat stb. Az ~ olyan célok kitűzését kell, hogy tartalmazza, amely a népesség által érezhető mértékben biztosítja a társadalmi jólét növekedését. – Az életszínvonal emelkedése a szocializmusban nem spontán folyamat eredménye. A ~ alakításában figyelemmel kell lenni számos kölcsönhatásra és belső arányossági követelményre. Ellentmondások forrásává válhat, ha az életszínvonal egyes tényezőit összetüggéseikből kiragadva változtatják. Mivel az egyéni →*szükségletek* kielégítésének színvonala a társadalmi fejlettségtől, a termelés szerkezetétől és hatékonyságától, valamint a társadalmi munka eredményeinek → *elosztás*ától függ, ezért a ~nak igazodnia kell ezekhez a tényezőkhöz. – A lakosság életszínvonalának növekedése nem feltétlenül egyenletes ütemű; kiugrásokat és átmeneti megtorpanásokat is előirányozhatnak, de hosszú távon a növekedés folyamatosságának biztosítása, a szocialista állam ~jának elengedhetetlen követelménye. – Az ~ céljai a gazdaságpolitika egész célrendszerében alapvető helyet foglalnak el, s primátust élveznek. Ez következik abból az alapvető összefüggésből, hogy a szocializmusban a termelésnek nem lehet más objektív célja, mint a társadalom tagjai tágan értelmezett személyes szükségleteinek a lehetőségekhez képest maximális kielégítése.

építési adó: a →*szocialista vállalat*ok által a vállalati döntési jogkörben megvalósuló beruházások építési-szerelési munkái után a →*fejlesztési alap* terhére fizetendő →*adó*. →*Adóalap*ja az építés-szerelés ténylegesen kifizetett teljesítményértéke, →*adókulcs*a 10%. Az ~ kivetésének célja: arra ösztönözni a vállalatokat, hogy olyan →*beruházás*okat valósítsanak meg, amelyeknél viszonylag kisebb az építés-szerelés aránya. – A →*belkereskedelem*ben megvalósított hálózat- és raktárfejlesztés mentesül az ~ fizetése alól.

építőipar: az anyagi termelés önálló ágazata, amely az ingatlan jellegű →*állóeszközök* →*újratermelés*ét végzi. Feladata az építmények javítása, felújítása, karbantartása, átalakítása, bontása, bővítése, új építmények készítése, szerelés, állagmegóvás. Az ~hoz tartoznak mindazok az állami, tanácsi, szövetkezeti ~i szervezetek, amelyek fő tevékenységként ~i munkát végeznek. Idetartoznak az építőipari kisiparosok is. Ezeken kívül számos más ipari, mezőgazdasági, közlekedési, költségvetési stb. szervezet is végez ~i tevékenységet. Az ~ (állami, szövetkezeti stb.) 1975-ben 430 ezer dolgozót foglalkoztatott. A →*nemzeti jövedelem* 12%-át, a →*társadalmi össztermék* 10%-át állította elő.

érdek *(gazdasági)*: egyéneknek, kollektíváknak, csoportoknak, rétegeknek, osztályoknak, egyes közigazgatási vagy földrajzi területeknek, az egész társadalomnak folyamatos, állandóan megújuló objektív igénye és magatartása, amely arra irányul, hogy →*szükséglet*eit minél teljesebben kielégítse a jelenben és a szükségletkielégítés bővítésé-

nek politikai és gazdasági feltételeit megteremtse a jövőben. – Az ~ nem az egyének tudatának és akaratának a terméke, hanem egyrészt a létfeltételektől függően, másrészt úgy jelenik meg, mint az egyének, a kisebb-nagyobb társadalmi csoportok aktivitásának forrása, tettet kiváltó, motiváló tényezője. Az ~ tehát társadalmilag (pl. a →*tulajdon* típusa, formája alapján) determinált. – Az ~ek különbözősége miatt az ~eket többféleképpen csoportosíthatjuk. Megkülönböztethetünk: egyéni, kollektív (pl. →*vállalati*), csoport (pl. szakmai), osztály-, regionális, társadalmi (népgazdasági) ~et. Ezek az ~ek objektív társadalmi viszonyokat fejeznek ki, s közöttük szocialista viszonyok között is ellentmondások lehetnek. – A szocializmus építése során a munkásosztály osztály ~ei egyre inkább az egész nép, a társadalom ~eivé válnak. Szocializmusban az érdekrendszeren belül a →*társadalmi érdek* primátust élvez. A →*gazdaságpolitika* célrendszerében a társadalmi ~ek jutnak kifejezésre. A →*gazdaságirányítás* alapvető feladata a társadalmi ~ és a többi ~ egyeztetése a társadalmi ~ és a többi ~-szféra között meglevő ellentmondások minimalizálása, a társadalmi érdek hatékony közvetítése a részérdekeket képviselő gazdasági egységek (vállalatok, →*ágazat*ok, területek stb.) részére. Az ~ek egyeztetése az →*anyagi érdekeltség* rendszere útján valósul meg elsősorban. →*gazdasági érdek; →anyagi érdek*

érdekeltség: →*anyagi érdekeltség*

érdekeltségi alapok: a →*vállalati alap*ok alapvető megjelenési formái, amelyek nagysága és alakulása szorosan kapcsolódik a →*jövedelemszabályozás* és a →*nyereségérdekeltség* rendszeréhez. A →*fejlesztési alap*ot, a →*részesedési alap*ot és a →*tartalékalap*ot nevezzük ~nak.

érdekképviselet és érdekvédelem: azonos társadalmi osztályhoz, réteghez, ill. foglalkozási csoporthoz tartozó személyek érdekeinek képviselete és védelme. Hazánkban az összes bérből és fizetésből élők érdekképviseleti és érdekvédelmi szervezete a szakszervezet. A szakszervezetek a munkásosztály legátfogóbb tömegszervezeteiként, elsősorban osztályérdekeket képviselnek és védenek. Ez a tevékenység a szocialista →*érdek*viszonyok függvénye, mert a szocialista érdekviszonyokban a →*társadalmi érdek* elsőbbséget élvez, s ennek felismerése és megfogalmazása alapvetően a párt feladata, érvényesítése pedig minden állami és társadalmi szervezet kötelessége. A társadalmi érdek elsődleges érvényesítése mellett teret kell kapniuk a különböző közösségi és egyéni érdekeknek is. A szakszervezetek hivatásukból eredően egyidejűleg az ~ kettős feladatát látják el: felismerik, megfogalmazzák, képviselik és védik a dolgozók egyeni érdekeit, másrészt biztosítják, hogy a társadalmi érdek elsődlegessége ne szenvedjen csorbát. E feladat megoldásához ismerni kell a dolgozók véleményét és érdekeit és ezt közvetíteni kell a párt- és az állami szervek megfelelő szintjére, másrészt közvetíteni kell a dolgozókhoz a párt politikáját, foglalkozni kell a dolgozók kötelességeinek teljesítésével. – Az ~ a szocialista országokban és így nálunk is, a szakszervezeteknek a szocialista államhoz való viszonyában je-

lentkezik. Az állami szervek főként munkaadói minőségükben szolgálják a →*fejlett szocialista társadalom építését*, a szakszervezetek ugyanezt a célt a munkavállalók oldaláról kívánják biztosítani érdekképviseleti és érdekvédelmi szervként. A szocialista állam igényli a szakszervezetek érdekvédelmi és érdekképviseleti tevékenységét, amelynek jogi alapját a →*Munka Törvénykönyve* és más állami jogszabályok biztosítják. Az állami szervek és az érdekvédelmi szervek együttműködésében antagonisztikus ellentét sem elvileg, sem gyakorlatilag nem jöhet létre, mivel mindkét szerv a párt útmutatásai alapján, a munkáshatalom védelmét és erősítését szolgálja, megvalósítani igyekszik a párt politikáját. – Az ~ feladatait ellátó szakszervezetek legalapvetőbb feladata a közösségi érdekek olyan jellegű megfogalmazását és gyakorlati megvalósulását elősegíteni, amelyekben az egyéni érdekek is érvényesülhetnek. A szakszervezeti ~ mindezek mellett azt fejezi ki, hogy a szakszervezetek részesei a szocialista hatalomnak, egyrészt úgy, hogy a hatalmat kézben tartó osztály szervezetei, másrészt úgy, hogy képviselői jelen vannak az állam minden olyan szervében, az Országgyűléstől a helyi tanácsokig, ahol a különböző kérdésekben döntenek. – Az ~ vállalati szinten a szakszervezetek vállalati (vállalati szakszervezeti tanács, vállalati szakszervezeti bizottság) szervei révén valósul meg, elsősorban az →*üzemi demokrácia* keretében. →*szövetkezetek társadalmi képviseleti szervei*

érték: az →*áru* egyik tulajdonsága, az árutermelőnek az áruban megtestesült absztrakt munkája, az árutermelők kapcsolatának kifejeződése, társadalmi →*termelési viszony;* a különféle szükségletek kielégítésére alkalmas áruk olyan közös tulajdonsága, amelynek alapján az áruk közötti cserearányok megmagyarázhatók. Az áru ~ének nagyságát az átlagosan szükséges munkaidő határozza meg. Bizonyos áru termelésére fordított munkaidő a →*munkatermelékenység* növekedésével csökken, vagyis ugyanannyi idő alatt a munkás hatékonyabb technikai eszközök segítségével több terméket tud előállítani. A produktív →*ágazat*okban felhasznált munkaidőalap csökkenésével kisebb lehet az előállított összérték, a →*használati érték*ek tömegének és választékának egyidejű bővülése mellett. Ilyen módon a munkaerő egyre nagyobb hányada fokozatosan felszabadul a közvetlen anyagi javakat termelő ágazatokból és a →*szolgáltatások* területén helyezkedik el.

értékarányos árrendszer: →*árrendszer*

értékcsökkenés: →*amortizáció*

értékcsökkenési leírás: →*amortizáció;* →*amortizációs alap;* →*amortizációs kulcs*

érték típusú ár: →*ártípus;* →*árrendszer*

értéktörvény: az árutermelés alapvető törvénye, az →*érték*arányok és az →*ár*arányok közötti összefüggés, miszerint az →*áru*k hosszabb időszak átlagában a bennük levő társadalmilag szükséges munkaráfordítás – vagyis az érték vagy annak módosult megjelenési formája – arányában cserélődnek a piacon. Az árak azonban csak hosszabb időszak átlagában esnek egybe az értékkel; a mindennapi gyakorlatban a →*kereslet* és a →*kínálat* hatására az

árak az érték körül ingadoznak. Az áraknak az értéktől való eltérése hatással van a termelés alakulására, ösztönzi a termelőket a ráfordítások csökkentésére a modern technika alkalmazásával és ezek alapján differenciálja a termelőket. – A szocializmusban az ~ a tudatos →*gazdaságirányítás* eszközeként érvényesül. A termelési arányokat, az árak, a →*nyereség* alakulását és a technikai fejlődést végső soron a szocialista termelési mód specifikus gazdasági törvényei alapján az átfogó központi tervek határozzák meg. Az ~ pedig a fő arányokon belül a →*szükségletek* és a termelés részletekben kialakuló összhangját segíti elő.

éves terv: rövid távú, ún. operatív terv, amely →*népgazdasági*, →*vállalati* vagy →*üzemi* stb. szinten a gazdasági munka konkrét programját tartalmazza. Népgazdasági szinten az ~ a →*közeptávú terv* része, vállalati szinten pedig az ~ a →*népgazdasági terv*ben kitűzött célok megvalósításával van összhangban. Ezt az összhangot főként **a** →*gazdasági szabályozók* teremtik meg.

év végi részesedés: →*nyereségrészesedés; →szövetkezeti alapok; →munkadíjazás a termelőszövetkezetben*

F

fajlagos mutatók: elsősorban a gazdaságossági vizsgálatok során használt mutatók, amelyek azt fejezik ki, hogy valamely termék egységének az előállításához mekkora ráfordítás szükséges, ill. adott ráfordításokkal milyen eredmény érhető el. A legszélesebb körben felhasznált mutatók: fajlagos anyagfelhasználás, energiafelhasználás, elevenmunka-ráfordítás, a gyártmány egységére jutó nyereség stb. →*hatékonyság*

fejlesztési alap: a vállalatok fejlesztési célkitűzéseinek pénzügyi forrása, amelynek összetevői: a vállalati →*nyereség* egy része, ill. az →*amortizáció* vállalatnál maradó hányada. Felhasználható az állammal, bankkal, más vállalattal szemben fennálló tartozások, kötelezettségek rendezésére, a →*forgóalap* feltöltésére, a tervezett →*hitel* felvételéhez szükséges saját forrás biztosítására és a vállalat saját elhatározása szerint az elhasználódott →*állóeszközök* pótlására, rekonstrukció és az új →*beruházások* finanszírozására. A ~ adómentes.

fejlesztési kölcsön: →*hitel*

fejlett szocialista társadalom építése: a kapitalizmusból a →*kommunizmus*ba való átmenet korszakának fejlődési szakasza, amely a →*szocializmus alapjainak lerakása*, s az alapok megszilárdulása után veszi kezdetét. – A ~ének szakaszára való áttérés – egymással szorosan összefüggő – feltételei a következők: 1. a szocialista →*termelési viszonyok* teljes térhódítása, győzelme a gazdaság minden ágában; 2. a társadalom osztályszerkezetének gyökeres átalakulása, a városi és a falusi kizsákmányoló osztályok felszámolása, a szocialista osztályok létrejötte és megerősödése; 3. a →*termelőerők*nek a forradalom (hatalom átvétele) előttinél lényegesen magasabb színvonala; 4. a szocialista →*politika*i és társadalmi intézmények megszilárdulása; 5. a marxizmus–leninizmus ideológiájának győzelme; 6. a szocialista országok szoros együttműködése. – A fejlett szocialista társadalom első, alapvető kritériuma az anyagi-műszaki bázis kiépítése. A fejlett szocializmus anyagi-műszaki bázisát elsősorban az jellemzi, hogy 1. a termelőerők színvonala gyorsan emelkedik, önmagában pedig kellően magas; 2. a termelő folyamatokban már számottevően és egyre nagyobb mértékben vesznek részt a jelenleg legkorszerűbbnek számító technikai eszközök és technológiai eljárások; 3. a →*termelés* és a gazdálkodás irányítását a társadalom igen magas fokon képes gyakorolni, és ezáltal a gazdasági folyamatok →*tervszerűség*e megvalósul, a gazdálkodás eredményei megfelelnek a →*társadalmi érdek*nek. – A fejlett szocialista társadalmat nemcsak az anyagi-technikai bázis magas színvonalú kiépítettsége jellemzi, hanem a termelési viszonyoknak, a termelőerők fejlődésének megfelelő átalakulása is. A termelési

viszonyoknak adekvát módon kell követniük a termelőerők fejlődési tendenciáját. A termelőerők és a termelési viszonyok átalakulásának több, egymással összefüggő szakasza, ill. vetülete van: 1. Fokozatosan átalakul a termelés anyagi szerkezete; az egész anyagi termelés megújul; fokozódik az újratermelés bővülésének üteme. 2. Alapvetően megváltozik az ember és a gép (gépi rendszerek) kapcsolata; az ember termelési szerepe az iparban és a mezőgazdaságban is új tartalmat kap (nem elsősorban fizikai módon vesz részt a termelésben); az egész munkásosztály és a szocialista parasztság kulturális és technikai tudásszintje gyorsan emelkedik; végül is az ember már nem egyszerűen a termelés résztvevője, hanem komplex irányítójává is válik. 3. Fokozódik a termelés →*koncentrációja*; az anyagi-műszaki bázis kiszélesedésével növekednek a sorozatnagyságok; előrehalad a specializáció; s mindezek alapján a termelés műszaki színvonala, s a →*munkatermelékenység* gyorsan emelkedik. A termelési viszonyok fejlődésére az eddigiekben vázolt alapon a következő a jellemző: 1. A fő folyamat a →*termelési eszközök* elsajátítása, társadalmasítottsági szintjének erősítése, amelyben jelentős szerepe van a koncentráció növekedésének. Továbbra is létezik az →*állami tulajdon* és a →*szövetkezeti tulajdon*, de mindkettő tovább fejlődik, a szövetkezeti tulajdon keretében erősödnek a szocialista vonások, s fokozódik a társadalmasítottság. A termelés és a munka társadalmasításának növekedése alapján a két tulajdonforma közeledik egymáshoz, s fejlődésük az egységes, össznépi tulajdon kialakulása felé halad. 2. A gazdaságban kibontakozó haladás alapján a szocialista osztályok és társadalmi csoportok (rétegek) közelednek egymáshoz; a munkásosztály alapvető érdekeivel fokozatosan összeolvad a szocialista parasztosztály és a többi társadalmi csoport érdeke. Tovább csökkennek, majd megszűnnek a szociális különbségek. A tudományos és a műszaki haladás növeli a munkásosztály vezető szerepét, egyidejűleg csökken a fizikai és a szellemi munka közötti különbség. 3. Az emberek anyagi és szellemi szükségletei a szocialista →*munka szerinti elosztás* elve alapján magas szinten nyernek kielégítést, s ebben növekszik, s egyre inkább döntővé válik a társadalmi fogyasztási alap (pl. →*társadalmi juttatások* stb.) szerepe. – A ~ szakaszában a következő főbb általános feladatok állnak a →*gazdaságpolitika* kialakításának és gyakorlatának középpontjában: 1. Egyik fontos gazdaságpolitikai cél a munka termelékenységének a →*műszaki fejlesztés*, valamint az anyagi és erkölcsi ösztönzők (→*anyagi érdekeltség*) következetes alkalmazása útján való gyors növekedése, egyben ez a fejlődési szakasz megköveteli az →*extenzív fejlődés*ről az →*intenzív fejlődés*re való mind határozottabb áttérést. 2. A fejlett szocializmus anyagi-műszaki bázisa kiépítése céljából gyorsítani kell az ipari termelés – ezen belül elsősorban az egész →*népgazdaság* – szerkezetét, műszaki színvonalát, a termelőerők távlati fejlődését alapvetően meghatározó iparágak (villamosenergetika, gépgyártás, vegyipar, műszeripar) gyors fejlesztését a villamosítás, gépesítés, automatizálás útján, a

legkorszerűbb technika és a tudomány eredményeinek a felhasználásával. 3. Egyre nagyobb figyelmet kell fordítani az ember növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését szolgáló ipari, mezőgazdasági és szolgáltató ágazatok fejlesztésére. E célnak kell alárendelni a mezőgazdaság iparosításának a politikáját is. 4. A ~ során egyre nagyobb szerepe van a termelőerők jobb területi elhelyezkedésének. Gazdasági és társadalmi megfontolások egyaránt szükségessé teszik, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett területeken gyorsítsuk az iparosítás ütemét. 5. A ~ szakaszában folytatott gazdaságpolitikában fontos helyet foglal el a gazdaságirányítás állandó tökéletesítése. A →*csoport-érdek*nek és az egyéni érdeknek az alapvető, meghatározó →*társadalmi érdek*kel való összehangolása, s a társadalmi érdek következetes érvényesítése megköveteli a népgazdaság →*vezetési* módszereinek tökéletesítését, a →*tervezés* megjavítását, a központi, tervszerű irányítás továbbfejlesztését, s népgazdasági terveinknek a szocialista országok népgazdasági terveivel való összehangolását; a gazdaságpolitikai döntések tudományos megalapozottságának fokozását. 6. Nem utolsósorban igen fontos feladat a szocialista országokkal való egyre elmélyültebb együttműködés fokozása a →*KGST* keretében. Mind nagyobb jelentőségre tesz szert ebben a termelés nemzetközi szakosítása, a munkamegosztás, a kooperációk, a nyersanyag- és az energiaellátás, a műszaki fejlesztés kölcsönös elősegítése, a szükségleti cikkek cseréje.

feldolgozó ipar: az ipari termelés azon ága, amely a →*kitermelő ipar* és a →*mezőgazdaság* által rendelkezésre bocsátott nyersanyagokat dolgozza fel. A ~ba tartozó fontosabb iparágak: a kohászat, a gépipar, a vegyipar, az építőanyagipar, a könnyűipar és az élelmiszeripar.

felhalmozás: a →*nemzeti jövedelem* egy részének felhasználása a termelés bővítésére, a nem-termelő területek anyagi alapjainak növelésére és tartalékok képzésére. A szocialista ~ szűkebb értelemben a termelés tervszerű bővítése, amely a társadalom egyre növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek magasabb szintű kielégítése céljából valósul meg. Forrása a vállalatokban létrehozott →*tiszta jövedelem*, amit végső soron a ~ mellett társadalmi fogyasztásra is fordítanak. A ~ nagysága a nemzeti jövedelem nagyságától és ezen belül a fogyasztási és a felhalmozási alap közötti aránytól függ. Gazdaságpolitikánkban az a törekvés érvényesül, hogy az évről évre nagyobb ~ ne a →*fogyasztás* rovására, hanem a nemzeti jövedelem növelésével történjen. A ~ a →*beruházás*oknak a termelő és a nem-termelő →*állóalap*ok bővítésére fordított részét és a készletképzést foglalja magában. Tehát a ~ egyrészt szélesebb tartalmú kategória a beruházásnál, mert készletképzést is jelent; másrészt viszont a ~nak szűkebb értelme van, mint a beruházásnak, mert nem tartalmazza az állóalapok pótlását az →*amortizációs alap*ból.

felhalmozási alap: azoknak a termékeknek az összessége, ill. értékösszege, amit az ország egy esztendő alatt a →*nemzeti jövedelem*ből a termelő és a nem-termelő →*állóalap*ok és a →*forgóalap*ok bővítésére, valamint a tartalékok

növelésére használ fel. Az 1970–1975-ös időszakban, a tervnek megfelelően, átlagosan a nemzeti jövedelem 24,5%-át fordítottuk →*felhalmozás*ra. →*fogyasztási alap*

fel nem osztható szövetkezeti alap: általános szövetkezeti kategória, a →*szövetkezet*ek fel nem osztható, közös vagyona, amely a bevitt és a beruházott állóeszközökből: földből, épületekből, gépekből, berendezésekből, állatállományból stb. tevődik össze. A szövetkezet esetleges feloszlása esetén ez a vagyon a gazdálkodást folytató jogutódra marad. Növelése érdekében áll minden szövetkezetnek. Emellett a szövetkezetek →*alapszabálya* és a különféle állami rendelkezések mindenkor biztosítják, hogy a ~ a saját erőből történő →*felhalmozás* útján állandóan növekedjen.

felügyelő bizottság: az állami vállalatoknál működő, a vállalat tevékenysége felett felügyeleti ellenőrzést gyakorló szerv. A ~ot a vállalat irányító szerve hozza létre, tehát nem függ a vállalattól, ahhoz képest külső szerv. Tagjait meghatározott időre az alapító szerv vezetője bízza meg. A tagok közé az adott szakszervezet elnöksége tagokat delegálhat. A XI. pártkongresszus állást foglalt abban, hogy biztosítani kell fizikai munkások részvételét a ~ok munkájában. A ~ feladata a vállalat gazdasági tevékenységének ellenőrzése, javaslatok kidolgozása az irányító szerv részére.

felvásárlás: a mezőgazdasági termények, termékek és állatok beszerzése céljából folytatott kereskedelmi tevékenység. Célja a lakosság élelmezése, az ipar nyersanyagellátása, kivitel, tartalékok képzése. A ~i tevékenységet állami és szövetkezeti vállalatok végzik, döntő mértékben termeltetési és értékesítési szerződések alapján.

felvásárlási ár: a mezőgazdasági termékek →*termelői ár*a, amelyet az állami és a szövetkezeti felvásárló vállalatok fizetnek a mezőgazdasági üzemeknek. A ~akat előre meghirdetik, ezzel az igényeknek megfelelően befolyásolják a termelés szerkezetét. Fő formái: 1. →*fix (rögzített) ár*, amelyet akkor alkalmaznak, ha a monopolhelyzetben levő felvásárló vállalatokkal szemben szükséges a mezőgazdasági eladók védelme; vagy olyan termékek, termékcsoportok esetében, amelyek ~ának a változása jelentősen befolyásolná a mezőgazdasági lakosság jövedelmét; ill. ha az adott termékből készült alapvető fogyasztási cikkre is rögzített (fix) ár van érvényben. 2. Hatóságilag behatárolt ~a (irányár, tól–ig ár stb.) azoknak a termékeknek van, amelyek lényegesek a lakosság ellátásában, de az állami és a szövetkezeti felvásárlás mellett jelentős →*szabadpiac*i forgalmuk is van (burgonya, baromfi stb.). 3. szabad ~a a lakossági ellátás szempontjából nem alapvető termékeknek és az idénycikkeknek van.

félkész termék: az a termék, amelyen a vállalat egy vagy több üzeme munkáját már elvégezte, de a vállalaton belül még további feldolgozásra kerül. A ~ meghatározás minden esetben valamilyen nagyobb egység (vállalat, üzem, gyáregység) szempontjából történik. Pl. egy kohászati vállalatban a kohóüzemből kikerülő nyersvas ~ abban az esetben, ha az acélgyártás a vállalaton belül történik. →*befejezetlen termék*

fizetési megállapodás: az *→árucsereforgalmi megállapodás* kiegészítője, amely az országok közötti árucsereforgalommal kapcsolatos fizetési feltételeket tartalmazza. A ~ban jelölik meg azt a maximális hitelösszeget is, amelynek erejéig az adott ország ellenszállítás nélkül is *→importál*hat. Ez a hitelforma az ún. technikai hitel (overdraft); célja a forgalom folyamatosságának biztosítása. Nagysága általában a forgalom 10%-a.

fizetési mérleg *(nemzetközi):* az ország valamennyi *→valutá*ban és *→devizá*ban teljesített fizetéseinek összesítése, a nemzetközi kapcsolatokból keletkező bevételek és kiadások mérlegszerű szembeállítása. Adott időszakra, rendszerint egy naptári évre készítik. Legfontosabb része a *→kereskedelmi mérleg* (azzal azonban, hogy míg a kereskedelmi mérlegben az időszak *→export*jának és ~ importjának értékei a teljesített fizetésektől függetlenül szerepelnek, a ~be a kereskedelmi mérlegnek azok a tételei kerülnek, amelyekre fizetések történtek). A ~ tartalmazza még az áruforgalmon kívüli fizetéseket is (külföldi utasforgalom, külképviseleti fizetések, árukkal kapcsolatos mellékköltségek, szolgáltatás stb.), valamint a közép- és hosszú lejáratú *→hitel*eket. A ~ magában foglalja az ún. láthatatlan exportot és importot *(→láthatatlan kereskedelem)*, az idegenforgalomból eredő bevételeket és kiadásokat, a külföldön levő tőkék utáni kamatokat, külföldön működő vállalatok nyereségátutalásait. További tételei még az ún. egyenlegező tételek: a rövid lejáratú (egy éven belül esedékes) hitelek állományának, a valuta- és devizaállománynak és az ország aranytartalékának a változása. – Aktív a ~, ha az ország bevételei meghaladják kiadásait, és passzív, ha a kiadások nagyobbak a bevételeknél. Pusztán a ~ egyenlegéből nem lehet következtetéseket levonni az ország gazdasági helyzetére, ehhez a fizetési mérleg belső szerkezetét is elemezni kell. *→pénzügyi mérlegek*

fizikai kopás: az *→állóeszköz* rendeltetésének megfelelő igénybevétele során bekövetkező elhasználódása. A gépek és berendezések működésük közben fokozatosan kopnak, ezért megnőhet az energiafelhasználásuk, gyakoribb lesz a meghibásodás, nő a selejtarány. A ~ csökkentésének legfontosabb eszköze az állóeszközök *→tervszerű megelőző karbantartása. →erkölcsi kopás; →amortizáció*

fix (rögzített) ár: az árhatóság által megállapított *→ár*, amelyet elsősorban a vállalatoknak az egymás közötti adásvételben kell alkalmazniuk. A ~ kialakításakor az árhatóság figyelembe veszi a termék használati (műszaki) tulajdonságait, a piacon várható kereslet és kínálat viszonyát, az ár színvonala *(→árszínvonal)* és az értékesített termékek mennyisége közötti összefüggést (és ennek alapján meghatározza, hogy a megrendelt mennyiségtől függően kell-e árengedményt adni, ill. felárat hozzászámítani vagy sem). Ha a termék konkrét minőségi, csomagolási, szállítási feltételei eltérnek azoktól, amelyeket a ~ alapjául vettek, akkor az árhatósági rendelkezések és szakmai árképzési irányelvek szerint a ~tól el lehet térni. A ~at azonban csak az árhatóság változtathatja meg. Ha a termelő új terméket állít elő, akkor árve-

test kell készítenie és ennek alapján az árhatóságtól kérnie kell új ~ megállapítását.

fluktuáció, *munkaerőmozgás:* a munkaerőnek a különböző tevékenységi területek közötti áramlása. A gazdasági élet állandó kísérő jelensége, mivel bizonyos számú dolgozó mindig változtatja a munkahelyét. A ~ okainak egy része objektív jellegű. Ilyen okok a gépesítés, a profilváltozás, a szelektív fejlesztés. A ~nak oka lehet a munkahelyi környezet, a munkafeltételek, a munkahelyi légkör, a bérek különbözősége. – A ~ akkor hasznos, ha igazodik a *→népgazdaság* tevékenységszerkezetének, a szakmai igényeknek a változásához és a dolgozó képességeihez; ha a dolgozó magasabb képesítést szerzett, de ezt az eredeti munkahelyén nem tudja megfelelően felhasználni; ha valamely földrajzi területen vagy gazdasági ágazatban megszűnik az a foglalkoztatás, amelyben a dolgozó eddig részt vett, s ezért más vállalatnál helyezkedik el; ha a dolgozók kevésbé hasznos tevékenységi területekről egy hasznosabba kerülnek át, ill. nem fejlődő tevékenységi területekről gyorsan fejlődőbe. – Az indokolatlan, nagyarányú munkaerőmozgásból a népgazdaságnak veszteségei származnak: lassítja a *→munkatermelékenység* emelkedését, a munkafegyelem megszilárdulását, a begyakorlottság növekedését: országos munkaerőhiány esetén torzítja a bérarányokat és a kereseti arányokat.

foglalkoztatáspolitika: mindazoknak a céloknak, elveknek, intézkedéseknek és intézményeknek a rendszere, amelyekkel a szocialista állam a *→teljes foglalkoztatást* biztosítja. Az állam oktatáspolitikai eszközökkel, az oktatási rendszer, ezen belül a szakoktatás, az átképzés és továbbképzés révén, a munkaerő tervszerű áramoltatásával stb. a munkaerő összetételét hozzáigazítja meglevő és a várható munkaerőigényhez, a társadalmi össztevékenység műveletigényéhez, ennek összetételéhez. – A ~ célja és feladata, hogy minden munkaképes, a társadalmilag szervezett munkában részt venni kívánó állampolgár számára munkalehetőséget biztosítson. A munkához való jog szocialista vívmány, amelyet a Magyar Népköztársaság alkotmánya garantál. A teljes foglalkoztatottságot biztosító ~ növeli a munka társadalmi termelékenységét, mivel teljes mértékben igyekszik kihasználni a társadalom munkavégző kapacitását. – A ~ az *→életszínvonal-politikához* szorosan kapcsolódik, biztosítva minden család számára a munkaképes családtagok rendszeres jövedelmét, ezáltal a megfelelő családi jövedelmet, amely az *→életszínvonal* nagyságának egyik fő tényezője. – A ~ a bérből és a fizetésből élők egészét érinti, ezért a dolgozók érdekvédelmi szervezetének, a szakszervezetnek is részt kell vennie minden szinten a ~ alakításában és elveinek érvényesítésében.

fogyasztás: a *→termelés*sel, a *→forgalom*mal és az *→elosztás*sal együtt a társadalom tagjainak alapvető gazdasági tevékenysége, végső soron minden termelés célja. Megkülönböztetünk: személyes ~t, ami a ~i cikkek felhasználását jelenti egyéni és közösségi célokra; termelő ~t, amin a *→termelési eszköz*ök felhasználása értendő. A termelés és a ~ közötti kölcsönhatásban a termelésnek van meghatározó szerepe,

mivel csak azt lehet elfogyasztani, amit megtermeltünk. Továbbá maga a termelés hozza létre tömegméretekben az új szükségleteket, a ~ módját és szintjét is a termelés fejlettsége befolyásolja. A ~ azonban visszahat a termelésre, elősegítheti vagy gátolhatja annak fejlődését. A ~ színvonalának megváltozása a ~ struktúrájának a változását is előidézi, mivel a jövedelem növekedésével egyes termékek ~a nagyobb, másoké kisebb mértékben növekszik. A ~ →*jövedelemrugalmassági* együtthatói az egyéni ~nak a jövedelemtől függő változásait mutatják meg. Az árak változása is előidézi a ~i struktúra változását, ami az →*árrugalmasság* együtthatóival mutatható ki. A ~ indítékai a →*szükségletek*. A szocializmusban a termelés célja a szükségletek minél teljesebb kielégítése.

fogyasztási alap: az adott évben a →*nemzeti jövedelem*ből a személyi és a közösségi →*fogyasztás* céljaira felhasznált anyagi javak és anyagi szolgáltatások összessége, ill. értékösszege. A társadalom tagjai, a fogyasztók, részben jövedelmeik felhasználásán keresztül, részben ingyenesen részesülnek a ~ból. Az 1970–1975-ös időszakban a tervnek megfelelően átlagosan a nemzeti jövedelem 75,5%-át használtuk fel fogyasztásra. →*felhalmozási alap*

fogyasztási cikk: személyes →*szükséglet*ek kielégítésére közvetlenül alkalmas →*termék*ek és →*szolgáltatás*ok. A cikkek többféleképpen csoportosíthatók: 1. A szükségletkielégítésben betöltött szerepük szerint a ~ek lehetnek alapvetőek és nem alapvetőek. 2. A jövedelemelosztás szempontjából lehetnek létfenntartási és luxus ~ek. 3. Eredetük szerint: élelmiszerek, iparcikkek, szellemi javak. 4. A felhasználás jellege szerint: tartós és nem tartós ~ek.

fogyasztási szövetkezetek: a →*szövetkezet*ek egyik alapvető típusa, azon szövetkezeti formák gyűjtőneve, amelyek a lakosság személyes →*fogyasztási* szükségleteinek a jobb kielégítése céljából alakultak és működnek. Jellemző vonásuk, hogy a bennük tömörült →*szövetkezeti tag*ok általában nem dolgozói is a szövetkezeti üzemeknek, intézményeknek, kereskedelmi egységeknek stb., hanem nagyrészt vásárlásaik és hazánkban még értékesítéseik (mezőgazdasági termények és kisállatok eladása) révén vesznek részt a szövetkezeti tevékenységben. (Magyarországon a ~ kereteiben széles körű mezőgazdasági beszerző és értékesítő tevékenység folyik.) A ~ hazai fő formája az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet (→munkás fogyasztási szövetkezet)*. Tekintettel arra, hogy Magyarországon a →*takarékszövetkezet*ek is elsősorban tagjaik személyes fogyasztásával kapcsolatos hiteligényeit elégítik ki, ezeket is, valamint a →*lakásszövetkezet*eket, a →*garázsszövetkezet*eket, az →*üdülőszövetkezet*eket, végül az →*iskolaszövetkezet*eket is a ~ csoportjába soroljuk.

Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa: az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet*ek a →*takarékszövetkezet*ek és a →*lakásszövetkezet*ek, a továbbiakban együtt: fogyasztási szövetkezetek országos érdekképviseleti szerve. (Korábbi neve: Szövetkezetek Országos Szövetsége, ennek rövidítése a SZÖVOSZ, amely rövidítés a külföldi kapcsolatok miatt ma is használatos.

Ekkor még a →*földművesszövetkezetek* országos szövetsége volt. Majd 1967-től neve: Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége volt 1972-ig, amióta a jelenlegi ~ nevet használja.) Alapvető célja, hogy szervezze, ösztönözze és támogassa a fogyasztási szövetkezetek demokratikus önkormányzaton alapuló működését, önálló és eredményes vállalati gazdálkodását; tagjai, valamint a szövetkezetek tevékenységében érdekelt lakosság fogyasztói érdekeinek érvényesítését; a háztartások és családtagok igényeinek mind teljesebb kielégítését; a kistermelők gazdálkodásának fejlesztését, áruik értékesítését és érdekeik érvényesülését; a szövetkezeti tagok és a lakosság pénzbeli megtakarításainak összegyűjtését, a kölcsönös önsegély alapján hiteligényeik egy részének kielégítését, szövetkezeti lakóházak építését és fenntartását, a lakáshasználattal összefüggő szolgáltatások fejlesztését; a szövetkezetek társadalmi, kulturális, oktatási, nevelési és mozgalmi feladatait. A ~ részt vesz a fogyasztási szövetkezetekkel kapcsolatos jogalkotási munkában, véleményezési, javaslattételi és egyetértési jogkörben.

Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége: →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa*

fogyasztói ár: kiskereskedelmi →*ár*, amelyen a kereskedelmi forgalomba kerülő termékeket a →*kiskereskedelem* (kicsinybeni eladás esetén) a magánfogyasztóknak (lakosság) és kisiparosoknak értékesíti. A lakossági jövedelmekkel együtt fontos tényezője az →*életszínvonal* alakulásának, közvetlenül befolyásolja a →*fogyasztás* szintjét és szerkezetét. Elemei: a →*termelői ár*, a →*forgalmi adó* és a kereskedelmi →*árrés*. Formája lehet: →*fix (rögzített) ár*, →*maximált ár*, →*limitár*, →*szabad ár*.

fogyasztóiár-kiegészítés: egyes termékek →*fogyasztói árának* a →*termelői árak* és a kereskedelmi →*árrés* együttes összegénél alacsonyabban történő megállapítása esetén az →*állami költségvetés*ből általában a →*kereskedelem* számára adott →*állami támogatás*. Az állami →*preferenciák* egyik formája, amely általában a kereskedelmi vállalatok veszteségének a fedezésére szolgál. →*termelőiár-kiegészítés*; →*importár-kiegészítés*

folyóár: tervezési és statisztikai számításokban az adott időpontban érvényes árat jelenti. Alkalmazásának célja a mindenkori árviszonyok figyelembevétele. →*változatlan ár*

folyószámla: bank vagy →*vállalat* számvitelében az ügyfél részére vezetett számla, amely a számlatulajdonos tartozásait és követeléseit tünteti fel keletkezésük sorrendjében. Egyenlege az ügyfél mindenkori tartozását vagy követelését mutatja. A pénzintézetnél vezetett olyan ~, amelyről az ügyfél csekkel rendelkezhet: csekkszámla.

forgalmi adó: a →*társadalmi tiszta jövedelem* elvonásának egyik formája az →*állami költségvetés* bevétele, olyan →*adó*, amelynél az adófizetési kötelezettség a termék valamely termelési fázishoz vagy a forgalmazásához kapcsolódik. A →*közvetett adók* közé tartozik: a termék eladója fizeti, de az árban áthárítja a vevőre. Lehet százalékos (tehát →*adókulcs* alkalmazásával számítandó) vagy tételes (tehát →*adótétel*lel számítandó). A ~ tárgya a

belföldi fogyasztói forgalomba – belföldi termelésből vagy importból származó – ipari, mezőgazdasági s egyéb →*termék* vagy →*szolgáltatás*, kivéve a termelőfogyasztás céljára felhasznált fogyasztási cikkeket. A ~ alanya (→*adóalany*) a →*kiskereskedelm*et kiszolgáló szervezet: a →*nagykereskedelem* vagy a termelővállalat, ha a kiskereskedelemnek közvetlenül szállít. – Magyarországon 1968 óta a ~ funkciója meghatározott esetekben a →*termelői ár*ak és a →*fogyasztói ár*ak egymástól való eltérítése, állami →*preferenciá*k (gazdaság- vagy szociálpolitikai célú kedvezmények) érvényesítése. Alapja (százalékos) adókulcs esetén a teljes árbevétel, adótétel esetén a termék vagy a szolgáltatás mennyisége. Általában termékcsoportonként állapítják meg, a kiskereskedelem részére történő értékesítéskor kell befizetni. A külkereskedelmi áruforgalom keretében behozott egyes vámáruk után →*importforgalmi adó*t kell fizetni. Az import ~t a →*külkereskedelmi vállalat* fizeti és vevőjére hárítja át. Pénzügyi rendszerünk jövedéki ~kat is alkalmaz; ezek lényegileg a korábbi állami jövedékek (az állam által kizárólagos joggal folytatott tevékenységekből eredő állami jövedelmek) helyébe léptek (szeszjövedéki ~, dohányjövedéki ~).

forgalmi alap: a gazdálkodó egységek →*forgalom* területén lekötött eszközei, amelyek lehetnek pénz, áru, követelés stb. A →*forgóeszköz*-állomány részét képezi. A termelés zavartalansága érdekében a ~nagyságának meghatározásakor optimumra kell törekedni.

forgalmi eszközök: a →*forgalom* szférájában funkcionáló (tartózkodó) →*forgóeszköz*ök összessége. →*forgalmi alap*

forgalmi költség: az áruforgalom lebonyolítása során felmerülő és azzal szorosan összefüggő ráfordítás. A szocialista →*kereskedelem* fő ~ei: a →*munkabér*ek és járulékai; az eszközfelhasználás →*költsége* (pl. →*eszközlekötési járulék*, →*amortizáció*, →*kamat*költség, bérleti díjak stb.); a raktározási, csomagolási és szállítási költségek; az irányítási-igazgatási költségek. Egy adott vállalat →*nyereség*ét: a bruttó →*árrés* és a ~ különbsége adja. – A ~et a →*forgalom* értékének változásával összefüggésben: 1. viszonylag állandó (fix) és 2. változó költségekre osztjuk. Az első csoportba tartozó ~ek bizonyos határok között nem változnak a forgalom változásának a hatására (pl. üzletek bérleti díja, fűtés-világítási költség, amortizációs költség stb.). A másik csoportba tartozó ~ek egy része a forgalommal arányosan változik, ezek a proporcionális költségek (pl. bolti dolgozók jutaléka, vendéglátás ételforgalmának nyersanyagköltsége stb.); más részük a forgalomnál kisebb ütemben változik, ezek a degresszív költségek (pl. bérköltség, szállítási költség stb.); egy harmadik fajtájukat azok a költségek teszik ki, amelyek a forgalom változásánál nagyobb ütemben változnak, ezek a progresszív költségek (pl. a túlóradíjak). – A ~et ezenkívül csoportosítják még: költségnemek szerint (pl. bérköltség, idegen fuvarozás költsége stb.); költséghelyek szerint (aszerint, hogy hol merült fel, pl. boltonként, raktáranként stb.); költségviselők szerint (tehát, hogy az egyes árucsoportokra mennyi jut a költségek-

ből). – A ~ek felosztható még: közvetlen (az egyes árucsoportokra vagy költséghelyekre közvetlenül elszámolható) és közvetett (a költséghelyekre vagy költségviselőkre csak kalkulatív úton elszámolható) költségekre.

forgalom: 1. Általános közgazdasági értelemben: a ~ a társadalmi →*újratermelés* egyik szférája, a gazdasági tevékenységcsere egyik mozzanata, amely a javaknak a termelőtől a felhasználóig való mozgási folyamatát foglalja magában. A ~ lényegében az újratermelés során megvalósuló cserék összessége (áru~, →*piac)*, amelybe beletartozik az áru értékesítésével kapcsolatos minden mozzanat (tárolás, szállítás, csomagolás stb.) is. 2. Kereskedelmi értelmezésben a ~ a nagy- és a kiskereskedelem (vendéglátás) tevékenysége során beszerzett, ill. értékesített →*áru*k és →*szolgáltatás*ok összessége. A ~ nagyságát általában egy meghatározott időtartam alatt (egy év, egy negyedév stb.) elért terjedelemmel mérik. A kereskedelmi ~ kitejezhető természetes mértékegységekben (pl. tonna, 1000 db stb.) és értékben. Jellege szerint megkülönböztetnek beszerzési és értékesítési (eladási) ~at. Az összes kiskereskedelmi eladási forgalom értéke 1975-ben 220 milliárd Ft-ot tett ki. A kereskedelem eladási ~át, attól függően, hogy az milyen rendeltetésű: nagykereskedelmi és kiskereskedelmi ~ra bontják. A nagykereskedelmi ~ körébe azok az eladások tartoznak, amelyek után az áru még további értékesítésre kerül. A kiskereskedelmi ~ körébe azok az eladások tartoznak, amit a bolti kiskereskedelmi és vendéglátó hálózat egységei bonyolítanak le részint közvetlenül a lakosság, részint kis tételekben a közületi vásárlók részére. 3. Pénzügyi értelmezésben a ~ a meghatározott időtartam alatt ki- és visszaáramló pénzmennyiség összességét foglalja magában.

forgóalap: a vállalati →*forgóeszköz*ök forrása, a →*vállalat* olyan pénzeszközeinek összessége, amely forgóeszközszükségleteinek finanszírozására szolgál. →*forgalmi alap*

forgóeszköz: valamely gazdasági egység termelésének megindításához és folyamatos működéséhez szükséges azon eszközök értéke, ill. összessége, amelyek egy termelési periódusban elhasználódnak, eredeti formájukat elvesztik és értékük teljes egészében átmegy az új termék →*érték*ébe. A szocialista iparban a ~ök kb. 60%-át a termelésben lekötött eszközök (anyagok, fogyóeszközök, tartalék alkatrészek, befejezetlen állomány, félkész termékek) és kb. 40%-át pedig a forgalomban lekötött eszközök (készáru, készpénz, számlakövetelés) teszik ki. A vállalati gazdálkodás hatékonyságát jelentősen befolyásolja a ~állomány nagysága és forgási sebessége.

földadó: általában a gazdaságilag hasznosítható földterület használata után fizetendő differenciált és progreszszív →*egyenes adó*. Magyarországon ma minden földhasználó (állampolgár, →*szövetkezet*, →*állami vállalat)* köteles ~t fizetni. (Kivétel bizonyos állandó és ideiglenes adómentesség, pl az állami erdőgazdaságok erdőterületének a használata adómentes.) A ~ alapja az (→*aranykoronáb*an kifejezett) kataszteri tiszta jövedelem. Az adóköteles földterület minden aranykorona-jöve-

delme után a szövetkezeti →*közös gazdaság* 6–20 Ft-ot, minden egyéb →*adóalany* 12 Ft-ot köteles fizteni, évente két egyenlő részletben, pénzben. Az elemi csapásokból eredő károk miatt adóelengedés jár. – 1976. január 1-től a ~ kivetésben annyi a változás, hogy a gyenge minőségű földeken gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzemek ~ja csökken, az átlagon felüli minőségű földdel rendelkezők ~ja pedig nő.

földjáradék: a föld puszta használatáért fizetett díj, amelynek két fő formája alakult ki a tőkés bérleti rendszerben: az abszolút és a különbözeti ~. Szocialista viszonyok között megszűnt az abszolút ~ létrejöttének oka: a föld magántulajdonának monopóliuma. Továbbra is fennmarad azonban a különbözeti ~, amely a gazdaságilag elkülönült mezőgazdasági nagyüzemek által monopolizálható természeti feltételek miatt keletkezik és tartós külön többlettermékben, ill. annak eladása után tartós külön többletjövedelemben jelenik meg. Az állam a különbözeti ~ egy részét →*adó (→földadó)* formájában elvonja a jobb minőségű földeken gazdálkodó mezőgazdasági üzemektől, mivel üzemi realizálása indokolatlanul nagy jövedelemdifferenciák kialakulásához vezethet. – Ma Magyarországon ~nak nevezik a jövedelemrészesedésnek azt a formáját is, amit a →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag*ok és a →*mezőgazdasági szakszövetkezet*ek tagjai a közös gazdaság használatába adott földjük után kapnak. A szövetkezeti földtulajdon általánossá válásával a szövetkezeti tagoknak fizetett ~ elveszti létjogosultságát. → *földjáradék a mezőgazdasági szövetkezetekben*

földjáradék a mezőgazdasági szövetkezetekben: hazánkban a szövetkezeti tagok saját tulajdonában s a szövetkezet használatában levő földért, a föld kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után – a közgyűlés határozatától függően – 5–10 kg búza állami áron számított forintértékének megfelelő összegű, a szövetkezeti tagoknak fizetett „földhasználati díj". A jogosult legfeljebb 14 ha (25 kat. hold) föld után részesülhet földjáradékban, továbbá a területegység után kifizethető földjáradék alapjául szolgáló aranykoronában számított tiszta jövedelem kat. holdanként nem haladhatja meg a 16 aranykoronát, végül a földjáradék kiszámításakor – bármelyik művelési ágban – a föld átadáskori kataszteri tiszta jövedelmét kell irányadónak tekinteni. Szőlő, gyümölcsös és erdő esetében a földjáradék alapjául szolgáló kataszteri tiszta jövedelem korlátozva nincs. E földek esetében a földjáradék mértékét – ha a telepítés költségeit a szövetkezet nem térítette meg – a termő szőlőnek, gyümölcsösnek és erdőnek az ültetvény értékével növelt kataszteri tiszta jövedelme alapján megállapított, egyébként pedig a talaj minőségének megfelelő szántóföldre megállapított aranykorona figyelembevételével kell kiszámítani. – A szövetkezeti tagoknak fizetett földjáradék egyre inkább veszít jelentőségéből. Jelenleg a kifizetett földjáradék aránya a szövetkezeti tagok személyi jövedelmén belül alig éri el a 2–4%-ot.

funkcionális irányító szervek: a Minisztertanácsnak alárendelt, minisztériumi szintű országos hatáskörű szervek, amelyek a kormánytól kapott fel-

adatkörükben a népgazdaság egészére vonatkozóan, egy-egy szakterületen irányító és szabályozó tevékenységet látnak el, jelentős szerepük van a →*gazdasági szabályozók* fejlesztésében. A ~ élén miniszter, ill. elnök áll. Népgazdaságunk legfontosabb funkcionális irányító szervei az alábbiak: Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, Munkaügyi Minisztérium, Országos Anyag- és Árhivatal. →*ágazati irányító szervek*

G

garancia: a belkereskedelmi vállalatok részéről a vásárlónak nyújtott jótállási kötelezettség, amelynek alapján a kereskedelmi vállalat a rendeletileg meghatározott árukat a rendeltetésszerű használatban bekövetkezett és gyártási hibából származó meghibásodás esetén köteles kijavíttatni, ill. egyes esetekben becserélni vagy visszavenni. Az ebből a kötelezettségből rá háruló anyagi felelősségvállalás ellenértékeként a kereskedelmi vállalat általában – a beszerzési árba beépítve vagy attól elkülönítve – fedezetet kap a termelővállalatoktól, azok garanciális alapjából. A tartós fogyasztási cikkekre nézve a ~ legkisebb időtartama 12 hónap (hűtőgépeknél 24 hónap), a termelővállalatoknak azonban módjukban áll termékük kelendőségének elősegítése és iránttuk a vásárlói bizalom növelése érdekében ennél hosszabb idejű ~t vállalni.

garázsszövetkezet: garázsok csoportos építésére és fenntartására, valamint a fenntartási kisegítő létesítmények (szerelőműhely, benzinkút stb.) üzemeltetésére létrejött társulás. Számuk kb. 150, mintegy 10 000 taggal és 7600 telepített garázzsal. A ~ száma évről évre nő. Országos érdekképviseleti szervük a →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa* (SZÖVOSZ).

GATT: *(General Agreement on Tariffs and Trade; Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény):* sokoldalú kereskedelmi egyezmény, amelyet 1947-ben 23 ország hozott létre az egymás közötti kereskedelem liberalizálására. Jelenleg 100 ország vesz benne részt, ezek a világkereskedelem mintegy 80%-át adják. Több szocialista ország is tagja, így Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Kuba, Románia. Magyarország 1966 óta megfigyelőként vett részt a szervezet munkájában, 1973-ban rendes tagja lett. – A ~ tagországai kötelezettséget vállalnak egymással szemben a →*legnagyobb kedvezmény elvé*nek feltétel nélküli, →*diszkriminációmentes* alkalmazására, továbbá arra, hogy részt vesznek a közös →*vám*tárgyalásokon, és azok keretében vámcsökkentéseket hajtanak végre, meglevő vámjaik szintjét nem emelik, új vámokat nem vezetnek be (az elvállalt vámcsökkentési kötelezettség csak a többi tagország jóváhagyásával vonható vissza). A ~ általában megtiltja a vámokon kívüli, adminisztratív protekcionista *(→protekcionizmus)* eszközök alkalmazását és a →*dömping*et. Ugyanakkor a ~ a kereskedelem liberalizálását célzó kötelezettségek teljesítése alól számos kibúvót biztosít, ami csökkenti az egyezmény hatékonyságát. A ~ keretében a tagországok többször folytattak átfogó vámcsökkentési tárgyalásokat. – A fejlődő országok követelésére 1965-ben a ~ alapokmányát új fejezettel egészítették ki: a felett országok bizonyos általános kötelezettsége-

ket vállaltak a fejlődő országokból származó importjuk növelésére. A ~ tevékenységében az elmúlt években a hangsúly az ún. nem-tarifális kereskedelmi korlátozások elleni harcra tevődött át. – Hazánk tagsága a ~ban lehetővé teszi, hogy a legnagyobb kedvezmény elve alapján a többi tagországtól vámkedvezményt kapjunk és ezzel csökkenthessük az exportunkat gátló vámterheket.

gazdaság: az anyagi javak →*termelés*ével, →*elosztás*ával, →*forgalm*ával és →*fogyasztás*ával összefüggő folyamatok összessége. A ~ dialektikus kölcsönhatásban van a →*politiká*val, bár a fogalompár két tagjának tartalma nem választható el mereven egymástól, hiszen a politika maga is a ~ sűrített kifejezése. Egyfelől a ~ meghatározza a politikát, de a politika visszahat a ~ fejlődésére. Másfelől a politikának elsődleges szerepe van a gazdasággal szemben, politikai feltételek megléte vagy megteremtése nélkül nem lehet érdemleges ~i döntést hozni; minden ~i döntésben számolni kell annak politikai következményeivel, ezért a ~i fejlődés irányának, ütemének stb. meghatározásakor politikai mérlegelésekből szükséges kiindulni. →*gazdaságpolitika*

gazdasági egyensúly: a →*népgazdaság* olyan állapota, amikor is a gazdasági jelenségek, folyamatok és feltételek különböző oldalai egymásnak megfelelnek, egyensúlyban vannak. Szocialista gazdaságban a ~ lényegében azonos fogalom az →*arányosság*gal. A →*piaci egyensúly* a ~nak csak része.

gazdasági érdek: az anyagi javak elsajátításának alapvető alanyi (az elsajátító oldaláról eredő) megnyilvánulása. Objektív történelmi kategória. A szocialista érdekviszonyok rendszerében a ~nek három alapvető, strukturális eleme különböztethető meg: egyéni, vállalati *(→csoportérdek)* és →*társadalmi érdek*. Fontos hangsúlyozni a társadalmi érdek primátusának elvét. A →*gazdaságirányítás* legfontosabb feladata a ~ek különböző szféráinak és megnyilvánulásainak összehangolása, a közöttük lehetséges ellentmondások feloldása vagy mérséklése a társadalmi érdek elsődlegessége szempontjából. →*érdek; →anyagi érdek; →anyagi érdekeltség*

gazdasági mechanizmus: a →*termelési viszonyok* konkrét megjelenési és működési formája; a →*gazdasági törvények* érvényesülési formája; szocializmusban a tervgazdálkodás konkrét rendszere. Fogalmába beletartozik minden, a gazdasági élet konkrét rendszerében megjelenő és megvalósuló kapcsolat és gazdasági intézmény, amelynek keretében az emberek gazdasági cselekedetei végbemennek a →*termelés*, az →*elosztás*, a →*forgalom* és a →*fogyasztás* területén. Elemei: *a)* a →*gazdaságirányítás* rendszere; *b)* a gazdasági →*automatizmusok* rendszere. Jellegét meghatározza a →*termelőerők* és a termelési viszonyok adott fejlettsége; valamint a gazdaságirányítás adott rendszere. – Egyazon típusú termelési viszonyoknak különböző ~a lehet, anélkül, hogy ez alapvetően meghatározná a termelési viszonyok lényegét. (Tartalom és forma dialektikája.)

gazdasági modell: a közgazdasági vizsgálatok olyan absztrakciós módszere, amely a gazdasági folyamatok

legfontosabb összefüggéseinek kiemelését és leegyszerűsített ábrázolását jelenti a valóság jobb megismerése céljából. Elkészítésekor nagymértékben felhasználják a matematikai módszereket és a korszerű számítástechnikai eszközöket. A modellek segítségével vizsgálják például azt, hogy a kiválasztott eszközök milyen kombinációja biztosítja valamilyen gazdasági cél megközelítően optimális elérését.

gazdasági növekedés: az *→újratermelés* bővülése, egy-egy országnak az anyagi javakban való gazdagodása. Nagyságát és alakulását az egy főre jutó *→nemzeti jövedelem*, vagy *→társadalmi végtermék* növekedése jelzi. A *→társadalmi össztermék* a halmozódás miatt nem alkalmas a ~ mérésére. A növekedés egyik útja a *→munkatermelékenység* emelése, a másik pedig új munkaerő foglalkoztatása, illetve a ledolgozott munkamennyiség növelése. Az egy főre jutó nemzeti jövedelemben mutatkozó eltérések lényegében az országok közötti termelékenységi szintkülönbséget fejezik ki. – A ~ komplex folyamat, amiben egyszerre több tényező együttes hatása érvényesül. A termelés oldaláról ható tényezők a természeti feltételek mellett a technikai ellátottság alakulásában, a munkaerő színvonalában és a nemzetközi kapcsolatok eredményességében rejlenek. A piac oldaláról ható tényezők pedig a *→beruházás*, a *→fogyasztás* és az *→export* hatását mutatják. Egyes országokban és különböző időszakokban más-más tényezők válnak meghatározó jelentőségűvé.

gazdasági ösztönzők: *→gazdasági szabályozók*

gazdaságirányítás: az egész *→népgazdaság*ra kiterjedő, államilag szervezett, módszeres és rendszeres irányító, szabályozó tevékenység a *→gazdaságpolitika* megvalósításához szükséges eszközök összessége, rendszere; a *→gazdasági mechanizmus* egyik alkotóeleme. Elemei: 1. a gazdasági *→tervezés*, amelyben a gazdaságpolitika már konkrét formában jelenik meg; a ~nak szerves tartozéka mind a népgazdasági, mind a vállalati tervezés, valamint a közöttük kialakított kapcsolat; 2. a *→gazdasági szabályozók* és a gazdasággal kapcsolatos jogi szabályozás rendszere, amelynek segítségével valósulnak meg nagyobb részben a gazdaságpolitikai célok, ill. az ezeket tartalmazó *→népgazdasági terv* céljai; 3. a gazdaság működésének szervezeti és döntésjogi rendszere. – A ~ rendszerével szemben támasztott legfőbb követelmény az, hogy – mint a gazdaságpolitika megvalósításához szükséges eszközök összessége és rendszere – hatékonyan közvetítse a *→társadalmi érdek*et kifejező gazdaságpolitikai célokat a gazdasági egységek (*→vállalat*ok, *→szövetkezet*ek stb.), az egyes gazdasági részterületek (ágak, ágazatok stb.), gazdasági szektorok (állami, szövetkezeti, egyéni) és gazdasági szférák részére.

gazdaságirányítás továbbfejlesztése: a gazdasági folyamatok szabályozásának állandó javítása, tökéletesítése az eszközrendszer hozzáigazítása a változó belső és a külső gazdasági körülményekhez. Hazánkban 1968-tól kezdve a közvetett irányítási módszerek kerültek előtérbe (*→direkt típusú gazdaságirányítás; →centralizált gazdaságirányítás; →indirekt típusú gazdaságirányítás*).

1968 óta a vállalatok nem kapnak kötelező tervmutatókat, és a központi tervek nem terjednek ki teljes részletességgel a gazdasági élet minden mozzanatára. Ehelyett a népgazdaság fő arányait tervezik meg és azokat a szabályozókat alakítják ki, amelyek keretei között a vállalatok viszonylag önállóan gazdálkodnak. A gazdaságirányítás jelenlegi rendszerében a vállalati tevékenység eredményességének fő mutatója a →*nyereség*. A piaci →*automatizmusok* szabályozása hozzájárul ahhoz, hogy a vállalati termékszerkezet alakulása megfeleljen a →*népgazdasági terv* fő igényeinek. Természetesen a vállalati önállóság növekedése nem csökkentheti a központi állami irányítás szerepét és felelősségét. Az elmúlt évek tapasztalatai azt igazolják, hogy a ~ eddig helyes és szükséges volt. A belső és külső körülmények változásának hatására a gazdaságirányítás módszereinek javítása állandó feladat. Az időről időre történő korrekciók ugyanis egyre hatékonyabbá tehetik gazdaságirányítási rendszerünket.

gazdaságirányító szervek: →*ágazati irányító szervek; →funkcionális irányító szervek; →Állami Tervbizottság; →Országos Tervhivatal; →Országos Anyag- és Árhivatal*

gazdasági struktúra: a társadalmi munkamegosztás során kialakult →*népgazdasági ág*ak, →*ágazat*ok, tevékenységek egymáshoz viszonyított aránya a különböző részek között érvényre jutó kölcsönös összefüggések és meghatározottságok adott rendszere. A gazdaság szerkezete állandóan módosul, mégis a meglevő ágazati arányok és ágazati kapcsolatok hosszú időre objektív adottságot jelentenek a →*gazdaságpolitika* folytatásához. Ugyanilyen hosszú időre szóló hatása van egy-egy →*struktúrapolitikai* döntésnek, ami tulajdonképpen a gazdaságpolitikai koncepció gerince. A ~nak vannak olyan általános érvényű vonásai, amelyek a termelőerők fejlettségi fokából következnek. Például az →*ipar* és a →*mezőgazdaság* közötti arány alakulása, vagy pedig az iparon belül a gépipar, majd a vegyipar és a villamosenergia-termelés viszonylag gyors ütemű fejlesztése. Az általános tendenciákhoz való igazodás mellett minden országnak ki kell alakítania a körülményeinek legjobban megfelelő gazdasági struktúrát. A körülmények között a legfontosabbak a társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek lényeges változtatásokat követelnek meg a gazdasági szerkezetben is. Például a →*mezőgazdaság szocialista átszervezés*ével jelentkezik az „ipari háttér" megteremtésének igénye. Vagy a nagyarányú lakásépítési program teljesítéséhez egész sor kapcsolódó →*iparág* fejlesztése szükséges. Az egyes országok speciális körülményeihez tartoznak még a természeti viszonyok, a szakember-ellátottság, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás mértéke és iránya. A szocialista országokban a gazdasági szerkezet változását jelentősen befolyásolja a KGST keretében megvalósuló specializáció és kooperáció. – A gazdaság makrostruktúráján a legfontosabb népgazdasági arányokat (→*népgazdasági ágak*, termelő és nem termelő ágak, →*fogyasztás* és →*felhalmozás*, I. osztály és II. osztály stb.); mezostruktúrán elsősorban az ágazati arányokat, mikrostruktúrán

a termékösszetételt, a vállalati tevékenységek szerkezetét értjük. →*gyártmányszerkezet* – Ezeken kívül beszélhetünk még a népgazdaság területi szerkezetéről is.

gazdasági szabályozók: a →*gazdaságirányítás* részei és olyan eszközei, amelyek lehetővé teszik, hogy a gazdálkodó egységek (részterületek, szférák stb.) az adott cselekvési változatokban saját →*anyagi érdek*eiknek megfelelően, önállóan döntsenek, s ebben a döntésben kifejeződjék a →*társadalmi érdek*. A ~at az áru- és pénzviszonyok aktív szerepére támaszkodva használják fel a népgazdaság tervszerű irányítására. A ~ a népgazdasági terv céljait közvetítik a vállalatokhoz, és elősegítik azok teljesülését. Szerepük nagymértékben megnövekszik az →*indirekt gazdaságirányítás*nál, ahol közvetlen tervutasítások helyett különféle ~ ösztönzik a népgazdasági terv feladatainak a végrehajtását. Ide tartozik az árakkal, bérekkel, adókkal, nyereségelvonással, szubvenciókkal, kamattal, vámokkal, árszorzókkal →*preferenciák*kal és →*restrikciók*kal stb. történő szabályozás. A ~nak összhangban kell lenniük a gazdaságpolitikai célokkal, a népgazdasági tervvel, s egyes elemeinek konzisztens rendszert kell alkotniuk. Ilyen módon tudják biztosítani a központi akarat érvényesülését.

gazdasági számítások: a munkával való ésszerűbb és takarékosabb gazdálkodás, a →*gazdaságosság* mérésére használt matematikai műveletek, mutatók összessége. Segítségükkel vagy az egységnyi ráfordításra jutó eredményt, vagy annak reciprokát: az egységnyi eredményhez szükséges ráfordítást mutatjuk ki. A számításokat végezhetjük természetes mértékegységben vagy értékben. Sőt, olyan vegyes mutatószámok is ismeretesek, ahol az eredményt természetes mértékegységben, a ráfordítást pedig értékben veszik számításba, például 100 forint beruházásra jutó fonal mennyisége méterben kifejezve.

gazdasági szektorok: →*állami szektor;* →*szövetkezeti szektor;* →*magánszektor*

gazdasági törvények: a gazdasági élet jelenségei és a jelenségek egyes oldalai között levő szükségszerű, objektív, tartós és lényeges összefüggések. Minden társadalomra érvényes, általános törvény a →*munkatermelékenység* állandó emelkedése, valamint a →*termelőerők* és a →*termelési viszonyok* közötti összhang szükségessége. Több, de nem minden termelési módban hat az →*értéktörvény*. A specifikus törvények pedig egyetlen társadalmi-gazdasági alakulat legfontosabb összefüggéseit fejezik ki. Ilyen törvény például a szocialista társadalomban a szükségletre termelés a →*munka szerinti elosztás* és a →*tervszerűség* törvénye. – A törvények objektív jellegűek. Az emberek mégsem a törvények kiszolgálói és passzív megvalósítói, tudatos cselekvéssel saját érdekükben használhatják fel a törvényszerű összefüggéseket és a törvények ismeretének birtokában sikeresen megváltoztathatják a társadalmi és a gazdasági viszonyokat.

gazdasági vezetés: →*vezetés*

gazdaságosság: a gazdasági tevékenység minőségi jellemzője, az eredmény és a ráfordítások optimális viszonya, nevezetesen: a lehető legnagyobb ered-

mény elérése a legkisebb ráfordítással. A ~ lényegében az eleven és a holt munkával való takarékosság elve. Dinamikusan vizsgálva, a ~ megközelítő kifejezője a *→jövedelmezőség*. A *→gazdasági szabályozók* arra irányulnak, hogy a szocialista vállalatok azokban az esetekben jussanak nagyobb *→nyereség*hez, ha gazdaságosabban termelnek. Az *→árrendszer* és a gazdasági ösztönzők sajátosságai miatt azonban mikroszinten a jövedelmezőség növekedése egyidejűleg nem jelenti mindig a munkával való ésszerűbb és takarékosabb gazdálkodást. Népgazdasági szinten a ~ akkor érvényesül, ha a *→nemzeti jövedelem* növekedését az adott technikai feltételek között a lehető legkisebb összmunka-ráfordítással sikerül elérni.

gazdaságpolitika: legáltalánosabb értelemben a *→gazdaság* mozgásába való állandó, tervszerű és céltudatos beavatkozás. Ez a beavatkozás annál eredményesebb, minél jobban megfelel a *→gazdasági törvények* és objektív összefüggések követelményeinek. Ezért a tudományosan megalapozott ~hoz a korábbi döntések nyomán kialakult adottságok, a meglevő szükségletek és lehetőségek, valamint az elérendő célok minél pontosabb ismerete szükséges. Természetesen egy-egy ~i döntés minden következményét előre nem lehet felmérni és mérlegelni. Korunkban a ~i döntések helyességének legfontosabb kritériuma a *→politika* területén található meg. Ha politikailag helyes a döntés és az intézkedés, akkor gazdasági haszna az esetek többségében hamarosan kibontakozik. A ~ maga is a politika része, így fő céljait szintén nem lehet egyedül a gazdaságból levezetni, hanem azokat döntően politikai szempontok határozzák meg. – A ~hoz tartoznak mind a *→gazdaságpolitikai koncepció*val kapcsolatos döntések, mind pedig a koncepció megvalósítását szolgáló gyakorlati intézkedések, gazdasági és egyéb eszközök és az intézkedések végrehajtása. A szocialista gazdaságban a *→termelési eszközök →társadalmi tulajdon*a lehetővé és egyben szükségessé teszi a tudományosan megalapozott gazdaságpolitikai koncepció és a megvalósítását szolgáló eszközrendszer kidolgozását, továbbá közöttük a megfelelő összhang biztosítását. – A ~ tovább tagolódik ágazatonként (pl. *→iparpolitika*, *→agrárpolitika* stb.); funkcionális részenként (pl. *→beruházási politika →pénzügyi politika; →foglalkoztatáspolitika* stb.) és egyéb vetületekben (pl. *→életszínvonal-politika*, *→struktúrapolitika* stb.).

gazdaságpolitikai koncepció: a tudományosan megalapozott *→gazdaságpolitika* folytatásához szükséges átfogó elképzelések, tervvariánsok komplex rendszere, amelynek segítségével rangsorolni és súlyozni lehet a különféle társadalmi szükségleteket és ennek megfelelően elosztani a rendelkezésre álló társadalmi munkaidőt. A ~ tehát leegyszerűsítve a különböző szükségletek társadalmilag indokolt preferálása. Biztosítékot ad arra vonatkozóan, hogy ne a véletlentől, azaz egyes személyek, egyes csoportok, vállalatok vagy szervezetek elképzeléseitől, ötleteitől, társadalmi helyzetétől, befolyásától függjön a meglevő munkaerő és az anyagi erőforrások felhasználása; a munkaerő és az anyagi eszközök

egy részének átcsoportosítása a központilag meghatározott célok teljesítése érdekében történjen. – Az átfogó ~ mellett – ami a fő célokat tartalmazza – szükség van a →*gazdaság* és a társadalom egyes területeire vonatkozó részkoncepciókra. Ilyennek tekinthető például az évek során alapos munkával kidolgozott →*életszínvonal-politikai* koncepció, aminek fontosabb elvei már tisztázottak, így napirendre kerülhet a szocialista életmód sajátosságainak részletesebb vizsgálata.

gazdaságtalan termelés: valamely termék gyártása olyan feltételek között, amikor is az előállításához szükséges ráfordítási szint kedvezőtlen, illetve kedvezőtlenül alakul. Sokféle hazai és külgazdasági szempontot kell figyelembe venni ahhoz, hogy az egyes vállalatok gazdaságos termékszerkezetét kialakítsák. Emellett a tudományos-technikai forradalom körülményei között a termelési feltételek gyorsan megváltoznak; a ma még gazdaságos termelés holnapra gazdaságtalanná válhat, ezért a gazdaságirányítás központi szervei a vállalatokat a megváltozott viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodásra serkentik.

gebin: a kereskedelmi és a vendéglátó egységek olyan működési formája, amelyben a vezetőt az üzemeltető szerv a napi bevétel befizetési kötelezettsége mellett csak leltár alapján számoltatja el. Ezért szabadkasszás egység elnevezést is használnak. – Általában olyan egységeket célszerű ~ formában működtetni, amelyek kis méretűek, és ahol a működés gazdaságossága csak a belső tartalékoknak a nagyobb mértékű anyagi érdekeltséghez fűződő fokozottabb feltárása útján biztosítható.

gesztor: több →*vállalat*ot (jogi személyt) érintő ügylet lebonyolításával megbízott vállalat. →*társulások;* →*szövetkezeti társulás;* →*szövetkezeti közös vállalkozás;* →*egyszerű gazdasági együttműködés*

gépesítés: technikai eszközök alkalmazása a munkafolyamatokban a kézi erő vagy az állati vonóerő helyettesítése céljából. A szerszámok, műszerek, gépek, géprendszerek tömeges elterjedésével a korábbi állapothoz képest lényeges mértékben emelkedik a →*munkatermelékenység*, könnyebbé válik a munka, növekszik a termelőhelyek kapacitása, és ezáltal lehetővé válik a tömegtermelés. A ~ legmagasabb foka a kis és a részleges technikai felszereltség megvalósítása után a komplex gépesítés, ekkor a munkafolyamat minden mozzanatát gépekkel végzik, beleértve a kisegítő és melléktevékenységet is. A fejlődés következő állomása az, amikor a műveleteire szétbontott és teljesen gépesített munkafolyamatot magasabb szinten újra összekapcsolják és automatizált gyártási láncokat hoznak létre. Az automatizálás alapja a komplex gépesítés bevezetése.

GY

gyártásfejlesztés: a →*műszaki fejlesztés* része, amelynek célja: a gyártási eljárások tökéletesítése. Magában foglalja a gyártási rendszerek (fő-, ill. segédfolyamatok) technikai, technológiai és szervezési szempontból történő korszerűsítését. A ~ állandó folyamatos tevékenység, amely szorosan kapcsolódva a →*gyártmányfejlesztés*hez új, korszerűbb termékek előállítására. A →*termelési költség*ek csökkenésével a →*termelékenység* növekedésének a feltételeit teremti meg.

gyártmányfejlesztés: a →*műszaki fejlesztés* része, amelynek célja: egyrészt új gyártmányok kialakítása és gyártásbavétele, másrészt a gyártásban levő termékek korszerűsítése. A rendszeres és állandó ~ lehetővé teszi a piaci igényekhez való gyors alkalmazkodást, új, tartósabb, nagyobb teljesítményű gyártmányok létrehozását. →*gyártásfejlesztés*

gyártmányszerkezet: a gazdálkodó egység által kibocsátott termékek fajtánkénti és a fajtákon belüli változatok (választék) szerinti százalékos (az összes termeléshez viszonyított arányokat tükröző) összetétele. Vállalati szinten a ~ optimalizálására kell törekedni, vagyis olyan ~ kialakítása a cél, amely a szükségletek kielégítésének a figyelembevétele mellett biztosítja az összes rendelkezésre álló termelési tényező maximális kihasználását. E feladat megoldásánál tehát egyaránt figyelembe kell venni a vállalat termelési lehetőségeit (állóeszköz-állományát, munkaerőstruktúráját stb.) és a piaci igényeket.

H

használati érték: az árutermelésnél az áru olyan hasznos tulajdonságainak összessége, amelyek alkalmassá teszik különféle emberi →*szükséglet*ek kielégítésére. Az áruk egy része, vagyis a →*fogyasztási cikk*ek közvetlenül elégítik ki az emberek szükségleteit, viszont az áruk másik része, azaz a →*termelési eszköz*ök közvetve szolgálják a társadalom tagjainak egyre bővülő ellátását. Másféle csoportosítás szerint a gazdag áruvilág egyik hányada fizikai, a másik hányada pedig szellemi szükségletek kielégítésére alkalmas. – A történelmi fejlődés során a használati értékek tömege és köre bővül. Korunkban a →*tudományos-technikai forradalom* hatására számos új és nagy tömegű használati cikk szolgálja az emberek szükségleteinek egyre magasabb szintű kielégítését.

halászati termelőszövetkezet: olyan →*mezőgazdasági szövetkezeti* alapokon működő halgazdaság, amelynek tevékenysége a halászat területére, továbbá értékesítésre, feldolgozásra és vendéglátóipari üzemek fenntartására terjed ki. A holtágak, tározók és halastavak intenzív hasznosításával, halállomány telepítésével, új fajták (amur, angolna, busa) meghonosításával stb. az 1950-es évek fogási átlagaival szemben 1975 végére megháromszorozták termelésüket. A 19 ~ az ország különböző vidékein helyezkedik el. Társadalmi képviseleti szervük a Halászati Termelőszövetkezetek Szövetsége, amely a mezőgazdasági szövetkezetek egyetlen szakmai szövetsége. A ~ek országos érdekképviseleti szerve a →*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa* (TOT).

haszonkulcs: a kereskedelmi →*árrés*nek az →*áru*k fogyasztói egységára (→*fogyasztói ár*) százalékában kifejezett aránya. Attól függően, hogy a ~ a kereskedelem melyik ágában jön létre, nagykereskedelmi ~ról és kiskereskedelmi ~ról beszélünk. A nagykereskedelmi ~ot is az áruk fogyasztói árának és nem nagykereskedelmi eladási árának százalékában fejezik ki. – A ~, funkciójának megfelelően, két részre bomlik: a költségfedezeti hányadra és az eredményfedezeti hányadra. Jelenleg a kereskedelmi ~ mértéke hozzávetőlegesen 20%-os, amelyből a nagykereskedelmi ~ mintegy 8%-ot, a kiskereskedelmi ~ pedig mintegy 12%-ot tesz ki. A kiskereskedelmi ~ azért magasabb, mert az áruknak kis tételekben, a fogyasztók részére történő értékesítése költségigényesebb, mint a nagyban történő eladás. – Az egyes árukra úgy állapítják meg az irány~okat, hogy azok az egyes áruk forgalmazásának →*eszközigényesség*ével arányos →*nyereség*et tartalmazzanak. Ettől az irány~tól a vállalatok működésük során – az adott áruk árformába sorolásától függően – általában eltérhetnek. A ~ok ugyanis követik az adott áru árformáját: beszélünk hatóságilag rögzített,

maximált vagy szabadon felszámítható ~ról. A megkötöttségek azonban csak az áruk forgalmazásában részt vevő kereskedelmi szervezetekre együttvéve érvényesek, ezen belül a partnervállalatok egyezkedhetnek a ~ megosztására vonatkozóan.

határszorzó: →*devizaszorzó*

hatékonyság: a →*termelési tényezők* felhasználásának eredményessége, végső soron az összes munkaráfordítás és az eredmény viszonya. A társadalmi munka hatékonysága akkor növekszik, ha a termékegység előállításához szükséges eleven és tárgyiasult munka mennyisége csökken. Az eleven munka termelékenységének *(→munkatermelékenység)* alakulása mellett mind gyakrabban figyelemmel kísérik a tárgyiasult munka ~ának változását is. Például mérik az →*állóalap*ok, a →*beruházások hatékonyságát*, a termelés anyagigényességét. Ezek azonban önmagukban csak részmutatói a gazdasági összhatékonyságnak, a termék viszont valamennyi tényező együttes működésének eredménye. Az összhatékonyság kiszámításában a nehézséget az okozza, hogy az eleven és a tárgyiasult munka, illetve az egyszeri és a folyamatos ráfordítások közös nevezőre hozása, összevetése csak megközelítőleg sikerülhet, de teljesen nem oldható meg. – A ~ vizsgálatakor megkülönböztetünk népgazdasági és →*vállalati* ~ot. A népgazdasági ~ egy országban általában akkor fokozódik, amikor a →*társadalmi termék*en belül a →*nemzeti jövedelem* aránya nő, a →*pótlási alap* hányada pedig csökken. A vállalati ~ mércéje a vállalati →*jövedelmezőség*, a →*nyereség* alakulása.

háziipar: a feldolgozó iparba tartozó iparcsoport, amely a helyi forrásokból származó nyersanyagokat és hulladékokat ipari termékké alakítja át. Szervezeti formája nagyobbrészt háziipari szövetkezet, amelyben nagy szerepet játszik a →*bedolgozói rendszer*. A ~ feladata kettős: egyrészt olyan ipari tevékenységek elvégzése, amely nagyipari formában nem lehetséges, másrészt a csökkent munkaképességűek szociális foglalkoztatásának megoldása. Utóbbi feladatának teljesítése mellett különleges szerepe van a háztartásbeliek részfoglalkoztatásában és a mezőgazdaságban dolgozók téli munkaalkalmának megteremtésében is.

háziipari szövetkezet: →*háziipar*

házilagos kivitelezés: a nem-építőipari alaptevékenységű vállalatok és szövetkezetek által saját rezsiben végzett építési és szerelési tevékenység. Tágabb értelemben a lakosság saját erővel végzett építkezéseit is tartalmazza a fogalom.

háztáji gazdaság: a →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti* tagok kisegítő gazdasága, amelynek alapvető célja a tagok és családtagok háztartási szükségleteinek kielégítése, munkamegosztás útján a szövetkezeti termelésben való közreműködés, és e két tényező által a →*szövetkezeti tag* jövedelmének fokozása, ill. a népgazdasági igények kielégítése. A ~ léte a termelőszövetkezeti tagságon alapul, a tagsági kötelezettségek teljesítésehez kapcsolódik, s némely vonatkozásban sajátos jogállással rendelkezik. A ~ és a →*közös gazdaság* munkamegosztáson alapuló szerves egységben van. A ~ magában foglalja: a háztáji gazdálkodás célját szolgáló

gazdasági épületeket; a háztáji földet (tagonként 2500-6000 m^2); a háztáji állatállományt és a háztáji gazdálkodás folytatásához szükséges anyagokat, munkaeszközöket és kisgépeket. Kezdetben a jogszabályok maximálták a ~ban tartható állatállomány számát (egy tehén, egy-két növendék marha, egy-két anyakoca a malacaival stb.). Napjainkban a korlátozások teljesen megszűntek, azonban túlnyomórészt objektív (a rendszeres foglalkoztatást biztosító nagyüzemi szervezet kialakulása, az életkörülmények megváltoztatása stb.), részben azonban szubjektív (a ~ jelentőségét lebecsülő nézetek stb.) következtében bizonyos fokú visszaesés tapasztalható a háztáji termelésben, jóllehet az még ma a mezőgazdasági termelés jelentős kapacitása. Az állam ösztönzőkkel törekszik a háztáji állattartási kedv fenntartására. Így pl. az a munka, amelyet a szövetkezet tagja a szövetkezettel kötött megállapodás alapján a ~ban szarvasmarha vagy sertés tartására fordít, a közös gazdaságban végzett munkának számít. 1975-ben a ~ból származott a vágómarha 17%-a, a tejtermelés 29%-a, a vágósertés 31%-a, a tojástermelés 32%-a, A fontosabb zöldségek közül a zöldpaprika 22%-át, a káposzta 28%-át, a paradicsom 13%-át a ~ok adták. Ugyancsak 1975-ben a mezőgazdasági össztermelés értékének 18%-a, ezen belül a növényi termékek értékének 12%-a, az állati termékek értékének 25%-a, mintegy 26 milliárd Ft értékű mezőgazdasági termék a ~okból került ki.

helyiipar: az adott területen (közigazgatási egységben) működő →*tanácsi ipar*, →*szövetkezeti ipar* és a →*kisipar* összessége. Tevékenységi köre rendkívül szerteágazó, fogyasztási cikkek előállítása és javító, szolgáltató feladatok elvégzése egyaránt jellemzi. A ~ elsődleges feladata, a helyi lakosság igényeinek kielégítése. A →*háziipar*hoz hasonlóan fontos szerepet tölt be a szociális foglalkoztatásban.

hitel: pénzeszközök (áruk) átengedése, ill. előlegezése meghatározott időre, kamatfizetés ellenében; olyan szolgáltatás, amelyet csak később, bizonyos idő elteltével követ ellenszolgáltatás. Fő formái a kereskedelmi ~ (áru~) és a pénz~ (bank~). – A kereskedelmi ~: áru eladása azzal a feltétellel, hogy a vevő a vételárat későbbi időpontban egyenlíti ki. A szocialista gazdálkodás rendszerében a gazdasági folyamatoknak a központi bank által való áttekintése *(→bankellenőrzés)* érdekében korlátozzák a kereskedelmi ~t; a magyar gazdaságban a belföldön egymással kapcsolatban álló vállalatok, szövetkezetek szabad →*fejlesztési alap*jukból nyújthatnak egymásnak meghatározott időtartamra kereskedelmi ~t. – Bankhitelt Magyarországon jelenleg a →*Magyar Nemzeti Bank* általában →*pénz*teremtő, az →*Országos Takarékpénztár* pénzújraelosztó ~ formájában nyújt. A pénzteremtő ~ népgazdasági (makroökonómiai) funkciója a forgalomnak pénzzel való ellátása: a pénz (~pénz) a →*vállalat*oknak (és esetleg az →*állami költségvetés*nek) nyújtott ~lel kerül forgalomba és a ~ visszafizetésével lép ki a forgalomból. – Az adós a ~ után →*kamat*ot köteles fizetni a hitelezőnek; a kamat a ~ összeg évi százalékában meghatározott,

időarányosan elszámolt összeg. Az évi kamat összege és a ~ összege közötti százalékos arány a →*kamatláb*. A takarékbetét és a tartós bankszámlabetétek után a betéteseknek is jár kamat (beteti kamat); ebben az esetben ugyanis a betétes a „hitelező" és a pénzintézet az „adós". – A bankhiteleket különböző szempontok szerint lehet kategorizálni. Lejárat szerint megkülönböztetünk rövid (legfeljebb egyéves) lejáratú, közép- (rendszerint 1–5 éves) lejáratú és hosszú (rendszerint 5 éven felüli) lejáratú ~t. A ~ek fedezet szerint is csoportosíthatók; ~ fedezet az a meglevő vagy a jövőben előreláthatólag létrejövő érték (készlet, követelés, jövedelem, érdekeltség stb.), amelynek realizálásával (eladásával, behajtásával stb.) a ~ visszafizetéséhez szükséges pénz megszerezhető. E szerint van anyagkészlettel, követeléssel, jövőben képződő fejlesztési alappal, ingatlannal stb. fedezett, valamint fedezetlen ~. Célját tekintve a ~ lehet pl. forgóeszköz~, beruházási ~, fogyasztási ~; (a célok más módon is megjelölhetők, pl. munkabér~). A meghatározott (egyedi) fedezetre, általában egyszeri ok miatt felmerült szükségletre nyújtott ~t →*célhitelnek* is nevezik. – Mai ~ezési rendszerünkben a vállalatok a bank~ek következő főbb típusait vehetik igénybe: *a)* rövid lejáratú eseti; *b)* rövid lejáratú áthidaló (→*likviditás*); *c)* középlejáratú forgóalap- és *d)* közép- és hosszú lejáratú beruházási ~eket. – A ~nyújtás alapvető feltétele az, hogy a ~ legyen összhangban a →*hitelpolitikai* irányelvekkel és a ~t igénylő vállalat legyen ~képes. Gazdaságunkban azok a vállalatok minősülnek ~képesnek, amelyek termékeiket a szükségletek (fizetőképes kereslet) kielégítésére értékesítik, jövedelmezően gazdálkodnak és esedékes fizetéseiket általában teljesítik. – A rövid lejáratú ~t a vállalatok árbevételükből, a közép- és hosszú lejáratú ~t fejlesztési alapjukból fizetik vissza. – A tipikus bank~től a döntés és a visszafizetés tekintetében különbözik az →*állami kölcsön* és a fejlesztési kölcsön. Ezeket is a vállalatok kaphatják, hosszú lejárattal, kiemelt fejlesztési célokra, és ezek a realizált →*nyereség*ből és →*amortizáció*ból fizetendők vissza.

hitelmérleg: →*pénzügyi mérlegek*

hitelmonopólium: a szocialista →*hitel*rendszer hagyományos elve, amely szerint meghatározott hitelek nyújtása az erre kijelölt pénzintézet kizárólagos joga. A →*tervgazdálkodás* kezdeti szakaszában a →*vállalatok* közötti közvetlen hitelnyújtás teljes tilalmát jelentette és célja a →*bankellenőrzés* hatékonyságának biztosítása, a gazdasági folyamatoknak a bankszámvitel útján való áttekintése volt. Magyarországon ma a vállalatok szabad →*fejlesztési alap*jukból közvetlenül is nyújthatnak hitelt egymásnak, csak a más forrásból (ideiglenesen szabad pénzeszközből stb.) nyújtott közvetlen vállalatközi hitel minősül a ~ megsértésének.

hitelpolitika: azoknak az elveknek, döntéseknek, intézkedéseknek és intézményeknek az összessége, amelyek célja →*a hitel*ek volumenének, ill. összetételének szabályozása, befolyásolása. Magyarországon az állam ~ját az időszakonként jóváhagyott ~i irányelvek szabják meg. Ezek tartalmazzák a →*beruházások* hosszú és középlejáratú, a

fogyasztás hosszú, közép- és rövid lejáratú hiteleinek folyósítására vonatkozó elveket, továbbá azt, hogy az adott időszakban mely *→ágazat*okat, *→iparág*akat, tevékenységeket kell fokozottabb mértékben hitellel támogatni (*→preferenciát* élvező ágazatok, tevékenységek stb.), ill. mely területeket, tevékenységeket kell a hitelezés révén korlátozni *(→restrikció)*. A hitelcélok, hiteligények ilyen megkülönböztetett kezelését szelektív ~nak nevezik. Az irányelvek meghatározzák az alapkamat *(→kamat)* mértékét, valamint az ettől való eltérés főbb feltételeit. A ~i irányelveket a *→bankrendszer* tendenciajelleggel, a gazdaság szükségleteinek, a változó körülményeknek megfelelően érvényesíti. – A ~ hatékonyságának és a hitelezés útján való központi információszerzésnek a biztosítását szolgálja a *→hitelmonopólium*. – Magyarországon a ~ mindenekelőtt a kiegyensúlyozott *→gazdasági növekedés*t szolgálja azzal, hogy előmozdítja a népgazdasági érdeknek megfelelő, vállalati fejlesztéseket, az ágazati struktúra javítását, az áru- (termék-) *→kínálat*nak a *→kereslet*hez való alkalmazkodását. Ugyanakkor fékezi a népgazdaságilag hátrányos anyagi felhalmozást (túlzott vállalati készletezést, nem gazdaságos fejlesztést stb.).

horizontális integráció: *→integráció*

hosszú távú terv: többnyire 15–20 éves időszakra szóló távlati terv, amely vagy az egész *→népgazdaság*ra, vagy annak egy-egy kiválasztott jelentős területére vonatkozik. A ~ a legfontosabb elgondolásokat tartalmazza a gazdaság fejlesztéséről, pl. a fejlődés üteme, a szerkezeti változások iránya, a természeti erőforrások, a *→műszaki fejlesztés*, az állóalapok és a munkaerő várható alakulása; az alapvető népgazdasági arányok módosulása; az *→életszínvonal* növekedésének mértéke stb. – A ~ készítése állandó folyamat, mivel rendszeresen tovább kell a már meglevő terveket fejleszteni, a bekövetkezett vagy várható változásokat keresztül kell vezetni. A ~ mint *→gazdaságpolitikai* stratégiai program egyúttal a *→középtávú* tervek kidolgozásának az alapja is. – Az MSZMP 1975. évi XI. kongresszusán elfogadott új pártprogram felvázolja társadalmunk és gazdaságunk fejlődésének főbb mozzanatait az elkövetkező 15–20 évre. A ~ezés feladata e fejlődési tendenciák konkrét formában való kidolgozása.

hozzáadott érték: az anyagi és nemanyagi tevékenység körében, meghatározott időszak – általában egy év – alatt létrehozott azon termékek és szolgáltatások együttes értéke, amelyeket a népgazdaság végső szükségleteinek kielégítésére fordítanak. A felhasználás oldaláról tekintve a ~ egyenlő az összes végső fogyasztás és a bruttó felhalmozás együttes értékével, hozzávéve az összes export és az összes import különbözetét. A ~et a *→bruttó nemzeti termelés*ből kiindulva úgy határozzuk meg, hogy abból levonjuk a folyó termelő felhasználás értékét. A ~ tehát abban tér el a *→nettó nemzeti termelés*től, hogy az értékalkotó elemek között magában foglalja az *→állóeszköz*ök tárgyévi értékcsökkenését is. Magyarországon a ~ 1975-ben 487 milliárd Ft volt.

I

idegenforgalom: 1. Nem helyi lakosoknak átmeneti jelleggel, valamely területen tartózkodása, üzleti, sport, üdülési, tudományos vagy bármely más célból. 2. Több ágazat tevékenységét összefogó szolgáltatások és létesítmények rendszere, amely nem helyi lakosok valamely területen való tartózkodását szolgálja. – Megkülönböztetünk: *a)* külső ~t, amely külföldi állampolgároknak valamely célból Magyarországra utazását és legalább egy éjszakai itt-tartózkodását, valamint magyar állampolgároknak külföldre utazását és visszatérését jelenti; *b)* belső ~t, amely magyar állampolgároknak állandó lakóhelyükről más helyre utazását, s átmeneti jelleggel való ott-tartózkodását jelenti. Jelenleg évente mintegy 8–9 millió külföldi látogat hazánkba, és 3–4 millió hazai lakos jár külföldön. – Az ~ rendkívül szerteágazó feladatot lát el, mivel igénybe veszi a közlekedési ágazatot (utazások), a kereskedelmet (szálloda, vendéglátás, áruellátás), a kulturális ágazatokat (szórakozás, művelődés), a sportlétesítményeket, az egészségügyi ágazatot (gyógyüdülők, kezelések), igényli a turisztikai, üdülő- és kirándulóhelyek fejlesztését, az úthálózat kiépítését stb. – Hazánkban az ~ irányítását a belkereskedelmi miniszter látja el, az Országos Idegenforgalmi Tanács mint tárcaközi koordináló szerv segítségével. Területileg a tanács alá tartozó idegenforgalmi hivatalok végzik az ~ szervezését.

időbér: az egyik alapvető bérforma (→*bérformák*), amikor is a termelésben közvetlenül foglalkoztatottak keresete nem függ közvetlenül a teljesítménytől, hanem elsősorban a munkában töltött időtől. Formái: az órabér és a havibér. Előnye: könnyen áttekinthető, könnyen elszámolható; helyes alapbérmegállapítás esetén jól tükrözi a szakképzettségi, szakmai gyakorlati, szorgalmi és felelősségi különbségeket; kedvező feltételeket teremt a minőségi követelmények betartására, a selejt csökkentésére. Hátránya: nem ösztönöz a teljesítmény növelésére, ingadozó teljesítmény esetén is stabil; fennáll tehát a veszély, hogy a helyesen megállapított alapbérek ellenére is az alacsonyabb teljesítményt nyújtó dolgozó keresete megegyezik a jól dolgozó keresetével vagy esetleg meghaladja azt, s ennek következtében sértheti a →*munka szerinti elosztás* elveit.

illeték: pénzben fizetendő közszolgáltatás, amelynek ellenében a fizető közületi szerveket vehet igénybe, ill. ezektől közvetlen ellenszolgáltatásban részesül. Ez az ellenszolgáltatás különbözteti meg elvileg az ~et →*az adó*tól, de a gyakorlatban vannak ellenszolgáltatás nélküli (tehát adójellegű) ~ek is (pl. a vagyonátruházási ~ek). – A magyar pénzügyi rendszerben az ~ek fő csoportjai: a vagyonátruhá-

zási, az okirati és az eljárási ~. 1. Vagyonátruházási ~ek az öröklési, az ajándékozási és a visszterhes vagyonátruházási ~. Öröklési ~et a haláleset folytán bekövetkezett ingyenes vagyonszerzés után kell fizetni (→*öröklésódési adó*). Az ajándékozási ~ tárgya ingatlannak vagy ingónak az ajándékozása; mértékére általában az öröklési ~re vonatkozó szabályok az irányadók. Visszterhes vagyonátruházási ~ ingatlannak ellenérték fejében való átruházását, ill. megszerzését terheli. 2. Okirati ~ alá esik minden olyan irat, amely jogügyletet foglal magában. 3. Eljárási ~et kell fizetni meghatározott esetekben az államigazgatási eljárások, a bírósági és a döntőbizottsági eljárások igénybevétele esetében. – Az állami és szövetkezeti gazdálkodó szervek és a társadalmi szervezetek mentesek a vagyonátruházási, az okirati és az általános eljárási ~ alól. ~mentesség illeti meg az →*állami vállalat*tal, →*szövetkezet*tel kötött szerződés okiratát, a pénzintézeti okiratokat, és vannak speciális mentességek is (pl. iskolai felvételhez szükséges okiratnál stb.).

illetményadó: a →*munkabér*eket, bérpótlékokat, kiegészítő béreket terhelő adó amelyet hazánkban, egyes szakmák, ill. ágazatok, pl. szénbányászat, →*mezőgazdasági szövetkezetek*, néhány →*szolgáltatási* ágazat, →*élelmiszeripar* stb. kivételével, a szocialista vállalatok fizetnek. Az ~ alapja (→*adóalap*) a ténylegesen elszámolt munkabér, s minden pénzben és természetben adott juttatás. – 1976. január 1-től az ~ →*adókulcsa* 13%. →*béradó*; →*bérjárulékok*

illetményföld: olyan kisebb földterület, amelyet pl. →*állami gazdaság*ok, tangazdaságok dolgozóinak, →*termelőszövetkezeti alkalmazottak*nak, tanyai és falusi pedagógusoknak, pálya mellett dolgozó vasutasoknak stb. adnak ideiglenes természetbeni juttatásként. A munkaviszony megszűnése után az ~et nem használhatják tovább, és más személyeknek sem engedhetik át. Megműveléskor döntően a saját szükséglet kielégítésére törekednek. →*kisegítő gazdaság*

immobil készlet: a →*mobil készlet* ellentéte, nem értékesíthető, eredeti rendeltetésének megfelelően fel nem használható, ún. elfekvő készlet.

import, *behozatal:* áruknak, szolgáltatásoknak, szellemi javaknak, ill. más értékeknek külföldről történő beszerzése. Közvetlen ~ról akkor beszélünk, amikor a belföldi felhasználó közvetlenül a külföldi szállítótól szerzi be az importárut. Közvetett ~ esetén az importáru külkereskedelmi vállalat közvetítésével jut el a felhasználóhoz. (1968 óta több termelővállalat kapott önálló külkereskedelmi jogot közvetlen importra.) A látható ~ forgalma →*nyersanyag*ok és →*alapanyag*ok, →*félkész termék*ek, gépek, mezőgazdasági és élelmiszercikkek importját jelöli. A láthatatlan ~ →*szolgáltatás*ok ~ját jelenti. Láthatatlan ~ az pl., ha belföldi vállalat külföldi szállítóval szállíttat árut, utasokat, ha külföldi szakemberek belföldön végeznek tervezői, szerelési vagy szakértői tevékenységet. Ide tartozik a belföldieknek külföldre irányuló turizmusa is, amelynek jelentősége az utóbbi években az idegenforgalom fejlődésével egyre inkább nő. – Az

~ autark gazdaságfejlődés esetén a belföldi termelést kiegészítő, hiánypótló szerepet játszik. Az →*intenzív fejlődés*ben az ~ népgazdasági szerepe megváltozik: a gazdaságfejlesztés irányainak kijelölése során gazdaságossági, hatékonysági szempontok alapján kerülnek meghatározásra azok a termékcsoportok, termékek, amelyeket inkább külföldről érdemes behozni. Gép- és berendezés ~unknak nagy jelentősége van a hazai termelőbázis fejlesztésében, a termelés műszaki színvonalának emelésében. A fogyasztási cikkek ~ja hozzájárul a termékválaszték bővítéséhez. – A gazdasági fejlődés fontos ismérve az a mutató, amely kifejezi, hogy a →*termelés*, ill. a →*nemzeti jövedelem* egységnyi növekedésére mekkora ~növekedés jut (importigényesség). Ha az ~ban a nyers- és az alapanyag dominál, és a nemzeti jövedelem importigényessége nő, akkor ez a hazai termelés nem megfelelő hatékonyságára utal. →*saját számlás export és import*

import árkassza: →*árkassza*

importár-kiegészítés: az →*import* támogatásának egyik formája, ami azt jelenti, hogy bizonyos termékek importja esetén az importőr vállalat meghatározott térítést kap az állami költségvetésből. Olyan esetekben alkalmazzák, amikor a belföldi szükségletek kielégítéséhez importra van szükség, de az adott cikk importára magasabb, mint a belföldi ár, s így az importőr részére ~ nélkül nem lenne kifizetődő a behozatal.

importár-különbözeti tartalékalap: a tőkésországokból importált →*nyersanyag*ok, →*alapanyag*ok és →*félkész termék*ek →*világpiaci ár*ainak rövid távú ingadozását kiegyenlítő pénzügyi eszköz, amely lehetővé teszi a külföldi konjunkturális ármozgások csillapítását, s annak a pozitív vagy negatív hatásnak a kiküszöbölését, amelyet az ilyen ármozgások az importőr vállalat jövedelmére gyakorolnak. – A tőkésországokból importált nyers- és alapanyagok, félkész termékek →*világpiaci ára* rövid távon gyakran változik. Ha ezek az árváltozások teljes nagyságukban hatnának a magyar felhasználó vagy importőr vállalatok nyereségére, akkor az import termékek árnyeresége vagy árvesztesége (mikor hogyan változik az importár) a vállalat saját munkájától függetlenül nagymértékben érinthetné nyereségét. Ezt kiküszöbölendő célszerű az importárváltozások hatásait a minimálisra csökkenteni. Ezt valósítja meg az importár-különbözeti tartalékalap. – Azoknak a nyers- és alapanyagoknak, félkész termékeknek, amelyekre ~t hoznak létre, a belföldön hatósági áruk van. A felhasználó, ill. az importőr vállalat viszont az időről időre változó tényleges importárat fizeti a termékért. Ahhoz, hogy a hatósági ár és a tényleges importár különbsége – ha az importár a hatósági árnál nagyobb – a vállalatot ne érintse hátrányosan, ezt megelőzően – akkor, amikor az importár alacsonyabb a belföldi hatósági árnál – a két ár pozitív különbségéből, azaz az importárnyereségből az importőr tartalékot képez. Az árnyereségnek legfeljebb a 70%-át helyezhetik a vállalatok az ~ba, a többit a vállalati eredmény javára kell elszámolniuk. Az ~ból az év végén mutatkozó árveszteségnek akkora hányadát lehet fedezni, amekkora hányadát az árnyereségnek az

alapba helyezték – tehát legfeljebb 70%-át – a veszteség többi része a vállalati eredményt csökkenti. Az alapba helyezett összegek után a vállalatoknak nem kell →*jövedelem*adót fizetniük.

importforgalmi-adó: a →*forgalmi adó* egyik formája, a →*külkereskedelem*, különösen az →*import* szabályozásának eszköze, az →*árkiegészítés* ellentéte. Tárgyát a külkereskedelmi áruforgalom keretében behozott egyes →*vám*köteles áruk képezik. Azokat a fogyasztási cikkeket terheli az ~, amelyek esetében a hazai árszintnél lényegesen alacsonyabb beszerzési ár alkalmazása nemkívánatos módon befolyásolná a belső piacot. Az ~t a →*külkereskedelmi vállalat* fizeti és a vevőjére hárítja át.

importigényesség: →*import*

improduktív vagy értéket nem alkotó munka: a szocializmusban az anyagi javak előállításához nélkülözhetetlen, de ahhoz közvetve kapcsolódó tevékenység. Ide soroljuk a nem anyagi és az adminisztratív →*szolgáltatások* területén végzett →*munkát*. A gazdasági fejlettség magasabb fokán a társadalom kevesebb →*produktív munka*ráfordítással termeli meg az anyagi javakat, és így viszonylag több munkaidőt fordíthat egészségügyi, oktatási, kulturális és tudományos tevékenységre.

inaktív keresők: →*kereső, aktív kereső*

indirekt típusú gazdaságirányítás: a magyar közgazdasági irodalom szerint olyan →*gazdaságirányítási* modell, amelynek az az alapeszméje, hogy a szocialista állam, mint a társadalmi tulajdon döntő részének [→*állami (össznépi) tulajdon*] központi képviselete, gazdaságirányító funkcióját úgy látja el, hogy a társadalmi →*újratermelés* egésze menetének, arányainak tudatos alakításával kapcsolatos feladatokat és felelősséget – szervezeti, döntési, tervezési, szabályozási síkon egyaránt – megosztja a központi szervek és a gazdálkodó egységek (→*vállalat*ok) között. A megosztás elve: a gazdálkodás makroökonomiai feladatait általában központilag és a mikroökonomiai feladatokat általában vállalati szinten végezzék el, s a gazdálkodás e két szintjének egysége a →*népgazdasági terv* és a →*piac* szerves összekapcsolódása útján valósuljon meg. Az ~ módszerénél: 1. a →*gazdaságpolitika* céljait a gazdálkodó egységek részére nagyobbrészt közvetett gazdasági eszközök (→*árpolitika*, →*hitelpolitika*, →*pénzügyi politika*, →*beruházási politika*, →*költségvetési politika* eszközei, →*állami támogatás* stb.) közvetítik; 2. a tervezésben a középtávú tervek és az értékmutatók játsszák a fő szerepet, a vállalati terv elkészítéséhez a felügyeleti szervek nem adnak vagy alig adnak kötelező előirányzatokat; 3. az →*anyagi érdekeltség*, vállalati szinten a →*nyereség*érdekeltség dominál, s az áru- és pénzviszonyok előtérbe kerülnek; 4. a vállalati önállóság fokozódik; 5. a döntésekben a jogkörök megosztása, a gazdálkodásban felhasznált eszközökkel való rendelkezés →*decentralizáció*ja, a központi szervek funkcionális és a gazdaságpolitikát megalapozó szerepének növekedése jellemző. – Az ~ fő nehézségét a feilődés alapvető irányzatait magában foglaló központi terv és a piaci hatásoknak kitett vállalati tevékenység összekapcsolása jelenti. →*direkt típusú gazdaságirányí-*

tás; →centralizált gazdaságirányítás; →centralizáció

infláció: a *→pénz* vásárlóerejének lényeges csökkenése, amely *→árszínvonal*-emelkedésben nyilvánul meg. Ez a folyamat rohamos (hiper-)~ esetén rövid, kúszó ~ esetén hosszabb időszak alatt megy végbe. Közvetlen oka szerint lehet költség ~ (amelynél az áremelkedést a termelési költségek növekedése idézte elő) és keresleti ~ (amelynél az áremelkedés a kereslet megnövekedésének, esetleg a kínálat csökkenésének az eredménye); a kettő közt nincs éles határ. A keresleti ~ egyik tipikus esete a túlzott mértékű állami pénzkibocsátás miatt bekövetkezett *→kereslet*növekedés. Ha a kereslet tartósan felülmúlja a *→kínálat*ot, ezt a polgári közgazdasági irodalom ~s nyomásnak is nevezi. – Az ~t a tőkés gazdaságban a rendszer szószólói vagy azzal indokolják, hogy a munkanélküliség csökkentését célozza (eszerint az állam túlzott mértékű pénzkibocsátással keresleti ~t idéz elő, hogy ezáltal növelje a foglalkoztatottságot), vagy onnan származtatják, hogy a szakszervezetek túlzott bérköveteléseket érvényesítettek (és ezáltal költség~t indítottak el). Mindkét magyarázat félrevezetés; a tőkés ~ lényegileg a *→nemzeti jövedelem*nek az uralkodó osztály érdekében való újrafelosztása. Ha olyan mértéket ér el, hogy már jelentősen akadályozza az *→újratermelés*t és a profitszerzést, akkor fenntartása már a tőkésosztálynak sem áll érdekében, és akkor a tőkésállam napirendre tűzi a *→valuta →stabilizációjá*t. – A szocialista gazdaságban előforduló ~s jelenségek előidézője többnyire a gazdaság gyors ütemű fejlesztése, amelynek pénzellátása nyomán nagy fizetőképes kereslet jelentkezik *→termelési eszköz*ök és *→fogyasztási cikk*ek iránt. A szocialista gazdaságban a rohamos (hiper-) ~ kibontakozását az állam tervszerű árubehozatallal, a termelési kapacitások növelésével, árutartalékok felhalmozásával, *→munkabér-*, *→kamat-*, *→hitel-*, egyéb pénzügyi és *→vám*intézkedésekkel, *→ár*szabályozással stb. megakadályozhatja. Az állam a fogyasztási cikkek áremelését rendszerint béremeléssel ellensúlyozza, így a dolgozók *→reálbér*e a pénz vásárlóerejének csökkenése ellenére is nő.

infrastruktúra: azoknak az eszközöknek az összessége, amelyek a gazdaság működésének üzemen kívüli feltételeit nyújtják; a *→nemzeti vagyon*nak az a része, amely a *→termelés*, az *→elosztás* és a *→fogyasztás* folyamatának a zavartalanságához szükséges hátteret adja. Ide tartozik pl. az energiaelosztás és ennek hálózata; a vízellátás és csatornázás s ennek hálózata; a szállítás és a hírközlés; az út- és vasúthálózat; a *→kereskedelem*, a vendéglátói, raktározási kapacitás és hálózat; a lakásellátási, egészségvédelmi, oktatási és kulturális kapacitások és hálózatok; a lakossági *→szolgáltatások*, az igazgatási, a rend- és jogbiztonsági intézmények, szervezetek stb.

inkasszó: *→beszedési megbízás*

input-output: a makroökonómiai vizsgálatok egyik módszere, a ráfordítások és a kibocsátások analízise, matematikai módszerekkel végzett közgazdasági számítás, amely megmutatja az egyes *→ágazat*okba beáramló és az onnan kiáramló termékmennyiséget, így lehető-

séget ad az ágazatok közötti gazdasági kapcsolatok elemzésére. A ~ módszerek alkalmazásának a népgazdasági →*tervezés*ben nagy a jelentősége. →*ágazati kapcsolatok mérlege*

integráció: a termelőerők fejlődésével végbemenő objektív folyamat, amelynek során fokozódik a gazdaság egyes ágazatainak, részeinek, egységeinek együttműködése, egyesülése, összeolvadása; kisebb gazdasági egységek nagyobb egységekké alakulnak. Az ~ komplex folyamat, nemcsak a gazdaságban, hanem a tudományban, a technikában is végbemegy, és politikai, katonai területen is kihatásai vannak. A gazdasági ~ kiterjedhet a →*termelőerők*re és a →*termelési viszonyok*ra, vagy mindkettőre; lehet tehát a termelés, a →*tulajdon* vagy mindkettő összpontosítása. Az integrálódás előbb egy-egy nemzetgazdaságon belül történik meg, itt lehet vállalaton (termelőegységen) belüli ~, vállalatok közötti ~ és ágazatok közötti ~. Szervezeti iránya szerint lehet horizontális ~ (azonos típusú folyamatok, egyazon terméket gyártó vállalatok ~ja) és vertikális ~ (egymásra épülő folyamatok, különböző, de egymáshoz kapcsolódó termelési, kereskedelmi stb. tevékenységek ~ja). – A →*tudományos-technikai forradalom*mal a termelőerők rohamos fejlődésnek indultak, és fokozatosan átlépték a nemzetgazdaságok határait. Az ~ nemzetközivé válásának két döntő oka van: egyrészt a termelés csak olyan nagy mennyiségben optimális (a termelőberendezések kihasználása és a →*gazdaságosság* szempontjából), amelynek elhelyezéséhez a belső nemzeti piac szűk; másrészt egyik ország sem rendelkezik olyan erőforrásokkal, hogy csak azokra támaszkodva bevezetni, ill. fejleszteni tudná az egyre bonyolultabb és, több eszközt igényiő termelési eljárásokat. – A nemzetközi ~ban részt vevő államok társadalmi rendszere alapvetően meghatározza az ~ céljait, eszközeit és eredményeit. A tőkésországok ~ója és a szocialista országok ~ója alapjában különböző jellegű. – A tőkés ~ célja a kapitalizmus nemzetközi méretű megszilárdítása, a tőkésországok erőfeszítéseinek egyesítése a szocialista világrendszer és a haladó erők ellen, a monopóliumok uralmának a kiterjesztése. A tőkés ~ a nemzetek felettiség elvére épül, tehát a részt vevő államok szuverenitását is meg akarja szüntetni. A tőkés ~ lényegében kollektív →*autarkia*, mert kifelé zárt, más országokkal szemben diszkriminatív, gyakran agressziós megnyilvánulásokat mutat. – A szocialista országok ~ja a →*KGST*-n belül megy végbe. Alapelvei: az állami szuverenitás, a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, a teljes egyenjogúság biztosítása, a kölcsönös előnyök érvényesítése és az egymásnak történő segítségnyújtás. A szocialista ~ nem zárt tömörülés, hanem nyílt szervezet; bármely ország részt vehet benne, ha elfogadja alapelveit és céljait. A tőkés ~któl eltérően nem nemzetek fölötti intézmény és nem irányul más országok vagy országcsoportok ellen, hanem minden országgal a kölcsönösen előnyös kapcsolatok, az együttműködés kiépítésére törekszik. A szocialista gazdasági ~ fejlesztését a következő 15–20 évre a →*Komplex Program* tartalmazza. A szocialista gazdasági ~ célja a termelőerők fejlődésé-

nek a meggyorsítása, a hatékonyság fokozása, a termelési szerkezet tökéletesítése, a tagországok feilettségi színvonalának fokozatos közelítése és kiegyenlítése. Ehhez tökéletesítik az együttműködés módszereit, eszközeit, elmélyítik a termelési →*kooperáció*t és a →*specializáció*t. Magyarország a többi szocialista országgal együtt aktívan részt vesz a szocialista gazdasági ~ céljainak, feladatainak valóra váltásában.

intenzív fejlődés: a bővített →*újratermelés*nek, az →*extenzív fejlődés*hez viszonyítva fejlettebb típusa, amikor is a →*gazdasági növekedés* fő eszköze a meglevő gazdasági erőforrások →*hatékonyság*ának növelése. Intenzív módon fejlődik a gazdaság akkor, ha a nemzeti jövedelem növekedése elsősorban a munkatermelékenység emelkedéséből származik, a technikai fejlődés meggyorsul, a meglevő munkahelyek korszerűbbek lesznek, a termeléshez szükséges eszközök hatékonysága fokozódik, a →*gazdasági struktúrá*n belül megnövekszik a dinamikusan fejlődő ágazatok aránya. Jellemző vonása még az ~nek, hogy a növekedés kevésbé számszerűsíthető tényezői, mint pl. a szakképzettség, a munkaszervezés, a →*vezetés* színvonalának emelkedése stb. különösen fontos szerephez jutnak. Az ~ időszakában kerül sor a korábban létrehozott nagyipar továbbfejlesztésére. Nálunk ez az időszak az 1960-as évek közepétől kezdődött és napjainkban is tart.

ipar: az anyagi termelésnek egyik alapvető ága, amely kitermeli és feldolgozza a természetben található, emberi szükségletek kielégítésére alkalmassá tehető anyagi javakat, feldolgozza a mezőgazdasági termékeket. Az ~ a →*népgazdaság* legfontosabb, vezető ága, fejlettsége és fejlődési üteme nagymértékben meghatározza az adott ország gazdasági színvonalát. Vezető szerepe elsősorban abból következik, hogy →*munkaeszköz*öket állít elő, létrehozza a →*munkatárgy*ak jelentős részét, biztosítja a lakosság szükségleteit kielégítő termékek egyre növekvő hányadát. Lehetővé teszi a népgazdaság többi termelési ágában a →*munkatermelékenység* növelését, így alapvetően hozzájárul a társadalmi termelés bővítéséhez. Az ~on belül – szektorális szemlélet szerint – megkülönböztetünk →*állami ipar*t és →*szövetkezeti ipar*t, valamint magán- →*kisipar*t. Az állami és szövetkezeti ~ együtt a szocialista ~t alkotja, amely országosan szervezett, és központilag tervszerűen irányított. Magyarországon 1975-ben a nemzeti jövedelem 45%-át az ~hozta létre, a munkavállalók 35–36%-át foglalkoztatta. →*tanácsi ipar;* →*helyi ipar;* →*A–B szektor;* →*kitermelő ipar;* →*feldolgozó ipar;* →*nehézipar;* →*könnyűipar;* →*élelmiszeripar*

iparág: az →*ipar ágazati rendszer*ének legtagoltabb része, az azonos rendeltetésű termékeket előállító vállalatok csoportja. Az ~ az iparon belüli munkamegosztás során jön létre, kialakulása történelmi folyamat eredménye. Új ~ak keletkeznek az egyes termelési tevékenységek elkülönülésével, új gyártmányok, új gyártási módszerek bevezetésével. Új ~ak a meglevő ~akból is kiválhatnak. Az ~akat a gyakorlatban a →*termék*ek, a technológia, valamint a feldolgozott →*nyersanyag* azonossága alapján képezik. Jelenleg az iparstatisz-

tika 68 ~at tart nyilván, amelyek az ipar ágazati rendszerét alkotják.

ipar ágazati rendszere: az →*ipar* →*népgazdasági ág*on belül folytatott tevékenységek és kialakult szervezetek rendszerezésének, csoportosításának összessége. A rendszerezés, csoportosítás különféle jellemzők szerint történik, ilyenek: a termelés jellege, a termékek rendeltetése, az alkalmazott technológia, a felhasznált nyersanyagok egyneműsége stb. Minél fejlettebb az ipar, annál nagyobb arányú a szakosodás, tehát annál több →*ágazat*ot különböztethetünk meg az iparon belül. – Az ágazati osztályozási rendszer az egyes tevékenységeket négy fokozatban csoportosítja. Ezek: →*népgazdasági ág;* →*ágazat;* alágazat; szakágazat. Az ipar népgazdasági ágon belül 9 ágazatot, 20 alágazatot és 68 szakágazatot különböztetünk meg.

ipargazdaságtan: ágazati közgazdaságtudomány *(→közgazdaságtudományok)*, amely a szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülését s ezek specifikumait tárja fel az →*ipar*ban. Kutatási területe az ipari termeléssel, annak fejlődésével és gazdálkodó alapegységeivel kapcsolatos elméleti, valamint gyakorlati kérdések vizsgálata. Sokoldalúan kapcsolódik a közgazdaságtudomány más ágazataihoz, felhasználja azok kutatási eredményeit, s visszahat tevékenységükre. Elméleti alaptudománya a →*politikai gazdaságtan.*

ipari-mezőgazdasági szövetkezetek: olyan →*mezőgazdasági szövetkezetek*, amelyek üzemi tevékenységében az ipari tevékenység 50%-ot meghaladó értékarányt képvisel. Egyébként az ~ elnevezés a →*mezőgazdasági-ipari szövetkezetek*hez hasonló kategóriát jelent.

ipari olló: az ipari és a mezőgazdasági áruk olyan →*árollója*, amely azt fejezi ki, hogy a mezőgazdasági termékek →*árszínvonal*a jobban emelkedik, mint az ipari termékeké; tehát valamely bázisidőponthoz képest az →*árarány*ok az ipar számára kedvezőtlenül alakulnak.

iparirányítás: a szocialista →*ipar* gazdaságpolitikai és szakmai irányítása, az ipari →*vállalat*ok tevékenységének szabályozása, amely az →*iparpolitikai* célok megvalósítását segíti elő. A szocialista ipar szervezeti és általános alapelvei a szocialista társadalom jellegéből adódóan valamennyi szocialista országban hasonlóak. Az ~ eszközei összhangban állnak a gazdaságirányítási rendszerrel. Az ~ alapelvei a következők: 1. a gazdasági és a politikai vezetés egysége, amelyen belül a politikáé a vezető szerep; 2. a népgazdasági terv a szocialista ~ alapja; 3. a demokratikus centralizmus *(→demokratikus centralizmus a gazdaságirányításban)* következetes alkalmazása, amely a helyi kezdeményezések központi irányítással történő összekapcsolódását teszi lehetővé; 4. →*egyszemélyi felelős vezetés;* 5. a gazdaságosság és anyagi érdekeltség elvének figyelembevétele. Az iparvállalatok konkrét irányítását az ipari minisztériumok végzik.

ipari szövetkezet: kisiparosok (kézműiparosok, háziiparosok) társulásán, személyes tevékenységén és termelési eszközeik közös (csoport-) tulajdonán alapuló termelő, ill. szolgáltató →*szövetkezet*. Az ~ok alapvetően ipari, építőipari, háziipari és iparművészeti termelés, valamint javító- és szolgáltató

tevékenység folytatása céljából alakultak, emellett ipari tevékenységgel összefüggő beszerzést és értékesítést, tervezést, beruházást és fuvarozást is ellátnak. A lakosság szolgáltatási igényeinek a kielégítése céljából jönnek létre, de jelentős az állami ipart kiegészítő tevékenységük is. A gazdálkodási feladatok megoldása mellett – hasonlóan a →*mezőgazdasági termelőszövetkezetek*hez – elsőrendű feladatuk a tagok szociális, jóléti, nevelési és sportigényeinek a kielégítése is. Az ~ tevékenysége jelentős helyet foglal el a népgazdaságban. Az 1018 ~nek 1975-ben 235 ezer tagja és 82 ezer alkalmazottja volt. Az ország teljes ipari termelésének mintegy 6%-át adták 1975-ben, az építőipar aránya pedig kb. 15%-ot tett ki. Termelési értékük 1975-ben meghaladta a 44 milliárd Ft-ot, ennek kétharmada a lakosságnak nyújtott szolgáltatások teljesítményértéke. Említésre méltó, hogy az Ipari Szövetkezetek VI. országos kongresszusa elfogadta az ~ek 10 éves fejlesztési és rekonstrukciós programját, amely elmaradott körülményeik felszámolásával megalapozza a műszakilag is magasabb színvonalú, hatékonyabb szolgáltató és termelő tevékenységüket. Az ~ek országos érdekképviseleti szerve az →*Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa* (OKISZ).

Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa: az →*ipari szövetkezet*ek országos érdekképviseleti szerve. (Eredeti elnevezése Országos Kisipari Szövetkezet, s annak volt a rövidítése az OKISZ. Ez a rövidítés – elsősorban a nemzetközi kapcsolatok miatt – változatlanul megmaradt.) Főbb feladatai: az ipari szövetkezetek érdekeinek képviselete; az ipari szövetkezetek demokratikus működésének, önálló és eredményes vállalati gazdálkodásának előmozdítása; a szövetkezetek egymás közötti, valamint az ipari szövetkezetek és az állami vállalatok közötti gazdasági együttműködés figyelemmel kísérése és elősegítése; az ipari szövetkezetek tevékenységét előmozdító szolgáltatások nyújtása, ilyen célra vállalat, intézmény alapítása; a szövetkezetek megbízása alapján országos kölcsönös támogatási alap kezelése és döntés a felhasználásról; közreműködés a szövetkezeti tagok szocialista nevelésében, oktatásában; kitüntető szövetkezetmozgalmi jelvény és cím alapítása; kapcsolatok fenntartása a szövetkezeti ágazatok országos érdekképviseleti szerveivel, más országok szövetkezeti szervezeteivel, valamint nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel. Az ~ részt vesz az ipari szövetkezeteket érintő jogalkotási munkában, véleményezési, javaslattételi és egyetértési jogkörben.

ipari termelői ár: →*termelői ár*

ipari vállalat: az →*ipar*ban és az →*építőipar*ban működő →*vállalat*ok általános elnevezése. Hazánkban az →*ipari szövetkezet*eket is ~nak tekinthetjük.

iparosítás: a gépi nagyipar kiépítésének és fejlesztésének tudatos és tervszerű, a szocialista országokban jellemző folyamata. A szocialista ~ a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet →*gazdaságpolitika*jának szerves része. Végrehajtása a modern gépi nagyipar megteremtésével a népgazdaság további fejlesztésének alapját jelenti. Lehetővé teszi az →*életszínvonal* emelését, a fejlett technika alkalmazását a

gazdaság valamennyi területén, a →*mezőgazdaság szocialista átszervezését*. A második világháborút követően létrejött európai szocialista országoknak a szocialista ~ végrehajtása által lehetővé vált az együttműködésből adódó kölcsönös előnyök kiaknázása. Az együttműködés azt jelentette, hogy az egyes népi demokratikus államoknak nem volt szükségük valamennyi →*iparág* azonos mértékű kifejlesztésére. A szocialista ~t – a tőkés iparosodástól eltérően – az egyes országok saját erejükből, a munkamegosztásban rejlő lehetőségek kiaknázásával hajtották végre. Forrását a megtermelt →*nemzeti jövedelem* →*felhalmozási alap*ja képezte. A szocialista ~ gyors ütemű végrehajtását a gazdálkodás jellegéből adódó tervszerűség tette lehetővé. – Az ~ fogalmát tágabb értelemben is használjuk, nevezetesen az egyes népgazdasági ágak, pl. a →*mezőgazdaság iparosítását* is értjük rajta.

iparpolitika: a párt és az állam által az ipart érintően foganatosított főbb intézkedések, az iparfejlesztéssel kapcsolatos →*gazdaságpolitikai* célok, eszközök, elvek és gyakorlat összefüggő rendszere. Az ~ a gazdaságpolitika szerves része, amely a gazdaságpolitika keretei között az ipar optimális fejlődési lehetőségeit határozza meg. Kijelöli a fejlesztés fő irányait, arányait, ütemét, alapvető strukturális változását, továbbá a célok megvalósításának legfontosabb eszközeit és feltételeit. Az ~ tudományos alapokra, a →*közgazdaságtudomány*ok által feltárt objektív összefüggésekre, gazdasági törvényszerűségekre támaszkodik, s biztosítja az ipar tervszerű, arányos fejlődését. A fejlesztés fő irányai és az iparon belüli arányok meghatározásakor fontos feltételek a hazai és nemzetközi tapasztalatok figyelembevétele, a várható kereslet, a műszaki-gazdasági színvonal, a munkaerőhelyzet, a beruházások alakulásának elemzése. →*iparirányítás*

iparszerű mezőgazdasági termelés: az →*ipar*ra jellemző termelési, technikai és szervezeti formák elterjedése a →*mezőgazdaság*ban az agrártermelés bizonyos sajátosságainak fennmaradása mellett. Az ~ azt az általános érvényű folyamatot jelenti, hogy *a)* a mezőgazdaság többé nem maga állítja elő a felhasznált →*termelési eszközök* nagyobb hányadát, hanem az iparról kapja azokat; *b)* az agrártermékek egyre nagyobb része feldolgozott állapotban kerül a fogyasztóhoz, ilyen módon a mezőgazdaság nyersanyagtermelő ágazattá válik; *c)* a mezőgazdasági termelésben is egyre kiterjedtebben alkalmazzák az új tudományos-technikai forradalom vívmányait. A ~ térhódítása szocialista viszonyok között is együtt jár a termelés üzemi (vállalati) →*koncentráció*jának és a →*centralizáció*nak a fokozódásával. →*társulás;* →*szövetkezeti társulás;* →*szövetkezetek egyesülése;* →*termelési rendszer*

ipartelepítés: az →*iparág*ak, ipari →*üzem*ek, ipari →*vállalat*ok hatékony területi elhelyezése. Az ~nek társadalmi és gazdasági célkitűzései lehetnek. Társadalmi célkitűzései: területi elmaradottság felszámolása, munkaalkalom teremtése, honvédelem, egészségvédelem stb. Gazdasági célja: az →*ipar* tervszerű, arányos, komplex fejlesztése, a →*gazdaságosság* növelése, helyi →*nyersanyag*ok, munkaerő,

energiaforrások, értékesítési lehetőségek kihasználása. Magyarországon korábban az ipar döntő többsége Budapestre települt, ezért a szocialista ~ fontos feladata a vidéki ipar fejlesztése, ill. egyes vállalatok, üzemek vidékre telepítése.

iskolai szövetkezet: általános és középiskolában, valamint egyetemen működő fogyasztási jellegű szövetkezet, amely az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet*ek keretében, önálló elszámolású részlegként, de nem jogi személyként fejti ki tevékenységét.

J

járulékos beruházás: az →*alapberuházás* rendeltetésszerű működése érdekében megvalósított, azzal területileg összefüggő, önmagában rendszerint nem üzemeltethető létesítmény (pl. üzemi út, vízkivételi mű, iparvágány, karbantartó üzem stb.). Tervezési, finanszírozási és kivitelezési szempontból a ~ is az alapberuházás fogalmába tartozik.

jövedelem: a marxista →*politikai gazdaságtan* szerint általános értelemben az új érték; népgazdasági szinten a →*társadalmi összterméknek* a →*pótlási alap*ot meghaladó része, vállalati szinten a bevételek és a ráfordítások különbözete. Részletezve: 1. Népgazdasági szinten →*nemzeti jövedelem*ről beszélünk, amely egy adott időszak (általában egy év) alatt országosan megtermelt új érték összege. Más szóval: az összes →*társadalmi termék*ből, a →*pótlási alap* levonása után fennmaradó rész. 2. Vállalati szinten: egy adott időszak összes bevételének és ugyanazon időszak összes ráfordításának különbsége. Ezt nevezik bruttó ~nek, míg a nettó ~: a bruttó ~nek az adóbefizetések után a vállalatoknál visszamaradó hányada. →*Mezőgazdasági szövetkezetek*ben a →*bruttó jövedelem* az összes munkadíj és a mérleg szerinti →*nyereség* együttes összege, a →*nettó jövedelem* pedig a nyereség összegével egyenlő. 3. Lakossági ~: a lakosság pénzben, természetben vagy szolgáltatásként kapott közvetlen bevételeinek összege. Forrása szerint lehet: →*munkából származó jövedelem* (pl. →*munkabér*, újítási díj, saját termelésből származó, elfogyasztott termékek értéke stb.) és →*társadalmi juttatás* (pl. nyugdíj, családi pótlék stb.). Formája szerint lehet: →*pénzjövedelem* és →*természetbeni jövedelem*. Hazánkban jelenleg a lakosság összes ~ének kb 70%-a származik munkából és 30%-a társadalmi juttatásokból.

jövedelemadó: általában az egyének, →*vállalat*ok jövedelmét terhelő →*adó*, (az →*egyenes adók* fő típusa). Lehet a →*jövedelem*nel arányos (lineáris), amikor az →*adókulcs* az →*adóalap*ot jelentő jövedelem nagyságától függetlenül mindig azonos; progresszív, amikor az adókulcs az adóalap növekedésével, de annál nagyobb mértékben nő; degresszív, amikor az adókulcs az adóalap növekedésével csökken. A mai magyar →*adórendszer*ben fő formái: a →*nyereségadó*, →*a mezőgazdasági szövetkezetek jövedelemadója*, a lakosság általános jövedelemadója és a →*mezőgazdasági lakosság jövedelemadója*.

jövedelemdifferenciáltság: a szocialista állam jövedelempolitikájának fontos elve, amely a lakosság egy főre jutó munka utáni jövedelmében (→*munkából származó jövedelem*) érvényesülő különbségeket fejezi ki. A munka szerinti jövedelmek meghatározásában annak az elvnek kell érvényesülnie, hogy

a több, jobb, szakképzettebb és nagyobb felelősséggel járó munkát végzők keresetében nagyobb anyagi elismerés jelenjen meg, így az eltérő teljesítmények révén a keresetek is differenciálódjanak *(→munka szerinti elosztás)*. Másik oldalról viszont annak a társadalompolitikai elvnek kell érvényesülnie, hogy az egyes családok demográfiai különbségeiből adódó (sok eltartott gyermek, idős szülő, beteg, munkaképtelen családtag) alacsony *→családi egy főre jutó jövedelem* a *→társadalmi juttatás*ok útján (pl. családi pótlék, nyugdíj, táppénz stb.) nivellálódjék. A családok ~a e két alapelv együttes érvényesülésének eredőjeként jön létre.

jövedelemeloszlás: a lakosság által egy meghatározott időszak (pl. egy év) alatt élvezett összes jövedelemnek különböző ismérvek szerinti megoszlása a lakosság egyes rétegei, csoportjai között. Statisztikai mérőszáma: a jövedelem-megoszlási mutató, amely megoszlási viszonyszám formájában, %-ban fejezi ki az egyes lakossági csoportok részesedési arányát a lakosság egészének jövedelméből. Jellegéből adódóan a ~t sokféle vetületben vizsgálják. Leggyakrabban használatos formái: *a)* a lakosság (vagy a keresők) számának megoszlása a különböző egy főre jutó jövedelmek nagysága szerint (ezt az eloszlást az ún. jövedelem-megoszlási görbe segítségével grafikusan is szokták ábrázolni); *b)* a lakosság összes jövedelmének megoszlása az egyes társadalmi-gazdasági csoportok között (munkások, alkalmazottak, parasztok, kettős jövedelműek, szabad foglalkozásúak).

jövedelemelosztás: az állam tudatos *→gazdaságpolitikai* tevékenysége, amellyel egy adott időszak alatt megtermelt *→nemzeti jövedelmet* meghatározott arányokban elosztja. – A nemzeti jövedelem egy részét a dolgozók közvetlenül megkapják *→személyi jövedelem* formájában; másik része a társadalom fejlesztésének közösségi céljait szolgálja, a *→termelés* fejlesztését (elsősorban a beruházások formájában), az *→infrastrukturális* fejlesztést (lakásépítés, út, csatornázás, kórházak, iskolák stb.), az államigazgatás és honvédelem céljait (közbiztonság, állami irányító szervezet, honvédség fenntartása stb.), valamint az állami tartalékok képzését. A megtermelt nemzeti jövedelemnek a jelzett célok közötti elosztási arányai alapvetően meghatározzák a népgazdaság távlati fejlődésének lehetőségét, ütemét és az *→életszínvonal* alakulását, ezért a ~ eldöntése, az elosztáspolitika igen fontos gazdaságpolitikai feladat. Másik vetületben a ~ magában foglalja az újraelosztás folyamatát is *(→eredeti és származékos jövedelem)*. A közvetlenül a termelésben dolgozók (ide értve mindazokat, akiknek munkája révén nemzeti jövedelem termelődik) élveznek eredeti jövedelmet, de ide soroljuk a *→szocialista vállalat*ok tiszta jövedelmét, valamint az *→állami költségvetés* bevételeinek egy részét is. Ezt nevezik a jövedelem elsődleges elosztásának. Az eredeti jövedelem újraelosztásra kerül, s ebből részesülnek származékos jövedelem formájában a nem termelő szférában dolgozók (pl. orvosok, tanárok, színészek, alkalmazottak stb.). A származékos jövedelmet részben az állam fizeti ki a költségvetési bevételekből, részben a

lakosság az eredeti (vagy már származékos) jövedelméből. (Pl. az állami költségvetésből fizetik a bírákat, rendőröket, tanárokat stb., de a lakosság jövedelmének újraelosztását jelenti az ügyvédi díjazás, a borravalók, vagy pl. a magánkereskedők jövedelme is.) E jövedelemkörforgás, valamint ebben a helyes arányok biztosítása, a társadalmi újratermelés zavartalan folyamatának egyik fontos feltétele.

jövedelemérdekeltség *(vállalati):* →*nyereségérdekeltség;* →*bruttó jövedelmi érdekeltség;* →*mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai*

jövedelemnövekmény-adó: a →*mezőgazdasági szövetkezetek*ben az egy főre jutó személyi jövedelmek színvonalának a kívánt határok között tartását szolgáló →*adó*fajta, amely az egyéb →*szocialista vállalat*ok →*bérszínvonal-szabályozás*át helyettesíti. Az adókötelezettség mértéke 1976. január 1-től a tényleges szövetkezeti átlaglétszámra jutó egyhavi átlagjövedelmektől (munkadíj + részesedés, →*munkadíjazás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben)* függően alakul. A személyes jövedelem növekedése, a havi átlagjövedelmektől függően részben (3–7%-os határok között) adómentes, azon felül pedig progresszív adóval terhelt. A progresszív adókötelezettség a magas személyi jövedelmeket biztosító szövetkezeteknél már 3%-os növekedés felett kezdődik, míg az alacsony jövedelmeket biztosító szövetkezeteknél évi 7%-os növekmény is még adómentes. Így szolgál a jelenlegi ~ a ma még nagymértékben differenciált szövetkezeti személyi jövedelmek némi nivellálását s azt, hogy az állami vállalatok és mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak közösből származó jövedelme arányosan növekedjék. – Tekintve, hogy az átlagjövedelem évenkénti növekedése határozza meg a ~ mértékét, biztosítani kellett, hogy az adóval terhelt növekedés ne váljon a következő évben automatikusan bázissá. Ezért a következő évben csak az adóval terhelt múlt évi jövedelem-növekedés 50%-a válik bázissá, vagyis a másik 50%-ot a következő évi adó kiszámításában ismét figyelembe kell venni. – A ~ból befolyt összegeket az →*állami költségvetés* a →*kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezet*ek támogatására fordítja. →*mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai*

jövedelempolitika: az állam rövidebb vagy hosszabb távra kitűzött azon céljainak és az ezek megvalósítását szolgáló eszközöknek és módszereknek összefüggő rendszere, amely egyrészt a lakosság, másrészt a →*vállalat*ok jövedelmének alakítására vonatkozik. A ~ a →*gazdaságpolitika* része, egyik fontos eszköze az →*életszínvonal-politika* és az →*anyagi érdekeltség* megvalósításának. – A vállalati ~ lényegében azt szabályozza, hogy egyfelől az értékesített termékek után hozzávetőlegesen milyen arányú →*nyereség*et realizálhatnak a vállalatok, másfelől azt, hogy a vállalatoknál képződő nyereségből milyen arányban részesedjék a társadalom (tehát mennyit fizessenek be a vállalatok nyereségükből az →*állami költségvetés*be) és milyen hányad maradjon vissza vállalati felhasználásra. – A →*személyi jövedelmek* alakítására irányuló ~ célja és feladata az életszínvonal-politikai célok teljesülését a la-

kosság jövedelmei révén is alátámasztani. Ennek érdekében tartalmazza a →*munkából származó jövedelmek* növekedésének, az →árak változását is figyelembe vevő ütemét, a →*társadalmi juttatások* területeit és mértékét, e két jövedelemtényező arányát, a különböző munkát végzők bérkeresetében kívánatos különbségeket stb. A ~ fontos alapelve a →*munka szerinti elosztás* érvényesítése olyan módon, hogy ez az anyagi érdekeltség révén ösztönözzön a magasabb színvonalú munkára. Ugyanakkor, ezzel egyidejűleg, olyan társadalmi juttatási rendszer érvényesüljön, amely a végzett munkától függetlenül elősegíti a →*családi egy főre jutó jövedelmek* társadalmilag nem kívánatos különbségeinek a mérséklését, kiegyenlítését, amelyek az érintett családoknál az eltartottak (gyermekek, öregek, betegek) magasabb arányából adódnak. A ~i célok és feladatok jellegéből következik, hogy a szocialista állam mind a hosszú (15 éves), mind a közép- (5 éves) mind pedig rövid távú (éves) tervekben *(→tervezés)* kidolgoz ~i célokat. Az alapvető és a korábbi jövedelemstruktúra lényegesebb átalakítására vonatkozó célokat a →*hosszú távú terv* tartalmazza. A →*rövid távú terv*ben az előbbiből adódó konkrét feladatokat határozzák meg.

jövedelemrugalmasság, *jövedelemelaszticitás:* a lakosság jövedelmei változásának viszonya egyes →*áru*k és →*szolgáltatás*ok →*kereslet*ének alakulásához. Ez a viszony matematikai-statisztikai módszerek segítségével kiszámítható és jövedelemrugalmassági együttható formájában kifejezhető. Az együttható arra ad választ, hogy a lakosság jövedelmének egyszázalékos változása milyen irányban és hány százalékos mértékben változtatja meg az adott termékek vagy szolgáltatások iránti keresletet. – A lakosság jövedelme és a kereslet közötti kapcsolat általában pozitív jellegű, vagyis a jövedelem növekedésével általában a kereslet is növekszik. Ennek ellenére megfigyelhető némely termékek esetében negatív összefüggés is. Az egy főre jutó jövedelem növekedésével általában együtt jár pl. a kenyér, a zsír, az alacsonyabb használati értékű iparcikkek iránti kereslet csökkenése. – A lakosság jövedelmeinek növekedése eltérően hat a különböző termékek és szolgáltatások keresletére. Ha valamely termék vagy szolgáltatás kereslete a jövedelem növekedésének hatására ugrásszerűen megnő, akkor rugalmas keresletű cikkekről; ha a jövedelem és a kereslet változásának üteme nagyjából azonos, akkor arányos rugalmasságú cikkekről; ha a jövedelem növekedésére a kereslet nem vagy csak elenyésző mértékben változik, akkor merev rugalmasságú cikkekről vagy szolgáltatásokról beszélünk. *(→keresletrugalmasság)*

jövedelemszabályozás: a népgazdaság tervszerű irányításának *(→gazdaságirányítás)* fontos közvetett eszköze, amely a →*vállalat*oknál és a →*szövetkezet*eknél keletkezett jövedelmek elvonásának és a gazdálkodó egységeknél maradó jövedelmek felhasználásának a meghatározását szolgálja. Kiterjed: a vállalati →*tiszta jövedelem* egy részének központosítására (elvonására az →*állami költségvetés* számára); a vállalati, szövetkezeti tevékenység →*állami támogatás*ára; a vállalatnál mara-

dó tiszta jövedelem felhasználásának szabályozásával az →*anyagi érdekeltség* érvényesülésének biztosítására.

jövedelmezőség: a gazdálkodás egyik alapvető követelménye, amely szerint a gazdálkodó egységeknek az általuk gyártott termékek értékesítése után kapott árbevételből kell fedezni kiadásaikat és ezen felül →*nyereség*et kell elérniük. A ~ vizsgálatára több mutató alkalmas, amelyek közül a leggyakrabban használatosak: a jövedelmezőségi szint (nyereség és árbevétel, vagy a nyereség és a →*termelési érték* hányadosa), az eszközjövedelmezőségi ráta (a nyereség és a lekötött eszközök hányadosa) és a bérjövedelmezőségi ráta (a nyereség és a →*bérköltség* hányadosa).

jutalék: a →*külkereskedelem*ben azt az összeget jelenti, amelyet a megbízott (ügynök vagy képviselő) üzletközvetítési tevékenysége fejében kap a megbízóitól. A megbízás vonatkozhat →*export*ra, →*import*ra, a →*piac* megszerzésére, fenntartására és más külkereskedelmi akciókra. Ha a megbízott tevékenysége a külkereskedelmi forgalommal kapcsolatos, akkor a ~ nagyságát általában a forgalom függvényében (százalékában) határozzák meg (→*bizományi díj*). – A bankok is végezhetnek közvetítési vagy garanciavállalási tevékenységet, amiért ~ot kérnek.

K

kalkuláció: műszaki-gazdasági tevékenység, gazdasági számítás, amely valamely →*termék*, termékcsoport, szolgáltatás →*önköltség*ét megállapítja. Feladata, hogy az önköltség alakulásáról megbízható tájékoztatást nyújtson a vállalatvezetés számára a döntések megalapozásának elősegítése érdekében, és adatokat szolgáltasson az →*ár* megállapítása és az →*árellenőrzés* számára. A ~ fajtái, elkészítésének időpontjától függően elő~ vagy utó~. Az elő~ a termelés, szolgáltatás megkezdése előtt a termék várható önköltségének a megállapítása, az utó~ pedig a termelés vagy a szolgáltatás befejezése után a termék tényleges önköltségének a kiszámítása. Ez utóbbinak általános sémája a következő:

1. Közvetlen anyagköltség.
2. Közvetlen bérköltség.
3. Egyéb közvetlenül elszámolható költségek:
   a) közvetlen bérköltségek járulékai;
   b) gyártási különköltségek;
   c) értékesítési különköltségek.
4. Közvetlen költségek összesen (1 + 2 + 3).
5. Üzemi általános költségek.
6. Szűkített önköltség (4 + 5).
7. Gyáregységi általános költségek.
8. Vállalati általános költségek.
9. Elszámolási különbözetek.
10. Gyártási önköltség (6 + 7 + 8 + 9).
11. Műszaki-fejlesztési költséghányad.
12. Garanciális javítási költséghányad.
13. Álló- és forgóeszközlekötési járulék.
14. Teljes önköltség (10 + 11 + 12 + 13). Az önköltséghez hozzáadva a →*nyereség*et jutnak el az ármegállapítás alapösszegéhez.

kamat: az az összeg, amit a pénzkölcsön *(→hitel)* összege után az adós fizet a hitelezőnek. Mértékét a kölcsönösszeg évi százalékában határozzák meg, ez a százalékos mérték a →*kamatláb*. Szocialista gazdaságban a →*vállalat*nak nyújtott hitelek után a banknak fizetendő. A ~ a vállalat költségét növeli vagy →*nyereség*ét csökkenti, így a vállalati beruházási, készlettartási döntések központi befolyásolására használható fel.

kamatláb: a kölcsönadott pénz rendszerint egy évi →*kamat*a és a kölcsönösszeg közötti százalékos arány. Magyarországon a pénzintézetek által alkalmazandó ~akat a →*hitelpolitika*i irányelvek tartalmazzák.

kapacitás: →*termelési kapacitás*

kapcsolódó beruházás: az →*alapberuházás* rendeltetésszerű működése érdekében szükséges, azzal területileg nem feltétlenül összefüggő, de annak rendeltetésszerű használatát biztosító →*beruházás*. A ~ az alap- és a →*járulékos beruházás*tól függetlenül, önmagában is önálló egységet képez, az alapberuházástól függetlenül is üzemeltet-

hető, de az alapberuházás működésének műszakilag, gazdaságilag előfeltételeit jelenti. Példaszerűen: alapberuházás pl. egy erőmű létesítése, amelyet villamosenergia-termelés érdekében hoznak létre; járulékos beruházás az a karbantartó üzem, amely az erőmű gépeinek rendszeres javítását szolgálja; kapcsolódó beruházás egy szénbánya nyitása (ha az erőmű széntüzelésű berendezéssel működik). A szénbánya kapacitása lehetséges hogy még több erőmű vagy más szénfelhasználó igényét is kielégíti.

kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezet: elsősorban a természeti körülmények miatt huzamosabb ideig előnytelen helyzetben levő *→mezőgazdasági termelőszövetkezet*. Az állam rendszeres és sokoldalú támogatásban részesíti ezeket a szövetkezeteket, mivel az itt – az átlagosnál lényegesen magasabb *→önköltség*en – megtermelt agrártermékekre is szükség van a lakosság ellátásához vagy az exportfeladatok teljesítéséhez. Az utóbbi években a *→melléküzemági tevékenység* terjedésével több ~ben javult a gazdasági helyzet, és lehetővé vált az *→állami támogatás* mérséklése.

kemény áruk: a *→külkereskedelem*ben azok a cikkek (*→áruk*), amelyek igen keresettek, csak értékes áruk ellenében a normálisnál magasabb áron, vagy *→konvertibilis valuta*ért szerezhetők be. Elsőrendűen fontos gazdasági igényeket elégítenek ki, *→világpiaci →kereslet*ük meghaladja a *→kínálat*ot. A ~ iránt nagy az *→import*igény, a ~at az *→export*áló ország könnyen tudj értékesíteni. Egy ország szempontjából a gazdaságfejlesztés adott iránya, feladatai határozzák meg a ~ körét. Pl. a szocialista *→iparosítás* idején ~ voltak a gépek, berendezések. Általában ~ a *→nyersanyag*ok, energiahordozók és stratégiai jellegű cikkek. A ~ fogalma nem állandó árukategorizálást jelent: a *→termelőerők* fejlődésével, egyes gazdaságfejlesztési célok előtérbe kerülésével az addig keménynek számító áruk puhává válhatnak, vagy a korábban *→puha áru*k keményekké lesznek. A ~ köre országonként, árufajtánként, piaconként is más és más. – Az áruk rangsorolása kemény és puha áruk szerint az *→árucsereforgalmi megállapodás*okban játszik szerepet, ahol is a partnerek úgy alakítják ki a *→kontingens*listákat, hogy ~ exportjáért lehetőleg ~at kapjanak. Az árucsereforgalmi megállapodások belső tartalmi egyensúlya tehát a benne szereplő kemény és puha áruk részarányától függ. Egy ország számára a megállapodás annál kedvezőbb, minél több ~ importját és minél több puha áru exportját biztosítja.

kemény devizák: azon *→devizák* elnevezése a gyakorlati gazdasági élet szóhasználatában, amelyek általában bármely más devizára korlátozás nélkül, szabadon átválthatók, s értük mindenhol mindenféle áru megszerezhető. Ellentéte a *→puha deviza*, amelynek átváltási árfolyama a hivatalos alatt van. *→kemény áruk*

kemény valuta: *→valuta*

kemizálás: vegyi eljárások széles körű elterjesztése a gazdasági és a mindennapi élet különböző területein, ami elsősorban a *→munkatárgy*ak és a termelési *→technológia* forradalmasodását vonja maga után. A kemizálás a *→tu-*

dományos-technikai forradalom fontos tényezője, egyben a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának lényeges eleme. Elterjedésével emelkedik a →*munkatermelékenység*, a föld termékenysége, továbbá bővül a termelő és a személyes fogyasztásban felhasznált anyagok, termékek mennyisége, minősége, választéka és korszerűsége.

kereskedelem: az →*áruk* forgalmazását lebonyolító →*népgazdasági ág*, amely egyfelől magában foglalja az áruk adásvételével összefüggő tevékenységek összességét, másfelől az ezzel foglalkozó vállalatokat (szervezeteket). – A ~ tevékenységének területe szerint megkülönböztetünk →*belkereskedelmet* és →*külkereskedelmet*. A bel~ tevékenységének jellege szerint: →*nagykereskedelemre*, →*kiskereskedelemre*, s ezek kombinációjaként →*demigrossz* kereskedelemre oszlik. – A bel~i szervezetek üzembentartóinak megfelelően, a tulajdonformák szerint megkülönböztetünk: állami, szövetkezeti és magán~et. A bel~i szervezet területi elhelyezkedésének megfelelően beszélünk: városi és falusi típusú ~ről. – A bel~ tevékenységének és szervezetének szakmai jellege szerint lehet: élelmiszer-~, ruházati cikk ~ és egyéb iparcikk-~. A kereskedelmi →*forgalom* részint ehhez igazodó szakmai jellegű, részint vegyes jellegű egységekben (pl. áruházak, vegyes boltok) bonyolódik le.

kereskedelempolitika: a →*kereskedelem* céljainak, valamint az ezek megvalósítását szolgáló eszközöknek, intézkedéseknek, intézményeknek és módszereknek összefüggő rendszere; a →*gazdaságpolitika* a kereskedelmet szabályozó, az áruforgalomra és a kereskedelem fejlesztésére vonatkozó része. Meghatározza a kereskedelmi tevékenység legfontosabb területein követendő irányelveket, az áruforgalom és a kereskedelem fejlesztésére vonatkozó gazdaságpolitikai elgondolásokat. (Szűkebb értelemben a ~ = a →*belkereskedelem*re irányuló gazdaságpolitikával, tágabb értelemben a belkereskedelemre és a →*külkereskedelem*re irányuló politikát nevezzük ~nak.) A belkereskedelemre vonatkozó ~ tartalmazza: a lakosság zavartalan áruellátására, a →*piaci egyensúly* megteremtésére és fenntartására vonatkozó intézkedések rendszerét; a kereskedelem fejlesztésének, hálózata és eszközei bővítésének, a hálózat telepítésének elveit és eszközeit; a kereskedelmi →*árpolitika* fő vonásait és céljait; a kereskedelem munkaerő-ellátásának, a szakképzésnek és utánpótlásnak elveit, céljait és módszereit; a kereskedelmi munka és a kereskedelem működése hatékonyságának növelésére irányuló célkitűzéseket és megvalósításuk eszközeit; az érdekeltség rendszerét és ennek mechanizmusát. (→*külkereskedelmi politika*). A ~t hosszú, közép- és rövid távra dolgozzák ki, így kifejezésre jutnak benne mind a strategiai, mind a taktikai vonatkozások. A ~ nem szakadhat el a gazdaságpolitikától, minden időszakban annak alárendelve funkcionál, hogy ezzel is elősegítse a népgazdaság egésze fejlesztési célkitűzéseinek hatékony teljesülését.

kereskedelmi adó: a →*tevékenységi adó* egyik formája (→*termelési adó*). Az →*ötödik ötéves terv* időszakában változatlanul fennmaradt az árbevétel százalékában megállapított ~ címén

eszközölt befizetési kötelezettség, ami a *→nyereség* elvonásának a kereskedelmi ágazatra jellemző formája. Szakmai csoportonként differenciált alkalmazása mérsékli a gazdálkodási feltételeknek az adottságokból származó különbségeit, egyes *→kereskedelempolitikai* feladatok megoldására is ösztönöz.

kereskedelmi árrés: *→árrés*

kereskedelmi árfolyam: a *→külkereskedelmi árszorzó* elnevezése 1976. jan. 1-től. A *→Magyar Nemzeti Bank* jegyzi.

kereskedelmi hálózat: azoknak a kereskedelmi egységeknek az összefüggő rendszere, amelyekben a *→nagykereskedelem* és a *→kiskereskedelem* tevékenysége, ez utóbbin belül mind a bolti, mind a vendéglátó értékesítés és szolgáltatás lebonyolódik. Ennek megfelelően ide soroljuk a kiskereskedelmen belül a boltokat, az ABC-áruházakat és áruházakat, az időszakos árusítóhelyeket, valamint a vendéglátóhelyeket és a szállodákat. A nagykereskedelem hálózati egységei általában raktárak és telepek formájában működnek. Magyarországon 1975-ben a kiskereskedelmi egységek száma a szocialista szektorban 55 ezer volt, a magánkereskedelemben pedig kb. 11 ezer, ugyanekkor a nagykereskedelem kb. 4 ezer hálózati egységet működtetett. A ~ nagyobb része telepített formában működik, vagyis állandó helyen és állandó jelleggel üzemel; kisebb részére a nem telepített forma a jellemző (utóbbihoz tartoznak a pavilonok, a mozgó kereskedelmi egységek, a vásározó kereskedelmi egységek és részben a kereskedelmi automaták). – A ~ra – minden más gazdasági *→ágazat* egységeitől eltérően – az a jellemző, hogy csak kis hányada működik a kereskedelmi vállalatok saját tulajdonát képező ingatlanokban, nagy többségük egyéb szervek tulajdonát alkotó ingatlanokban bérleményként üzemel. Ez sok tekintetben jelent fejlesztési, üzemeltetési és szervezési korlátokat. – A ~ mélyen vagy lazán szakosított (pl. húsbolt, élelmiszerbolt), ill. vegyes profilú formában (pl. vegyesbolt) működik. A lakosság áruellátása szempontjából különös jelentősége van a ~ területi eloszlásának is, ami a fejlesztés egyik fontos szempontja.

kereskedelmi mérleg *(külkereskedelmi):* az országból kivitt és az országba bevitt áruk és szolgáltatások *(→export* és *→import)* értékének mérlegszerű szembeállítása, a *→fizetési mérleg* legfontosabb része. Rendszerint egy naptári évre készítik. – A mérleg összeállításakor csak a megvalósult áruforgalmat, tehát a tényleges exportot és importot veszik figyelembe, az ellenérték kifizetését nem. Ebből a szempontból közömbös, hogy az exportárukért már befolyt-e a bevétel, vagy hogy az importért milyen előrefizetéseket teljesítettek. – Aktív a ~, ha az időszak alatt teljesített export értéke nagyobb, mint az importé. Ha az import értéke meghaladja az exportét - vagyis az országba több árut hoztak be, mint amennyit kivittek –, akkor passzív a ~. – A ~ egyenlegéből nem lehet megítélni az adott ország gazdaságát. Aktív ~ esetén is előfordulhat, hogy az ország gazdasága nehézségekkel küzd. Passzív ~ esetén lehet, hogy az ország egyéb bevételeiből, pl. turizmus, nemzetközi fuvarozás *(→láthatatlan kereskedelem)*

fedezi a passzívumot, és a gazdaság szilárd. Ha az ország jelentős importforrásokat használ fel gazdasága fejlesztésére, akkor a ~ ebben az időszakban passzív, pedig éppen ekkor fejlesztik fel a termelőkapacitásokat, ami a következő időszakban nagy exportnövekedést eredményezhet. Bizonyos fokig következtethetünk az ország gazdaságának helyzetére, ha a ~et nem önmagában, hanem a fizetési mérleggel együtt vizsgáljuk.

kereskedelmi szerződés: nemzetközi megegyezés, amely a szerződő országok közötti kereskedelmi és általános gazdasági kérdéseket hosszabb időre (10–15 évre) elvi alapon szabályozza. Fontos *→külkereskedelmi politika*i eszköz, benne kifejeződnek az egyes országok külkereskedelmi törekvései. A kereskedelmi kapcsolatok elvi szabályozása azt jelenti, hogy a szerződő felek meghatározott elvek alkalmazását rögzítik. A leggyakrabban kimondott elvek: a *→legnagyobb kedvezmény elve*, a *→kölcsönös előnyök elve*, az egyenlő elbánás elve és a viszonosság elve. A szabályozás vonatkozhat a természetes és jogi személyek jogállására, kereskedelmi és ipari tevékenység folytatására a másik fél területén, *→vám*ok, *→illeték*ek, *→adó*k alkalmazására, *→szabadalom* és védjegy használatára, szállítással kapcsolatos problémákra. A ~ben az országok egymás között bármely más gazdasági kérdést is szabályozhatnak. Bilaterális a ~, ha két ország köti egymással *(→bilateralizmus)*, multilaterális, ha az egymással szerződő felek száma ennél több *(→multilateralizmus)*.

kereskedelmi szolgáltatások: a *→termék*ek forgalmát általában nem vagy csak elenyésző mértékben tartalmazó kereskedelmi tevékenységek, amelyek a fogyasztók nem *→áru* jellegű, hanem egyéb irányú szükségleteit hivatottak kielégíteni. A ~ célja: *a)* egyes áruk értékesítésének elősegítése (pl. kávé megdarálása, ablaküveg méretre vágása, mosógép üzembe helyezése stb.); *b)* a fogyasztók kényelmének növelése (pl. áruk házhoz szállítása, vevőszolgálati tevékenység stb.); *c)* speciális igények kielégítése (pl. szállodai szolgáltatás, kölcsönzés stb.). A ~ részint ingyenesek, részint pedig ellenérték fejében vehetők csak igénybe. Az ingyenes ~ra a *→kereskedelem* saját *→árrés*éből biztosít fedezetet, míg az utóbbiak bevételét *→forgalom*ként számolja el. – A ~ meghatározott, külön, az előbbiektől jellegében eltérő csoportját az a tevékenység alkotja, amelyet ilyen célra létrehozott speciális *→vállalat*ok vagy intézetek más vállalatok számára, azok megrendelésére ellenérték fejében végeznek. Ilyen tevékenységet végez pl. a Belkereskedelmi Szállítási Vállalat, a Kereskedelmi Tervező Intézet, az Országos Piackutató Intézet stb.

kereslet: fizetőképes *→szükséglet → áru*k és *→szolgáltatás*ok iránt, a *→piac*on megjelenő *→vásárlóerő*. A ~ a szükségletekből alakul ki, de terjedelmében mindig kisebb a teljes szükségleteknél, mivel a szükségletek – éppen a vásárlók fizetőképességének és a kínálatnak a korlátai miatt – nem elégíthetők ki teljes mértékben. A ~ről: egyes áruk és szolgáltatások; egyes lakosságcsoportok (pl. a munkások, parasztság; jövedelemnagyság szerinti csoportok stb.); egyes területek; a vevők jellege (lakossági és közületi) szerinti

csoportosításokban beszélhetünk. – A ~ mértéke a felszínen a pénzjövedelmek nagyságától (a lakosság, a vállalatok, a tanácsok, az állami költségvetési szervek pénzjövedelmeitől) és azok vásárlóerejétől függ. A ~ összetétele (szerkezete) a termékek és a szolgáltatások →*árá*tól, ezek egymáshoz viszonyított arányaitól (→*árarány*ok), a fogyasztási szokásoktól, a társadalmi rétegeződéstől, a földrajzi és a természeti viszonyoktól függ. – A ~ a piacon a →*kínálat*tal áll szemben, s a kettő egymáshoz való mennyiségi és szerkezeti viszonyának alakulása az árak rövid távú ingadozásainak alapvető oka. Az árak ilyen ingadozása révén hat az →*értéktörvény*nek a termelést és a fogyasztást szabályozó funkciója azokban az esetekben, ahol megvan a ~ és a kínálat megfelelő →*árrugalmasság*a. – A ~ alakulását az állam →*preferenciá*kkal, ill. →*restrikció*kkal, s →*gazdasági szabályozó*kkal szabályozza.

keresletelaszticitás: →*keresletrugalmasság*

keresletrugalmasság, *keresletelaszticitás:* egyes →*áruk* és →*szolgáltatás*ok iránti →*kereslet*nek különböző tényezők hatására történő változási intenzitása (reagálása). Főleg két tényező változásának van elsődleges hatása a kereslet alakulására: a lakosság jövedelmének, valamint az egyes áruk és szolgáltatások árszintjének. A kereslet alakulásának e tényezőkhöz kapcsolódó viszonyát a kereslet →*jövedelemrugalmasság*ának, ill. a kereslet →*árrugalmasság*ának nevezik. Hasonlóképpen kimutatható a viszony a kereslet alakulása és egyéb tényezők (pl. a divat, a kínálat, a minőség stb.) változása között is. E kapcsolatok matematikai-statisztikai módszerekkel kiszámíthatók, és a rugalmassági együtthatók segítségével kifejezhetők. Ezek az együtthatok arra adnak választ, hogy a különféle ható tényezők (pl. →*jövedelem,* →*ár* stb.) egyszázaléknyi változása milyen irányú és hány százalékos mértékű átlagos változást fog várhatóan okozni az adott termékek vagy szolgáltatások iránt megnyilvánuló keresletben. Az egyes áruk vagy szolgáltatások ~a az egyes tényezők változásának hatására igen eltérő. Minél alapvetőbb →*szükséglet*ek kielégítésére szolgál az illető áru vagy szolgáltatás, általában annál kisebb (merevebb) az adott áru, ill. szolgáltatás ~a, s megfordítva: minél kevésbé alapvető szükséglet (másodrendű, harmadrendű ... stb. szükséglet) kielégítésére szolgál az adott áru, ill. szolgáltatás, annál nagyobb a ~a.

kereső, aktív kereső: az, aki ténylegesen dolgozik és tevékenységéért pénzbeli vagy természetbeni →*jövedelem*ben részesül. Keresők a → *vállalat*ok, intézmények dolgozói, a →*szövetkezet*ek tagjai és segítő családtagjai, az önállók és az alkalmazottak, továbbá a napszámosok, alkalmi munkások és az ipari tanulók. – Vannak: *a)* rendszeres keresők, akik állandó alkalmazásban állnak, a szövetkezeti tagok, az önállóak; *b)* nem rendszeres keresők, akik nem állnak állandó alkalmazásban, csak időszakonként dolgoznak (pl. napszámosok, alkalmi munkások, a →*mezőgazdasági szövetkezet*ek tagjainak besegítő családtagjai). – Szemben az aktív keresőkkel – akik munkájuk, tevékenységük alapján részesülnek →*pénzjövedelem*ben, vagy →*természetbeni jöve-*

*delem*ben – inaktív keresők azok, akik saját vagy hozzátartozójuk korábbi munkája alapján vagy szociális helyzetük folytán részesülnek pénzbeli vagy természetbeni jövedelemben (pl. nyugdíjasok, járadékosok, szociális gondozottak, gyermekgondozási segélyen levők stb.).

készlet: →*termelési készlet*

készletgazdálkodás: a →*termelés* folyamatosságát, egyenletes ütemét és zavartalanságát biztosító →*termelési készletek* kialakítására irányuló tervszerű tevékenység. Elemei: 1. azon tényezők elemzése, amelyek megszabják a készletek nagyságát (pl. termelés volumene, üteme, annak napi anyagfelhasználási igénye; szállítási, raktározási lehetőségek stb.); 2. a normán felüli anyagkészletek keletkezése okainak feltárása (pl. →*anyaggazdálkodás* fogyatékosságai; a termelési program tervszerűtlensége, a szerződéses fegyelem megsértése stb.); 3. megfelelő intézkedések kidolgozása a felesleges készletek csökkentésére, ill. megszüntetésére. – A ~ népgazdasági jelentőségét az adja meg, hogy a normán felüli készletek indokolatlan lekötése olyan anyagokat von el a népgazdaság termelő folyamataitól, amelyekre a tároló vállalatnak az adott időpontban nincs szüksége, de esetleg más vállalatnál ugyanabban az időpontban hiányoznak ezek az anyagok, és ez a hiány a termelés folyamatosságának és ütemességének akadályozója lehet.

késztermék: minden olyan értékesítésre szánt →*termék*, amely az adott vállalaton belül további megmunkálásra már nem kerül, amelyen az összes szükséges technológiai folyamatot elvégeztek, s emellett rendelkezik mindazon alkatrészekkel is, amelyeket az előírások megkívánnak, végül, ha a →*minőségellenőrző osztály* megvizsgálta és átvette. A ~ fogalmába tartozik az a termék, amelyet fogyasztásra kész állapotban bocsát ki a gyártó vállalat, s az is, amelynek megmunkálása más vállalatnál még folytatódik. →*félkész termék*

kétcsatornás jövedelemelvonási rendszer: →*állami költségvetés*

kétoldalú elszámolások: →*bilateralizmus;* →*klíring*

kétoldalú klíring: →*klíring;* →*bilateralizmus*

kétszintű árrendszer: →*árrendszer*

két- vagy többcsatornás árrendszer: →*ártípus;* →*árrendszer*

KGST, *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa:* a szocialista országok gazdasági együttműködésének kollektív sokoldalú szervezete. 1949-ben hozta létre Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió. Hamarosan csatlakozott a Német Demokratikus Köztársaság és Albánia. (Albánia 1961 vége óta a ~ munkájában nem vesz részt, de hivatalosan nem is lépett ki.) Mongólia 1962-ben, Kuba 1972-ben lépett be a ~be. 1964-től megfigyelőként, egyes területeken teljes jogú tagként részt vesz Jugoszlávia, ugyancsak megfigyelő a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság is. Finnország 1973-ban együttműködési megállapodást kötött a ~vel. – A ~ célja, hogy a gazdasági összefogás és a nemzetközi szocialista →*munkamegosztás* útján elősegítse a tagállamok népgazdaságának tervszerű

fejlődését, gazdasági és technikai fejlődésüket, a →*termelőerők* színvonalának, a →*munkatermelékenységnek* és a nép jólétének állandó emelkedését. Szervezi a tagországok közötti termelési →*kooperációt* és →*specializációt*, előmozdítja a szocialista gazdasági →*integráció* megvalósulását. Az 1959-ben megtartott XII. ülésszakon fogadták el az Alapokmányt, amely rögzíti az együttműködés alapelveit és a ~ szervezeti felépítését. A ~ a tagországok egyenjogúsága, szuverenitása, a kölcsönös előnyök és az elvtársi segítségnyújtás elvei alapján működik. Nem zárt szervezet, minden olyan ország tagja lehet, amely elfogadja céljait, szervezeti szabályzatát. A ~ nem nemzetek fölötti szerv, mert döntéseiben a demokratizmus érvényesül: minden tagországnak egyetlen szavazati joga van; határozatai ajánlások, amelyek csak akkor válnak kötelezővé, ha azokat az adott ország törvényerőre emelte. – A ~ legfelsőbb szerve a Tanácsülés, amelyen a tagországok kormányai által delegált küldöttségek vesznek reszt. A Tanácsülés dönt a ~ szerveinek létrehozásáról, új tagok felvételéről, javaslatokat tesz a gazdasági, a →*tudományos-műszaki együttműködésre*, elbírálja az együttműködésre vonatkozó javaslatokat, foglalkozhat az együttműködés bármely kérdésével. Évente legalább egyszer ülésezik, ülésszakait felváltva a tagországok fővárosaiban tartja. Az ülésszakok között a munkát a Végrehajtó Bizottság irányítja, amely a ~ legfelsőbb végrehajtó szerve. A tagországok miniszterelnökhelyetteseiből áll, s negyedévenként ülésezik. A Tervezési-együttműködési Állandó Bizottság mellett működik a Terviroda, amely előkészíti a tagországok népgazdasági terveinek koordinációját. Az egyes népgazdasági ágazatokban, területeken való együttműködés előmozdítására hozták létre az állandó bizottságokat. Ezek az együttműködő országok hozzáértő vezető szakembereiből állnak, évente kétszer tartanak ülést, amelyen a delegációk az ország illetékes szakminiszterének a vezetésével vesznek részt. Jelenleg a következő állandó bizottságok vannak: tervezési-együttműködési (Moszkva), tudományos-műszaki együttműködési (Moszkva), gépipari (Prága), rádiótechnikai és elektronikai ipari (Budapest), vaskohászati (Moszkva), színesfémkohászati (Budapest), kőolaj- és gázipari (Bukarest), villamosenergiai (Moszkva), szénbányászati (Varsó), földtani (Ulan-Bator), vegyipari (Berlin), atomenergiai (Moszkva), könnyűipari (Prága), élelmiszeripari (Szófia), építésügyi (Berlin), közlekedési (Varsó), posta- és távközlési (Moszkva), mezőgazdasági (Szófia), külkereskedelmi (Moszkva), műszaki segítségnyújtási (Moszkva), valuta- és pénzügyi (Moszkva), statisztikai (Moszkva), szabványügyi (Berlin). A ~ apparátusa a Titkárság. Élén a titkár áll, aki egyben a ~ titkára, s akit a Tanácsülés jelöl ki. A Titkárság tagjai a titkárhelyettesek, akiket a Végrehajtó Bizottság nevez ki, valamint az egyes területek szakértői, akiket a tagországok küldenek ki. A Titkárság készíti elő a Tanácsülésen szereplő kérdéseket, javaslattervezeteket dolgoz ki. – A tagországok gazdaságának fejlődésétől függően időről időre más és más feladatok álltak a ~

tevékenységének a középpontjában. Az első időszakban a kölcsönös műszaki segítségnyújtás (dokumentációk, tapasztalatok cseréje), az áruforgalom kiszélesítése dominált. 1954–1955-ben végezték az első koordinációs munkálatokat, főként a nyersanyag- és tüzelőanyagellátás biztosítására. 1958-tól kezdve az állandó bizottságok ajánlásokat dolgoznak ki a termelési kooperációra és specializációra, elsősorban a gépipar, vegyipar és mezőgazdaság területén. A ~ 1969. évi XXIII. (külön) ülésszaka elemezte az együttműködés fejlődését és a szocialista gazdasági integráció fejlesztésére →*Komplex Program* kidolgozását határozta el. Az 1971-ben tartott XXV. ülésszak fogadta el a Komplex Programot, amely a következő 15–20 évre határozza meg a ~-országok gazdasági integrációja fejlesztésének tennivalóit. – A ~ a pénzügyi, gazdasági, műszaki együttműködés elősegítésére speciális szervezeteket hozott létre. A legfontosabbak: →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*, →*Nemzetközi Beruházási Bank*, Közös Teherkocsipark, Egyesített Energiarendszerek Központi Teherelosztója, Csapágyipari Együttműködési Szervezet, Vaskohászati Együttműködési Szervezet.

KGST szerződéses árak: a →*KGST*-hez tartozó szocialista országok egymás közötti kereskedelmében alkalmazott →*árak*. A KGST-országok elsőízben 1951-ben rendezték a szerződéses árakat, amikor szükségessé vált a koreai háború nyomán kialakuló tőkés áremelkedések kedvezőtlen hatásainak kiküszöbölése. Ekkor vezették be az ún. stop-árak rendszerét: az árakat az 1950. évi szinten rögzítették. A stop-árak az 1950-es évek elején biztosították a stabilitást, de később merevségük miatt mindinkább a kölcsönös forgalom fejlesztésének fékjei lettek. Elméleti és gyakorlati meggondolásokból ezért a KGST IX. tanácsülésén (Bukarest, 1958) olyan árelvet fogadtak el, hogy a ~at a konjunkturális és spekulációs hatásoktól megtisztított →*világpiaci árak* alapján kell meghatározni. (Ettől eltérő árak is lehetségesek, ha ezt az együttműködés fejlesztésének gazdasági indokai szükségessé teszik.) A bukaresti árelv célja tehát az volt, hogy továbbra is biztosítsa a ~ stabilitását, de ugyanakkor ezek az árak ne szakadjanak el a világpiaci áraktól, és a tagországoknak lehetőségük legyen rugalmas ármegállapításra. 1958 óta a KGST-országok három alkalommal igazították ki a ~at. Először közvetlenül 1958 után, amikor figyelembe vették a világpiaci árszintemelkedést. A második árkiigazítást az 1966–1970-es ötéves tervidőszak előtt hajtották végre, amelyet az tett szükségessé, hogy közben a világpiaci árak csökkentek, a ~ pedig a korábbi magas szintet tükrözték. Harmadszor az 1970–1974 közötti tervidőszakra rendezték áraikat a KGST országok, ekkor csak kisebb kiigazítások voltak. Az eddigi három árkiigazítás gyakorlatilag az ötéves tervidőszakok kezdetével esett egybe, a kiigazítások mindig az előtte eltelt öt év világpiaci ártendenciáit vették figyelembe. – A KGST 1975 januárjában tartott végrehajtó bizottsági ülésén a tagországok megállapodtak, hogy áraikat ezentúl nem ötévenként, hanem évenként rendezik. Az új ~ alapja

minden évben a megelőző öt év világpiaci átlagára. A szerződéses árak kialakításának ez az új módszere biztosítja az árak relatív stabilitását és rugalmasságát, csökkenti annak veszélyét, hogy a szocialista országok kereskedelmében alkalmazott árak elszakadjanak a világpiaci áraktól.

kibernetika: a komplex szerkezetek, rendszerek vezérlésével és szabályozásával kapcsolatos logikai törvényszerűségeket kutató, azokat matematikai összefüggésekben is meghatározó tudomány. Eredményeit főképpen az elektronikus számítógépek és egyéb automatikus berendezések konstruálásakor és gyakorlati alkalmazásakor hasznosítják.

kiegészítő tevékenység: →*melléküzemági tevékenység*

kiegészítő üzemág: →*melléküzemág;* →*melléküzemági tevékenység*

kifogásolási jog: →*vétójog*

kínálat: a termelők és a kereskedők →*piac*on megnyilvánuló szándéka, →*áruk* és →*szolgáltatás*ok értékesítésére; más értelemben: áruknak és szolgáltatásoknak az a tömege, amelyet egy adott időpontban vagy időszakban megvásárlásra ajánlanak fel. – A ~ és a →*kereslet* közötti egyensúly a népgazdaság egyik fontos törekvése, ami akkor áll fenn, ha a két kategória közötti összhang: mennyiségileg, összetételben (szerkezetben) és területileg egyaránt és egyidejűleg megvalósul. A ~ és a kereslet között viszonylag szoros kölcsönhatás áll fenn. A folyamatos és dinamikusan megújuló ~ új keresletet támaszt, a növekvő kereslet pedig ösztönzi a ~ ehhez igazodó növekedését. A ~ az →*ár* alakításán keresztül is jelentős befolyást gyakorol a keresletre. – A kereskedelem fontos feladata, hogy a rendelkezésre álló eszközök és módszerek segítségével a ~ra és a keresletre egyaránt hatást gyakoroljon (pl. megrendelések, termeltetés, →*árpolitika*, →*reklám* stb. útján).

kisárutermelés: a →*termelési eszközök* magántulajdonán és zömmel a termelők saját munkáján alapuló árutermelés. Egyetlen termelési módban sincs meghatározó szerepe, minden korban az uralkodó →*termelési viszonyok*nak alárendelt szerepet játszik. A tőkés iparban a gyors koncentráció ellenére a mammutmonopóliumok mellett is fennmaradnak a kisárutermelő üzemek, bár a termelésben jelentéktelen a szerepük. A tőkés agrárfejlődés sajátossága, hogy a →*koncentráció* a →*mezőgazdaság*ban jóval lassabban megy végbe, mint az újratermelés más területén, ezért itt a ~ súlya nagyobb, mint az iparban. A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszakban a →*szocializmus alapjainak lerakás*áig ugyancsak a mezőgazdaságban találhatók meg nagy számban a kisárutermelő gazdaságok. A kisárutermelők tulajdonviszonyainak átalakítására mind gazdaságilag, mind politikailag a legelfogadhatóbb út a →*szövetkezet*ek létrehozása. A →*fejlett szocialista társadalom építése* idején a kisárutermelők részesedése az ipari vagy a mezőgazdasági termelésben mindössze 1–2 százalék, ugyanakkor napjainkban is szükség van a munkájukra a lakosság speciális szükségleteinek a kielégítése céljából. →*kisipar*

kisegítő gazdaság: kisüzemi jellegű mezőgazdasági tevékenység, amelyet

többnyire 0,6 ha-nál kisebb földterületen, zömmel a saját szükségletek kielégítése, kisebb részben piaci értékesítés céljából, általában nem-mezőgazdasági főfoglalkozású emberek (családok) végeznek. A ~ok emellett mint kisebb házi- és üdülőkertek a családok pihenését és kikapcsolódását is szolgálják. →*illetményföld*

kisipar: saját tulajdonú, kis méretű, gyengén fejlett →*termelési eszközök*kel működő →*ipari* termelés és →*szolgáltatás*. Elsősorban családtagokat, esetleg egy-két alkalmazottat foglalkoztat. Tevékenységi köre széles, a lakosság olyan szükségleteit elégíti ki, amelyet a gépesített nagyipar az igények sokrétűsége és változékonysága miatt nem tud teljesíteni. 1975-ben Magyarországon az önálló magánkisiparosok száma mintegy 70 000, az általuk alkalmazottak száma mintegy 24 000 fő volt. A ~ felett az illetékes tanácsok végrehajtó bizottságának ipari osztályai gyakorolnak állami felügyeletet. A →*Kisiparosok Országos Szövetsége* (KIOSZ) érdekképviseleti, irányító funkciót tölt be.

Kisiparosok Országos Szövetsége, *KIOSZ:* a kisiparosok országos érdekképviseleti szerve. Anyagellátás biztosításával, a →*kisipari* tevékenység folytatásához szükséges hitelek folyósításának megszervezésével segíti a kisiparosok munkáját.

kiskereskedelem: →*áru*knak közvetlenül a fogyasztók részére, általában kis tételekben való értékesítése, s az ezzel foglalkozó →*vállalat*ok szervezeti rendszere. A ~ tevékenységének tárgya általában a →*fogyasztási cikkek*re összpontosul, bár kis részben →*termelési eszközök*et (pl. kisgépek, szerszámok, építési és szerelési anyagok) is értékesít. Tevékenysége egyes →*szolgáltatások*ra is kiterjed. A ~ elsősorban a lakosság részére értékesít, de kisebb tételekben közületeket is kiszolgál. – A ~ két nagy csoportra oszlik: ebből a nagyobbik rész a bolti ~, a kisebbik rész a →*vendéglátás* tevékenysége és szervezete. A két szervezet együttesen jelenleg mintegy 220 milliárd Ft összegű eladási forgalmat bonyolít le, amelyből a bolti ~ 190 milliárd Ft-tal, a vendéglátás pedig 30 milliárd Ft-tal részesedik. A bolti ~ hálózata kb. 153 ezer, a vendéglátás kb. 125 ezer főt foglalkoztat. (1975. évi adatok.) – A ~i forgalomból mintegy 65% az állami kereskedelem, 34% a szövetkezeti kereskedelem (→*általános fogyasztási és értékesítési szövetkezetek*) és 1% a magánkereskedelem részesedése. – A ~hez tartozónak tekintjük a →*szabadpiaci* kereskedelmet is, amely döntően mezőgazdasági, kis részben kisipari termelők termékeinek erre a célra kijelölt helyeken hatósági ellenőrzés és bizonyos fokú szabályozás mellett történő értékesítését jelenti.

kiskereskedelmi árrés: →*árrés*

Kiskereskedők Országos Szervezete, *KISOSZ:* a magánkiskereskedők országos társadalmi, érdekvédelmi és tanácsadó szerve. Mintegy 11 000 magánkiskereskedőt képvisel. Időszerű feladatai közé tartozik: a magánkiskereskedelem szakmai, technikai, gazdasági színvonala és kultúrája emelésének szorgalmazása; a kereskedelmi morál erősítése; a kevésbé ellátott területeken a magánkiskereskedők tevékenységének segítése; a kiskereskedők munkájának ellenőrzése.

KISOSZ: →*Kiskereskedők Országos Szervezete*

kitermelő ipar: a föld mélyében, felszínén található →*nyersanyag*ok feltárását és kitermelését végző →*iparág*ak gyűjtőneve. Nyersanyagait közvetlenül a természetből nyeri, amelyek alapanyagul szolgálnak a feldolgozó ipar számára, és közvetlen fogyasztási termékek (pl. szén) is lehetnek. A ~ba tartozó iparágak a szénbányászat, a brikettgyártás, a tőzegbányászat, a kőolaj- és földgázkitermelés, a bauxitbányászat, egyéb ércek és ásványok bányászata. A ~ adta 1975-ben az ipari termelés 4,3%-át és az ipari dolgozók 8%-át foglalkoztatta.

klíring: olyan kötött, zárt elszámolási rendszer, amelyben a részt vevő felek az egymással szemben keletkezett követeléseiket és tartozásaikat készpénz kikapcsolásával egymásnak kölcsönösen beszámítják, és az elszámolási időszak végén az esetleges különbözetet fizetik csak ki. – A nemzetközi elszámolásokban a ~ olyan megállapodás, amelynek keretében két vagy több ország a külkereskedelmi forgalomból vagy más műveletekből eredő követeléseit és tartozásait →*valuta* átutalása nélkül egymásnak kölcsönösen beszámítja. 1. A kétoldalú (bilaterális) ~ben *(→bilateralizmus)* az egyik ország exportjának volumene meghatározza a másik országból importálható áruk mennyiségét. A forgalom fejlesztésének lehetősége a másik fél szállítási hajlandóságától függ, mivel a partnerrel szemben keletkezett követelések nem vásárolhatók le harmadik országban. A ~megállapodásban meghatározzák azt a határt, ameddig az egyik ország ellenszállítás nélkül is importálhat a másiktól, vagyis azt a →*hitel*keretet, ameddig a másik ország hitelez. Az elszámolási időszak végén a kölcsönös beszámítások után megmaradó különbözetet, ill. hitelt további áruszállítással, →*konvertibilis valutá*val vagy aranynyal egyenlítik ki. A kétoldalú elszámolásokra kijelölt valutát klíringvalutának hívják. 2. A sokoldalú ~ben *(→multilateralizmus)* kettőnél több ország vesz részt. Közösen létrehoznak egy központi elszámolási helyet, amely a központi bankhoz hasonlóan rendezi a kölcsönös tartozásokat és követeléseket. Sokoldalú ~ben a követelmény az, hogy minden egyes résztvevőnek az összes többivel egyensúlyban kell lennie. Sokoldalú ~ben nincs merev kötöttség két ország exportja és importja között, mert a másik országgal szemben keletkezett követeléséért a sokoldalú megállapodásban részt vevő összes országból vásárolni lehet. Természetesen itt is szükség van kölcsönös hitelkeret rögzítésére. A sokoldalú ~ben alkalmazott valutát →*transzferábilis valutá*nak nevezik. 3. A →*KGST*-országai 1964-ig egymással kétoldalú ~ben számoltak el. 1964-ben elszámolásaikat sokoldalúvá tették. A közös elszámolási egység a →*transzferábilis rubel*. Az elszámolási központ feladatait a KGST első bankja, a →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* látja el.

klíringdeviza: a →*klíring*ben részt vevők egymás közötti tartozásának és követelésének elszámolására szolgáló →*deviza*. Felhasználása korlátozott, csak a megállapodás keretein belül lehet alkalmazni. A ~t nem vagy csak →*árfolyam*veszteséggel lehet →*konver-*

tibilis valutára átváltani. A →*KGST*-országok ~-elszámolásainak →*valutája* a →*transzferábilis rubel.*

klíringvaluta: →*klíring*ben történő nemzetközi elszámolás alapjául szolgáló (átutalható) pénznem (→*valuta*). A hazai valutáról a ~ra történő átszámítás az állam által megszabott hivatalos →*árfolyam*on történik. – A →*KGST*-országok sokoldalú klíringrendszerének ~ja a →*transzferábilis rubel.* Az e ~ban fennálló követelés bármely KGST-országban felhasználható áruvásárlásra, szolgáltatások kifizetésére, hiteltörlesztésre.

know-how: „tudni hogyan", lényegében iparjogvédelmi oltalom alatt nem álló műszaki, gazdasági, szervezési, vezetési s egyéb ismeretek. Tekintettel arra, hogy ezen ismeretek csak szűk körben (pl. egy vállalaton belül) terjedtek el, a kívülállók számára gazdasági értéket képeznek. A ~ önállóan vagy járulékosan adásvétel tárgya lehet. A járulékos ügyletek során →*licenc* vagy együttműködési szerződés keretében, annak részeként kerül értékesítésre.

kollektív szerződés: vállalaton belüli érvénnyel a munkaviszonnyal kapcsolatos alapvető kérdéseket tartalmazó megállapodás, amely a vállalat dolgozó kollektívája és a vállalat között jön létre. Összefoglalja a vállalat és a dolgozók jogaira és kötelezettségeire vonatkozó szabályokat és ezek végrehajtásának elveit. Mivel a vállalat és a dolgozók megegyezése alapján jön létre, lehetővé válik a dolgozók egyenrangú részvétele a rájuk vonatkozó szabályok megalkotásában. A ~ rendelkezéseinek betartása mindkét fél részére kötelező. A ~t öt évre köti a vállalat igazgatója és a szakszervezeti bizottság. A megkötés előfeltétele a tervezet megvitatása a dolgozókkal és a javaslatok beépítése a ~be. A ~t, annak teljesítését évenként felülvizsgálják.

kombináció: a termelés →*koncentrációjának* sajátos szervezeti formája, amelyhez különböző →*ágazat*ok termelőegységei tartoznak termelési, technikai, technológiai és gazdasági kapcsolataik alapján. Vállalati formája a kombinát. Előnye, hogy lehetővé teszi a munka jobb megszervezését és a termékek közötti jövedelmezőségi különbségek mérséklését. A kombinát megszervezésének egyik tipikus esete az, amikor az egyes termelőegységek valamely végtermék előállításának egymást követő szakaszait végzik. Például a kohászati kombinátban az érctől a hengerelt áruig terjedő termelési fázisokat egyesítik. Másik jellemző formájában valamely nyersanyagot, például kőolajat dolgoznak fel komplex módon. Emellett előfordulnak olyan kombinátok is, amelyekben a fő termelési profilt összekapcsolják a keletkező melléktermékek, hulladékok feldolgozásával vagy valamilyen kisegítő tevékenységgel. Nálunk a legjelentősebb termelési kombinációt a Dunai Vasműben és a Tiszai Vegyi Kombinátban hozták létre. Napjainkban terjednek a mezőgazdasági eredetű nyersanyagokat feldolgozó agráripari kombinátok is. →*agráripari egyesülés*

kombinát: → *kombináció;* →*agráripari egyesülés*

kommunális hozzájárulás: →*városi és községi hozzájárulás;* →*községfejlesztési hozzájárulás*

kommunizmus: osztály nélküli társadalmi rendszer, amelyben a *→termelési eszközök* egységes köztulajdonban vannak, s megvalósul a társadalom valamennyi tagjának egyenlősége. – A ~ felépítése egész történelmi korszakot igénylő, tudatos, tervszerű társadalmi tevékenység eredménye. E korszakon belül különböző szakaszokat különböztetünk meg, ilyenek: a *→szocializmus* építése, amely a *→szocializmus alapjainak lerakásával* kezdődik, s a *→fejlett szocialista társadalom építésével* teljesedik ki.

kompenzáció: fizetési eszköz közbeiktatása nélküli közvetlen árucsere, olyan külkereskedelmi ügylet, amelyben az egyik áru ellenértékét pénz közbeiktatása nélkül meghatározott másik áruval egyenlítik ki. Általában akkor jön létre, ha a partnerországgal nincs *→árucsereforgalmi megállapodás*, vagy a *→kontingens* kimerült. Hazánkban a ~s külkereskedelmi ügyleteket a *→Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.* bonyolítja le.

komplex gépesítés: *→gépesítés*

Komplex Program: a *→KGST*-országok közötti gazdasági *→integráció* 15–20 évre szóló programja. A KGST XXV., bukaresti ülésszaka fogadta el és hagyta jóvá 1971 júliusában. A ~ tartalmazza a szocialista gazdasági integráció fejlesztésének alapelveit, céljait, útjait és eszközeit, mechanizmusát, a termelésben megvalósítandó konkrét intézkedéseket, valamint az ezekkel járó jogi és szervezeti feladatokat. A szocialista gazdasági integráció alapelvei az állami szuverenitás, a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, az egyenjogúság, a kölcsönös előnyök és segítségnyújtás. Az integrációban önálló nemzetgazdaságok vesznek részt az önkéntesség alapján, az integráció tehát nem vezethet nemzetek fölötti szervezet kialakulására. – A szocialista gazdasági integráció fejlesztésének célja a *→termelőerők* fejlesztésének meggyorsítása, a legmagasabb tudományos-műszaki színvonal elérése, a *→hatékonyság* fokozása, a *→gazdasági struktúra*, ezen belül a termelési szerkezet tökéletesítése, a KGST-országok népei anyagi és kulturális *→életszínvonalának* emelése, a tagországok fejlettségi színvonalainak fokozatos közelítése és kiegyenlítése, a szocialista gazdasági rendszer erősítése a kapitalizmussal folytatott gazdasági versenyben, a KGST-országok védelmi képességének erősítése. A KGST-országok e célok megvalósítása érdekében elhatározták, hogy rendszeresen konzultációkat folytatnak a *→gazdaságpolitika* összehangolására, amelyek során egyeztetik gazdaságfejlesztési célkitűzéseiket. Az együttműködés alapvető módszere a népgazdasági tervek koordinációja (a *→hosszú távú tervek* és a *→középtávú tervek* összehangolása, amelynek első lépéseként a tagországok az 1976–1980. évi *→ötéves terveiket* egyeztették sokoldalúan); előirányozták egyes iparágak és termékfajták közös tervezését is. A tagországok kibővítik a termelési szakosítást és kooperációt, szélesítik a tudományos-műszaki együttműködést. Fontos feladatként jelölték meg az egymás közötti *→külkereskedelem* rugalmasabbá tételét (pótlólagos árualapok biztosítása a forgalom növelésére), a külkereskedelmi *→árrendszer* tökéletesítését. Az együttműködés fejlesztése

megköveteli a pénzügyi és valutáris kapcsolatok továbbfejlesztését. Meg kell erősíteni a kollektív →*valutá*nak (a →*transzferábilis rubel*nek) a kölcsönös elszámolásokban játszott szerepét, biztosítani kell, hogy a transzferábilis rubel átváltható legyen a KGST-országok nemzeti valutáira és hogy a nemzeti valuták egymás között is átválthatók legyenek. Ennek érdekében gazdaságilag megalapozott átváltási árfolyamokat kell kidolgozni. A ~ előirányozza a tagországok már meglevő nemzetközi gazdálkodó szervezeteinek továbbfejlesztését és új gazdálkodó szervezetek létrehozását. – A ~ irányelv a szocialista gazdasági integráció megvalósításához, vagyis nem merev és megmásíthatatlan elvek rendszere, hanem az integráció fokozatos előrehaladásával rugalmasan alkalmazkodnak a feladatok a megváltozott feltételekhez. A ~ megvalósításaként az elmúlt években megkezdődtek a gazdaságpolitikai konzultációk. A tagországok dolgoznak a távlati fűtőanyag- és energiaigények, valamint a fontosabb nyersanyagszükségletek fedezésére vonatkozó együttműködési megállapodásokon. Az országok tervhivatalainak vezetői tapasztalatcserét folytattak a →*gazdaságirányítási* rendszerek működéséről. A KGST-országok kidolgozták hosszú távú népgazdasági terveik egyeztetésének elveit és 1974-ben elkezdték középtávú terveik sokoldalú koordinációját. A KGST XXVII. prágai ülésszaka 1973-ban úgy határozott, hogy ki kell dolgozni az országok sokoldalú integrációs intézkedési tervét, amely első ízben az 1976–1980-as ötéves időszakra tartalmazza majd a részt vevő országok erőforrásainak egyesítését igénylő integrációs intézkedéseket. Elmélyült a →*tudományos-műszaki együttműködés* és a termelési együttműködés (→*kooperáció*): 1971 óta több, mint 100 sokoldalú tudományos-műszaki és szakosítási egyezményt kötöttek. Előrehaladás történt a külkereskedelmi árak tökéletesítésében is: a KGST 1975. januári végrehajtó bizottsági ülésén a tagországok elhatározták, hogy egymás közötti kereskedelmükben az árakat minden évben a megelőző öt év →*világpiaci ár*ainak átlaga alapján alakítják ki (→*KGST szerződéses árak*). – A ~ fontosabb konkrét eredményei: megépült a Barátság II. kőolajvezeték és a Testvériség gázvezeték; rövidesen elkészül az orenburgi gázvezeték; már üzemel a Csehszlovákián és a Német Demokratikus Köztársaságon át a Német Szövetségi Köztársaságba vezető transzkontinentális gázvezeték; hazánk a szomszédos szocialista országokkal közösen több elektromos távvezetéket épített; a Szovjetunióval és Lengyelországgal kooperációt létesítettünk a személygépkocsi-gyártásban; részt veszünk az egységes számítógéprendszer kialakításában; a magyar–szovjet olefinegyezmény keretében 1974-ben elkészült a leninvárosi olefinmű. →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*; →*Nemzetközi Beruházási Bank*

koncentráció: 1. →*Politikai gazdaságtani* értelemben: a vállalati →*tiszta jövedelem*ből, ill. a →*nemzeti jövedelem*ből a →*felhalmozás* nagyságának növelése, aminek következtében bővül az egyes →*vállalat*ok és a →*népgazdaság* termelésének a volumene. A szocializ-

musban a vállalatok differenciálódnak ugyan attól függően, hogy mennyire képesek a →*termelés*, ill. a →*nyereség* növelésére, de ezt a folyamatot a szocialista állam korlátozza. Így a társadalmi termelés növekedése kevésbé vezet a vállalatok közötti különbségek fokozódásához. 2. Általános értelemben, gyakorlati szóhasználatban: a termelés összpontosulása egyre nagyobb →*üzem*ekben, ill. →*vállalat*okban, a termelés mennyiségi növekedése egy telephelyen.

konstrukciós ügylet: olyan külkereskedelmi ügylet, amelynek célja nem annyira valamely áru adásvétele, hanem valamely →*devizá*val kapcsolatos művelet, ill. az adásvétellel együtt valamilyen üzleti eredmény (pl. devizahaszon az árváltozással, ill. értékesítéssel) elérése. A ~eket hazánkban a →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.* bonyolítja le.

kontingens: a →*külkereskedelem*ben az árucsereforgalom mennyiségi meghatározása, legnagyobb volumenének vagy értékének megszabása, korlátozása. A szerződő országok kormányai rögzítik az →*export* és →*import* nagyságát és kötelezettséget vállalnak, hogy meghatározott határig kölcsönösen engedélyezik az ügyleteket. A ~ tőkés viszonylatban csak az áruszállítás lehetőségét jelenti, szocialista országok között azonban tényleges áruforgalmat, mert itt a ~ egyben kölcsönös szállítási kötelezettség. – A szerződő országok listán (~lista) sorolják fel az exportálandó és az importálandó cikkeket. A ~listák kialakításánál arra törekszenek, hogy →*kemény áruk* exportja kemény áruk importjával, és hasonlóképpen, →*puha áruk* importja puha áruk exportjával álljon szemben. Egy ország szempontjából annál kedvezőbb a ~lista, minél több puha cikk kivitelét és minél több kemény cikk bevitelét biztosítja. Mennyiségi ~eket állapítanak meg a népgazdaságilag fontos, egynemű termékekre (pl. →*nyersanyag*okra), érték ~eket pedig a széles választékú →*készterméke*kre. Ebből az is következik, hogy mennyiségi, naturálisan rögzített ~ esetén az országnak döntően a mennyiséghez fűződik érdeke, tehát az egyes ügyletkötéseknél az →*ár* lesz a változó; míg érték~ esetén az ár hat nagyobb mértékben a realizálódó forgalomra. Szerkezetileg a ~listák két részből állnak. Az egyik rész a fontos cikkeket tartalmazza tételesen (mellettük a forgalom mennyisége vagy értéke); a másik rész a kevésbé fontosakat foglalja magában, és összevontan egy összeget ad meg rájuk (→*árucsereforgalmi megállapodás*). – Hazánkban a belföldi termékforgalmazás is alkalmaz ~eket. Ezek összefüggésben állnak belföldi termelési és felhasználási, valamint külkereskedelmi lehetőségeinkkel. Így néhány termékre meghatározzuk az országból maximálisan kivihető mennyiséget, hogy a belföldi ellátás biztosított legyen. Más termékekre a felhasználható mennyiség felső határát írjuk elő, ha pl. az importlehetőségek vagy a belföldi termelés lehetőségei korlátozottak. A belföldi ~ek célja a preferált felhasználók tudatos, központi előnyben részesítése. A belső ~eket a →*népgazdasági terv* alapján (az →*éves terv*ekben) a kormány állapítja meg. A termékforgalmazási ~ek betartása az engedélyezési

rendszernek és a Tárcaközi Ár- és Termékforgalmazási Bizottságnak a feladata.

konvertibilis valuta: minden más →*valutára* átváltható valuta, amely a legmagasabb fokú forgalomképességgel rendelkezik, érte bárhol mindenféle áru megszerezhető. Az egyes országok valutáinak a konvertibilitása különböző. – Külső konvertibilitásról akkor beszélünk, ha csak devizakülföldiek válthatják át korlátlanul a valutát. Ennél több a belső konvertibilitás, amikor is az átváltás devizabelföldiek részére is korlátlan. A valuta részlegesen konvertibilis, ha az átváltható a nemzetközi fizetési forgalom nem minden területén érvényes (pl. ha a kereskedelmi elszámolásokban átváltható a valuta, de a nemzetközi tőkemozgásokban nem). – Ahhoz, hogy egy valuta konvertibilis legyen, kiegyensúlyozott →*fizetési mérleg*re, valamint olyan belső gazdasági és egyéb feltételekre (pl. megfelelő arany- és →*devizakészletekre*) van szükség, amelyek lehetővé teszik a valuta →*árfolyamának* szilárdságát. A valuta konvertibilis voltából azonban nem következik az adott ország belső gazdaságának rendezettsége, magas színvonala stb., mert a tőkésországok különféle állami beavatkozásokkal igyekeznek fenntartani a valutaárfolyam szintjét, ill. a konvertibilitást. – A ~k közül egyesek megkülönböztetett helyet foglalnak el a nemzetközi elszámolásokban, nagy iránt uk a bizalom, a követeléseket és a tartozásokat főként ilyen valutákban határozzák meg; ezeket a konvertibilis valutákat tartalék valutáknak nevezzük (ilyen pl. a dollár).

kooperáció: termelési együttműködés; →*vállalat*ok között, a kölcsönös érdekeltségen alapuló olyan tartós szerződéses kapcsolat, amely termékek vagy részegységek közös gyártására irányul. A társadalmi →*munkamegosztás* fejlődésével kialakuló objektív folyamat. Az együttműködő (kooperáló) vállalatok egyesítik erőfeszítéseiket egy-egy termék vagy részegység közös előállításához, céljuk a technikai színvonal tökéletesítése. – A ~ a nemzetközi munkamegosztásban is egyre fontosabb szerepet játszik, szoros összefüggésben áll a termelés szakosításával. A szocialista gazdasági →*integráció*ban a ~nak kiemelkedő jelentősége van az anyagi bázis fejlesztésében. A szocialista országok együttműködésének korábbi időszakában a gyakran párhuzamos iparfejlesztési törekvések (különösen a gépiparban) következtében viszonylag lassan fejlődött a nemzetközi termelési ~. A →*Komplex Program* a ~ továbbfejlesztését elsősorban az egyes termelési ágazatokon belüli együttműködésben jelöli meg, ehhez egyúttal szükséges a közgazdasági feltételek (árak, valutaárfolyamok stb.) megfelelő kialakítása is. A →*KGST*-n belül az egyes területeken működő állandó bizottságok és az országok által létrehozott két- esetleg többoldalú →*tudományos-műszaki együttműködési* bizottságok foglalkoznak a termelési együttműködésre vonatkozó javaslatok kidolgozásával. – Hazánk mind a szocialista, mind a tőkésországokkal folytat termelési együttműködést. Eddigi gyakorlatunkban több forma fordult elő. 1. A magyar vállalat vagy vállalatok néhány fajta és nagy mennyiségben előállított

alkatrészt, részegységet szállítanak külföldre. A külföldi kooperáló vállalat ezek felhasználásával készíti a végterméket, amelyet azután fizet az általunk exportált alkatrészekért. (Ilyen típusú pl. a Szovjetunióval való együttműködésünk a Zsiguli személygépkocsi gyártásában) 2. Az együttműködő vállalatok a termelőkapacitások hatékonyabb kihasználása céljából megosztják egymás között a gyártási →*profil*t. A profilt, ill. az alkatrészt, részegységet átadó fél rendszerint átadja a partnernek a gyártási dokumentációt, →*licenc*et, →*know-how*t is, ami elősegíti az átvevő vállalat műszaki színvonalának fejlődését. 3. A magyar vállalat együttműködik külföldi vállalattal nagy létesítmények (gyárak, termelőberendezések) előállításában. Ez az együttműködési fajta harmadik országokban felállítandó nagy létesítményekre vonatkozik. 4. Olyan formája is van a termelési együttműködésnek (különösen a vegyiparban), amelynek keretében a magyar vállalat a külföldi partnertől vásárolt licenc alapján külföldi →*nyersanyag*ból →*késztermék*et gyárt. A külföldi partner átveszi a késztermeket és gondoskodik értékesítéséről, vagy nyersanyagszállítással fizet a késztermékért. – A szocialista országokkal folytatott termelési együttműködéseinket államközi megállapodások szabályozzák; a tőkésországok viszonylatában közvetlenül az érdekelt partnervállalatok kötnek egymással szerződést. A KGST-országokkal folytatott kooperáció keretében jött létre pl. a magyar–szovjet timföld–alumínium-egyezmény, a vegyipari-, számítógépgyártási és az olefin-program, közös gáz- és kőolajvezetékek. Tőkés cégekkel főleg a gépipar, vegyipar területén folytatunk ~t. A fejlődő országokkal való ~ra példák az Indiában és Nigériában felállított gyógyszervegyészeti üzemek, a ceyloni (Sri Lanka) vegyes vállalat alapítása izzólámpagyártásra, továbbá több fejlődő országban vízgazdálkodási létesítmények.

kölcsön: a termelő jellegű →*állami beruházás*ok fejlesztési költségelőirányzatának az a forrása, amelyet meghatározott összegben és visszafizetési határidővel az állam biztosít. →*beruházások finanszírozása*

kölcsönös előnyök elve: a nemzetközi kereskedelem (→*külkereskedelem*) egyik alapelve, amely szerint az egymással kereskedő országok egymás számára kölcsönösen előnyös feltételeket biztosítanak. – A tőkésországokkal folytatott külkereskedelmünkben a ~nek érvényesítése gyakorlatilag megfelel a →*legnagyobb kedvezmény elv*ének. Ez gyakran kiegészül azzal, hogy megszüntetik, ill. csökkentik a kölcsönös kereskedelem fejlesztésének útjában álló adminisztratív kötöttségeket. – A fejlődő országokkal is a ~ alapján kereskedünk, de egyes területeken ezen túlmenően előnyösebb (preferenciális) elbánásban is részesítjük őket, biztosítva termékeik számára a felvevő piacot, más területeken – különösen a →*tudományos-műszaki együttműködés*ben – segítséget nyújtunk nekik gazdasági fejlődésük meggyorsításához. – A szocialista országokkal folytatott kereskedelmünkben a ~ a szocialista külkereskedelem többi elvével, a nemzeti szuverenitással, az országok egyenjogúságával, az elvtársi segítségnyújtással szoros egységben érvényesül. Szocialista

viszonylatban a ~ nem csupán az értékben mérhető előnyök kölcsönösségét jelenti, hanem azt is, hogy a külkereskedelem szerkezete kölcsönösen megfeleljen a partnerországok népgazdaságfejlesztési céljainak.

Kölcsönös Támogatási Alap: a →*szövetkezet*ek önkéntes elhatározása és hozzájárulása alapján a →*területi szövetség*ek, ill. az országos tanácsok mellett egymás kölcsönös anyagi támogatása és segítése érdekében létrehívott, céljellegű vagyon. A ~ pénzeszközei felhasználhatók *a)* végleges juttatásként, *b)* bankhitelek biztosítékaként készfizető kezesség, ill. óvadék formájában, *c)* a bank útján a ~ rendelkezései szerint nyújtott kölcsön formájában.

költség: népgazdasági szinten az összes eleven- és holtmunka-ráfordítás; vállalati szinten pedig →*termék*ek előállítására, forgalombahozatalára és a fogyasztóhoz történő eljuttatására fordított mindennemű eleven- és holtmunka-felhasználás, valamint az előírások szerinti költségként elszámolható társadalmi tiszta jövedelem (pl. bérjárulék) pénzben kifejezett összege. Csoportosítható: 1. költségnemek szerint (anyag, bér, közteher stb.); 2. a termelési folyamattal való kapcsolat szerint (termelési, forgalmi stb.); 3. elszámolhatósága szerint (közvetlen, közvetett); 4. elemzési szempontból (állandó és változó); 5. összetétele szerint (egyszerű és összetett). →*ráfordítás;* →*termelési költség;* →*önköltség*

költségvetés: 1. Meghatározott gazdasági teljesítmény (építés, szerelés stb.) költségeinek előzetes kimutatása. 2. Valamely gazdálkodó alany meghatározott időszakra szóló bevételi és kiadási előirányzatának szembeállítása. A ~ek közül a legfontosabb az →*állami költségvetés.*

költségvetési juttatás *(beruházási):* a központi →*állami költségvetés*ből visszatérítendő, vagy vissza nem térítendő →*állami támogatás* a →*beruházás*ok megvalósításának érdekében. A →*népgazdasági terv*ben döntést hoznak a beruházások megvalósításához szükséges költségvetési támogatásról, a →*központi fejlesztési program*ok és a →*nagyberuházás*ok esetében egyedileg is döntenek arról a költségvetési összegről, amely a beruházás megvalósítását biztosítja. – Az állami költségvetés, a beruházási költségek mintegy 44–46%-át finanszírozza és ez az arány az →*állami beruházás*oknál lényegesen magasabb. – Az állam vissza nem térítendő költségvetési támogatást még állami beruházások esetében is csak rendkívül indokolt esetben ad. Az általános elv, hogy minden állami dotációt a beruházás eredményeiből vissza kell téríteni. – A ~nak két alapvető formája: 1. az állami beruházásokhoz adott közvetlen támogatás, 2. a vállalati beruházásokhoz biztosított közvetett költségvetési támogatás. Közvetett állami támogatást élvez a népgazdasági tervben meghatározott beruházási kör: pl. a mezőgazdasági beruházások egyes fajtáira adható a költségek százalékában meghatározott támogatás, vagy a vállalatok adójellegű befizetéseinek mérséklése, a centralizált →*amortizáció*s hányadról való lemondás stb. – Az állami költségvetés beruházási támogatásai azt a célt szolgálják, hogy megkönnyítsék a vállalati →*felhalmozás*ból nem biztosítható beruházások megvalósítá-

sát, továbbá befolyást gyakorolnak a vállalati beruházási döntésekre. A népgazdasági szempontból fontos beruházásokhoz adott ~ nagy szerepet játszik abban, hogy a vállalati beruházási döntések – a vállalati érdekeltség alapján – megfeleljenek a társadalom érdekeinek.

költségvetési mérleg: →*pénzügyi mérlegek*

költségvetési politika: a →*pénzügyi politika* egyik területe; a →*gazdaságpolitikai* és ezen belül a pénzügypolitikai célok költségvetési eszközökkel való előmozdítására vonatkozó központi állami döntések összessége. A szocialista állam a költségvetési eszközökkel (elsősorban vállalati →*adó*kkal) végrehajtott jövedelemelvonást az adott gazdaságpolitikai célok megvalósításának ösztönzésére is felhasználja, a központosított jövedelem elköltése során pedig egyrészt pénzellátási (finanszírozási) tevékenységével, másrészt keresletével hat a gazdasági folyamatokra. A pénzügyi politikán belül azért beszélhetünk tehát külön ~ról is, mert a ~nak sajátos eszközei vannak, ezeket külön szervezet alkalmazza, amely alkalmazásukért felelős. – Általában a költségvetési politika feladatkörébe tartozik a bevételi és kiadási formák rendszerének a megválasztása és nagyrészt a bevételi források kijelölése. A kiadások mértékét és irányát az általános és gazdaságpolitika egyéb részterületein hozott döntések determinálják, így pl. a közületi kiadásokat mindenekelőtt a szociális, egészségügyi, kulturális stb. ellátáspolitikai döntések, a →*felhalmozási* kiadásokat a fejlesztéspolitikai döntések stb. A társadalmi szükségleteknek az →*állami költségvetés* útján kielégített hányada és mindenekelőtt a felhalmozás költségvetési pénzellátásának aránya – a →*gazdaságirányítás* jellegétől is függ.

könnyűipar: a fogyasztási és kulturális cikkeket előállító →*iparág*ak gyűjtőneve. A ~ba tartoznak a bőr-, szőrme- és cipőipar, a fafeldolgozó ipar, a kézmű- és háziipar, a nyomdaipar, a papíripar, a textilipar, a textilruházati ipar, amelyek döntően az ipar *B* szektorát *(→A – B szektor)* alkotják. A ~ a szocialista ipar termelésének – 1975-ben – 17%-át adta és a dolgozók 26%-át foglalkoztatta.

környezetvédelem: önmagunk, társadalmunk, anyagi és szellemi javaink védelme, magunk és utódaink egészségének, munkaképességének, fennmaradásának és az élet egyre jobb minőségének biztosítása. Az emberiség mindenkor a maga igényeinek megfelelően igyekezett kialakítani környezetét. Így a „természeti környezetből" fokozatosan „művi" környezetet, ún. „kultúrtájat" hozott létre, amelyben egyre nagyobb – alapvetően pozitív, az embert szolgáló – szerepet töltenek be az ott végrehajtott változtatások. Ennek során azonban – nem mindig tudatosan – az emberiség olyan hibákat követett el, amelyeknek következményeivel szemben egyre inkább védekezésre szorul. A ~ben a tervszerű környezetfejlesztés a fontos. A pillanatnyi elhárításra irányuló beavatkozás mellett mindig fennáll a lehetősége annak, hogy folytatódik az ártalmak forrásainak „újratermelése". – A magyar szóhasználatban szereplő természetvédelem, tájvédelem a ~nél szűkebb, s mint ilyen, egyes térségek,

növény- és állatfajták eredeti állapotának fenntartására irányuló tevékenységet jelenti. Természetesen az említettek is a ~nek alkotórészei. A környezeti ártalmak közül a legfontosabbak: sugárzások, légszennyeződések, vízszennyeződések, talajszennyeződések, területkárosodások, zajhatások, rezgések, balesetveszélyes eszközök, a helyi mikroklíma megváltoztatása, a természetes ökológiai kapcsolatok, folyamatok akadályozása, káros pszichés ingerek stb. A ~ feladata hármas: csökkenteni, ill. kiküszöbölni a hatásokat a források területén; megakadályozni, hogy a káros hatások a közvetítő közegben (víz, levegő stb.) terjedni tudjanak; a káros hatások helyén védőeszközök alkalmazása.

kötbér: bírság, ill. kártérítési jellegű pénzösszeg, amelyet a szerződéses kötelezettség (pl. →*szállítási határidő*) megsértése esetén a szerződést megszegő fél köteles fizetni, kivéve azt az esetet, ha magatartását jogszerűen kimenti.

kötvény: 1. értékpapír, amely a kibocsátó (kibocsáttató) adósságát jelenti; 2. olyan értékpapír, amelynek kiállítója arra kötelezi magát, hogy a bemutatónak vagy meghatározott személynek a kikötött feltételek teljesítése esetén fizet (pl. belföldön →*biztosítási* ~).

középtávú terv: a →*népgazdaság* fejlesztésének általában öt évre szóló terve, amely a →*hosszú távú terv* alapján irányozza elő azokat a célokat és a célok megvalósítását segítő →*gazdasági szabályozók*at, amelyek az adott időszak (tervperiódus) társadalmi-gazdasági fejlődését határozzák meg. – Hazánkban ~ népgazdasági, területi (regionális terv) és vállalati szinten készül. Ezek közül meghatározó a népgazdaság ~e (→*ötödik ötéves terv*).

közgazdasági szabályozók: →*gazdasági szabályozók*

közgazdaságtudományok, *közgazdaságtan:* a társadalomtudományok olyan csoportja, amely a gazdasági élet jelenségeit, kategóriáit, a gazdasági törvényeket és azok összefüggéseit vizsgálja, mibenlétük, működésük feltárásával, alkalmazásával foglalkozik. Alapjuk a →*politikai gazdaságtan*, amely elméletileg vizsgálja a termelési viszonyok fejlődését, az anyagi javak termelésének és elosztásának törvényeit. A politikai gazdaságtan mellett a ~ rendszerébe tartoznak az →*ágazati gazdaságtanok* (az →*ipargazdaságtan*, az →*agrárgazdaságtan*, a →*közlekedés gazdaságtana* és a kereskedelem gazdaságtana stb.); a népgazdaság tervezése, a vállalati gazdaságtan stb. A ~ körébe soroljuk a gazdaságtörténetet, a gazdaságföldrajzot és a közgazdasági elméletek történetét is.

közgyűlés: a →*szövetkezet* legfőbb, a tagok összességéből álló testületi szerve, amely a szövetkezet ügyeiben kizárólagos és általános hatáskörrel rendelkezik. Példaszerűen kiemelve: kizárólagos, más szervre át nem ruházható hatáskör az alapszabály megállapítása és módosítása; a tisztségviselők megválasztása, felmentése, visszahívása és elmozdítása; a tervek, a mérleg és a zárszámadás (eredménykimutatás) jóváhagyása; irányelvek meghatározása a gazdálkodás eredményének felhasználásáról, területi (szakmai) szövetségbe a belépés vagy onnan a kilépés elhatározása; a szövetkezet egyesülése-

nek, szétválásának, átalakulásának és megszűnésének elhatározása stb. Általános (tehát a →*küldöttközgyűlés*re is átruházható) hatáskörbe tartozik a nem kötelező közgyűlési bizottságok tagjainak megválasztása, felmentése, visszahívása és elmozdítása; a kongresszusi küldöttválasztó gyűlésre küldöttek választása; a jogi személyként működő szövetkezeti és egyéb gazdasági társulás alapítása, ahhoz való csatlakozás és kilépés elhatározása stb. – A ~t az alapszabályban megállapított időközönként, de évenként legalább két ízben össze kell hívni. Össze kell hívni a ~t akkor is, ha: a szövetkezet gazdálkodásának érdeke megkívánja; az ok és a cél megjelölésével a tagok 10%-a, vagy a →*szövetkezeti ellenőrző bizottság* is összehívhatja; összehívandó a ~ akkor is, ha a →*szövetkezeti vezetőség* vagy az ellenőrző bizottság taglétszáma a jogszabályban előírt legkisebb mérték alá csökken; végül, ha a szövetkezet fizetési kötelezettségeit tartósan nem teljesíti. →*vezetés a szövetkezetben*

közlekedés: személyek és dolgok tömeges helyváltoztatása, amely sajátos technikai eszközök igénybevételével – mint a *termelés* egyik ága valósul meg. →*Ágazatai:* a vasúti, a vízi, a közúti, a légi, a kötélpályás ~ és a csővezetékes szállítás.

közlekedési politika: ágazati →*gazdaságpolitika*, a →*közlekedés* fejlesztésére, korszerűsítésére kidolgozott legfontosabb célok, eszközök, módszerek és intézmények egységes rendszere. Fő feladatai: az összes közlekedési ág egymással összehangolt, komplex fejlesztése, ezen belül is a döntő szerepet játszó vasúti közlekedés rekonstrukciója, továbbá a közúti közlekedés dinamikus fejlődéséhez a feltételek teremtése. Különösen fontos célja: a nagyvárosok – elsősorban Budapest – tömegközlekedésének lényeges és gyors megjavítása.

közös beruházás: olyan →*beruházás*, amelyet két vagy több vállalat, szövetkezet, intézmény együttesen valósít meg, s költségeit – az erre vonatkozó megállapodás alapján – érdekeltségi arányokban együttesen fedezik.

közös gazdaság: a →*mezőgazdasági szövetkezetek* nagyüzemi módon folytatott termelésének, a szövetkezeti közös mezőgazdasági, ipari és egyéb üzemek összességének gyűjtőneve. A ~ban tervszerű, szocialista módon szervezett, kollektív termelő-, szolgáltató-, ill. más tevékenység folyik; az itt végzett munka után a →*szövetkezeti tag*ok és a →*szövetkezeti alkalmazottak* a →*munka szerinti elosztás* elve alapján részesednek a személyi jövedelemből.

Közös Piac: →*Európai Gazdasági Közösség (EGK)*

közös vállalat: két vagy több →*állami vállalat* vagy →*szövetkezet*, vagy állami vállalatok és szövetkezetek által létrehozott szerződésen alapuló gazdasági →*társulás*. Létrehozóitól, azok társadalmi, gazdasági és technikai jellegétől függően állami, szövetkezeti, vegyes, ill. ipari vagy mezőgazdasági vállalat. Önálló jogi személy. Törvényes képviselője az igazgató, közvetlen irányítója a tagok képviselőiből álló igazgatótanács, esetenként elnökség. Az igazgatótanács tagjai a képviselt vállalatok vagyoni betétei arányában szavaznak. A társult vállalatok betétük arányában vállalnak vagyoni felelősséget.

központi bérszínvonal-szabályozás: →*abszolút bérszínvonal-szabályozás*

központi bértömeg-szabályozás: →*abszolút bértömeg-szabályozás*

központi fejlesztési program: a közép- és a hosszú távú népgazdasági →*tervezés* keretében a →*beruházás*ok jobb előkészítését és megalapozását szolgáló célok, eszközök és módszerek összefoglalása. Ezen programok száma kevés (jelenleg 6 van folyamatban), de olyan jelentőségűek, hogy a →*népgazdaság* termelési és felhasználási szerkezetét alapvetően megváltoztatják. A ~ok több ágazat összefüggésében komplex módon határozzák meg a termelés és a felhasználás célját, a műszaki megoldásokat, az elérendő termelés és értékesítés volumenét, ágazati szerkezetét és a felhasználható eszközöket. A ~ a tervszerű központi irányítás fontos eszköze. A ~okat a kormány hagyja jóvá, és nagy részüket központi döntés és központilag meghatározott pénzügyi források és kölcsön-, ill. →*hitel*feltételek alapján finanszírozzák. A ~ok közül jelenleg a következők megoldása van folyamatban: a földgázfelhasználás ~ja, a petrolkémiai ~, az alumíniumipari ~, a közúti járműgyártás továbbfejlesztését szolgáló ~, a komplex könnyűszerkezetes építési mód elterjesztése ~ja, a számítástechnika hazai elterjesztése és a hazai gyártmányfejlesztés ~ja.

községfejlesztési hozzájárulás: →*adó* jellegű tanácsi bevétel, a tanácsi →*fejlesztési alap* helyi forrása. Kivethető az általános →*jövedelemadó* és a →*házadó* fizetésére kötelezett lakosságra; mértékét 5 évre előre kell megállapítani.

közvetett adók: olyan, az →*áru*kra, →*szolgáltatás*okra kivetett →*adók* összessége, amelyeket az eladó az →*ár*ban áthárít a vevőre. Így az →*adóalany* az eladó, de az adó terhét a vevő viseli, szemben az →*egyenes adó*val, amelyet az adóalany rendes körülmények között maga visel, nem tud másra áthárítani. A legfontosabb ~ a →*forgalmi adók* és a fogyasztási adók, valamint szélesebb értelemben felfogva az adókat, még a →*vám*ok is ~nak minősíthetők. Szocialista gazdaságban a ~ szerepe az egyenes adókhoz viszonyítva csekély.

közvetlen adók: →*egyenes adó*

kúszó infláció: →*infláció*

küldöttgyűlés: nagy taglétszámú →*szövetkezet*ekben a közvetett demokrácia fóruma a →*közgyűlés* jogai egy részét a szervezeti egységek által megválasztott küldöttek részvétele útján gyakorolja. A ~ hatáskörét a közgyűlés állapítja meg, de a döntés jogát a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyekben, mint pl. az →*alapszabály* megállapítása és módosítása, a →*szövetkezeti vezetőség* és →*szövetkezeti ellenőrző bizottság* megválasztása, visszahívása, elmozdítása, szétválás, egyesülés stb. nem ruházhatja át a küldöttgyűlésre. – A küldötteket a szövetkezet szervezeti egységei meghatározott, legfeljebb négyévi időtartamra a szervezeti egységhez tartozó szövetkezeti tagok közül választják. A küldöttek jogaikat csak személyesen gyakorolhatják, és kötelesek a ~ napirendjére tűzött ügyeket az általuk képviselt szervezeti egység tagjaival előzetesen megvitatni, a ~ határozatait pedig a szervezeti egységek tagjaival 8 napon belül ismertetni.

külföldi hitelfelvétel: külföldi hitelező és belföldi adós között létrejött →*hitel*viszony. Közgazdasági tartalma szerint lehet kereskedelmi hitel (áruhitel) vagy pénzhitel. Adósa lehet az állam, egy bank (rendszerint a →*Magyar Nemzeti Bank* vagy a →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.)* vagy egy →*vállalat*, ill. →*szövetkezet*. Hitelezője lehet (tőkés vagy szocialista) nemzetközi pénzügyi intézmény, állam, bank (pénzintézet), vállalat. A hitelezés időtartama szerint lehet rövid, közép- vagy hosszú lejáratu. – A nemzetközi tőkepiacokon a Magyar Nemzeti Bank kötvénykibocsátással vett fel hosszú lejáratú hiteleket; a kötvényeket nyugati pénzintézetek vásárolták meg. A ~ felhasználható a →*külkereskedelem* fokozására, a gazdaság fejlesztésének meggyorsítására.

külgazdaság: →*külkereskedelem*

külkereskedelem: →*áruk* és →*szolgáltatások* országok közötti cseréjének összessége, a nemzetközi →*munkamegosztás*ba való bekapcsolódás legfontosabb eszköze. Akkor alakult ki, amikor a munkamegosztás bővülése során átlépte a nemzeti →*piac* határait. Iránya szerint lehet →*export*, →*reexport*, →*import* és átmenő →*tranzit kereskedelem*. – A tőkésállamok külkereskedelmét elsősorban gyengébb országok piacának megszerzése, a monopóliumok nemzetközi uralmának kiterjesztése, →*protekcionizmus* és állami exporttámogatás jellemzi. A szocialista országok külkereskedelme az egyenjogúság, a szuverenitás, a kölcsönös előnyök és segítségnyújtás elveire épül, célja a szocialista gazdaság hatékonyságának és az életszínvonalnak az emelése. – A ~ népgazdasági jelentőségének jellemzésére azt a mutatót szokták használni, amely kifejezi, hogy a külkereskedelmi forgalom értéke mekkora hányada a →*nemzeti jövedelem*nek. Ha ez a hányad alacsony (5–20%), akkor zárt gazdaságról beszélünk, ahol is a gazdasági életben a belső piacnak van döntő szerepe. Ha a hányad viszonylag magas (20–50%), akkor a gazdaság nyitott. A nyitott gazdaságú ország fokozottabban rá van utalva a nemzetközi munkamegosztásban való részvételre, a →*világpiac*i tendenciák figyelembevételére. A magyar →*népgazdaság* jelentős mértékben nyitott gazdaság: 1975-ben az export aránya a nemzeti jövedelemben 52%, az importé 58% volt. – A nemzetközi munkamegosztás bővülésével rövidebb-hosszabb időszakra szóló nemzetközi termelési együttműködési kapcsolatok *(→kooperáció, →specializáció, →integráció)* alakulnak ki, amelyek a végtermék cseréjén túl magukban foglalják a közös gyártáselőkészítést, gyártásszervezést stb. Ennek a folyamatnak jelölésére szolgál a „külgazdaság" elnevezés, amely arra utal, hogy a nemzetközi kapcsolatok meghaladják a szűkebb értelemben vett →*kereskedelem* körét, →*termelési*, →*beruházási* stb. kapcsolatokat is magukban foglalnak. Valójában azonban a termelési együttműködés is a külkereskedelmi forgalom bővülésében, szerkezetének átrendeződésében nyilvánul meg. A szocialista gazdasági integráció az egyes országok gazdaságfejlesztési elképzeléseinek összehangolásával, a termelési együttműködés elmélyítésével az egyes nemzetgazdaságok szorosabb összekapcsoló-

dását célozza, és ezzel a szocialista országok külkereskedelmének alakulását alapvetően meghatározza. – A szocialista gazdaságban a ~ az állam monopóliuma (→*külkereskedelmi monopólium*). Az állam →*külkereskedelmi politikájával* szabályozza és irányítja az ország külkereskedelmét, s államközi megállapodásokat köt.

külkereskedelmi árszorzó: a →*külkereskedelem*ben alkalmazott átszámítási kulcs, amellyel az →*export*, ill. →*import* →*devizaárát* forintra átszámítják. Az exportőr a ~val átszámított devizaárat kapja exportban, az importőrnek az árszorzóval átszámított devizavételárat kell fizetnie az importért. A ~ azt fejezi ki, hogy egységnyi →*deviza* átlagosan hány forintnyi exporttal szerezhető meg. – Minthogy a szocialista és a tőkés →*világpiac*on érvényesülő árak (→*világpiaci ár*) különbözőek hazánkban a két fő elszámolási devizára, a rubelre és a dollárra különkülön állapították meg a ~t. A ~ egységes, vagyis ugyanabban az elszámolási viszonylatban ugyanazt a ~t alkalmazzák mind az exportban, mind az importban. – Nagysága *a)* a kitermelési költségektől (az egységnyi deviza megszerzésének forintban kifejezett költségeitől), *b)* a külkereskedelmi áraktól és *c)* a devizák stabilitásától függ. Módosítására csak akkor kerül sor, ha az előbbi tényezőkben tartós változás következik be. – Lényeges szerepe van a külkereskedelem központi állami irányításában, mert közvetlenül befolyásolja a külkereskedelmet folytató →*vállalat*ok exportbevételeinek és importkiadásainak a nagyságát. A ~val átszámított devizaárat mind az exportban, mind az importban módosítják, az ún. →*pénzügyi hidak* (→*vám*, →*állami visszatérítés*, →*importforgalmi adó* stb.). – A ~t 1976. jan. 1-től →*kereskedelmi árfolyam*ként jegyzi a →*Magyar Nemzeti Bank*.

külkereskedelmi cserearányok: a nemzetközi munkamegosztásból származó előnyök mérésére szolgáló mutatószám, az →*export*ált áruk árindexének és az →*import*ált áruk →*árindex*ének a hányadosa, amely az egységnyi behozatalra jutó átlagos kivitel nagyságát mutatja. Az ország gazdaságára nézve akkor alakulnak kedvezően a ~, ha a mutató értéke növekszik egy megelőző időszakhoz képest, vagyis ha az importált áruk árindexe csökken, ill. nem emelkedik, miközben az exportált áruk árindexe változatlan, ill. emelkedik, vagy ha az exportárak indexe jobban nő, mint az importáraké. A ~ javulása azt jelenti, hogy az ország az exporttal kitermelt egységnyi →*devizáért* többet importálhat. A mutató értékének csökkenésekor, azaz a ~ romlásakor az országnak ugyanakkora importért többet kell exporttal fizetnie, mint korábban. – A ~ nagyságát a →*világpiac*on kialakuló árak (→*világpiaci ár*) szerkezete határozza meg. Erősen befolyásolják a gyors konjunkturális áringadozások, amelyeknek kedvezőtlen hatásait a gyengébb, merevebb termelési struktúrával rendelkező országok nemigen tudják kivédeni, mert nincs lehetőségük exportjuk és importjuk szerkezetének gyors megváltoztatására. – Egészen az utóbbi évekig a ~ kedvezőtlenül alakultak a fejlődő országok számára, mert az exportjukban túlnyomó részt kitevő hagyományos anyagok, ill. me-

zőgazdasági cikkek árai viszonylag igen alacsonyak, az általuk importált ipari késztermékek árai viszonylag magasak voltak. Emiatt a →*fizetési mérleg* krónikus hiányával küszködtek és küszködnek ma is. A tőkés →*nyersanyag* és energiaválság nyomán végbement áremelkedés jelentősen javította a nyersanyagokat exportáló fejlődő országok ~ait, más fejlődő országokét még tovább rontotta, és ezzel fokozta a fejlődő országok polarizációját. Minthogy azonban a nyersanyagok áremelkedései előbb-utóbb maguk után vonják majd az ipari →*késztermék*ek árának az emelkedését is, a nyersanyagexportőr fejlődő országok előnye csak átmeneti lehet.

külkereskedelmi monopólium: a szocialista gazdaságban a →*külkereskedelem* állami irányításának, szervezésének, lebonyolításának formája. Azt jelenti, hogy a →*külkereskedelmi politika* kialakítása, megvalósítása, a külkereskedelmi ügyletek megkötése és lebonyolítása az állam kezében összpontosul. Az állam a ~ érvényesítésére külön szervet hoz létre: külkereskedelmi minisztériumot. – Magyarországon a Külkereskedelmi Minisztérium részt vesz a külkereskedelmi politika kialakításában, szerves kapcsolatot biztosít a →*népgazdasági terv* és a külkereskedelem között, irányítja és ellenőrzi a külkereskedelmi tevékenységet. – A ~ mindegyik szocialista ország külkereskedelmének alapvető szervező elve, megvalósulásának formái azonban különbözőek. Egyes szocialista országokban külkereskedelmi tevékenységgel csak a külön erre a célra létrehozott szakosított →*külkereskedelmi vállalat*ok, néha nagyipari komplexumok is foglalkozhatnak. Hazánkban 1957-ig kizárólag csak a specializált külkereskedelmi vállalatok bonyolították le a forgalmat. 1957-ben néhány →*ipari vállalat* önálló exportjogot kapott. 1968 óta több ipari nagyvállalat, →*szövetkezet* és → *szövetkezeti vállalat* is jogot kapott önálló külkereskedelmi tevékenység folytatására. Az önálló külkereskedelmi jog szélesebb körű megadása a belföldi termelés és a külföldi piacok közötti közvetlenebb kapcsolat megteremtését célozta. Megadása termelővállalat számára →*export*ban akkor indokolt, ha a külföldi partnerekkel való közvetlen kapcsolat műszaki szempontból szükséges, ha az exportra kerülő termékcsoport termelésében a vállalat monopolhelyzetben van, és ha a vállalat gazdasági eredményét az exporttevékenység jelentős mértékben befolyásolja. →*Import*jogot akkor kaphat termelővállalat, ha az importált nyersanyagoknak, félkész termékeknek vagy alkatrészeknek kizárólagos vagy fő felhasználója, ill. ha a közvetlen importot műszaki vagy gazdasági okok (pl. →*kooperáció*) indokolják. Egy vállalatnak egyidejűleg export- és importjoga is lehet.

külkereskedelmi politika: a →*gazdaságpolitika* része, a →*külkereskedelem*re vonatkozó elvek, eszközök és gyakorlat összessége. A ~ jellegét alapvetően az adott ország társadalmi berendezkedése és az a szerep határozza meg, amelyet az adott időszakban a gazdaságpolitika a külkereskedelemnek szán. – A tőkés ~ célja a monopóliumok nemzetközi uralmának kiterjesztése, a gyengébb országok kizsákmányolása. A tő-

kés →*integrációk* sem szüntetik meg a tagországok egyenlőtlen fejlődését és az ebből következő állandó feszültségeket. A tőkés ~ának két fő iránya figyelhető meg. A →*protekcionizmus* a tőkésország belső piacának védelmét, az ipar és kereskedelem támogatását célozza, az állammonopolista kapitalizmus idején az →*import* állami korlátozásával, az →*export* állami támogatásával más országok piacának megszerzésére törekszik. A másik a liberalizációs irány, a kereskedelem útjában álló →*vám-* és egyéb akadályok fokozatos megszüntetése (pl. a →*GATT* keretében). – A szocialista ~ alapja a szocialista internacionalizmus, alapelvei: az országok szuverenitásának és egyenjogúságának az elismerése, az érdekek kölcsönös biztosítása, a segítségnyújtás, a szocialista országok közösségének erősítése. – A ~ céljai és eszközei a →*népgazdasági terv*ekben, hosszú távú fejlesztési koncepciókban, valamint a más államokkal kötött nemzetközi szerződésekben, →*árucsereforgalmi megállapodások*ban testesül meg. A szocialista országokban, így Magyarországon is, a külkereskedelem állami irányításának egyik döntő eszköze a →*külkereskedelmi monopólium*. – A szocialista országokban a szocialista →*iparosítás* kezdeti szakaszában a gazdaságpolitika a gazdaságfejlesztésben túlzottan a belső erőforrásokra támaszkodott, a →*világpiac*tól való elzárkózásra törekedett. Szerves része volt az ún. antiimport-politika, az import lecsökkentése, ill. megszüntetése a termék sokszor gazdaságtalan belföldi termelésének beindításával. A szocialista gazdaság jelenlegi, intenzív fejlődésének szakaszában elengedhetetlenül szükséges a nemzetközi →*munkamegosztás*ban rejlő előnyök kihasználása. Ebben a szakaszban a ~ feladata az, hogy hozzájáruljon a belső gazdasági fejlődés hatékonyságának növeléséhez, a termelés színvonalát minőségileg magasabb szintre emelje, végső soron lényeges javulást eredményezzen a dolgozó nép életszínvonalában. Az intenzív gazdaságfejlesztés külkereskedelmi vetülete az exportorientáció, vagyis korszerű, gazdaságos termékek előállítása, amelyek megállják helyüket a világpiaci versenyben. – Hazánkban a külkereskedelem aktív szerepet játszik a népgazdaság fejlődésében. Külkereskedelmi kapcsolatainak alakításában első helyen áll a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal való kereskedelem és a szocialista gazdasági integráció fejlesztése. A tőkésországokkal a kölcsönös előnyök alapján kereskedünk, harcolunk a hátrányos megkülönböztetések ellen. A fejlődő országokkal folytatott kereskedelmünket a kölcsönös előnyök és a segítségnyújtás jellemzi.

külkereskedelmi szaldó: a →*kereskedelmi mérleg* egyenlege, a →*külkereskedelem* eredményének kifejeződése, az országból kivitt *(→export)* és oda bevitt *(→import)* áruk és szolgáltatások értékének a különbözete. Aktív a ~, ha az export meghaladja az importot, és passzív, ha az import nagyobb az exportnál. – A ~ból nem lehet következtetni az ország gazdasági szilárdságára, mert aktív szaldó mellett is lehet gyenge, és megfordítva: a passzív szaldó mellett is lehet erős a gazdaság, ha pl. az ország áruforgalmán kívüli bevételei *(→láthatatlan kereskedelem)* megha-

ladják a passzívumot. – A ~t nemcsak népgazdasági szinten, hanem gyakran →*vállalati* szinten is számítják, pl. akkor, ha a külföldi vállalatokkal megvalósuló termelési együttműködést akarják elemezni. Az ilyen termelési együttműködéssel kapcsolatos ún. nullszaldó követelménye azt jelenti, hogy az együttműködésben az importot legalább ugyanannyi exporttal kell ellentételezni.

külkereskedelmi szerződés: külkereskedelmi ügylet írásban történő rögzítése, a mely →*devizabelföldi* és →*devizakülföldi* jogi személy között jön létre, s →*áruk* szállítására (→*export*ra, →*import*ra), bérmunka elvégzésére, →*szolgáltatások* nyújtására vonatkozhat. – A szerződésben a felek meghatározzák a szállítandó áru mennyiségét, minőségét, választékát, a szolgáltatás tárgyát, az árat, a fizetési feltételeket és a szállítási határidőt. Az egyik fél (eladó) kötelezettséget vállal a rögzített feltételek melletti teljesítésre, a másik fél (vevő) az átvételre és a fizetésre. – A szocialista országokban – így Magyarországon is – a külkereskedelmi tevékenység állami monopólium (→*külkereskedelmi monopólium*), ezért ~t csak a →*külkereskedelmi vállalat*ok és a külkereskedelem folytatására feljogosított vállalatok köthetnek. A szerződés megkötéséhez a Külkereskedelmi Minisztérium engedélyét kell kérni.

külkereskedelmi vállalat: a szocialista →*vállalat* egyik formája, amely az ország →*külkereskedelem*re vonatkozó törvényeinek megfelelően külkereskedelmi ügyletek kötésével, ill. közvetítésével foglalkozik. A szocialista országokban a külkereskedelmet lebonyolító szervezetet az állam hozza létre, irányítja és ellenőrzi (→*külkereskedelmi monopólium*). – Hazánkban a ~ok állami vagy szövetkezeti vállalatok lehetnek, s a forgalom egyes területei szerint (pl. műszeripari cikkek, vegyipari gépek stb.) specializálódtak. Felügyeletileg a Külkereskedelmi Minisztérium alá, kisebb részben más szaktárca alá tartoznak. – 1968-tól a termelési és külkereskedelmi szféra közelítésére, a külkereskedelem hatékonyságának fokozása céljából a külkereskedelmi vállalatok és a termelővállalatok közötti kapcsolatok új formái alakultak ki: a →*bizomány*, a nyereségérdekeltséggel kombinált bizomány, az →*améta* és a →*pool*. →*saját számlás export és import*

külterjes gazdálkodás: a →*mezőgazdaság* →*extenzív fejlődés*e, a mezőgazdasági termelés növelésének az a módszere, amikor újabb földterület bekapcsolásával érnek el nagyobb össztermést, a területegységre jutó hozamok, valamint az eleven- és a holtmunka-ráfordítás viszonylag alacsony szintje mellett. A ~ ellentéte: a →*belterjes gazdálkodás*.

L

lakásszövetkezet: lakások építésére, fenntartására, a lakásokkal, ill. lakóházakkal kapcsolatos különféle szolgáltatások és egyéb tevékenységek végzésére alakult társulás. A lakásszövetkezetek célja, hogy elsősorban önerejükre (ezen belül pl. előtakarékosságra) és öntevékenységükre támaszkodva; de az állam támogató közreműködését is igénybe véve saját otthont teremtsenek tagjaiknak, s ezzel összefüggésben szövetkezeti keretben oldják meg a lakóház kezelésével, karbantartásával, felújításával, nemkülönben a társas együttéléssel kapcsolatos teendőket. A ~nek két formája ismeretes: *a)* a lakásépítést is megvalósító, tehát tulajdonjogát is biztosító lakástulajdonosok szövetkezete, és *b)* a lakáshasználatot biztosító lakásfenntartók szövetkezete. Mindkét forma dinamikusan fejlődik, 1975 végén több mint 700 lakásfenntartó szövetkezet működött több mint 100 ezer lakással, és 350 lakástulajdonosok szövetkezete több mint 20 ezer lakással. E szövetkezeti forma országos érdekképviseleti szerve a →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa* (SZÖVOSZ).

lakosság általános jövedelemadója: magánkisiparosok,-kiskereskedők, szellemi szabadfoglalkozásúak jövedelme után kivetett és fizetett →*adó* (→*jövedelemadó*). A bérből és fizetésből élők esetleges mellékfoglalkozásukból származó jövedelmük után fizetik a ~t.

lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlege: →*pénzügyi mérlegek*

láthatatlan kereskedelem: olyan tevékenységek nemzetközi cseréje, amelyhez →*devizamozgás* (devizabevételek és devizakiadások keletkezése) kapcsolódik. Azért hívják láthatatlannak, mert a devizabevételek (és -kiadások) forrása nem a látható, konkrét →*áruk* exportja. Általában →*szolgáltatás* jellegű tevékenységek tartoznak ide, így külföldieknek végzett bérfuvarozás, a bankok, biztosítótársaságok, légitársaságok szolgáltatásai, továbbá a külföldön eszközölt tőkeberuházások után járó osztalékok, kamatok, az idegenforgalomból származó bevételek, a külföldön dolgozó állampolgárok hazautalt keresetei stb. – Sok ország →*fizetési mérleg*ében a ~ből származó bevételek igen jelentősek, és ellensúlyozhatják a →*kereskedelmi mérleg* („látható" kereskedelem) hiányát. – A szocialista országok közül Lengyelországnak vannak jelentős devizabevételei a tengeri fuvarozásból, Jugoszláviának a turizmusból és a külföldön dolgozó állampolgárok hazautalt keresetéből.

látható és láthatatlan export: →*export*

látható és láthatatlan import: →*import*

legnagyobb kedvezmény elve: a →*kereskedelmi szerződés*t kötő államok kötelezettségvállalása, amely szerint a szerződő országok kölcsönösen megadnak egymásnak minden olyan kedvezményt,

amelyet más országoknak már megadtak vagy meg fognak adni. – A ~ nem általános elv, a kereskedelmi szerződésnek csak külön megjelölt pontjaira érvényes. Leggyakrabban →*vám*tarifákra vonatkozik, amikor is a partnerországból származó →*import*ot a harmadik országoknak biztosított legkedvezményesebb vám terheli. (Kivételt képeznek itt az ún. preferenciális vámtételek, amelyek egyes országok számára nyújtott egyoldalú kedvezmények.) – Ha a ~ a vámtarifa egészét érinti, akkor korlátlan; ha csak egyes árukat, árucsoportokat, akkor korlátozott. Kiterjeszthető →*illeték*ekre, kikötőhasználati díjakra, átviteli tarifákra, és végső soron a kereskedelmi szerződés bármely pontjára. – A ~ a kölcsönösség elvére épül, megadása fejében a partnerország külön ellenszolgáltatást nem kérhet. Ha a másik ország külön ellenszolgáltatást követel, vagy egyéb feltételeket támaszt, akkor ezzel megsérti a ~t, →*kölcsönös előnyök elve*

leírás: →*amortizáció*

létbiztonság: a társadalom tagjai életének és tevékenységének zavartalan folytatásához szükséges társadalmi és gazdasági feltételek összessége. A ~ egyfelől államhatalmi és államigazgatási feltételektől függ (pl. a jogrend, a honvédelem, a belbiztonság, a tűzvédelem stb.); másfelől társadalmi-gazdasági feltételektől (pl. a munkához való jog, a bérezési rendszer és színvonal, a nyugellátás, a táppénz és betegellátás rendszere és színvonala stb.). A szocialista országokban a ~ növelése a fejlődés egyik alapfeltétele, mivel erősíti az egyének és a társadalom közötti kapcsolatot, segíti a szocialista →*életmód* kialakulását és a személyiség kibontakozását.

létminimum: azon termékek és szolgáltatások együttes fogyasztásának alsó határa, illetve az ezek megszerzéséhez szükséges jövedelemösszeg, amely egy adott társadalomban és időpontban, egy főre jutóan, az élet fenntartásához szükséges. A tőkésországokban ~ként általában annak fizikai alsó határát tekintik, tehát az élet puszta fenntartásához szükséges élelmiszerek, ruházkodás és lakás elemi költségeit. A szocialista országokban nem ezt a színvonalat tekintjük minimálisnak, hanem a kornak megfelelően, a társadalmi célok figyelembevételével biztosítandó élet- és fogyasztási színvonalat, amely nemcsak a létfenntartáshoz, hanem a személyiség kívánatos fejlődéséhez szükséges feltételeket és fogyasztást is magában foglalja. A szocialista országokban tehát a létfenntartás társadalmilag elfogadott minimális színvonalának is jelentősen meg kell haladnia a ~ szintjét.

licenc: gépek, berendezések előállításának, forgalmazásának, gyártási eljárások jogának díj ellenében történő átadása A ~ tárgya minden esetben jogvédelem alatt áll. A ~ átadásával és a fizetési feltételekkel kapcsolatos kérdéseket a ~szerződés tartalmazza. A ~díj általában egy fix és egy gyártott mennyiséggel arányos tételből áll. Ez utóbbit gyakran a ~ alapján gyártott termékekből elégítik ki. A ~ sok esetben →*know-how* vételével, eladásával jár együtt. A ~kereskedelem a nemzetközi kutatómunka szakosodását segíti elő. Lehetővé teszi minden ország

számára, hogy olyan termék, technológia fejlesztésével foglalkozzék, amelyhez a legkedvezőbb adottságokkal rendelkezik. A ~ vásárlása a műszaki színvonal emelésének egyik eszköze.

likviditás: 1. A vállalatnak az a tulajdonsága, hogy kötelezettségei esedékességekor fizetőképes. A vállalat ~ának foka: a vállalat „likvid eszközei" (pénzkészlete, könnyen pénzzé tehető vagyontárgyai) és rövid lejáratú kötelezettségei közötti arány. 2. Egy vagyontárgynak az a tulajdonsága, hogy könnyen (legfeljebb csak kis veszteséggel) pénzzé tehető. 3. Nemzetközi ~: a nemzetközi fizetésekhez felhasználható fizetési eszközöknek (arany- és valutakészletek) a kötelezettségekhez képest elégséges mennyisége. – A vállalati gazdálkodás fontos követelménye a vállalat ~a: ez Magyarországon is a vállalatok hitelképességének egyik feltétele.

limitár: az az →*ár*, amelyet árueladási vagy -vételi megbízás esetén a megbízó megjelöl a megbízottnak. A megbízott (→*bizományos*, ügynök, közvetítő) →*export*ban csak a megjelölt ~on felül adhatja el az árut, →*import*ban pedig a ~nál alacsonyabb áron veheti meg.

M

magánszektor: a korábbi →*termelési viszonyok* maradványainak, a kisárutermelő (→*kisárutermelés*) és a tőkés üzemeknek, ill. gazdaságoknak a gyűjtőneve, amelyek a létrehozott és egyre erősödő szocialista termelési viszonyok keretei között működnek. A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti szakaszban, a →*szocializmus alapjainak lerakásá*ig viszonylag jelentős, bár egyre kevésbé meghatározó a ~ aránya. A →*mezőgazdaság szocialista átszervezés*éig a parasztgazdaságok tartoznak ide elsősorban. A →*fejlett szocialista társadalom építése* idején a ~ mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelésnek csupán 1–2 százalékát adja. Ide sorolhatók a kisiparosok, a kiskereskedők és a kisárutermelő parasztgazdaságok.

Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.: a magyar →*bankrendszer*ben meghatározott területen →*valuta-* és →*deviza*műveleteket lebonyolító bank. Főbb feladatai: 1. →*kompenzáció*k lebonyolítása; 2. kezességvállalás; 3. →*konstrukciós ügylet*ek és →*tranzakciós ügylet*ek lebonyolítása; 4. a hivatalos utazások devizakereteinek engedélyezése.

Magyar Nemzeti Bank: az ország központi →*bank*ja. Kizárólagos joggal bocsát ki →*bankjegy*eket (bankjegykibocsátási monopólium); a vállalati, szövetkezeti döntésű üzletvitelhez és fejlesztéshez rövid, közép- és hosszú lejáratú →*hitel*eket nyújt (hitelmonopólium); aranyból és külföldi fizetőeszközökből készleteket gyűjt; általános hatáskörű →*deviza*hatósági feladatokat lát el (devizamonopólium); az állam, állami szervek, vállalatok, szövetkezetek részére számlákat vezet, és lebonyolítja ezek fizetéseit (pénzforgalmi monopólium). Részvénytársasági formában működik.

makrostruktúra: →*gazdasági struktúra*

marketing: a →*vállalat*ok üzletpolitikáján keresztül érvényesülő olyan szemléletrendszer, amely a →*piac* széles körű elemzése alapján összekapcsolja a vállalat által termelt vagy forgalmazott →*áru*k és nyújtott →*szolgáltatások* iránt megnyilvánuló →*kereslet*nek minél teljesebb és színvonalasabb kielégítését, a vállalat tartós és emelkedő →*nyereség*ének a biztosításával. A ~ eredményes alkalmazása úgy érhető el, ha a vállalat célratörő, komplex piaci stratégiával rendelkezik és ennek végrehajtásában a ~szemléletnek megfelelő irányítás és koordináció érvényesül. Ezért a ~politika megvalósítása nemcsak egyetlen vállalati osztály vagy részleg feladata, hanem az egész vállalati kollektíva munkáját meghatározó integrált vezetési módszer. – A vállalati gyakorlatban leginkább alkalmazott ~eszközök: piac- és keresletkutatás; reklám és propaganda; public relation (az adott vállalat hírnevének és megbízhatóságának elismertetése a vásárlók

körében); garanciális és vevőszolgálati tevékenység; árpolitika; a keresletet aktívan befolyásoló és ahhoz illeszkedő kínálatpolitika. – A ~ magyar megfelelőjeként egyre inkább elterjed a „piacszervezés" kifejezés.

maximált ár: az árhatóság által megállapított →*ár*, amelyet a →*vállalat*ok az egymás közötti adásvételben nem léphetnek túl, de ennél alacsonyabb árban tetszés szerint megállapodhatnak. A ~ közgazdasági tartalma az, hogy a →*kereslet* és →*kínálat* egyensúlyának esetleges hiánya esetén a vevőt védje.

meghatározott rendeltetésű jövedelem: a lakossági összes →*jövedelem*ből az a rész, amelyet az állam, társadalom- vagy →*szociálpolitikai* meggondolásokból, általában természetbeni formában bocsát a lakosság vagy annak egyes csoportjai rendelkezésére, meghatározott célú felhasználásra. A ~ másra át nem váltható, fel nem használása esetén mással nem helyettesíthető. Ilyen ~nek tekintjük pl. a csecsemőkelengye-juttatást, az ingyenes egészségügyi és oktatási ellátást, a gyógyszerek árából az állam által fedezett részt, a szakszervezeti üdülés társadalmilag fedezett hányadát, az egyen- és munkaruha ellátást, a munkahelyi étkezési hozzájárulást stb.

melléküzemág: mezőgazdasági nagyüzemekben a fő üzemág (termelési →*profil*) kiegészítője, amely vagy szervesen kapcsolódik a fő üzemághoz (pl. feldolgozza termékeit, vagy hasznosítja melléktermékeit stb.), vagy nem kapcsolódik szervesen a fő üzemághoz, de *a)* teljesebbé teszi a termelőtevékenységet (pl. munkaerő foglalkoztatását, termelési eszközök kihasználását stb.); *b)* egyenletesebbé teszi a vállalati pénzbevételeket; *c)* elősegíti a személyi jövedelmek társadalmilag szükséges, de csak a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági termelésből nem biztosítható színvonalának kialakulását. →*melléküzemági tevékenység*

melléküzemági tevékenység: a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*eknek és a →*mezőgazdasági szakszövetkezet*eknek a tényleges mezőgazdasági termelés mellett végzett kiegészítő jellegű tevékenysége, profiljuk kibővítése mezőgazdasági termékek feldolgozásával, értékesítésével, más ipari munka vagy szolgáltatás végzésével. A ~ célszerűségét a munkaerő jobb kihasználása, egyben a közös gazdaságból szerezhető személyi jövedelem kiegészítése és a lakosság jobb ellátása indokolja. Ezek mellett a ~ elterjedésének tulajdonítható, hogy sok →*kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezet*ben az →*állami támogatás* mérséklődött. Az ipari termékek viszonylag nagy nyereségtartalma miatt a →*mezőgazdasági szövetkezetek* általában érdekeltek a tevékenységi kör kiterjesztésében, ezért annak rendjét a gazdaságirányító szervek az utóbbi években több alkalommal is központilag szabályozták. Olyan esetekben engedélyezik a →*melléküzemág*ak létesítését, ha azok vagy szorosan kapcsolódnak a termelőszövetkezetek alapvető tevékenységéhez, vagy a foglalkoztatási (népességeltartó) gondokat enyhítik egy adott területen, vagy a lakosság szükségleteinek megfelelőbb kielégítését segítik elő, vagy pedig iparvállalattal kötött szerződésen alapulnak. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek

összes termelési értékének 1975-ben a 24%-át tette ki a ~ben folytatott termelés értéke.

MEO: →*minőségellenőrző osztály*

mezostruktúra: →*gazdasági struktúra*

mezőgazdaság: az →*ipar* mellett a →*népgazdaság* másik alapvető termelőága, amely elsősorban élelmiszereket termel közvetlen fogyasztásra vagy további feldolgozásra, ill. ipari nyersanyagokat további feldolgozásra. Termékei és terményei a →*termelőerők* fejlődése eredményeként egyre nagyobb arányban ipari feldolgozás után jutnak el a fogyasztóhoz. Jellemző vonásaihoz tartozik, hogy a munkaráfordítás és a termelési eredmény között nincs olyan szoros kapcsolat, mint más ágakban és ágazatokban, mivel a természeti feltételek (talajviszonyok, éghajlati adottságok, időjárás stb.) is befolyásolják a termés alakulását. Az egyes műveletek csak meghatározott időben végezhetők el eredményesen, és szigorú sorrendben követik egymást. A termelési és a munkafolyamatok időben elkülönülnek egymástól, emiatt a munkaerő foglalkoztatása hullámzóvá válik. A ~ sajátossága, hogy alapvető →*termelési eszköze* a föld, amely a helyéről nem mozdítható el és termőterülete már csak igen korlátozottan és költségesen növelhető; minősége nehezen javítható. További sajátosság, hogy a ~ élő szervezetekkel dolgozik és nagyrészt élő anyagokat termel. A termelési folyamat végterméke sok esetben a maga természetes formájában lesz saját →*újratermelésének* részesévé (vetőmag, tenyészállat). – Hazánkban a →*mezőgazdaság szocialista átszervezése* befejezése óta a ~ban uralkodóvá lettek a nagyüzemi viszonyok. Az utóbbi évek eredményei is jól mutatják a szocialista ~ teljesítőképességének fokozódását, a nagyüzemi gazdálkodás fölényét. Pl. a termelés növekedésének évi átlagos üteme 1971–1975 között a tervezett 2,8–3% helyett 3,5% volt. – A →*gazdasági struktúra* változásának egyik általános vonása, hogy a fejlettség növekedésével csökken a ~ részaránya más ágazatok, először az ipar, később pedig a →*szolgáltatások* javára. Ez nem jelenti azt, hogy a ~ szerepe csökkenne a lakosság ellátásában és gazdasági jelentőségében. Arról van szó, hogy a társadalom kevesebb produktív munkaráfordítással tudja megtermelni a mezőgazdasági termékek nagyobb mennyiségét. Nálunk 1975-ben a mezőgazdasági aktív keresők száma 1 039 000 volt, aránya pedig az aktív kereső népességen belül 20,4%. Ugyanebben az évben a ~ részesedése a nemzeti jövedelemből 14,5% volt, a kivitelből pedig az →*élelmiszeriparral* együtt 22,6, élelmiszeripar nélkül 9,7%.

mezőgazdasági-ipari szövetkezetek: olyan →*mezőgazdasági szövetkezetek*, amelyeknek üzemi tevékenységében – a mezőgazdasági tevékenység mellett – az átlagosnál nagyobb, 30–50% közötti a nem-mezőgazdasági (elsősorban az ipari) tevékenység. A ~ elnevezés az adózás (→*termelési adó*), megállapítása céljából és gazdaságszabályozási szempontból kialakított kategória. (→*ipari-mezőgazdasági szövetkezetek*)

mezőgazdasági lakosság jövedelemadója: az egyéni földhasználatot terhelő →*adó*. Az adókötelezettséget a földhasználat, nem pedig a földtulajdon határozza meg. Fizetésére kötelezett az →*illetményföld* és a →*háztáji gazda-*

ság címén használt föld művelője is. Mentes a ~ alól a 400 négyszögöl földnél kisebb terület használója, szőlő, kert, gyümölcsös esetében ez a határ 200 négyszögöl. – Lovak és ószvérek után darabszámonként kell a ~t fizetni.

mezőgazdaság iparosodása: →*iparszerű mezőgazdasági termelés*

mezőgazdasági szakcsoport: a mezőgazdasági termelésre alakult szövetkezetek legegyszerűbb formája. Minthogy kereteiben fogyasztási elemek is előfordulnak, átmenetnek lehet tekinteni a termelői és a fogyasztói szövetkezeti típus között. A ~ jogi személyiség nélküli formáció, a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*, vagy →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet* keretén belül önkormányzattal és meghatározott önállósággal rendelkező önelszámoló szervezet. A ~ lényege abban foglalható össze, hogy tagjai kisüzemi termelők, akik bizonyos területen (beszerzés, értékesítés, feldolgozás stb.) a saját gazdálkodás előmozdítása végett közös tevékenységet is folytatnak. A ~ok száma 1975-ben 2000 körül volt. Elterjedtek a baromfitenyésztő, a nyúltenyésztő, a méhész és a kertészeti ~ok. Tagjaik túlnyomó része nem mezőgazdasági foglalkozású, számuk az életmód változásával, az életszínvonal emelkedésével növekszik (parcellázások, víkendtelkek, hobby stb.).

mezőgazdasági szakszövetkezet: →*mezőgazdasági szövetkezet*, a mezőgazdasági termelésre alakult szövetkezetek egyszerűbb formája, a →*szocialista szövetkezeti elvek* alapján létrehozott önálló jogi személy. A ~ek termelőszövetkezeti csoportokból, szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetekből, szakcsoportokból, hegyközségekből stb. alakultak 1969-ben, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 50/1968 (XII. 31.) sz. rendelete szerint. A ~nek kettős funkcioja van: *a)* a mezőgazdaság egy vagy több ágában közös nagyüzemi tevékenységet folytat; *b)* támogatja tagjainak a szövetkezet céljával összhangban álló saját gazdálkodását. A jogi forma azonossága ellenére a ~ek helyzete, szerepe és szervezeti felépítése igen differenciált. E differenciáltság elsősorban a gazdasági adottságokra vezethető vissza. A ~ek száma 1975-ben 123 volt, ennek fele szőlő- és gyümölcstermelő ~. Gazdálkodásuk, fejlődésük, szervezeti életük kielégítő, sőt az ún. homokterületeken (Bács-Kiskun, Csongrád és Pest megye) és Tokaj-Hegyalján működő szőlő- és gyümölcstermelő ~ek többsége szilárd szervezettel és megfelelő alapokkal rendelkezik. A ~ek másik csoportjába az ország különböző területein elhelyezkedő kedvezőtlen termelőhelyi adottságú ~ek tartoznak, amelyek nem voltak képesek megfelelő gazdasági erővel rendelkező közös gazdaságot kialakítani. E ~ek többségét a laza közösség és kis arányú közös tevékenység jellemzi. A ~ek országos érdekképviseleti szerve a →*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa* (TOT).

mezőgazdasági szövetkezetek: azon →*szövetkezetek*, szövetkezeti formák összessége (gyűjtőneve), amelyek a →*mezőgazdasági* termelés területén fejtik ki tevékenységüket. Ide tartoznak: a →*mezőgazdasági termelőszövetkezetek*; a →*mezőgazdasági szakszövetkezetek*; a →*halászati termelőszövetkezetek*, s jóllehet nem önálló jogi szemé-

lyek, de ide sorolhatjuk a →*mezőgazdasági szakcsoportok*at is.

mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai: azon eltérések (specifikumok) összessége, amelyekben a →*mezőgazdasági szövetkezetek* gazdálkodásának az adózáson keresztül történő szabályozása (→*gazdasági szabályozók*) különbözik a többi szocialista vállalat adózási rendszerétől. A főbb sajátosságok a következők: 1. A többi szocialista vállalat nyeresége után 6%-os →*városi és községi hozzájárulás*t fizet; a mezőgazdasági szövetkezetek a →*buttó jövedelem* után fizetnek ilyen hozzájárulást. 2. A többi szocialista vállalat általában (néhány kivételtől s kedvezménytől eltekintve) nyeresége után lineárisan kivetett általános →*nyereségadó*t, →*részesedési alap*ja után progresszív nyereségadót fizet, míg a mezőgazdasági szövetkezetek ezek helyett az adók helyett az egy főre jutó bruttó jövedelem szerint differenciált →*jövedelemadó*t fizetnek (→*mezőgazdasági szövetkezetek jövedelemadója*). E jövedelemadó összege azonban nem haladhatja meg a mérleg szerinti →*nyereség* 80%-át. 3. A többi szocialista vállalatra előírt →*bérszabályozás* a mezőgazdasági szövetkezetekre nem vonatkozik. Ehelyett – az adómentes mértéket (3–7%-ot) meghaladó személyes jövedelem növekedése esetén – az egy főre jutó havi jövedelem szerint, differenciált →*jövedelemnövekmény-adó*t fizetnek. 4. A mezőgazdasági nagyüzemek területük →*aranykorona* értéke szerint differenciált →*földadó*t fizetnek. A nem-mezőgazdasági szocialista vállalatok által elfoglalt területeket a →*telekhasználati díj* fizetési kötelezettsége terheli. 5. A mezőgazdasági nagyüzemek a nem-mezőgazdasági tevékenységük (→*melléküzemági tevékenység*) után – az →*állami vállalat*okkal való egyenlő elbírálás és tehervíselés elvét érvényesítendő – differenciált →*termelési adó*t fizetnek. – Egyéb adók (pl. →*forgalmi adó*) tekintetében nincs különbség.

mezőgazdasági szövetkezetek jövedelemadója: a szövetkezeti egy főre jutó →*bruttó jövedelem* mint →*adóalap* után kivetett, ill. fizetendő progresszív →*adó*, amely lényegében a többi szocialista vállalat →*nyereségadó*ját helyettesíti, s amely egy későbbi nyereségadózáshoz való közeledésként, a korábbi személyi jövedelemre alapozott adóztatás helyett 1976. január 1-e óta van érvényben. Ennek az adózási formának az alkalmazását a →*szövetkezeti tulajdon* specifikumaiból eredően az teszi ma még a nyereségadózás helyett szükségessé, hogy a mezőgazdasági szövetkezetekben a →*nyereség*et sem elvben, sem gyakorlatban nem lehet kellő pontossággal meghatározni. A mezőgazdasági →*termelőszövetkezeti tagok* összes évi munkadíjának és részesedésének (→*munkadíjazás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben*) a színvonala szövetkezetenként tág határok között szóródik, s a személyi jövedelem (összes részesedés) eltérő mértékben jelent költséget (munkadíj) és „nyereségrészesedést" (év végi részesedés). Ezért a szövetkezeti mérlegben (→*zárszámadás*) kimutatott nyereség nagymértékben a személyi jövedelem (összes részesedés) színvonalának és megoszlásának (munkadíj és év végi részesedés aránya) a függvénye. A szövetkezeti munkadíjak

mértékét (egységes színvonalát) sem lehet ma még olyan egységesen szabályozni, mint ahogy ez az →*állami vállalat*oknál, →*ipari szövetkezet*eknél és egyéb szocialista vállalatoknál történik. Ha pedig fiktív munkadíjakkal (pl. az →*állami gazdaság*ok átlagos bértételeivel) számolnak, akkor a szövetkezet nyeresége is fiktívvé válik. – A ~nak jelenlegi formája olyan arányokat teremt meg az eszközterhek és az eleven munka terhei között, amely – feltételezések szerint – elősegíti a munkaigényes kultúrák (zöldség, gyümölcs, ipari növények) termesztését. A bruttó jövedelmen belül ugyanis feltehetően dinamikusabban emelkedik a nyereség, mint a személyi jövedelem *(→jövedelemnövekmény-adó)*, s így az adó inkább a nyereséget fogja terhelni. *(→mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai)*

mezőgazdasági termelőszövetkezet: a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulása útján létrehozott szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amely a →*szövetkezeti tulajdon* alapján, a →*közös gazdaság* és a →*háztáji gazdaság* összekapcsolásával, tagjai munkájával a →*szövetkezeti demokrácia* rendszerében, a népgazdaság érdekeivel összhangban, önálló szövetkezeti vállalati gazdálkodást folytat, megvalósítja a tagság társadalmi egységét és szocialista nevelését. A ~ célja, hogy kizsákmányolásmentes közös gazdálkodás keretében a tudomány és a technika vívmányainak alkalmazásával növelje a termelést, emelje a termelékenységet és a gazdálkodás jövedelmezőségét, közreműködjék a társadalom szükségleteinek kielégítésében, a szocialista elvek szerinti munkadíjazás és jövedelemelosztás kialakításával tagjai részére megfelelő jövedelmet biztosítson, és érdekeltté tegye őket a közös gazdaság fejlesztésében, emelje a tagság szakmai, politikai és kulturális képzettségét, végül, az élet- és munkakörülmények javításával elősegítse az ipari és a mezőgazdasági munka, a város és a falu közötti alapvető különbségek megszüntetését. A ~ek – beleértve a családtagokat is – majdnem egymillió →*szövetkezeti tag*ot foglalkoztatnak. Az alkalmazottak száma – beleértve az időszaki munkavállalókat is – 106 ezer. A ~ száma 1960-ban 4507, 1972-re ez 2314-re, 1975 végére pedig 1598-ra csökkent. 1960-ban 870, 1972-ben 2102, 1975-ben 3161 hektár volt az egy ~re jutó földterület. 1975-ben a mezőgazdaság szövetkezeti szektora adta a mezőgazdaság összes termelésének 73%-át. A ~ek országos érdekképviseleti szerve a →*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa* (TOT).

mezőgazdasági termelőszövetkezeti alkalmazottak: azok a dolgozók, akik nem →*szövetkezeti tagsági viszony*ban, hanem munkaviszonyban állnak a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*tel. A ~ végezhetnek fizikai vagy szellemi munkát, ipari vagy mezőgazdasági tevékenységet. Lehetnek gépészek, traktorosok, agronómusok, adminisztrátorok, s a →*melléküzemági tevékenység*ben foglalkoztatott munkások stb. Elvileg nem rendelkeznek a →*szövetkezeti tag*okat megillető jogokkal – pl. a közgyűlésen nem szavazhatnak –, de fontos helyük van a kialakult munkaszervezetben. Nálunk a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az alkalmazottak száma 1975-ben 106 ezer fő volt. →*szövetkezeti alkalmazottak*

mezőgazdasági termelőszövetkezeti közös vállalkozások és vállalatok: a →*mezőgazdasági termelőszövetkezetek* közötti gazdasági együttműködés, →*társulás* adott formái, amelyek a nagyüzemi termelés ésszerűbb megszervezését, valamint a →*termelési tényezők* optimális arányának a létrehozását segítik elő. Az együttműködésben részt vehetnek az →*állami vállalatok*, ipari és mezőgazdasági üzemek egyaránt. →*társulás*; →*szövetkezeti társulás*

mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag: az az általában nagykorú állampolgár, aki →*szövetkezeti tagsági viszony*t létesített →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*tel. Viszonya a mezőgazdasági termelőszövetkezethez kettős: egyrészt a →*közös gazdaság* termelési eszközeinek és megtermelt termékeinek társtulajdonosa; másrészt a mezőgazdasági termelőszövetkezet dolgozója, a nagyüzemi munkaszervezet egyik tagja. Ebből a kettős helyzetéből következnek jogai és kötelességei. Joga van – a tagsági viszonyból eredő általános jogok mellett – a közös munkában, a szövetkezet egész tevékenységében részt venni, és részesedni munkája alapján a kiosztásra kerülő jövedelemből, valamint a szociális, a kulturális és az egyéb juttatásokból. Jogosult →*háztáji gazdaság* fenntartására és használatára. Kötelessége – ugyancsak a tagsági viszonyból eredő általános kötelezettségek mellett – a földjét és egyéb termelési eszközeit a közös gazdaságba bevinni, a →*közgyűlés* határozatait és a munka elvégzésekor kiadott utasításokat végrehajtani. Hazánkban 1975 végén a ~ok száma 935 494 fő, nyugdíjasok nélkül pedig 514 884 fő.

mezőgazdaság szocialista átszervezése: a kisárutermelő parasztok magántulajdonának társadalmasítása szövetkezeti nagyüzemek (→*szövetkezetek*) létrehozása útján. Szükségessége a tőkés agrárfejlődésnek abból a sajátosságából következik, hogy a tőkekoncentráció a →*mezőgazdaság*ban sokkal lassabban megy végbe, mint az →*ipar*ban, ill. mint más népgazdasági ágakban. A ~ során a szétaprózott mezőgazdasági kisüzemek csoporttulajdonon alapuló szövetkezeti nagyüzemekké szerveződnek a kapitalizmusból a szocializmusba vezető →*átmeneti korszak*ban, a →*szocializmus alapjainak lerakása* idején. A ~nek fő elveit: az önkéntesség, a fokozatosság és az állami támogatás elvét, Engels tanai alapján s a szocialista forradalom gyakorlati igényeinek megfelelően Lenin dolgozta ki ma is időszerű szövetkezeti tervében. A ~ az átmeneti korszak egyik legbonyolultabb feladata, aminek a politikai feltételeit ugyanúgy meg kell teremteni, mint a gazdasági hátterét. – Hazánkban a →*mezőgazdasági szövetkezet*ek fő formája a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet* lett. Ezt a formát az jellemzi, hogy a közös gazdálkodás kiterjed a termelés valamennyi fő ágára, de a nagyüzemi termelési módszerek alkalmazása mellett az átszervezés befejezése után még jó ideig lehetőség van a kisüzemi munkaszervezésre (pl. →*részes művelés*), a kisüzemi termelési eszközök felhasználására és igen hosszú ideig →*háztáji gazdaság* fenntartására is. Magyarországon a mezőgazdasági szö-

vetkezetek szervezése 1948 őszén kezdődött. Az 1950-es években két nagy megtorpanás következett be: az egyik 1953 őszén, a másik az 1956. évi ellenforradalom idején és az azt követő két évben. A teljes politikai és gazdasági konszolidáció tette lehetővé, hogy 1958–1959 telétől újra kibontakozott, s a vártnál jóval gyorsabb ütemben ment végbe és 1961-re be is fejeződött a ~ hazánkban. Az átszervezés nagy sikerének tartjuk, hogy az átalakulás idején a mezőgazdasági termelés nem csökkent, hanem egészében véve még valamelyest emelkedett is.

mérlegbeszámoló: a gazdálkodó egységek meghatározott időszak (év, félév, negyedév) gazdasági eredményeiről, vagyoni helyzetéről készített beszámolója a felettes szerv és az adóhatóság részére. A ~ a vállalati mérleget, az eredménykimutatást, az előírt mellékleteket és a szöveges értékelést tartalmazza. A ~ az előző időszak és a beszámolási időszak egyidejű közlésével a gazdálkodó egység fejlődésének a kimutatására szolgál.

mérlegmódszer: a tervező munkában az egyes területeken rendelkezésre álló források és a felhasználás, vagyis a lehetőségek és a szükségletek számszerű összehasonlítása. A ~ segítségével nemcsak utólagos állapotot rögzítenek, hanem felmérik a várható helyzet alakulását is. A tervezési gyakorlatban sokféle mérleget használnak. Fontosak a különféle anyag- és energiamérlegek, a népgazdaság összevont munkaerő mérlege, a lakosság pénzbevételének és -kiadásának mérlege, az →*árualap*ok és a →*vásárlóerő* mérlege stb. A népgazdaság legfőbb arányainak összefoglalását tartalmazza a →*népgazdasági mérleg*. A ~ legfejlettebb alkalmazási területe az →*ágazati kapcsolatok mérlege* és ennek matematikai módszerekkel történő elemzése.

mikrostruktúra →*gazdasági struktúra*

minimális bér: az állami előírások szerint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak részére adható legalacsonyabb alapbér, fizetés. (Hazánkban 1972 óta a minimális havibér 1000 forint, a minimális órabér 5 forint.) A ~ a legalacsonyabb kategóriájú munka alsó bérhatárával egyezik. Más értelemben ~nek nevezik az alsó és felső bérhatáros →*bértarifa-rendszer* alsó határát. – A ~nek akkorának kell lennie szocialista társadalmi-gazdasági rendszerben, hogy a létfenntartási költségeket fedezze, figyelembe véve a pénzbeli és a természetbeni →*társadalmi juttatások*at is. A legalacsonyabb jövedelmi szintű családok életszínvonalának az emelése nem elsősorban a ~ emelésével történik, mivel főleg azok a családok élnek alacsony színvonalon, ahol sok az eltartott.

minisztérlumok: →*ágazati irányító szervek; →funkcionális irányító szervek*

minőségellenőrző osztály *(MEO):* a vállalatok szervezeti rendszerében közvetlenül az igazgató vagy a vezérigazgató irányítása alá tartozó szerv, amelynek általános feladata a végtermék és a beérkező anyagok minőségének ellenőrzése, a hibák okainak feltárása és azok megoldását célzó intézkedések kidolgozása. A ~ ellenőrző szerepe nem korlátozódik csupán a végtermékre, hanem átfogja a teljes gyártási folyamatot.

mobil készlet: az a →*késztermék*, →*félkész termék* vagy →*termelési kész-*

let, amely értékesíthető vagy eredeti rendeltetésének megfelelően felhasználható. Ellentéte az →*immobil készlet*.

monopolhelyzet: 1. Tőkés →*termelési viszonyok* között vagy egyetlen nagyvállalat, vagy néhány, többé-kevésbé önálló vállalat megegyezés útján létrejövő uralkodó pozíciója a nyersanyagok, a késztermékek, a munkaerő piacán. A ~ben levő nagyvállalat, ill. monopólium döntő mértékben befolyásolja az árakat, a termelés növelésének ütemét, a kapacitás kihasználásának fokát, a technika fejlesztésének irányát és mértékét. 2. Szocialista viszonyok között egyes vállalatok kivételes piaci helyzete. A ~ potenciálisan nálunk is magában rejti az áremelés, a minőségrontás lehetőségét, a vállalatokon belül pedig a fejlesztés, a takarékosabb gazdálkodás feladatainak elhanyagolását. Szocialista viszonyok között a ~ mérséklését, ill. minimalizálását a →*gazdaságirányítás* hivatott biztosítani.

multilateralizmus: a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak és elszámolásoknak, áru- és fizetési forgalomnak az a formája, amelyben az adott ország a többi országgal nem külön-külön fejleszti kapcsolatait, hanem sokoldalúan, együttes kiegyensúlyozásra törekszik. – A →*bilateralizmus*sal szemben, amelyben a fizetési mérlegnek minden partnerországgal külön-külön kell egyensúlyban lennie, a ~ban a tartozásoknak és a követeléseknek az összes országgal szemben együttesen kell egyensúlyban lenniük. A ~ esetén a benne részt vevő országok egymás között szabadon átutalhatják a tartozásaikat és követeléseiket (→*transzferábilis valuta*). – A ~ második világháború után alakult ki, amikor a tőkésországok lépéseket tettek a kereskedelem kétoldalú kötöttségeinek megszüntetésére, a kapcsolatok sokoldalúvá tételére. Megvalósítására multilaterális szervezeteket hoztak létre, ilyen a →*GATT*, az →*Európai Gazdasági Közösség*, a Nemzetközi Valutaalap stb. – A →*KGST*-országok 1964-ben tértek át a sokoldalú elszámolások rendszerére. A kölcsönös tartozások és követelések nyilvántartására, az elszámolások vezetésére hozták létre a →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*ot. Ezzel megteremtették a multilaterális →*klíring*et, vagyis lehetővé vált, hogy egy ország követeléséért bármelyik KGST-országból →*áru*kat és →*szolgáltatás*okat vásároljon. A KGST-országok sokoldalú elszámolásának egysége a →*transzferábilis rubel*. – A szocialista országok gazdasági →*integráció*jának továbbfejlesztését meghatározó →*Komplex Program* fontos szerepet tulajdonít a ~nak. Eszerint a KGST-országok közösen, sokoldalúan egyeztetik gazdaságpolitikai, fejlesztési elképzeléseiket, sokoldalúan hangolják össze →*hosszú távú terv*eiket és →*középtávú terv*eiket, törekszenek a többoldalú termelési →*specializáció*ra és →*kooperáció*ra, fejlesztik valutáris- és pénzügyi kapcsolataikat.

multilaterális klíring: →*klíring*; →*multilateralizmus*

munka: célszerű emberi tevékenység, amellyel az ember átalakítja a természetet, a →*szükségletek* kielégítésére alkalmas anyagi javakat hoz létre, miközben maga is átalakul. A ~ sajátosan az ember létformája. – A ~ felosztása többféle szempontból történik: *a)* Fizikai és szellemi ~. A közöt-

tük levő különbségek a technikai fejlettséggel csökkennek, majd a kommunizmus anyagi-technikai bázisának kialakításával fokozatosan elmosódnak. *b)* Egyszerű és bonyolult ~. A bonyolult ~ többszörös egyszerű munkának számít. A különböző bonyolultságú ~k összemérése elméletileg nem oldható meg, a gyakorlatban sokféle gazdasági, politikai és társadalmi szempont figyelembevételével alakítják ki a munkák rangsorát és a béarányokat. *c)* Produktív és improduktív ~. Az anyagi javak termelését közvetlenül végző, ill. ahhoz közvetve kapcsolódó tevékenység megkülönböztetése. *d)* Eleven és holt ~. A munkás folyamatban levő tevékenysége, ill. a *→termelési eszközök*ben megtestesülő, egy korábbi időszakban végzett munka. *e)* Konkrét és absztrakt ~. Konkrét ~val állítják elő a *→használati érték*et, az absztrakt munkával pedig az *→érték*et hozzák létre. *f)* Magán és társadalmi ~. Antagonisztikus osztálytársadalmakban az árutermelők magánmunkája csak a piac közvetítésével válik társadalmi ~vá.

munkabér: a szocializmusban a munkásoknak és az alkalmazottaknak a végzett munkájuk mennyisége és minősége alapján való részesedése a *→nemzeti jövedelem* egyéni *→fogyasztási alap*jából. A ~ alakulását a szocializmusban a társadalom anyagi lehetőségeinek növekedése határozza meg. Nagysága függ *a)* a nemzeti jövedelem nagyságától, a *→felhalmozási alap* és a fogyasztási alap arányától, a munkához kapcsolt jövedelmek és a *→társadalmi juttatások* arányától, a vállalati *→nyereség* alakulásától; *b)* a végzett munka jellegétől, bonyolultságától, a fizikai igénybevételtől, a felelősség mértékétől; *c)* a munkakörülményektől, a kialakult bér- és kereseti arányoktól; *d)* a szakképzettségtől, a szolgálati időtől, a teljesítménytől; *e)* a munka társadalmi megbecsülésétől, a társadalmi értékítélettől; *f)* a munkaerő *→kereslet*étől és *→kínálat*ától. A ~nek két alapvető formája van: az *→időbér* és a *→teljesítménybér*. A ~ek alakulását a szocialista állam a *→munka szerinti elosztás* törvényének megfelelően a *→bérpolitikán* keresztül szabályozza a mindenkori gazdasági és politikai adottságoknak, az *→életszínvonal-politika* célkitűzéseinek megfelelően.

munkabér-politika: *→bérpolitika*

munkadíjazási rendszer a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben: a *→közös gazdaság*ban végzett munka mérésének, értékelésének és díjazásának módja, azon elvek, módszerek, formák és gyakorlati eljárások összessége, amelyek szerint a *→mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag*ok jövedelemrészesedése a közös gazdaságban végzett munka mennyisége és minősége arányában megvalósul. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a *→munka szerinti elosztás* elve a *→szövetkezeti tulajdon* és a mezőgazdasági munka jellege és körülményei miatt sajátosan érvényesül. Pl. a termelőszövetkezeteknek nagyobb szabadságuk van a bruttó jövedelem munkadíjakra és fejlesztési célokra való felhasználásában, mint az állami vállalatoknak, bár az állam a *→jövedelemadó* progresszivitása útján központilag befolyásolja ezt a döntést. Továbbá a szövetkezeti tagok személyi jövedelme nagyobb mértékben függ a

vállalat gazdálkodásának eredményétől, mint az ipari munkások bére. Azonos munkáért az egyes szövetkezetekben eltérő munkadíjat fizethetnek. – A mezőgazdasági termelőszövetkezetek részesedési alapot képeznek *(→termelőszövetkezeti alapok)*. A termelőszövetkezeti tagok a részesedési alap terhére év közben megkapják tervezett jövedelmük 80%-át munkadíjként, a fennmaradó 20%-ot év végén a gazdálkodás eredményeinek alakulásától függően számolják el. – A termelőszövetkezeti munkadíjazás rendszerét a termelőszövetkezet saját maga állapítja meg. A termelőszövetkezet állapítja meg, hogy az egyes munkákat teljesítmény-előírással, a munkában töltött idővel vagy pedig a hozam meghatározott hányadával *(→részes művelés)* méri és díjazza. A termelőszövetkezet a szocialista, munka szerinti elosztásnak megfelelő bármilyen munkadíjazási formát (*→munkaegység*-rendszert, pénzdíjazást vagy eredményességi – százalékos – részesedést) alkalmazhat. A munkadíjazási rendszer legalapvetőbb, állandó jellegű szabályait az *→alapszabály*ba is fel kell venni. – A termelőszövetkezetek munkadíjazásának formái sokat változtak az elmúlt évtizedekben. Az átalakulás iránya az, hogy a ~ közeledik az *→állami gazdaság*okban és az iparvállalatokban alkalmazott formákhoz és módszerekhez.

munkaegység: a *→mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek *→közös gazdaság*ában végzett különféle munkák mérésének és értékelésének, valamint a jövedelemből való részesedésnek a mértékegysége. A ~ értékét úgy számítjuk ki, hogy a kioszthatő jövedelem pénzértékét elosztjuk a *→mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag*ok által teljesített ~ek számával. A ~ és a ~rendszer ma már elvesztette jelentőségét, alkalmazása szűkebb területre szorult vissza, helyébe a pénzdíjazás rendszere, s az ennek megfelelő munkamérés és -értékelés lépett. *→munkadíjazási rendszer a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben*

munkaerő: az ember munkaképessége, munkavégző kapacitása, ill. mindazoknak a szellemi és fizikai képességeknek az összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember munkát végezzen. A kapitalizmusban a munkaerő áruvá válik, s a munkaerő-áru értékét (az újraelőállításához szükséges költségek fedezetét) kapja a munkás *→munkabér* formájában. – A ~ a mindennapi használatban egyszerűen létszámot jelent (olyan kifejezésekben, mint munkaerőszükséglet, munkaerő-áramlás, munkaerőmérleg stb.). Szocialista társadalmi rendszerben a ~ nem válik áruvá, így a munkavégzés után kapott munkabér nem a ~ ára, hanem a dolgozónak (aki egyben tulajdonos is!) a *→nemzeti jövedelem*ből való részesedése. Szocializmusban a termelési kapacitások legfontosabb eleme az emberi alkotó, munkavégző kapacitás, s ezért is ennek fenntartására, védelmére, fejlesztésére (oktatás, egészségügy, üdültetés, munkavédelem stb.) a társadalom nagy összegeket fordít.

munkaerő-gazdálkodás – létszámgazdálkodás: 1. A gazdálkodás része, amely a *→munkaerő* tervszerű biztosítására, képzésére és felhasználására irányul. A ~ feladata, hogy népgazdasági szinten a tervekben meghatározott feladatok teljesítését a munkaerő olda-

láról is célszerűen biztosítsa; összehangolja a munkaerő-szükségletet a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségével; meghatározza a szakképzés irányát, a munkaerő gazdaságos felhasználását és áramoltatását a bővített →*újratermelés* szükségleteinek és a →*teljes foglalkoztatás*nak megfelelően. 2. Olyan célszerű →*vállalat*i tevékenység, amely a vállalati tervek megvalósításához szükséges munkaerő felvételére, foglalkoztatására és felhasználására irányul. A vállalati ~ fontosságát növeli, hogy a népgazdaság munkaerő-tartalékai szinte teljesen kimerültek és a termelés növelése mindinkább a munkaerő ésszerű felhasználása módjainak feltárásával valósítható meg.

munkaeszköz: a →*termelési eszköz*ök egyik fő eleme, amivel az ember átalakítja a →*munkatárgy*at. Ide sorolhatók a gépek, szerszámok, közlekedési eszközök, tartályok, vezetékek. Tágabb értelemben a ~ökhöz tartoznak még az üzemi épületek, utak, csatornák és a termelés helye. A föld abból a szempontból számít ~nek, hogy érleli a növényt. Az egyes borokat az különbözteti meg egymástól, hogy milyen ~ökkel termelnek. Korunkban, a →*tudományos-technikai forradalom* kibontakozásával különösen gyorsan bővül a munkaeszközök köre.

munka- és üzemszervezés: →*szervezés:* →*munkaszervezés;* →*termelés-szervezés;* →*vezetés-szervezés*

munkaigényesség: az egységnyi termeléshez szükséges eleven munka mennyisége munkaidőegységben, esetleg bérköltségben; vagy egységnyi →*termék* előállításához szükséges eleven munka mennyiségének a felhasznált holt munkához való viszonya. Viszonylagos fogalom, mivel egy termék a másik termékhez képest lehet munkaigényes, eszköz- vagy anyagigényes. Nyersanyagforrásaink korlátozottsága miatt az a kedvező, ha sok fizikai és szellemi munkát igénylő, korszerű termék kerül a →*világpiac*ra. Többnyire az is gazdaságos, ha az →*exportált* termékek feldolgozottsági foka, azaz munkaigényessége növekszik.

munkaintenzitás: a fizikai és a szellemi erőkifejtés mértéke a munkavégzés során. A ~ akkor nő, ha a dolgozó időegység alatt a korábbinál nagyobb teljesítményt mutat fel anélkül, hogy a munka technikai felszereltsége, technológiája, módszere, szervezettsége változott volna. A ~ növelése a fizikai és szellemi erőkifejtés növelése. A szocialista társadalmi rendszer egyrészt törekszik arra, hogy a ~ csak olyan szintig emelkedjék, amely még nem veszélyezteti a dolgozó egészségét; másrészt arra törekszik, hogy a ~ érje el a társadalmilag megkívánt mértéket.

munkamegosztás: a termelők különböző csoportjainak egy vagy legfeljebb néhány termék előállítására, majd később egyes munkafolyamatok, részmunkák elvégzésére való specializálódása. Fejlett ~ esetén minden termelőnek szüksége van a másik termékére, ill. munkájára, ugyanakkor nem használja fel saját termékeinek túlnyomó részét. A termelők egymás számára termelnek a ~ során, ezért munkájuk társadalmi jellegű. – A ~ az emberi társadalom örök kategóriája. Kezdetleges formában már az ősközösségben is megtalálható és a →*termelőerők* fejlődésével egyre intenzívebbé válik: kialakul az

egyes termelők, szakmák, →*vállalat*ok, →*ágazat*ok, sőt nemzetközi méretekben az országok, országcsoportok között. A nemzetközi ~ bővülése a →*gazdasági növekedés* egyik tényezője. A szocialista országok közötti ~ kedvező valamennyi részt vevő ország számára, mivel elősegíti sokoldalú és gyors fejlődésüket.

munka szerinti elosztás: a szocialista →*elosztás* gazdasági törvénye, amely szerint a megtermelt fogyasztási cikkeket a társadalom tagjai között alapvetően végzett munkájuk mennyisége és minősége alapján kell elosztani. A társadalom annyi – fogyasztási cikkekben testet öltött – munkát ad az egyénnek (a társadalmi közös szükségletek fedezésére szolgáló rész levonása után), amennyi munkát eleven munka formájában az egyén adott a társadalomnak. – A ~ követelménye tendenciaszerűen jut érvényre, mivel egyrészt a különböző területeken végzett munkák mennyiségi, minőségi egybevetése számszerű pontossággal nem lehetséges, másrészt a kereseti arányokat erősen befolyásolja a munkaerő →*kereslet*e és →*kínálat*a, a munkák társadalmi megbecsültségének szerkezete, a vállalatok eltérő nyeresége és nyereségnövelő képessége, az egyes szakmák, munkakörök „divatossága", a szakemberképzés szerkezete, a központi →*bérszabályozás* és →*jövedelemszabályozás* rendszere stb. – A ~ a szocialista termelési viszonyok eleme, ugyanakkor a társadalom erkölcsi elve is. Az az erkölcsi norma, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék", a szocialista elosztási viszonyok fő vonásának általánosított tudati tükröződése. – A munka szerinti elosztás, az „egyenlő munkáért egyenlő bért" elvének (a jövedelmek munkához kötésének) mind teljesebb érvényre jutása oda hat, hogy az emberek fokozatosan váljanak alkalmassá a képesség szerinti munkára. A bérek egyenlősítése (egyenlősdi) nemcsak a termelés és a termelékenység szempontjából volna káros, hanem a dolgozók szempontjából is. Az emberek az egyenlősdit – ha megvalósulna – igazságtalannak tartanák. A ~ érvényesítése mind a →*munkatermelékenység*, mind az erkölcsi fejlődés szempontjából rendkívül fontos, ehhez helyes →*bérarány*okat és kereseti arányokat kell kialakítani, egységes és országosan egybehangolt →*bérpolitiká*t kell érvényre juttatni, biztosítani kell a vállalatokon belül, a vállalatok és az ágazatok között a bérek és keresetek társadalmilag indokolt mértékű differenciálódását.

munkaszervezés: a dolgozók tevékenységének összehangolása, szervezése a termelési folyamatokban, a termelő tevékenység optimalizálása, a magas fokú, termelékeny emberi munka feltételeinek megteremtése a vállalati célkitűzések megvalósításának egyik legfontosabb eszköze. A ~ szerepe a termelés, a technika, a technológia fejlődésével egyre fokozódik, színvonala ugyanakkor jelentős mértékben visszahat ezekre. Elemei: *a)* a munkahelyek legcélszerűbb kialakítása; *b)* a munkavégzés, a munkamódszer legtermelékenyebb, de ugyanakkor kedvező munkakörülményeket, s a legkisebb fizikai igénybevételt biztosító módjának meghatározása; *c)* hatékony munkásvédelmi rendszabályok érvényesítése; *d)* a munka és a pihenés rendszerének ki-

alakítása; *e)* a pályaalkalmasság vizsgáiata; *f)* a bérezes megszervezése A szocializmusban a ~ alapvető feladata a munkatermelékenység növelése, a nehéz fizikai munka megkönnyítése, és a munkakörülmények javítása. A korszerű termelési eszközök és gyártási eljárások alkalmazása bővülésével a ~ben is újabb formákat kell keresni. Napjainkban már elavultnak számítanak azok a módszerek, amelyek többnyire a futószalag bevezetéséhez kapcsolódnak, a munkás mozdulatait legapróbb részeire bontják, és a munkát megfosztják minden szellemi tartalmától. Ma már a ~ben is új formák alakulnak ki, amelyek lényege a kevésbé monoton, a műveleteket váltogatható, csoportban végezhető munkafeladatok kialakítása. A szocialista országokban olyan ~i módszereket kutatnak, ill. alkalmaznak, amelyek biztosítják a gazdaságos termelést, és lehetővé teszik a munkás fizikai és szellemi alkotóképességének érvényesülését. Hazánkban is előtérben álló, gazdasági és politikai feladat a munka megszervezése, ami enyhítheti a munkaerőgondokat, és hozzájárulhat a termelékenység további emelkedéséhez. A tudományos ~t sokféle tudományág segíti, pl. munkagazdaságtan, üzemgazdaságtan, munkapszichológia, szociológia. →*szervezés*

munkatárgy: a →*termelési eszközök* egyik fő eleme, amire a →*munka* irányul, amit az ember a →*munkaeszközök* segítségével megmunkál. Fel lehet használni ~ként a természetben készen talált anyagokat, például ásványkincset, forrásvizet, vadon termő növényeket stb., mégis zömmel olyan anyagok vagy termékek tartoznak ide, amiket az ember már korábban átalakított. A készültségi fok szerint: a →*nyersanyag*ok, →*félkész termék*ek és →*készterméke*k; a termelésben betöltött szerepük szerint: az alap-, a segéd- és a fűtőanyagok ~ak. A föld is ~nak tekinthető abban az értelemben, hogy megműveli.

munkatermelékenység: az eleven munka hatékonysága, amelyet az egységnyi munkaidő alatt termelt termékek mennyisége határoz meg. Állandó emelkedése a társadalmi-gazdasági fejlődés általános érvényű, objektív törvénye. A magasabb rendű társadalom a ~nek az előzőnél gyorsabb ütemét és magasabb színvonalát teremti meg. Ezért a ~ gyors ütemű növekedése nélkül a szocialista gazdaság sem fejlődik egészségesen, megfelelő szintje nélkül lehetetlen az egyéni és a kollektív szükségletek kielégítése. – A ~ alakulását meghatározó tényezőket két csoportba lehet osztani: a →*beruházás*okkal kapcsolatosakra, amelyek a technikai felszereltségben jutnak kifejezésre és a beruházásokon kívüli olyan tényezőkre, amelyek az →*állóeszköz*ök hatékonyságát befolyásolják. Maguk a beruházások és a beruházásokon kívüli tényezők (pl. a munkafolyamatok szervezése, képzettség, kiválasztás, anyagi ösztönzés stb.) hatása a ~ alakulására szoros kölcsönhatásban érvényesül. – A ~ mérése vagy az egy munkaerőre, ill. munkaidőegységre jutó teremeléssel vagy pedig az egy termék előállítására fordított munkamennyiséggel történik. A ~ növekedésével ugyanazon áru értéke csökken, mivel kevesebb társadalmilag szükséges munkaidőt tartalmaz. A számbavétel

nehézségei mellett a termelékenységi mutatók hiányossága az, hogy a gazdasági fejlődés eredményességéről nem adnak átfogó képet: nem tájékoztatnak az állóalapok kihasználásáról, valamint a megtermelt javak és szolgáltatások minőségéről, választékáról, korszerűségéről. Ezért a termelékenységi mutatókat célszerű más kiegészítő adatokkal együtt használni. – Hazánkban az egy foglalkoztatottra jutó ipari termelés 1975-ben 1938-hoz képest 4,7-szeresére, 1950-hez képest pedig 3,4-szeresére nőtt. Az 1970–1975-ös időszakban a →*nemzeti jövedelem* növekedésének 95%-a a ~ emelkedéséből származott.

Munka Törvénykönyve: a Magyar Népköztársaság alkotmányában foglalt elvek alapján a szocialista társadalom munkájában való részvétel rendjét, ennek keretében különösen a vállalatoknak és a dolgozóknak a munkaviszonyból eredő jogait és kötelezettségeit, valamint a szakszervezetek jogait szabályozó rendelkezések összessége. A ~ rendelkezései figyelembe veszik a vállalati önálló gazdálkodás rendjét, és ezért csak a meghatározó jellegű, általános elveket, a dolgozók és a vállalatok alapvető jogait és kötelezettségeit, valamint ezek biztosítékait tartalmazzák. Nem tartalmaz viszont a ~ kevéssé stabil, gyakran változó szabályokat. Ezért nevezzük a ~et kerettörvénynek.

munkaverseny: →*szocialista munkaverseny:* →*szocialista brigádmozgalom*

munkából származó jövedelem: a lakosság összes jövedelméből azon →*jövedelem*nek az összefoglaló elnevezése, amit a lakosság közvetlen munkavégzése alapján kap. Ilyen ~nek tekintjük: az alkalmazotti viszonyban álló dolgozók →*munkabér*ét, →*prémium*át, →*nyereségrészesedés*ét, újítási díját, jutalmát stb.; a →*szövetkezeti tag*ok munkateljesítménye alapján kifizetett munkadíjakat, osztalékot és egyéb részesedést; a →*háztáji gazdaság*okban és a →*kisegítő gazdaság*okban végzett munkából származó jövedelmeket, tekintet nélkül arra, hogy azt értékesítés vagy közvetlen elfogyasztás útján realizálták; végül a szabad foglalkozásúak (művészek, magánkisiparosok stb.) tevékenységéből származó jövedelmeket. A ~ formáját tekintve lehet →*pénzjövedelem* vagy →*természetbeni jövedelem.*

munkás fogyasztási szövetkezetek: munkások, főleg városokban, ipari településeken működő →*fogyasztási szövetkezet*e. Szervezeti formái napjainkban vannak kialakulóban.

műszak: a munka megkezdése és befejezése között eltelt időszak, amely a munkarend szerinti munkaidőből és munkaközi szünetekből (pl. ebédidő, pihenőidő) áll. A ~ok hossza általában 8 óra, az egészségre ártalmas és a nehéz fizikai munkát igénylő területeken 7, ill. 6 óra. A vállalatok, üzemek dolgozhatnak egy, kettő, három műszakos munkarendben, előfordulhat, főleg vegyi üzemeknél, a négy műszakos – egyenként 6 órás – munkarend. →*műszakszám*

műszaki fejlesztés: olyan műszaki és közgazdasági tevékenység, amely a →*munkatárgy*akat, a →*munkaeszköz*öket, gyártási eljárásokat, termékeket korszerűsíti. Komplex folyamat, mivel az egyes területeken elért haladás szükségessé teszi a többi terület lemaradásának megszüntetését. A →*tudományos-*

technikai forradalom kibontakozása idején különösen fontossá válik a korszerű technika, →*technológia* gyors és tömeges alkalmazása. A szocialista országokban a ~t összehangolt tervek alapján végzik, ami lehetővé teszi a →*hatékonyság* fokozását. A ~ országos irányítása hazánkban az →*Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság* feladata. (→*gyártásfejlesztés*, →*gyártmányfejlesztés*)

műszaki fejlesztési alap: a speciális jellegű →*vállalati alapok* egyike, amely a vállalatok kutatási és fejlesztési tevékenységének saját pénzügyi forrása. A ~ot a vállalatok a tényleges árbevételük alapján, gyártmánycsoportonként differenciált kulcsok figyelembevételével képezik. A kulcsok mértéke 0,1–25%-ig terjed, amelyet a fejlesztés igényétől függően, központilag állapítanak meg. A vállalatok a ~ból az államilag finanszírozott kutatások céljára hozzájárulást fizetnek az →*állami költségvetés*be. A ~ot a vállalatok →*beruházások* finanszírozására nem fordíthatják, mert erre a célra a →*fejlesztési alap* szolgál.

műszakszám: a termelőerők extenzív kihasználásának a mérésére használt mutatószám, amely kifejezi, hogy az adott üzemben, vállalatnál, hány →*műszak*ban folyik a termelés. Hazánkban az üzemek döntő többsége egy műszakban dolgozik, így az átlagos ~ viszonylag alacsony. A műszakok számának a növelése gazdaságossági kérdés, tekintettel arra, hogy lehetővé teszi a gépek, berendezések hatékonyabb kihasználását. A kettő, ill. a három műszakos munkavégzés ösztönzésére műszakpótlékot fizetnek.

művelési ág: a rendelkezésre álló földterület hasznosítási módja. Ma a következő ~akat különböztetik meg a számbavétel során: szántóföld, rét, legelő, kert, gyümölcsös, szőlő, erdő, nádas és használható vizek, művelésre nem alkalmas, vagyis →*földadó* alá nem eső terület.

N

nagyberuházás *(állami)*: a Minisztertanács által egyedileg kitűzött cél megvalósítása érdekében jóváhagyott →*beruházás*. A ~ →*állami beruházás*. A termelő szférában megvalósuló ~ igen jelentős és olyan nagyméretű kapacitásnövelést szolgál, amely a népgazdaság egész szerkezetét, egyensúlyi helyzetét jelentősen befolyásolja, vagy nemzetközi együttműködés szempontjából kiemelkedő fontosságú. Valamely minisztérium vagy a Fővárosi Tanács VB közvetlen felügyelete alá tartozó új vállalat létesítése is ~nak minősül. A nem-termelő beruházások közül ~ az, amelynek a beruházási költsége meghaladja a 300 millió Ft-ot. – A ~ok elsősorban az alapanyag- és az energiaágazatokban kerülnek jóváhagyásra, új bányák, villamos erőművek, cementgyárak vagy a nemzetközi együttműködésben megvalósuló olaj- és gázvezetékek, a nagy jelentőségű közlekedési beruházások stb. – A ~ előkészítésének első lépése a fejlesztési cél kidolgozása, ez vagy önálló, vagy valamilyen központi fejlesztési program részét képezi. A fejlesztési célt a →*népgazdasági terv*ben vagy egyedileg terjesztik az →*Állami Tervbizottság* elé. A fejlesztési cél jóváhagyása után külön előkészítő munkaprogram készül. A munkaprogram keretében kerül kidolgozásra a beruházási javaslat, amely alapján a ~ra vonatkozó döntés meghozható. – Az ötödik ötéves tervben egy esztendőben csak 3–4 ~t hagynak jóvá. Összességében 50–70 ~ van folyamatban. A ~ok értéke a szocialista szektor beruházásainak 14–16%-a.

nagykereskedelem: az →*áru*knak nagy tételben a termelővállalatoktól való beszerzését és viszonteladók részére való értékesítését lebonyolító tevékenység, ill. szervezet. – A ~i tevékenység (funkció) lényege: a sok helyen termelt áruk termelői választékának – azok összegyűjtése és rendszerezése útján – kereskedelmi választékká való alakítása; a termelés időbeli egyenetlenségeinek tárolással, raktározással való kiegyenlítése; az áruk szakszerű kezelése, esetleg csomagolása, fogyasztói adagolása; az áruk fizikai eljuttatása a termelés helyéről, a fogyasztás helyére; a fogyasztói kereslet (igények, szükségletek) megismerése és a termeléshez való továbbítása, ezzel az árukínálat alakulásának a kereslethez igazodó befolyásolása. – A ~i tevékenység (funkció) nem jár együtt feltétlenül ~i szervezettel. Néhány terméknél, ahol azok jellege megköveteli a gyors lebonyolítást, tradicionálisan kialakult, hogy a ~i funkciót az ipar látja el (pl. sütőipar, húsipar, tejipar stb.). Ezeket az árukat „művi" cikkeknek nevezik. – A ~ szervezetét négy csoportra osztjuk: 1. a termelőeszköz-kereskedelemre (TEK); 2. a fogyasztási cikkek nagykereskedelmére; 3. a mezőgazdasági termékeket felvásárló kereskedelemre,

valamint 4. melléktermék- és hulladékgyűjtő kereskedelemre. – A ~i szervezet Magyarországon mintegy 100 ezer dolgozót foglalkoztat. A nagykereskedelmi vállalatok döntő többsége állami tulajdonban van, elenyésző része szövetkezeti tulajdon.

nagykereskedelmi árrés: →*árrés*

nagyüzemi felár: mezőgazdasági termékek →*felvásárlás*a esetén →*mezőgazdasági szövetkezetek*nek és →*állami gazdaságok*nak nagy tételben eladott áruk után fizetett ár. Kifizetésének feltétele az, hogy az átadott áru megfeleljen bizonyos minőségi követelményeknek. 1957-ben vezették be azzal a céllal, hogy előnyben részesüljenek a mezőgazdasági nagyüzemek, kedvezőbbek legyenek a nagyüzemi gazdálkodás feltételei. Alkalmazásának köre és mértéke fokozatosan csökken.

nagyvállalat: az →*ipar*ban kialakított olyan gazdasági egység, amely az adott ágazat termelésének jelentős részét, viszonylag nagy hányadát adja. E →*vállalat*ok elsősorban 1962-ben és az azt követő években végbement ipari átszervezés során jöttek létre, s 1968-ig szervezeti formájuk jogi megkülönböztetést is jelentett (hatáskör stb.). Ez a jogi megkülönböztetés 1968 után megszűnt. – A ~i szervezeti forma a gazdaságosabb termelésre a →*munkatermelékenység* emelésére és az élenjáró technika gyorsabb átvételére és hatékonyabb alkalmazására nyújt lehetőséget. A ~ fontosabb jellemzői (termelési érték, munkáslétszám) az egyes →*ipar*ágakban eltérnek egymástól. A ~ általában több telephellyel rendelkezik, amelyek egyaránt lehetnek gyárak és gyáregységek. A ~ gyárainak, gyáregységeinek önállóságát a belső szabályozó rendszer rogzíti. A ~ok felügyeletét az illetékes ágazati minisztérium látja el, élén általában vezérigazgató áll.

naturális mutatók: az anyagi javaknak természetes mértékegységben, pl. tonnában, méterben, darabban való számbavételére szolgáló számadatok vagy viszonyszámok. Előnyük, hogy megbízhatóan mutatják az illető területen az anyagi gazdagság növekedését. Ennek ellenére korlátozottan, csak meghatározott statisztikai kimutatásokban, tervekben, mérlegekben alkalmazzák őket, mivel csak egynemű termékek összesítését teszik lehetővé. Különböző természetes mértékegységben mérhető termékek összeadását értékmutatók segítségével végzik.

nehézipar: ipari főcsoport, amelyhez a bányászat, az építőanyagipar, a gépipar, a kohászat, a vegyi ipar, a villamosenergia-ipar tartozik, s amelyet döntően az ipar „A" szektorához tartozó *(→A – B szektor)* →*iparág*ak összessége alkot, de emellett fogyasztási cikkeket is termelnek az ide tartozó ágazatok. A ~ jelentőségét az adja, hogy főként →*termelési eszközök*et állít elő az egész népgazdaság számára, ezzel elősegíti a fejlődést és a technikai színvonal emelését. A ~ a szocialista ipar termelésének 1975-ben mintegy a 62%-át adta, és a dolgozók 58–59%-át foglalkoztatta.

nem-termelő állóalapok: →*állóalap*

nem-termelő állóeszköz: →*állóeszköz*

nemzetgazdaság: →*népgazdaság*

nemzeti jövedelem: a →*társadalmi össztermék*nek az elhasznált →*termelési eszközök (→pótlási alap)* értékét meghaladó többlete, tehát egy megha-

tározott időszak – általában egy év – alatt létrehozott új →*érték*. Nagyságát úgy számítják ki, hogy a társadalmi össztermékből levonják a pótlási alapot. – A ~ a szocialista →*újratermelés* legfontosabb kategóriája, mivel nagysága alapvetően meghatározza a lakosság jólétét és a termelés fejlesztésének lehetőségét. Az 1970–1975-ös években a ~ átlagosan 6,2%-kal nőtt, egyenletesebben, mint az előző ötéves tervek időszakában. A ~t a termelő →*ágazat*okban és az anyagi →*szolgáltatások* területén hozzák létre. Az egyes termelőágazatok, pl.: →*ipar*, →*mezőgazdaság*, hozzájárulása a ~ termeléséhez fontos mutatója egy ország gazdasági fejlettségének. Nálunk 1975-ben a ~ 57%-át az ipar és az építőipar termelte meg, a mezőgazdaság pedig ugyanebben az évben 15%-kal járult hozzá a ~hez. – A ~ elsődleges elosztása során (→*eredeti és származékos jövedelem*) eredeti jövedelemhez jutnak a termelőágazatokban és az anyagi szolgáltatásokban dolgozók, valamint az állam és az egyes termelőegységek: →*vállalat*ok és →*szövetkezet*ek. A teljesen elosztott nemzeti jövedelem újraelosztása során keletkeznek a származékos jövedelmek, egyben ilyenkor alakulnak ki az állam, a vállalatok és a dolgozók végleges jövedelmei. – A ~ a szocializmusban →*fogyasztási alap*ra és →*felhalmozási alap*ra oszlik. Az 1970–1975-ös időszakban a tervnek megfelelően a nemzeti jövedelem 75,5%-át fogyasztásra és 24,5%-át felhalmozásra használtuk fel.

nemzeti vagyon: a bővített →*újratermelés* bázisa és eredménye, tág értelemben mindazoknak az anyagi javaknak, természeti erőforrásoknak és szellemi képességeknek az összessége, amelyekkel a társadalom tagjai egy adott időpontban rendelkeznek. Ezen belül a statisztika módszereivel mérhetők a munkával létrehozott és felhalmozott vagyontárgyak: a társadalmi tulajdonban levő →*állóeszközök*, készletek, befejezetlen →*beruházás*ok, továbbá a lakosság személyi vagy magántulajdonában levő háztartási eszközök. Ugyancsak számításba vehetők az ország potenciális vagyonához sorolt természeti erőforrások: a föld, az erdő és az ásványi kincsek. A fenti részek egyben a ~ szűkebben értelmezett fogalmát alkotják. A társadalom tagjainak szellemi képességei potenciális alkotórésznek tekinthetők, amelyek annyiban válnak a tényleges ~ elemévé, amennyiben a fizikai és a szellemi dolgozók képességeit, alkotóerejét, kezdeményezőkészségét a társadalomnak sikerül kibontakoztatni. 1975 elején a ~ értéke 2448 milliárd Ft volt. Ebből: a felhalmozott eszközök értéke 1552 milliárd; a természeti erőforrásoké 680 milliárd; a lakosság tartós háztartási készletéé 216 milliárd Ft értékű volt.

Nemzetközi Beruházási Bank: a szocialista országok közös bankja, a →*KGST* egyik pénzintézete, amelyet 1970-ben alapítottak a gazdasági együttműködés (→*integráció*) előmozdítására, a →*beruházási* eszközök összpontosított, összehangolt felhasználására. 1971-től kezdte meg működését. Tagjai: Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió és 1974-től Kuba. A ~ alaptőkéje 1 milliárd 52,6 millió

→*transzferábilis rubel*. A tagországoknak az alaptőkéhez való hozzájárulását a kölcsönös áruforgalmon belüli →*export*juk részaránya szerint határozták meg. A hozzájárulások 70%-át transzferábilis rubelben, 30%-át →*konvertibilis valutá*ban, ill. aranyban teljesítették. A banknak az alaptőkén kívül tartaléktőkéje és speciális alapjai is vannak. – Legfelsőbb szerve a Banktanács, amely a tagországok képviselőiből áll. Minden ország egy szavazattal rendelkezik, függetlenül az alaptőkéhez való hozzájárulás mértékétől. Alapvető kérdésekben a döntéshez egyhangúság szükséges, más kérdésekben $^3/_4$-es minősített többség. – A ~ fő feladata, hogy hosszú lejáratú (maximum 15 évre szóló) és középlejáratú (5 évre szóló) →*hitel*ek nyújtásával segítse a szocialista nemzetközi munkamegosztás, a termelési →*kooperáció* és a →*specializáció* bővítését, a fűtő- és a nyersanyagbázis fejlesztését. A bank a hiteleket saját alapjából nyújtja, de olyan összegeket is hitelez, amelyeket más nemzetközi pénzintézményektől vesz fel. A hitelnyújtás fő szempontja, hogy a létrehozandó létesítmény gazdasági hatékonysága magas legyen. A hitelek kamata 4–6% között mozog. – 1973-ban hozták létre a bank speciális alapját, amelyből a fejlődő országokkal való gazdasági és műszaki együttműködés céljaira nyújtanak hiteleket. Ez a speciális alap 1 milliárd transzferábilis rubel értékű: 95%-a transzferábilis rubelben, 5%-a konvertibilis valutában van. – A ~ a tagországok egyenjogúsága, szuverenitása alapján működik, nyílt szervezet, tagja lehet minden ország, amely elfogadja céljait, egyetért működési elveivel. – A szocialista gazdasági integráció továbbfejlesztését tartalmazó →*Komplex Program* fontos szerepet szán a ~nak. Aktívabbá és hatékonyabbá kell tenni a hosszú és középlejáratú hiteleket, hogy fokozottabban elősegítsék az integrálódó országok közös beruházásainak megvalósulását. →*Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*

Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank: a →*KGST*-országok által 1963 decemberében alapított nemzetközi pénzintézet, amelynek az a fő feladata, hogy a tagországok közötti együttműködést, az áruforgalom fejlesztését szolgálja. Székhelye Moszkva. Alapító tagok: Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Mongólia, Románia, Szovjetunió. 1972-től Kuba is tagja. – A ~ nem zárt intézmény, minden ország tagja lehet, amely elfogadja a tagság feltételeit. Működési területe: 1. A KGST-országok multilaterális →*klíring*jének lebonyolítása, (a kölcsönös tartozásokat és követeléseket a tagországok nemzeti bankjainak a ~nál vezetett számláin átvezeti); 2. →*hitel*ek folyósítása a tagországok részére: *a)* elszámolási hiteleket nyújt a forgalom szezonális ingadozásai esetén, *b)* célhoz kötött 1–3 évre szóló hiteleket ad a forgalom bővítésére, fizetési mérleghiány kiegyenlítésére, *c)* beruházási hitelt folyósít egyes kiemelt létesítményekre. A bank 2–5%-os →*kamat*tal nyújtja hiteleit, a betétekért 1,5–4%-os kamatot fizet. 3. Összegyűjti és kezeli a →*transzferábilis rubel*ben, aranyban vagy →*konvertibilis valutá*ban levő szabad eszközöket, velük

nemzetközi bankműveleteket végez. Ezzel jelentős szerepet játszik a KGST-országok és a tőkésországok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. – A ~ alaptőkéje 300 millió transzferábilis rubel. Az alaptőke a tagállamok befizetéseiből képződik. A tagoknak az alaptőkéhez való hozzájárulását az egyes országok →*export*jának alapján állapították meg. A hozzájárulást az egymás közötti kereskedelemben képződő →*fizetési mérleg* aktívumából, tehát transzferábilis rubelben, és konvertibilis valutában, ill. aranyban is lehet teljesíteni. A ~nak az alaptőkén kívül tartaléktőkéje is van. A ~ legfelső igazgatási szerve a Banktanács, amely a tagországok képviselőiből áll. Minden tagállam egy szavazattal rendelkezik, függetlenül az alaptőkéhez való hozzájárulás nagyságától és a képviselők számától. A Banktanács határozatait a teljes egyhangúság alapján hozza. Végrehajtó szerve az Ügyvezetőség. – →*Nemzetközi Beruházási Bank*

nemzetközi munkamegosztás: →*specializáció;* →*kooperáció;* →*integráció*

Nemzetközi Szövetkezeti Nap: az öt világrész minden országában, minden évben, július első szombatján tartott ünnepség, amely a szövetkezeti eszme demonstrációját, népszerűsítését hivatott szolgálni. A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének Központi Bizottsága 1923-ban Milánóban tartott ülésén határozta el, hogy a népek közötti közeledés és a szövetkezeti eszme népszerűsítése céljából az év egyik napját szövetkezeti világnappá nyilvánítja. Hazánkban ezt a napot a három szövetkezeti ágazat demonstrációs megnyilvánulásai jegyében ünneplik. Szövetkezeti napokat, kiállításokat rendeznek, megemlékezéseket tartanak.

nettó adóvisszatérítés: az →*export* egyik gazdaságpolitikai →*ösztönző*je volt, amelyet az exportáló vállalatok →*állami visszatérítést* nem igénylő exportjuk növelésére kaptak. A ~ célja: a →*gazdaságos* export növelése. – A ~t a vállalatok exportjuk meghatározott ütemű növelésének vállalása és teljesítése esetén kapták; mértékét az exportforgalom növelésének →*deviza* egysége után állapították meg. Az állami visszatérítéstől eltérően a ~ nem volt adóköteles, hanem közvetlenül növelte a vállalatok →*részesedési alap*ját és →*fejlesztési alap*ját. A vállalat saját elhatározásától függött, hogy a ~ összegének mekkora részét helyezte a részesedési, ill. fejlesztési alapba. – A ~ 1976. január 1-től megszűnt.

nettó beruházás: →*beruházás*

nettó jövedelem: 1. Népgazdasági szinten az új értéknek munkadíjakkal csökkentett része, amely tartalmazza a gazdálkodó egységeknél maradó és a központosított jövedelmet is. 2. Vállalati szinten az árbevételek és a ráfordítások különbözete (→*nyereség*). A →*mezőgazdasági termelőszövetkezet* bevételének az a része, ami az anyagi ráfordítások és az összes dolgozónak fizetett járandóságok levonása után megmarad.

nettó nemzeti termelés (*Net Domestic Product*): az anyagi és nem-anyagi tevékenység körében meghatározott időszak – általában egy év – alatt létrehozott azon termékek, valamint anyagi és nem-anyagi szolgáltatások értékének összege, amelyeket a népgazdaság végső szükségleteinek kielégítésére for-

dítanak. A felhasználás oldaláról tekintve a ~ egyenlő az összes végső fogyasztás és a nettó felhalmozás összegével, hozzáadva az összes →*export* és az összes →*import* különbözetét. A ~ a →*bruttó nemzeti termelés*ből úgy vezethető le, hogy az utóbbit csökkentjük a folyó termelő felhasználás, valamint az állóeszközök értékcsökkenésének összegével (→*amortizáció*). Magyarországon a ~ 1970-ben 298 milliárd Ft volt. 1975-ben a folyó áron számítva 435 milliárd Ft, 1968. évi árszinten pedig 377 milliárd Ft volt.

nettó termelési érték: 1. Népgazdasági szinten a →*nemzeti jövedelem*. 2. Vállalati szinten a →*munkabér*eknek, a munkabérek közterheinek, az egyéb eleven munkával kapcsolatos költségeknek, a →*forgalmi adó*nak, az egyéb →*adó*knak, valamint a vállalati eredmény (→*nyereség* vagy veszteség) összes pénzben kifejezett értéke. Úgy is kiszámíthatják, hogy a →*bruttó termelési érték*ből levonják a felhasznált anyagok és az →*amortizáció* költségét és ilyen módon megkapják azt az értékrészt, amit a gyár dolgozói eleven munkájukkal az adott időszakban megtermeltek.

népesedéspolitika: a népesség létszáma és összetételére vonatkozó célok meghatározása, ezek megvalósítása, tervszerű társadalmi befolyásolása. A népesedési folyamatok *a)* szűkebb értelemben: házasságkötések, válások, születések, halálozások és vándorlások; *b)* tágabb értelemben: mindazok a folyamatok, amelyek a népesség különböző ismérvek szerinti összetételét meghatározzák. – A ~ban nagyon fontos szerepet töltenek be a nők és az anyák jogait, valamint a családok helyzetét szabályozó intézkedések. A házasságról, a családról, a gyámságról szóló törvény védi a házasság és a család intézményét, biztosítja a házasságban és a családi életben a nők egyenjogúságát, a gyermekek érdekeinek védelmét. A →*Munka Törvénykönyve* előírja a nők foglalkoztatásával kapcsolatos szabályokat, fokozottan aláhúzza és kiemeli a terhes, valamint a kisgyermekeket nevelő nők számára biztosítandó kedvezményeket. A ~ megvalósulását anyagi vonatkozásban is jó néhány intézkedés alátámasztja (anyasági segély, gyermek születésekor 20 hét szülési szabadság, →*gyermekgondozási segély*, gyermekintézmények, →*szociálpolitikai* kedvezmények a gyermekes családok számára a lakás használatba vételénél stb.). A ~nak része a születésszabályozás, a család nagyságának tervezése, a nők és a gyermekek egészségét védő korszerű fogamzásgátlók alkalmazása, a művi vetélések szabályozása stb.

népgazdaság: a szocialista országokban a gazdasági tevékenységek és kapacitások összessége. Magába foglalja a →*termelés*t, a →*fogyasztás*t, a →*forgalom* és az →*elosztás* szféráját, valamint e tevékenységek és kapacitások kölcsönös kapcsolatait. – A tőkésországokban ilyen értelemben a nemzetgazdaság kifejezést használják.

népgazdasági arányok: az →*újratermelés* egyes osztályai, ágai, ágazatai és különböző területei (szférái) között kialakult mennyiségi összefüggések. Tudatos és állandó alakításuk biztosítja a szocialista gazdaság kiegyensúlyozott, arányos fejlődését. A szocialista bővített újratermelés alapvető

arányai: 1. A →*társadalmi össztermék* és a →*nemzeti jövedelem* aránya. A társadalom számára az a legkedvezőbb, ha a társadalmi terméken belül minél nagyobb a nemzeti jövedelem részaránya, vagyis ha a nemzeti jövedelem növekedési üteme meghaladja a társadalmi termék emelkedését. Ez akkor lehetséges, ha az →*állóalapok* hatékonyabb, az anyagok takarékosabb felhasználása útján az →*eszközigényesség* csökken. 2. A →*felhalmozás* és a →*fogyasztás* aránya. A nemzeti jövedelem e két alapja között ellentmondásos kapcsolat van, mivel a jelen és a jövő fogyasztását csak egymás rovására lehet növelni. Gyors és kiegyensúlyozott fejlődés esetén az ellentmondás azáltal oldható fel, hogy a nemzeti jövedelem emelkedése biztosítja mind a felhalmozás, mind a fogyasztás megfelelő növelését, arányuk változatlan fenntartása mellett. 3. A →*termelési eszközök* és a →*fogyasztási cikkek* termelése közötti arány. A termelési eszközök termelésének gyorsabb üteme mindaddig szükséges a szocialista gazdaságban, amíg az eszközigényesség emelkedik. Ha a technikai haladás jellege és a gazdálkodás hatékonysága lehetővé teszi az eszközigényesség kedvező alakulását, akkor a fogyasztási cikkek termelésének növekedési üteme megközelítheti vagy meg is haladhatja a termelési eszközök termelésének emelkedését. 4. Az →*ipar*, a →*mezőgazdaság* és az →*infrastruktúra* aránya. Az extenzív fejlődés időszakára többnyire az a jellemző, hogy az ipar aránya a termelésen és a foglalkoztatottak számán belül gyorsan nő, a mezőgazdaság hányada csökken, az infrastruktúra pedig kismértékben fejlődik. A gazdasági fejlődés magasabb fokán az ipar részaránya többnyire stagnál, a mezőgazdaság hányada tovább csökken és megnövekszik az infrastrukturális ágak aránya. Ez egyben azt jelenti, hogy a társadalom kevesebb munkaidő-ráfordítással tudja megtermelni az anyagi javakat, és több időt fordíthat más tevékenységek végzésére.

népgazdasági ág: a gazdasági →*ágazat*oknak az általuk kifejtett gazdasági tevékenység szerinti összevonása (csoportosítása, rendszerezése). Kilenc ~ van: 1. → *ipar;* 2. → *építőipar;* 3. → *mezőgazdaság*, erdőgazdaság; 4. vízgazdálkodás; 5. szállítás és hírközlés *(→közlekedés);* 6. →*kereskedelem;* 7. személyi és gazdasági szolgáltatás *(→szolgáltatások);* 8. egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás; 9. közigazgatás és egyéb szolgáltatás. – Ezek közül az 1–6. ágazatok az ún. anyagi (vagy termelő) ág, a 7–9. pedig nem anyagi (vagy nem termelő ágazatok összessége).

népgazdasági mérlegek: a gazdasági folyamatokról és azok eredményeiről készített adatok, mutatószámok mérlegszerű csoportosításai. Összefoglaló képet adnak a bővített →*újratermelés* legfontosabb arányairól és a népgazdasági terv teljesítéséről. Főbb ~: 1. Társadalmi termékmérleg vagy részletesebb bontásban az →*ágazati kapcsolatok mérlege*, ami a társadalmi termék termelését és felhasználását mutatja. 2. A nemzeti jövedelem mérlege, ami az év során létrehozott új érték termelését, elosztását és felhasználását tartalmazza. 3. Összevont munkaerőmérleg, ami a munkaerőforrásokat és a munkaerő-szükségletet állítja szembe egymással. 4. Költségvetési mérleg, amely az

éves költségvetést tartalmazza: 5. A →*nemzetközi fizetési mérleg*. 6. A →*bruttó nemzeti termelés* és a →*nettó nemzeti termelés* mérlege stb.

népgazdasági terv: a →*gazdaságpolitikai koncepció* konkrét, számszerű formában való kidolgozása, azoknak az elgondolásoknak összehangolt egysége, amelyek a fő →*népgazdasági arányokra*, a gazdasági fejlődés ütemére, a →*gazdasági struktúra* módosítására, a kiemelt →*beruházás*okra és az →*életszínvonal-politikai* feladatokra vonatkoznak. A tervezés kiterjedt rendszerén belül növekvő szerepe van a →*hosszú távú terv*nek, ami öt évnél mindenképpen hosszabb, de többnyire tizenöt–húsz évre szóló terv. – A Magyar Szocialista Munkáspárt 1975-ben közzétett programnyilatkozatában meghatározza a következő tizenöt–húsz év társadalmi, gazdasági és ideológiai feladatait. A tervező munka része, hogy az általános irányszámokat konkrét formában kidolgozza. →*Középtávú terv*nek számítanak az ötéves tervek. Nálunk az 1976-tól 1980-ig terjedő időszakban az →*ötödik ötéves terv* céljainak megvalósítására kerül sor. Operatív vagy rövid távú tervek az →*éves terv*ek, amelyek a gazdaságpolitikának az adott évre vonatkozó feladatait foglalják magukban; biztosítják a gazdaság folyamatos szabályozását és az egyensúly feltételeinek megteremtését. – A különböző időre szóló tervek rendszert alkotnak, kiegészítik és feltételezik egymást.

névleges bér: →*nominálbér*

nominálbér: folyó forintértékben meghatározott bérösszeg, amelyet a dolgozók egy-egy meghatározott időszakban végzett munkájukért kapnak. A ~t általában egy dolgozóra jutóan szokták kifejezni, de használják →*ágazati* vagy →*népgazdasági* szintű mutatószámként, egy-egy időszak összes bérkifizetésére vonatkozóan is. A ~ nem foglalja magában az egyéb jellegű, a munkával összefüggő →*béren felüli juttatásokat*, mint pl. a prémium, jutalom, nyereségrészesedés stb. Meg szokták különböztetni a ~ bruttó és nettó összegét. A bruttó ~ az elszámolt teljes bérösszeget jelenti, míg a nettó ~ az az összeg, amelyet a dolgozó a törvényes adó levonása után kap kézhez.

norma: műszaki-gazdasági számítások alapján meghatározott követelmény, amely előírja, hogy adott műszaki és szervezési feltételek mellett egy →*termék* vagy egy részegység előállításához, egységnyi teljesítményhez mennyi eleven- és holtmunka-elem használható fel. A ~ tágabb értelemben más követelményeket is jelenthet, pl. azt, hogy mekkorák legyenek az anyag-, a félkész- és a készárukészletek, milyen legyen a kapacitások kihasználása. A ~át csoportosíthatjuk jellegük szerint (munka~, anyag~, költség~) és meghatározásuk módja szerint (becsült ~, statisztikai ~, műszaki ~). A meghatározás módja szerinti megkülönböztetést főleg a munkanormáknál alkalmazzuk. – Költségvetési értelmezésben a normán a mérőszám egységére jutó →*ráfordítás* értendő. A költségvetési ~k a tartalmuk szerint: anyag-, pénz- vagy létszám ~k. Tekintettel arra, hogy a költségvetésben minden szükségletet pénzre átszámítva kell előirányozni, a költségvetési ~t pénzben fejezik ki. – A ~kat a fejlődés eredményeit figye-

lembe véve változtatni kell. *(→normakarbantartás)*

normakarbantartás: olyan vállalati tevékenység, amely a különböző okok miatt (műszaki, szervezési feltételek változása, begyakorlottság növekedése) elavult *→normák* megváltoztatására, korszerűsítésére irányul. A normakarbantartás folyamatosan végzendő feladat, az elavult normák nem ösztönöznek kellően, akadályozzák a *→munkatermelékenység* növelését, torzítják a kereseti arányokat.

normarendezés: az érvényben levő anyag-, energia-, munka- vagy egyéb normák a műszaki és technológiai fejlődés következtében történő megváltozása. A normák fejlesztése, karbantartása állandó, folyamatos munkát igényel. A ~t azonban csak indokolt esetben célszerű végrehajtani, mert a gyakori változás megbonthatja a termelés ritmusát, és bizonytalanságot okozhat a dolgozók körében.

növekedési ráta: az egyes *→népgazdasági ág*ak, *→ágazat*ok teljesítményei, a *→nemzeti jövedelem* vagy a *→társadalmi végtermék* éves növekedésének üteme.

nullszéria: új gyártmányok első, kevés darabból álló sorozata. A *→prototípus* elkészítése és ellenőrzése után a ~ a gyártás, a technológia próbáját jelenti nagyüzemi körülmények között. A ~ tapasztalatai alapján kezdődik a *→sorozatgyártás*

NY

nyereség: a →*vállalat* által értékesített termékekből adódó árbevétel és ezen termékek →*önköltsége* közötti különbözet. A ~ a vállalati gazdálkodás színvonalát és eredményességét kifejező mutató, amely →*gazdaságirányítás*unkban központi helyet foglal el a vállalati →*anyagi érdekeltség* rendszerében. A vállalat által elért ~et a vállalat fejlesztésére *(→fejlesztési alap)*, a dolgozók jövedelmének növelésére és szociális helyzetük javítására *(→részesedési alap)*, tartalékolásra *(→tartalékalap)* fordítják, ill. bizonyos hányadát az állami költségvetésbe fizetik be *(→nyereségbefizetés)* A ~ a →*jövedelmezőség* legfontosabb kifejezője. A vállalatok a mérleg szerinti ~ükből először →*város- és községfejlesztési hozzájárulást*, beruházásokhoz nyújtott állami kölcsön esetén törlesztő részeket, majd az így csökkentett nyereségből lineáris →*nyereségadót* fizetnek. Az ezek után megmaradt ~ből, a tartalékalap feltöltése után, a vállalatok fejlesztési alapot (kötelezően az adott évben esedékes fejlesztéssel összefüggő kötelezettségek mértékéig és vállalati elhatározás alapján), majd részesedési alapot képeznek, és ez utóbbi után progresszív →*adót* fizetnek. A fejlesztési alap adómentes. →*nyereségérdekeltség*, →*nyereségfelosztási-rendszer*; →*nyereségrészesedés*

nyereségadó: a →*szocialista vállalatok* →*nyereség*ét terhelő →*adó*. Lenet arányos (lineáris), ha az →*adókulcs* a nyereség nagyságától függetlenül mindig azonos, s lehet progresszív, ha az adókulcs a nyereség növekedésével e növekedésnél jobban nő, és végül lehet degresszív, ha az adókulcs a nyereség növekedésével csökken. Mai adórendszerünkben a ~ az egyik legfontosabb jövedelemelvonási forma, és a →*gazdasági szabályozók* egyik eleme. Fő típusai: *a)* általános ~, a meghatározott levonások után mutatkozó nyereség 36%-a; *b)* progresszív ~, amely az általánosan adózott vállalati nyereség részesedési célú *(→részesedési alap)* felhasználását terheli, s a részesedési felhasználás szabályozását célozza. Ezeken kívül lényegében a ~ →*termelési adó*, a →*kereskedelmi adó* is. – Az 1976. január 1-e utáni, új adózási rendszerben megszűnt a nyereség korábbi, adózás előtti kötelező kettéosztása. Az általános ~ befizetését továbbra is megelőzi a →*városi és községi hozzájárulás*, ezután terheli a nyereséget (beleértve a növekményt is) a 36%-os általános ~, majd az így megmaradt nyereségrész az ún. →*osztatlan érdekeltségi alap*. Amennyiben a vállalat az osztatlan érdekeltségi alapot fejlesztésre fordítja *(→fejlesztési alap)*, akkor további ~t nem kell fizetnie (kivétel az →*építési adó*). Viszont a személyi jövedelem célú kifizetéseket *(→részesedési alap)* továbbra is progresszív adó terheli. →*állami gazdaságok nyereségadója*;

→mezőgazdasági szövetkezetek jövedelemadója; →mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai

nyereségbefizetés: a vállalati *→nyereség* egy részének elvonása az *→állami költségvetés* javára. *→Állami vállalat*ok esetében a ~ az állam tulajdonosi részesedése a vállalat eredményéből. Mai fő formája a *→nyereségadó*. *→nyereségfelosztási rendszer*

nyereségérdekeltség: az *→*állami *vállalatok*, az *→ipari szövetkezetek*, a *→fogyasztási szövetkezet*ek vállalati jövedelemérdekeltségének fő formája. Azt jelenti, hogy e vállalatok *→anyagi érdekeltsége* a vállalati *→nyereség* növeléséhez fűződik, mert ez teremti meg részben az alapját a vállalati fejlődésnek *(→felhalmozás*nak, *→fejlesztési alap)* és a dolgozók vállalattól függő jövedelme emelésének *(→részesedési alap, →nyereségrészesedés)*. – A szocializmusban természetesen a *→termelés* végső célja nem a nyereség növelése, hanem a lakosság növekvő szükségleteinek minél teljesebb kielégítése. A nyereség növelésére való helyes ösztönzés és törekvés jelentősen hozzájárul a szükségletre való termelés megvalósításához, tehát segíti a szükségletek növekvő színvonalú kielégítését. *(→nyereségadó; →nyereségbefizetés)* – A *→mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek vállalati érdekeltségét a *→gazdasági szabályozók* a *→bruttó jövedelem* maximalizálása felé orientálják *(→mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai)*.

nyereségfelosztási rendszer: azoknak a szabályozóknak, ill. előírásoknak az összessége, amelyek meghatározzák egyrészt azt, hogy milyen arányban osztozik az *→állami költségvetés* és a *→vállalat* a létrehozott *→nyereség*en, másrészt előírja, hogy a nyereségnek a vállalatoknál maradó részét milyen alapok képzésére használhatják fel. *→vállalati alapok; →szocialista vállalat; →jövedelemszabályozás*

nyereségprémium: *→prémium*

nyereségrészesedés: a gazdálkodó egység által létrehozott *→nyereség*nek az a része, amelyet a dolgozók béren felüli jövedelemként kapnak meg. Felosztásának konkrét szabályait a vállalatok *→kollektív szerződés*e tartalmazza. A ~ rendszere Magyarországon 1957 óta van érvényben, jelenlegi formája kialakulásáig több változáson ment keresztül. A ~ nagysága a vállalatoknál képződő nyereségtől függ. Egyes dolgozókra történő lebontásakor az átlagkeresetet, a vállalatnál eltöltött időt és a munkavégzés eredményességét veszik figyelembe.

nyersanyag: olyan anyag vagy termék, amit az ember korábban már megdolgozott, átalakított. A természetből származó ~ok, mint például az ásványkincsek mellett korunkban egyre inkább terjednek a műanyagok. Az ipar fontos nyersanyagát jelentik a mezőgazdasági termékek. A természetes és a mesterséges eredetű anyagok mellett egyes iparágak számára nyersanyagot jelentenek a félkész és késztermékek is, például a szövőgyárakban használt fonál, a gépgyártáshoz szükséges lemez, alkatrész stb. A *→tudományos-technikai forradalom* kibontakozásával és a vállalatok közötti *→kooperáció* fokozódásával a ~ok köre nagymértékben kibővül. – Hazánkban a felhasznált ~ok zöme *→import*ból származik. Szükségleteink döntő részét a szocia-

lista országokból történő szállítások fedezik.

nyitott gazdaság: →*külkereskedelem*

nyugdíj: a dolgozó számára a törvények és rendeletek által arra az időre biztosított jövedelem, amikor a társadalom részére már munkát nem kell végeznie, öreg kora, testi vagy szellemi erőinek hanyatlása, illetve más okból bekövetkezett tartós csökkenése miatt. Az a jövedelem is ~, amelyet a dolgozónak mint családfenntartónak a halála esetére a hátramaradt családtagok számára biztosít az állam. – A ~ lehet saját jogon járó ~, amely a dolgozót (a jogszerzőt) illeti meg, és hozzátartozói (származékos jogú) ~, amely a dolgozó halála esetén hozzátartozóit illeti meg. Saját jogú ~: a rokkantsági ~, a baleseti rokkantsági ~, öregségi ~. Hozzátartozói ~: az özvegyi ~, az árvaellátás, a szülői ~. – Az egységes társadalombiztosítási nyugdíjrendszer hatályba lépése óta minden bérből és fizetésből élő dolgozó nyugdíjra szerezhet jogot. A ~ mértékét az egységes társadalombiztosítási nyugdíjrendszer egyrészt a keresettől (az utolsó öt éven belül a legmagasabb három év átlaga alapján), másrészt a munkaviszonyban eltöltött időtől teszi függővé. – A nyugdíjkorhatár férfiaknál 60 év, nőknél 55 év. – A nyugdíjasok száma 1975-ben 1,8 millió fő, a kifizetett évi nyugdíjak összege 27 milliárd Ft.

nyugdíjjárulék: →*társadalombiztosítási járulék*

O

OKISZ: →*Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa*

optimális üzemnagyság: a termelőegységek legkedvezőbb mérete a termelőerők adott szintjén, meghatározott gyártási profil és adott technológia mellett. Az ~ viszonylagos, függ pl. az adott ország társadalmi fejlettségétől, a termelési eszközök állapotától, a termelőegységek adottságaitól. Szoros összefüggésben áll az optimális →*termelési kapacitás*, a →*sorozatgyártás* és →*ipartelepítés* problémáival. Az optimumot különböző műszaki-gazdasági tényezők befolyásolják, amelyek hatása gyakran ellentétes. Kritériumként különböző mutatókat választhatunk: így pl. a népgazdasági →*ráfordítások* viszonylagos minimumát; az egy főre jutó nyereségmaximumot; az adott termelési feladat megvalósítása mellett a lekötött →*állóeszközök* és →*forgóeszközök*, a beruházási költségek, a termelési és szállítási költségek minimumát stb. Az ~ a termelés →*koncentrációjával* – az idő függvényében – változik, általában növekvő tendenciát mutat.

Országos Anyag- és Árhivatal: közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt legfőbb →*árhatóság* és →*anyaggazdálkodási* hatóság, az állami árszabályozás legfőbb irányító és összefogó szerve. Legfontosabb feladatai: az árképzés területén, a Minisztertanács ármegállapítási körébe nem tartozó termékek és szolgáltatások árainak szabályozása, ill. ellenőrzése, a kereskedelmi haszonkulcsok megállapítása. Az anyaggazdálkodási tevékenység során elvégzi a központi gazdálkodás alá vont, ill. kontingentált termékek termelők és felhasználók közötti elosztását. Az ~ növekvő szerepet játszik a →*gazdasági szabályozók* fejlesztésében.

Országos Idegenforgalmi Tanács: →*idegenforgalom*

Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság: népgazdasági jelentőségű műszaki fejlesztési kérdésekben a Minisztertanács tanácsadó szerve. Alapvető feladata, hogy tudományosan megalapozott, a legkorszerűbb technikai és a gazdaságosság körülményeit kielégítő elképzeléseket és fejlesztési irányelveket dolgozzon ki a műszaki fejlesztési feladatok megoldására, az ipar, az építőipar, a közlekedés és a mezőgazdaság ipari vonatkozású területein. Az ~ elsősorban olyan műszaki fejlesztési kérdésekkel foglalkozik, amelyek a népgazdaság több ágát érintik, megoldásuk különböző szervek összehangolt, tervszerű együttműködését igényli.

országos szakmai bértáblázat: a →*bértarifa-rendszer* része, amelyben 106 szakmára és 211 munkakörre vonatkozóan állapították meg a bértételeket. Ezeket 1975. január 1-től kezdték bevezetni a vállalatoknál. Az ~ alkalmazásának az a célja, hogy az azonos szakképzettséget és ugyanolyan fizikai erőkifejtést igénylő, valamint a hasonló

körülmények között végzett munkáért azonos bért fizessenek, függetlenül attól, hogy a dolgozó melyik ágazatban vagy melyik vállalatnál helyezkedik el. Ez egyben azt jelenti, hogy a magasabb képzettséget, a nehéz fizikai munkát és a kedvezőtlen körülmények között végzett munkát továbbra is magasabban díjazzák és fordítva: a kevésbé kvalifikált és könnyebb munkáért alacsonyabb bértételeket állapítanak meg. Magasabb bért kapnak az alapbértől függetlenül azok a dolgozók, akik az adott szakmában, ill. munkakörben nagyobb teljesítményt érnek el. – A béreket fokozatosan, több éven keresztül igazítják hozzá az ~hoz. A bértáblázathoz képest magas béreket nem csökkentik, hanem a következő években egy darabig az átlagosnál kisebb ütemben növelik; viszont azokat a béreket, amelyek nem érik el az adott szakmára, ill. munkakörre megállapított bérsáv alsó határát, az átlagosnál nagyobb ütemben növelik a jövőben. Ehhez a vállalatok külön központi bérfejlesztést nem kapnak, ezért időbe telik, amíg saját erőből megteremtik az anyagi feltételét annak, hogy a mostani béreket hozzáigazítsák az ~ követelményeihez. – 1975. január 1-től a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben, →*szakszövetkezet*ekben és →*halászati termelőszövetkezet*ekben mindazok az alkalmazottak és tagsági viszonyban levők, akik ipari vagy építőipari tevékenységet végeznek, azonos szakképzettséget, erőkifejtést igénylő munkáért azonos bért kapnak, mint az állami iparban, építőiparban foglalkoztatott társaik. A bevezetésre ugyan csak fokozatosan kerül sor, mivel a szövetkezetek nem kaphatnak →*jövedelemadó*kedvezményt ahhoz, hogy a valóságos béreket hozzáigazítsák a bértáblázat tételeihez.

Országos Szövetkezeti Tanács: a magyar szövetkezeti mozgalom közös társadalmi tanácskozó testülete, amely *a)* foglalkozik a szövetkezetek gazdasági, társadalmi tevékenysége és a szövetkezeti demokrácia továbbfejlesztésével, előmozdítja a szövetkezeti ágazatok mozgalmi együttműködését; *b)* figyelemmel kíséri és elősegíti a szövetkezetek egymás közötti, valamint a szövetkezetek és az állami vállalatok közötti gazdasági együttműködésének fejlődését; *c)* előzetesen véleményt nyilvánít a törvényhozás, a Minisztertanács elé tartozó, átfogó szövetkezeti kérdésekben és jogszabályok meghozatalát kezdeményezheti; *d)* elősegíti a szövetkezeti kérdések tudományos művelését, a tudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazását és a szövetkezeti oktatást; *e)* egyeztetés útján összehangolja a szövetkezeti és érdekképviseleti szerveik nemzetközi kapcsolatait; *f)* ellátja az alapszabályban meghatározott egyéb feladatokat. Az ~ot a szövetkezetek országos érdekképviseleti szervei, a →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa*, az →*Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa* és a →*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa* hozzák létre és viselik a fenntartásával kapcsolatos költségeket.

Országos Takarékpénztár: a lakosság és a tanácsok (tanácsi intézmények) bankműveleteit lebonyolító pénzintézet. Fő funkciói: takarékbetétgyűjtés; a lakosságnak és egyes közületeknek hitelnyújtás; ingatlanértékesítés; →*valuta*eladás és -vétel; tippversenyek

(totó) és számsorsolások (lottó) szervezése. – Hazánkban 1975. december 31-én a lakosság takarékbetétállománya 81 milliárd Ft volt.

Országos Tervhivatal: a gazdasági igazgatás, a →*gazdaságirányítás* minisztériumi szintű szerve. Alapvető feladatai: a gazdaságpolitikai célok kimunkálása, a gazdaságpolitikai döntések előkészítése, a →*népgazdasági terv*javaslatok és tervek elkészítése, a népgazdasági szintű tervező munka irányítása és összehangolása, a tervek megvalósítását biztosító szabályozó rendszer *(→gazdasági szabályozók)* elemeinek kidolgozása, a népgazdasági terv nemzetközi koordinációjának szervezése, a népgazdaság fejlődésének állandó elemzése. – Az ~ élén elnök áll, aki tagja a kormánynak, s rendeletalkotási joga van.

osztályszerkezet: a →*termelési viszonyok*nak a tulajdonviszonyok által meghatározott eleme. A →*termelési eszközök* tulajdonformájától függ az, hogy osztály nélküli társadalomról, antagonisztikus vagy nem antagonisztikus osztálytársadalomról van szó. A társadalom osztályszerkezetének vagy az osztály nélküli társadalom rétegszerkezetének vizsgálata közvetett módon a termelési eszközök tulajdonformájának elemzése. Osztály nélküli társadalom az ősközösség a termelőerők kezdetleges fejlettségi fokán és a kommunizmus a termelőerők összehasonlíthatatlanul magasabb fejlettségi színvonalán. A termelési eszközök magántulajdona alapján kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályok keletkeznek a rabszolgatartó, a feudális és a tőkés termelési módban. Közöttük kibékíthetetlen osztályellentétek vannak. – A →*fejlett szocialista társadalom építése* idején a társadalmi tulajdon két formája: az →*állami tulajdon* és a →*szövetkezeti tulajdon* létezése miatt fennmaradnak az osztályok. A szocialista építés és a fejlett szocialista társadalom vezető ereje a munkásosztály. A munkásosztály politikai hatalmának alapja a parasztsággal való tartós szövetség. A munkás-paraszt szövetség minden más osztályszövetségtől eltérő sajátossága az, hogy idővel megszünteti a szövetségben részt vevő osztályok gazdasági, politikai különbségeit, vagyis felszámolja saját létrejöttének alapjait. – Az osztályszerkezet az alapvető osztályok egymáshoz való viszonya mellett magában foglalja az osztályokon belüli tagozódás alakulását is. Fontos szociológiai vizsgálatok tárgya pl. a munkásosztályon belül a derékhad: a nagyüzemi munkásság élet- és munkaviszonyainak, a vezetésben való részvételének tanulmányozása. – Hazánkban a munkásosztály a népesség 58,7, az aktív keresők 58,0%-át teszi ki. A szövetkezeti parasztság aránya a népességen belül 18,3, az aktív keresőkön belül 14,6%. Az értelmiség és egyéb szellemi dolgozók a népességben 20,1, az aktív keresőkben 24%-os arányt foglalnak el.

Ö

önálló elszámolás: a →*szocialista vállalat*oknak az értékkategóriák érvényesülésére épülő vezetési, irányítási rendszere, amelynek keretében a vállalatok →*anyagi érdekeltség*e megvalósul. A vállalatoknak a létrehozott termékek realizálásával kell fedezniük kiadásaikat. Az árbevétel és a kiadások különbözete a vállalati nyereséget adja, amelyet fejlesztésre, tartalékolásra és a kollektíva jövedelmének a növelésére használnak fel. →*vállalat;* →*vállalati alapok*

önköltség: valamely termék, termékcsoport vagy szolgáltatás egységére, vagy meghatározott mennyiségére fordított eleven- és holtmunka-felhasználás pénzben kifejezett összege. A vállalati ~ tartalmazza a termelés során felmerülő összes ráfordításokat, amelyek a →*kalkuláció*ban kerülnek összeállításra. Az ~et általában negyedévenként és évenként elemzik. A gazdálkodó egységeknek törekedniük kell az ~ csökkentésére, ezzel a termelékenység fokozására.

öregségi járulék: 1. Életjáradékszerű állami juttatás azon öreg →*termelőszövetkezeti tag*ok részére (70 év feletti férfiak, 65 év feletti nők), akik szövetkezeti tagok, de *nyugdíj*ra nem jogosultak. 2 Munkaképtelen és özvegy öregek állami támogatása.

örökösödési adó: a haláleset folytán bekövetkezett ingyenes vagyonszerzést terhelő →*adó*. Magyarországon ma öröklési →*illeték* a neve. Alanya az örökös, tárgya az örökség. Meghatározott esetekben és értékhatárok felett differenciált, ill. progresszív. Mértékének szabályozásában a szocialista társadalom →*jövedelempolitika*i elvei érvényesülnek.

összevont pénzügyi mérleg: →*pénzügyi mérlegek*

össznépi tulajdon: →*állami tulajdon;* →*állami szektor*

össztársadalmi érdek: →*társadalmi érdek*

ösztöndíj: az oktatási intézmények (középiskola, főiskola, egyetem) nappali tagozatos tanulói, hallgatói tanulásának állami támogatása. Az ~ rendszer szocialista társadalmunk jelentős vívmánya, amelyben a tanulás értéke és megbecsülése jut kifejezésre. Az ~ kizárólagos célja az eredményes tanulmányi munkára való ösztönzés. Külön jól bevált formája a társadalmi ösztöndíj, amellyel vállalatok és intézmények támogatják a hallgatókat és egyben biztosítják az utánpótlást is.

ösztönzők: →*gazdasasági szabályozók*

ötödik ötéves terv: a magyar →*népgazdaság* 1976–1980. évek közötti – középtávú terve, amely magában foglalja a népgazdaság fejlesztésének irányát, ütemét, fő arányait, fontosabb szerkezeti változásaira és egyensúlyára vonakozó gazdaságpolitikai célokat,

s ezek megvalósítását szolgáló legfontosabb eszközöket. A →*gazdaságpolitika* fő irányaként – a nép jólétének további emelésével egyidőben és összefüggésben – a gazdasági →*hatékonyság* jelentős növelését jelöli meg. – A →*nemzeti jövedelem* növekedését a tervidőszak alatt 30–32%-ban irányozza elő, amit teljes egészében a →*munkatermelékenység* növelése útján kell biztosítani. A népgazdaság egyensúlyának javítása céljából a nemzeti jövedelem belső felhasználásának növekedését viszont csak 23–25%-os mértékben tervezi. Ami a felhasználás arányait illeti, a fogyasztás aránya 73–75%, a felhalmozásé 27–25%. – Az ipari termelés növekedése átlagosan évi 6%, amelyen belül erőteljesebben kell növelni a gazdaságosan exportálható termékek termelését. – A mezőgazdasági termékek termelését éves átlagban 3,2–3,4%-kal tervezi az ~ növelni, amit elsősorban az →*intenzív fejlődés* útján kell elérni. A növénytermelés területegységenkénti hozama évi 3,6–3,8%-kal emelkedik, kiemelve a gabonafélék, az olajos növények, a kertészeti termékek és a takarmánynövények fontosságát. Az állattenyésztést évi átlagban 3%-kal kell fejleszteni. Intenzívebben kell folytatni az erdők telepítését. – A tervidőszak alatt a tömegközlekedésben 9–10%-kal, az áruszállításban 32–34%-kal, a hírközlésben 28–30%-kal kell növelni a teljesítményt. – A →*belkereskedelem* áruforgalmának 28–30%-os emelését tervezi. Fő feladatául a lakosság magasabb színvonalú ellátását és a szolgáltató tevékenységnek az igényekhez igazodó bővítését jelöli meg. A külkereskedelmi áruforgalom 45–50%-os növekedésével számol az ~ úgy, hogy ezen belül az →*export* az →*import*nál gyorsabban bővüljön. – A →*foglalkoztatáspolitika* fő céljaként – a teljes foglalkoztatás fenntartása mellett – a hatékonyság növelését jelöli meg a terv. Az egy keresőre jutó →*reálbér* öt év alatt 14–16%-kal emelkedik, a lakosság egy főre jutó →*reáljövedelme* pedig 18–20%-kal. A lakosság összes →*fogyasztása* – a jövedelmek növekedésével összhangban – 21–23%-kal nő. A tervidőszakban 430–440 ezer új lakás épül, többsége városokban. A kulturális ágazat fejlesztésére szolgáló eszközök nagy részét az óvodai, általános és szakmunkásképző iskolai hálózat fejlesztésére kell fordítani. Az egészségügyi és szociális ellátásban a fő célkitűzés a gyógyító és a megelőző ellátás javítása, a kórházi férőhelyek és felszereltség emelése, a bölcsődei férőhelyek növelése. Fontos feladatként jelöli meg az ~ a →*területfejlesztés*t és a →*környezetvédelem*et. – Az ~ külön fejezetben foglalkozik a →*gazdasági szabályozók*kal, amelyeket úgy kell megállapítani, hogy a tervben kifejezett gazdaságpolitikai célokat megfelelően közvetítsék a gazdálkodó szervezetekhez, s az eddiginél jobban ösztönözzenek a társadalmi termelés hatékonyságának növelésére. Az →*árrendszer*t úgy kell továbbfejleszteni, hogy az árak mindinkább kifejezzék a társadalmi →*ráfordítás*okat, és megfelelő alapul szolgáljanak a hatékonyabb gazdálkodáshoz. A fogyasztói árszínvonalnak összhangban kell lennie az →*életszínvonal-politika*i célkitűzésekkel. – A tervtörvény zárórendelke-

zései többek között kimondják, hogy a →*gazdaságirányítás* szervei az eddiginél hatékonyabban irányítsák, segítsék és ellenőrizzék a gazdálkodó szervezetek tevékenységét, s eközben erősíteni kell a vállalati önállóságot. Növelni kell a vállalatok gazdasági döntéseiért viselt felelősséget, de az irányító szervek – indokolt esetben – utasítási jogukkal is élhetnek. – A népgazdaság ~éről szóló 1975. évi IV. törvény 1976. január 1-én lépett hatályba.

P

paritás: →*pénz* esetében a →*valuták* aranytartalma, ill. egymáshoz viszonyított értéke aranyban kifejezve, értékpapírok esetében a névérték és a forgalmi érték egyezése (egyenértékűsége). Arany ~: különböző pénzegységek, ill. különböző országok pénzegységei törvényes aranytartalmának egymáshoz való viszonya. Valuta ~: az arannyal törvényes kapcsolatban nem álló, más valutához kötött pénznem egységének valamely harmadik valutában kifejezett értéke, amelyet az alapul szolgáló, valamint a harmadik valuta aranytartalmának viszonyával fejeznek ki. – A reálisan meghatározott ~ körül ingadozik az →*árfolyam.* (→*diszparitás;* →*ázsió;* →*diszázsió;* →*devizaárfolyam*)

pénz: az általános egyenértékes szerepét tartósan betöltő általános csereeszköz. – *Funkciói:* értékmérő, forgalmi eszköz, felhalmozási eszköz, fizetési eszköz, világpénz. Mint értékmérő, kifejezi az áruk újratermeléséhez társadalmilag szükséges munkát (→*ár* alakjában) és összehasonlíthatóvá teszi az áruk →*értéké*t. Forgalmi eszközként az áruk adás-vételét közvetíti (abban az esetben, ha a vevő azonnal fizet az áruért). Mint fizetési eszköz adósságok kifizetésére szolgál (tehát hitelbe vett áruk vételárának későbbi megfizetésére, munkabérfizetésre, adófizetésre stb.). Felhalmozási eszköz funkciójában az el nem költött jövedelmek, megtakarítások megőrzésének eszköze; a nemesfém ~rendszerben ezt kincsképző eszköz funkciónak nevezték. A világ~-funkció a ~nek az a tulajdonsága, hogy az országok közötti forgalomban általános vásárlóeszközként, általános fizetési eszközként és a gazdagság abszolút anyagaként működik; ezt a funkciót teljes mértékben csak az arany tudta betölteni. – A ~rendszer a forgalom törvényes fizetési eszközökkel való ellátásának állami szabályozása. A szocialista gazdaság ~rendszere: hitelpénzrendszer; a pénz a vállalatoknak (és esetleg a forgalom ~ szükséglete által megszabott határig az →*állami költségvetés*nek) nyújtott →*bankhitel*lel kerül forgalomba, és hitelvisszafizetés révén lép ki a forgalomból. A ~ fedezete az az árukészlet, amelyre a bank hitelt nyújtott; a teljes kibocsátott ~tömeget csak részben kell áruval fedezni, mert a forgalomban állandóan lekötött ~mennyiség nem jelent áruk iránti keresletet. Az áruk realizálásának feltétele az, hogy megfelelő nagyságú fizetőképes →*kereslet* jelentkezzék irántuk, a ~ elköltésének feltétele viszont az, hogy megfelelő nagyságú és összetételű árukészlet (→*kínálat*) jelentkezzék vele szemben. Az áru és a ~ körforgása zavartalanságának ezeket a feltételeit a szocialista államnak kell megteremtenie. Ennek lehetőségét a termelési eszközök, az árukészletek és a bankok →*állami tulajdon*a, valamint a →*tervgazdálkodás* adja meg. – A szo-

cialista hitel ~ két technikai változata: a bankjegy és a bankszámlapénz (bankszámlán a bankkal szemben mutatkozó követelés). Magyarországon a hitelnyújtás (és így a hitelpénzkibocsátás) a hiteligénylő hitelképességén és a →*hitelpolitikai* irányelvek figyelembevételén alapul.

pénzjövedelem: azoknak a →*jövedelem* jellegű pénzbevételeknek az összessege, amelyeket egy meghatározott időszak (pl. egy év) alatt a lakosság vagy annak egyes csoportjai kapnak. A ~ származhat a végzett munkából (munkabérek, szövetkezeti parasztság munkateljesítményének pénzben felvett értéke, saját termelésű áruk értékesítéséből a szocialista szervektől kapott bevételek, újítási díjak, jutalmak, prémiumok, nyereségrészesedés) és származhat →*társadalmi juttatás*okból (nyugdíj, ösztöndíj, táppénz, családi pótlék, gyermekgondozási és egyéb segélyek). – A lakossági ~ tágabb értelmezésekent ide sorolják még a lakosság egymás közötti áru- és ingatlanértékesítéseiből származó bevételeket (ez ugyanis a lakosság egészének szintjén nem jelent változást, mivel ami az egyiknek bevétele, az a másiknak kiadása), valamint a hitelfelvételeket (ami ugyan pénzbevétel, de nem jövedelem jellegű) és a nyereményeket (aminek forrása ugyancsak a lakosság befizetéseiből – pl. lottó – származik).

pénzügyi ellenőrzés: a bővített →*újratermelés* folyamatának nyomon követése és elemzése a különböző funkcióiban megjelenő →*pénz* mennyiségi mutatói alapján. Így pl. a pénz értékmérő funkciója felhasználható a termelés területén költségszámításra, költségellenőrzésre, gazdaságossági számításokra, a vállalati eszközök értékelésére stb.; az elosztás és a fogyasztás területén az →*árszínvonal*, →*életszínvonal*, a →*vásárlóerő* számítására, a közületi fogyasztás normáinak meghatározására stb. A forgalmi és fizetési eszközfunkciót betöltő pénz egyebek között képes visszatükrözni az áruforgalom alakulását, a pénzjövedelmek keletkezését, az állami újraelosztást. A pénzfelhalmozás mérve információt ad az újratermelés bővítésének pénzügyi forrásairól; a világpénz-forgalom adatai pedig a külkereskedelmi áruforgalom alakulását, irányát stb. képesek kimutatni. – A ~ lehet *a)* ügyviteli jellegű, amikor elsősorban a →*társadalmi tulajdon* védelmét szolgálja (pénztárkészlet ellenőrzése stb.) és *b)* gazdasági természetű, amikor celja a vizsgált gazdálkodó egység, ágazat, terület, ill. az egész népgazdaság gazdálkodása menetének, tervszerűségenek, hatékonyságának áttekintése, előrejelzése, tervezése. A felsőbb szintű, gazdasági természetű ~ köre és módszere függ a →*gazdaságirányítás* rendszerétől is. Hazánkban a ~ a legfontosabb feladatok teljesítését, komplex mutatószámok alakulását kíséri nyomon. A ~ egyik fontos területe a →*bankellenőrzés*.

pénzügyi hidak: →*külkereskedelem*ben a bel- és a külföldi →*árszínvonal* közötti különbség kiegyenlítésére szolgáló állami elvonások, ill. juttatások; ilyen az →*állami visszatérítés*, az →*importár-kiegészítés*, az →*import forgalmi adó*, a →*vám* stb.

pénzügyi mérlegek: pénzállományokról vagy pénzáramlásokról meghatározott rendszerben, elemzés celjaira

készült kétoldalú kimutatások. A pénzügyi tervmérlegek a jövőre nézve tartalmaznak tervezett, ill. előrebecsült adatokat; a ténymérlegek az elmúlt időszak adatait tartalmazzák. A főbb ~: a költségvetési mérleg, a hitelmérleg, a lakosság pénzbevételeinek és penzkiadásainak mérlege, a (nemzetközi) fizetési mérleg, a vállalatok bevételi és kiadási mérlege, az összevont pénzügyi mérleg. – A költségvetési mérleg az állam (az →*állami költségvetés*) bevételeit és kiadásait tünteti fel; mutatói nagyrészt kötelezőek. – A hitelmérleg mint terv a gazdaság várható pénzfelnalmozását és külföldi hitelfelvételét állítja szembe a gazdaságnak és a külföldnek nyújtandó hitelek állományával; mutatói tájékoztató jellegűek. – A lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlege mint terv a lakosság terv szerinti jövedelmét és annak várható felhasználását mutatja ki, egyúttal tehát a fogyasztási cikkek piacának is a prognózisa. – A (nemzetközi) fizetési mérleg az ország külföldre teljesített fizetéseit és külföldről származó bevételeit tartalmazza főbb jogcímek szerint; mint terv csak előrebecslés (prognózis) jellegű. – A vállalatok bevételi és kiadási mérlege mint terv Magyarországon jelenleg nem készül (ténymérlegként állítják össze). – Az összevont pénzügyi mérleg az állami költségvetést és a hitelmérleget foglalja magában. – A ~ mint tervek a népgazdaság termelési, szolgáltatási stb. tervein alapulnak és pontosan egyeztetett rendszerré állnak össze. Pl. a tanácsi pénztartalékok tervezett növekedése a hitelmérlegben is megjelenik; a költségvetés előirányzatai szerint a lakosságnak kifizetendő jövedelmek beleépülnek a lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlegébe; a fizetési mérleg kiegyensúlyozására felvett külföldi hitel megjelenik a hitelmérlegben is stb. A tervmérlegek egyeztetése és belső arányaik elemzése lehetővé teszi a →*gazdasági növekedés* aránytalanságainak előzetes feltárását és a helyes arányok biztosításához szükséges intézkedések megtételét.

pénzügyi politika: azoknak a központi döntéseknek, intézkedéseknek és intézményeknek az összessége, amelyek meghatározzák a pénzmozgások és pénzkapcsolatok konkrét szabályozásának céljait és eszközeit. A célok jellegük szerint lehetnek: →*életszínvonal*-emelés; az →*újratermelés* bővítése (→*gazdasági növekedés*); a →*gazdasági struktúra* fejlesztése; árstabilitás megteremtése; a termelőkapacitások, a munkaerő és az anyagi tartalékok hatékony kihasználása; a pénzügyi tartalékok kihasználása; a →*nemzetközi fizetési mérleg* egyensúlya, ill. gazdaságilag kedvező alakulása stb. A célok nagyrészt egybeesnek a →*gazdaságpolitika* céljaival, kisebb részben sajátos pénzügyi célok. Rendszerüket bizonyos rangsor jellemzi, az „alacsonyabb rangú" célok, a „magasabb rangú" célokat kiszolgálják. A szocialista gazdaságpolitika és ezen belül a ~ alapvető célja az életszínvonal állandó emelése; minden más cél ennek van alárendelve. A célrendszer egyes céljai közt összeütközés lehetséges, ezeket a →*népgazdasági terv* feloldja vagy feltárja. Nyitott gazdaságban pl. lehetséges egyfelől a gazdasági növekedés, másfelől az abszolút árstabilitás, ill. a fizetési mérleg kedvező alakulása, mint cél közötti

összeütközés. Ez rendszerint egyes célok átmeneti elejtésével vagy háttérbe szorulásával oldódik fel. Az életszínvonalemelést a többi célok egyike sem szorítha ki a konkrét célok rendszeréből. – A szocialista ~ eszközeinek fő kategóriái az *→állami költségvetés* bevételei és kiadásai; a *→hitel (→bankhitel)*; a külföldi fizetőeszközökkel *(→deviza, →valuta)* való gazdálkodás. A ~ eszköze a *→biztosítás* is. A ~ minden fő eszközkategóriájával kapcsolatban lehet beszélni „politikáról", mert sajátos eszközökről van szó, amelyeket külön szervezet alkalmaz és az alkalmazásukért felelős. Eszerint a ~n belül megkülönböztetünk *→költségvetési politikát*, *→hitelpolitikát*, deviza-, ill. biztosítási politikát. Még egyes eszközökkel kapcsolatban is használatos a kifejezés (*→adó*politika, *→kamat*politika, *→árfolyam*politika stb.). – A pénzügyi szervezetek nem puszta végrehajtói a döntéseknek, hanem részt vesznek a felsőbb szintű döntések előkészítésében, a saját felelősségi körükben döntéseket is hoznak. A döntések előkészítésében való részvétellel különböző változatok pénzügyi következményeit mutatják ki. Saját szakterületükön eszközeiket, technikájukat szuverén módon és teljes felelősséggel alkalmazzák. – Ma a ~ fő célja Magyarországon az életszínvonal állandó növelésének pénzügyi alátámasztásán kívül a gazdaság kiegyensúlyozott növekedésének a biztosítása. Ez utóbbi törekvés mindenekelőtt az anyagi *→felhalmozás* pénzügyi eszközökkel való szabályozásában nyilvánul meg.

Pénzügyminisztérium: a pénzügyek szervezését, irányítását és ellenőrzését végző, a *→pénzügyi politika* kialakításában részt vevő és annak megvalósítását irányító országos hatáskörű funkcionális szakigazgatási szerv. *→funkcionális irányító szervek*

piac: az eladók és a vevők találkozása, a vételek és az eladások, valamint a *→kereslet*, a *→kínálat* és az *→ár* között kialakuló kölcsönhatások összessége. – Szocialista viszonyok között szabályozott ~ról beszélünk. Itt a *→népgazdasági terv*nek és a ~nak egységben kell lennie egymással, amelyen belül a tervnek van elsődleges szerepe, mivel népgazdasági szinten meghatározza a ~i tényezők nagyságát. A *→piaci mechanizmus*ok pedig a termelés és a szükségletek részletekben kialakuló összhangját segítik elő.

piaci egyensúly: a *→piac*on megjelenő *→kereslet* és *→kínálat* mennyiségi és szerkezeti összhangja, amely egyrészt a piaci *→automatizmusok* hatására, másrészt tudatos piacszabályozás révén, mindig csak időlegesen (viszonylag rövid időre) jön létre. A piaci egyensúly még nem jelenti az *→arányosság* érvényesülését, bár tartós ~zavarok az arányosság problémáira engednek következtetni.

piaci mechanizmus: a *→piac* három tényezőjének: a *→kereslet*nek, a *→kínálat*nak és az *→ár*nak kölcsönös kapcsolatából kialakuló hatások összessége. A *→piaci egyensúly* állapota e három tényező kölcsönhatásának eredményeképpen jön létre. Konkrétabban: a kereslet a társadalmi igényeket közvetíti a termelőknek, a kínált árumennyiség és áruválaszték pedig már a korábbi jelzések alapján jelenik meg az áruforgalomban. Az ármozgást a kereslet és

a kínálat viszonya befolyásolja, miközben az ár módosítja mind a kereslet, mind a kínálat nagyságát és összetételét. Szocialista viszonyok között a ~t felhasználjuk az egyes termelőegységek tervszerű befolyásolására *(→gazdaságirányítás; →gazdasági szabályozók)*. Itt a piac szabályozottan működik a *→népgazdasági terv* megvalósításának eszközeként. A terv elsősorban a makroszintű arányokat határozza meg, a ~ pedig a részletekben való megvalósulást segíti elő.

piackutatás: a vállalati üzletpolitikai döntések megalapozását szolgáló olyan vizsgálatok rendszere, amelyeknek célja egy-egy termékcsoport, *→termék* vagy *→szolgáltatás →kereslet*i, forgalmi tendenciáinak, a kereslet kielégítettségi szintjének, valamint a lakosság és a közületek várható igényeinek a feltárása. A ~ keretében vizsgálják: az adott termékek és szolgáltatások *→piac*i helyzetét; az azokkal kapcsolatos *→piaci egyensúly*t, s az ezt befolyásoló tényezőket; ezek alapján a piac felvevőképességét; a vizsgálat által érintett termelő- vagy értékesítő vállalat piaci helyzetét, beszerzési és értékesítési lehetőségeit. – A ~ elsősorban az értékesítési lehetőségek feltárására irányul, de speciális ága kiterjed a beszerzési piacok vizsgálatára, a *→kínálat*i piac kutatására is. – A ~ módszereit tekintve két nagy csoportot különböztetnek meg: 1. az ökoszkópiai módszereket, amelyek hosszabb idősorok matematikai-statisztikai elemzése alapján következtetnek a várható piaci keresletre; 2. a demoszkópiai módszereket, amelyek a fogyasztók kiválasztott csoportjainak különféle formában történő megkérdezése alapján vonnak le következtetéseket a várható keresletre. – A ~t vagy erre a célra létrehozott szakintézetek bonyolítják le megrendelés alapján, vagy nagyobb vállalatok saját szervezetet hoznak létre erre a feladatra.

piacszabályozás: azoknak az elveknek, eszközöknek és módszereknek összefüggő rendszere, amelyek alapján a szocialista állam, a népgazdaság fejlesztési célkitűzéseinek megvalósítása érdekében befolyást gyakorol a *→piac*i feltételekre, s ezzel az *→újratermelés*i folyamat realizálódására. – A ~ megvalósulhat: közvetlen módszerek (pl. tervutasítás, központi árelőírás stb.) és közvetett eszközök *(→gazdasági szabályozók)* útján. A piac közvetett úton való szabályozásának legfontosabb eszközei: a *→bérszabályozás* és a *→jövedelemszabályozás;* az *→árszabályozás;* a termékforgalmazás rendjének meghatározása; a vállalati érdekeltségi rendszer *(→nyereségérdekeltség)* és az *→adó*k rendszere; a *→hitelpolitika* és a *→pénzügyi politika* egyéb elemei, a *→beruházáspolitika;* a *→külkereskedelmi politika;* a *→preferenciák* rendszere. Ezek mellett az állam – a *→piaci egyensúly* minél hatékonyabb megközelítése érdekében – szükség esetén közvetlen, adminisztratív eszközöket is alkalmaz (pl. kötöttpályás értékesítés, elosztásos rendszer, *→kontingens*ek előírása, hatósági árrögzítés stb.). – *→gazdaságirányítás*unk nagy figyelmet fordít a piac állandó, tervszerű és hatékony szabályozására.

piacszervezés: *→marketing*

politika: a társadalmi osztályok érdekeinek, céljainak és feladatainak összessége; a társadalmi osztályoknak

egymáshoz és a fennálló társadalmi rendszerhez, államhatalomhoz való viszonya; a különböző társadalmi rendszereknek és államoknak egymáshoz és a nemzetközi élet alapvető kérdéseihez való viszonya; a különböző társadalmi erőknek a társadalmi fejlődés alapvető tendenciáihoz, követelményeihez, feltételeihez való viszonya; a társadalmi osztályoknak meghatározott történelmi helyzetekben és feltételek között érdekeik érvényesítésére kifejtett tevékenysége; a hatalom megszerzéséért, ill. megtartásáért, az adott osztályhatalom minél következetesebb érvényesítéséért vagy ennek akadályozásáért folyó harc, annak eszköze, módszere. Meghatározója az osztályoknak a termelésben elfoglalt helye és az ezen alapuló anyagi érdek. Lenin meghatározása szerint a ~ a gazdaság koncentrált kifejeződése. A társadalmi fejlődés aktív tényezője, s az osztályharc különböző formái között elsődleges jelentőségű. A kommunista pártok ~ja marxista–leninista elméletre épül, tudományos jellege van. Megkülönböztetünk bel- és kül~t, aszerint, hogy az országon belül vagy az államok között érvényesül-e. A kül~ mintegy folytatása a bel~nak.

politikai gazdaságtan: a termelés társadalmi oldalával, az embereknek a termelés során kialakuló viszonyaival, a termelési viszonyokkal foglalkozó társadalomtudomány, a *→közgazdaságtudományok* rendszerében elméleti alaptudomány. Azoknak az objektív *→gazdasági törvények*nek a lényegét, érvényesítésük feltételeit kutatja, amelyek felismerése és felhasználása elsőrendűen fontos a gazdasági folyamatok szabályozásához. A szocializmusban különösen megnövekszik a ~nak az a szerepe, hogy tudományosan megalapozza a *→gazdaságpolitika*, a *→tervezés*, a *→gazdasági szabályozók* és a szervezeti, döntésjogi rendszer kialakítását. – A ~ tárgyához olyan kérdések tartoznak, amelyek a legközelebbről érintik a társadalmi osztályok érdekeit. A marxista ~ a munkásosztály érdekeit fejezi ki. Ezek az érdekek egybeesnek az emberi társadalom fejlődésének menetével. A munkásosztály nem válhat haladó osztályból reakcióssá, mivel az osztálytagozódás megszüntetését tekinti feladatának. Ilyen módon a marxista politikai gazdaságtan mindenkor a valóság teljes és leplezetlen feltárására képes.

pool: a szocialista gazdaságban a termelő *→vállalat* és a *→külkereskedelmi vállalat* közötti kapcsolat formája. Az összes többi formák közül *(→saját számlás export és import, →bizomány, →améta)* ebben érvényesül a legerősebben a közös *→nyereségérdekeltség*. Célja a minél nagyobb közös nyereség elérése, vagyis az árbevétel és a felmerült költségek közti különbség maximalizálása. Több formája lehetséges. 1. A külkereskedelmi vállalat a forgalom után járó *→árrés*en felül megkapja a termelővállalat mérleg szerinti eredményének szerződésben rögzített hányadát. Ez a kapcsolat általában akkor jön létre, ha a termelővállalat termelésének tekintélyes része exportra megy, és ha csak egy külkereskedelmi vállalattal áll kapcsolatban. 2. A termelő- és a külkereskedelmi vállalat a *→deviza*bevétel és az adott ügylettel kapcsolatos összes közös ráfordítás közötti különbséget osztja fel egymás között. A felosztás

arányát itt is a ~ szerződésben előre rögzítik. – A légi forgalomban ~nak nevezik a légiforgalmi társaságok közötti megegyezést, amelynek célja a közös légi útvonalak jobb kihasználása (a bevételek és költségek közös elszámolása a résztvevő társaságokat minél nagyobb helykihasználásra ösztönzi), a légi forgalom fejlesztése.

pótlási alap: a *→társadalmi összterméknek* az a része, amit a *→termelésben* elhasználódott *→termelési eszközök* (*→állóeszközök* és *→forgóeszközök*) pótlására fordítanak.

preferencia: olyan kivételek, kedvezmények, előnyben részesítések rendszere, amelyek politikai és gazdasági megfontolások alapján egyes gazdasági tevékenységek folytatását, ill. fejlesztését ösztönzik. A preferált tevékenységekre ható *→gazdasági szabályozók* általában eltérnek az általános szabályozástól, ill. a gazdasági szabályozók általános elveitől. – A ~k annyiban indokoltak, amennyiben alkalmazásuk a *→népgazdasági tervek* megvalósítását szolgálja; s akkor hatékonyak, ha az előnyben részesítések köre nem túl széles, a ~k inkább kivételes jellegűek, s a *→gazdaságpolitika* döntő láncszemeire irányulnak. – A ~k irányulhatnak a lakossági *→fogyasztás*ra; a kiemelten fontos *→beruházás*okra, fejlesztésekre; az *→export* fokozására; bizonyos kiemelt területek, szférák dolgozóinak jövedelmeire (bérpreferenciák); a *→gazdasági struktúra* javítására (*→gazdaságos*abban termelt termékek arányának növelésére) stb.

preferenciális vámrendszer: *→vámrendszer*

prémium: az alapbéren felül általában meghatározott feladatok teljesítéséért, ill. túlteljesítéséért járó pénzjutalom. Jelentős ösztönző eszköz, különösen az időbéres munkahelyeken. Alkalmazzák a teljesítménybéres munkahelyeken is, általában akkor, ha valamilyen különleges célt akarnak elérni (pl. minőségjavítást). A ~ része a *→munkabér*nek akkor, ha a *→bérköltség* terhére számolják el, munkabér jellegű juttatás, ha a *→részesedési alap*ból fedezik (nyereségprémium). Vannak rendszeres és esetenkénti ~ok. Rendszeres akkor, ha állandó jellegű feladatok megoldására tűzik ki. – Mivel a ~ot mint ösztönzőt elég széles körben alkalmazzák, alakulása gyakran jelentősen befolyásolja a munkabérek, a keresetek (kereseti arányok) alakulását, ezért fontos mind a részesülők körének, mind a ~ra fordítható összegnek a meghatározása.

proporcionális költségek: *→költség; →forgalmi költség*

produktív munka: az a fizikai és szellemi tevékenység, amellyel közvetlenül anyagi javakat állítanak elő. Emellett azok a munkák is produktívnak számítanak, amelyek a megtermelt termékeket juttatják el rendeltetési helyükre, ill. azok megőrzését, javítását, karbantartását végzik. Ebben az értelmezésben produktív munkát fejtenek ki a termelő *→népgazdasági ág*akban és az anyagi *→szolgáltatások* területén. A ~ új értéket hoz létre: nemzeti jövedelmet, ezért értékalkotó munkának is nevezik.

profil: valamely gazdálkodó egység vagy alegység alaptevékenységének köre és jellege, amit az a fő munkafolyamat, ill. termék vagy szolgáltatás jellemez, amelynek termelésével, szolgáltatásá-

val vagy értékesítésével foglalkozik a vállalat (→*üzem*, bolt stb.).

profilírozás: a →*specializáció* egyik formája, a gazdálkodó egységek, alegységek alaptevékenységének tervszerű kialakítása. A ~ lehetővé teszi az anyagi és szellemi erőforrások leghatékonyabb felhasználását oly módon, hogy egy-egy vállalat csak néhány, egymással rokon termék előállítására rendezkedik be. Ide tartozó fogalom a profiltisztítás is, amelynek során az alaptevékenységtől idegen tevékenységeket, a fő terméktől (szolgáltatástól) elütőket kiiktatják a vállalati (→*üzem*i, bolti stb.) tevékenységi körből.

progresszív költségek: →*költség;* →*forgalmi költség*

protekcionizmus: a tőkésországokban alkalmazott, a belföldi →*ipar* és →*kereskedelem* védelmét szolgáló intézkedések rendszere. Főbb eszközei: *a)* az →*import* korlátozása: →*vám*ok, vámpótló →*adó*k, →*kontingens*ek, tilalmak stb.; *b)* az →*export* támogatása: exportprémiumok; adókedvezmények stb. – A ~ elősegítheti a fejlődő országok gazdaságának megerősödését.

prototípus: az új gyártmány kialakításának az a szakasza, amely során laboratóriumi körülmények között, a konstrukció ellenőrzésére egyedi termékek hoznak létre. A prototípust hosszas, fejlesztő munka előzi meg, s a →*nullszéria*, majd a →*sorozatgyártás* követi.

puha áruk: a →*külkereskedelem*ben azok a cikkek (→*áru*k), amelyek fölös mennyiségben állnak rendelkezésre, a fizetőképes →*kereslet* bőven kielégíthető belőlük. A ~ból nagy az exportkínálat *(→kínálat)*. Nem elsőrendűen fontos →*szükséglet*eket fedeznek. Általában ~ a luxus- és élvezeti cikkek, az ipari fogyasztási cikkek. A ~ köre azonban nem állandó, mert a termelőerők fejlődése megváltoztatja az áruk rangsorolását. Az adott országtól, árufajtától és piactól is függ, hogy melyik cikk tekintendő puhának. A ~ ellentéte a →*kemény áruk*.

puha deviza: nem konvertibilis, csak meghatározott körben és feltételek között átváltható →*deviza*, a →*kemény deviza* ellentéte a gyakorlati gazdasági élet szóhasználatában. Pénzpiaci átváltási →*árfolyama* a hivatalos alatt van, →*vásárlóere*je tehát kisebb a deklarálténál. A ~ért csak bizonyos korlátozások között vásárolható áru vagy szolgáltatás; a nemzetközi fizetési forgalomban nem mindenütt fogadják el. →*puha áruk*.

puha valuta: →*valuta*

R

racionalizálás: a →*vállalat*okban vagy az intézményekben végrehajtott olyan intézkedes, átszervezés, újítás, ami a munkavégzés ésszerűsítését és egyszerűsítését szolgálja. Célja egyaránt lehet a termelési folyamat technikai, technológiai menetének vagy szervezési feltételeinek a javítása. Nagy jelentősége van a gondosabb és a gyorsabb ügyintézés érdekében tett racionalizálási intézkedéseknek.

ráfordítás: az eleven- és holtmunkafelhasználás összessége pénzben kifejezve. Nem azonos a →*költség* fogalmával, mert olyan eszközfelhasználásokat is magában foglal, amelyeket nem számolnak el termelési költségként, s ezenkívül magában foglalja a központi eszközfelhasználást is, a beruházási műszaki fejlesztési ~okat is. →*termelési költség*

reálbér: a dolgozók részére munkájukért kifizetett →*nominálbér* vásárlóértéke. Lényegében azt fejezi ki, hogy adott összegű →*munkabér*ért a →*termék*ek és →*szolgáltatások* milyen mennyiségét lehet megvásárolni. A ~ mutatószámának két fő tényezője tehát: a nominálbér és az →*árszínvonal*. – A ~ nagyságát általában nem szoktuk forintösszegben kifejezni, hanem inkább a ~ indexét használjuk, amely megmutatja, hogy a nominálbér vásárlóereje egy megelőző időszakhoz képest hogyan változott. Kiszámítása úgy történik, hogy az egy keresőre jutó bérkereset változásának indexét elosztjuk a két időszak közötti átlagos árváltozás indexével. – A ~ és indexe nem foglalja magában a béren kívüli egyéb juttatások összegét, ezért csak részlegesen alkalmas a lakossági →*vásárlóerő* kifejezésére. A ~ indexe a nominálbér változásával egyenes, az árszínvonal változásával pedig fordított irányban változik. A ~ indexe Magyarországon 1970 és 1975 között évenként átlagosan 3,4%-kal növekedett.

reáljövedelem: a lakosság egésze vagy egyes csoportjai összes →*jövedelmének* vásárlóértéke. Kifejezi, hogy a lakosság egy adott időszakban elért összes jövedelméből a →*termék*ek és →*szolgáltatás*ok milyen mennyiségét képes megszerezni. Az összes jövedelemként számításba veszik: a →*munkából származó jövedelmet*, →*társadalmi juttatások*ból kapott, a saját termelésből származó, valamint az egyéb jellegű (pl. magánkisiparosok stb.) jövedelmeket, tekintet nélkül arra, hogy az a lakossághoz pénz formájában vagy természetben kerül. A mutatószám másik tényezője: az →*árszínvonal* alakulása. – A ~ nagyságát abszolút forintösszegben nem fejezzük ki, hanem a ~ indexét alkalmazzuk. Ez kifejezi, hogy a lakosság egy főjére jutó összes jövedelem reálértéke valamely időszakban, egy korábbi időszakhoz képest hogyan változott. Kiszámítása úgy történik, hogy az egy főre jutó összes jövedelem válto-

zásának indexét elosztva az árindexszel, kapjuk a ~ indexét. A ~ indexe a jövedelmek változásával egyenes, az árindex változásával fordított irányban változik. Fentiek mellett jelentősen befolyásolja még a ~ indexének alakulását a keresők és eltartottak aránya. A ~ indexe hazánkban 1970 és 1975 között éves átlagban 4,6%-kal nőtt.

reexport: a nemzetközi árucsereforgalom *(→külkereskedelem)* olyan ügylettípusa, amelyben a külföldön megvásárolt árut a reexportőr (az a vállalat vagy személy, aki a reexportot lebonyolítja) harmadik országbeli vevőnek adja el, miközben az áru a reexportőr ország területének kikapcsolásával jut el a vevőhöz. – A ~ oka gyakran az, hogy ha az egymással kétoldalú fizetési megállapodásban levő két ország közül az egyiknek jelentős *→klíringdeviza*-követelése van, de a másik, az adós ország nem tudja a kívánt árukat szállítani, akkor a hitelező kénytelen olyan árukat is átvenni, amelyeket csak harmadik országban tud értékesíteni. A ~tal tehát áthidalhatók a klíringdevizákkal járó fizetési nehézségek is. Minthogy a klíringdevizában fennálló követelésért csak az adott országból (országokból) lehet vásárolni, ha a hitelező ország klíringkövetelésééért árut vásárol és azt szabad devizájú országba exportálja, akkor ennek az árumozgásnak a közbeiktatásával klíringkövetelését szabad *→devizá*ra válthatja át. A ~ alkalmas az árut véglegesen átvevő (*→import*áló) országgal szemben érvénybe léptetett kiviteli tilalmak áthidalására vagy hiányzó, ill. kimerült *→kontingens*ek pótlására is.

reklám: *→áru*knak és *→szolgáltatás*oknak a fogyasztóval való megismertetését célzó, figyelemfelkeltő eszköz, amely egyúttal a vásárlási kedv felkeltését és terelését is szolgálja. – A ~nak, jellegét tekintve két fő formája ismeretes: 1. a cég~ és 2. az áru~. Az első esetben az adott termelő vagy forgalmazó vállalat hírnevét igyekeznek a ~ útján növelni, s ezzel befolyásolni a vásárlót abban, hogy az adott vállalat termékei vagy boltjai mellett döntsön. Az áru~ leggyakrabban márka~ formájában jelenik meg, amikor a több hasonló rendeltetésű áru vagy szolgáltatás közül egy meghatározott termékre vagy szolgáltatásformára hívja fel a ~ a vásárló figyelmét. – A jó ~mal szemben azt az igényt támasztják, hogy valóban tájékoztató jellegű, tartalmában igaz, rövid, könnyen áttekinthető és megjegyezhető, színes és érdekes legyen. – A ~eszközök különleges csoportját alkotják: az árubemutatók, a kiállítások és a vásárok.

rekonstrukció: *→rekonstrukciós beruházás*

rekonstrukciós beruházás: meglevő üzemek, adott esetben egész ágazatok állóeszközeinek teljes technikai megújítása. Amikor a beruházások jelentős hányada ilyen célt szolgál, akkor ebben az időszakban rekonstrukciós *→beruházási politiká*ról beszélünk. A ~oknak az a céljuk, hogy a vállalatok meglevő eszközeiket, általában új munkahelyek megteremtése nélkül, technikailag fejlettebbre cseréljék ki, és ezáltal jobb minőségű termékeket termelékenyebben lehessen előállítani. A legtöbb esetben nemcsak a minőség, hanem a termelt termékek mennyisége – tehát a termelőkapacitás – is növekszik. A ~i

politika nemcsak a közvetlen termelőtevékenységet folytato vállalatoknál alkalmazható, hanem a szolgáltatasokban is. A ~ nagy előnye – a minőségileg magasabb rendű termékek előállításán kívül – az, hogy az ilyen beruházás rendszerint kevesebb építési igennyel jár, a beruházás a termelőüzem leallítasa nélkül is elvégezhető és új munkaerő bevonása nélkül is növekedhet a termelés és azzal összefüggésben a nyereség is. – A fejlettebb, kiépítetteob gazdasági ágazatok inkább kepesek a ~ok megvalósítására, míg a kevésbé fejlettek kevésbé tudják meglevő álloeszközeiket technikailag megújítani. A ~i politikát eddig több ízben alkalmazuk. Ilyen volt pl. a negyedik ötéves tervben a könnyűipari rekonstrukció. Az 1970-es évek végén, az 1980-as években a ~i politika alkalmazása általánossá válik. Ennek döntő oka, hogy a foglalkoztatottak száma már csak nagyon szerény mértékben növekedhet.

relatív bérszínvonal-szabályozás: a →*bérszabályozás* (→*bérszínvonal-szabályozás)* egyik formája, amelyben az éves →*átlagbér* növekedése a →*bérfejlesztési mutató* alakulásának a függvénye. A bérfejlesztési mutató minden 1%-os növekedése, általában 0,25%-os átlagbérszínvonal-emelkedést tesz lehetővé. 1976. január 1-től a 6%-nál nagyobb átlagbéremelés után lineáris bérfejlesztési befizetést kell eszközölni a →*részesedési alap* terhére, de ezenkívül csak az ún. biztosított (1,5%-os) és a mutató által lehetővé tett átlagbérnövelést meghaladó béremelés után kell progresszív bérfejlesztési befizetést teljesíteni. A progresszív befizetést rendeletben rögzített kulcsok alapján kell teljesíteni, amely a mutató által lehetővé tett beremelesen felüli sávra vonatkozik. – A ~ célja az átlagbérszóródás bizonyos fokú csökkentése, a →*bérarányok* nemkívánatos torzulásának kiküszöbölése. Hátránya az, hogy a nyereségnövelésben való érdekeltséget valamelyest csökkenti. →*relatív bértömegszabályozás;* →*abszolút bérszínvonalszabályozás;* →*abszolút bértömeg-szabályozás*

relatív bértömeg-szabályozás: a →*bérszabályozás* egyik formája, amelyben a felhasználható bértömeg az alapul vett termelési mutató, általában a →*hozzáadott érték* alakulásától függ. A termelési mutató 1%-os változásával általában a bérösszeg 0,4%-os változása járhat együtt. A biztosított bértömegnövekedés mértéke 1976-ban ebben a formában is 1,5%-os lehet. – A ~ keretében is külön adózás terheli az →*átlagbér* 6% feletti emelkedését. Itt is arról van szó tehát, hogy az ösztönzési funkciót össze kell hangolni a bérarányok megfelelő alakulásával, még akkor is, ha ez bizonyos mértékig csökkenti a →*bértömeg-szabályozás*ban levő ösztönző erőt. A felhasználható bértömeg túllépése, illetve a beépített átlagbérféken felüli bérnövekedés csak a →*részesedési alap* terhére történő bérfejlesztési befizetés mellett lehetséges. Tehát e bérszabályozási formában kettős adózás érvényesül. Ez a befizetés is progresszív, és együttes mértékében hasonlatos a →*bérszínvonal-szabályozás*hoz.

restrikció: különböző, gazdasági hátrányokkal járó, megszorító, korlátozó vagy kizáró jellegű intézkedés, feltétel. A ~ előfordulhat pl. →*beruházás*hoz nyújtott →*költségvetési juttatás,* →*álla-*

mi támogatás esetében, amikor a juttatást, támogatást hátrányos vagy kizáró jellegű feltételekhez kötik; vagy pl. a bérszínvonal szabályozása esetén, amikor az *→átlagbér* meghatározott szint feletti növekedését progresszív *→adó* korlátozza. *(→restriktív gazdaságpolitika; →diszpreferencia)*

restriktív gazdaságpolitika: olyan *→gazdaságpolitikai* intézkedések rendszere, amelyekkel a gazdasági *→egyensúly* megőrzését vagy helyreállítását a *→fogyasztás* vagy a *→beruházás*ok növekedésének mérséklésével (megszorításával) kívánja az állam elérni. A ~ főbb eszközei: *a)* a béremelkedés (különösen az *→átlagbér*emelkedés) korlátozása; *b)* a *→béren felüli juttatások* mérséklése; *c)* a *→dotáció*k, az *→állami támogatás*ok csökkentése vagy megvonása; *d)* az *→adó*k növelése; *e)* a *→hitel*ek nyújtásának megszigorítása, a *→kamat*, a *→kamatláb* emelése; *f)* az *→állami költségvetés* kiadásainak csökkentése; *g)* a *→beruházás*ok korlátozása, a beruházási feltételek szigorítása; *h)* az *→export* ösztönzésének *(→állami visszatérítés; →nettó adóvisszatérítés* stb.) mérséklése; *i)* a pénzforgalomban *→deflációs* politika alkalmazása stb. *(→diszpreferencia)*. – A ~ eszközeit külön-külön és egymással ellentétesen is lehet alkalmazni. Pl. a belső *→vásárlóerő* korlátozása gyakran összekapcsolódik az export fokozására ösztönző intézkedésekkel.

részesedési alap: a *→nyereség*nek vállalati alapként elkülönített része. A ~ felhasználható a bérfejlesztési befizetés teljesítése után segélyek, újítási díjak, tanulmányi ösztöndíjak, vissza nem térülő lakásépítési támogatások, évközi prémiumok, jutalmak, év végi részesedés s egyéb, a jogszabályok által meghatározott kifizetésekre. A ~ felosztásában a dolgozók véleményének megkérdezésével az igazgató és a szakszervezeti bizottság dönt. *→szövetkezeti alapok*

részes művelés: (százalékos művelés) elsősorban a kapásnövények termelésében az anyagi érdekeltség érvényesítésének egyik formája a *→mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben. A nagy kézimunka-igényű és a viszonylag alacsony gépesítettségű ágazatokban a kézi munkák elvégzését a szövetkezet kiadja az egyes *→szövetkezeti tag*oknak vagy családoknak. Megállapodnak, hogy a termés bizonyos hányadát vagy az értékesítésből nyert penzbevétel egy részét a kézi munkákat végző dolgozók megkapják munkadíj gyanánt. Ma már a ~nek csak néhány *→kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezet*ben van némi jelentősége. A *→mezőgazdaság szocialista átszervezése* utáni években azonban a ~ és különböző változatai (eredményességi munkaegység, az összteremményből adott százalékos prémium stb.) igen elterjedtek voltak, és jól szolgálták a szövetkezeti *→közös gazdaság*ok megszilárdítását. A gépesítés fejlődése, a fejlett agrotechnikai és technológiai módszerek kiterjedt alkalmazása (pl. *→termelési rendszerek* terjedése) feleslegessé teszi a ~t, s a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét is jobban szolgálja ma már a pénzdíjazás. *→munkadíjazási rendszer a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben*

részjegy: az *→ipari szövetkezet*ben, valamint az *→általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet*ben a *→szövetke-*

zeti tag vagyoni hozzájárulásának formája, a tagsági viszony keletkezésének feltétele. Az ipari szövetkezeti jogszabályok egy ~ jegyzését írják elő, s a ~et a tag legalább egyhavi átlagos munkadíjának megfelelő összegben köteles jegyezni. Viszont az alapszabály ennél magasabb – →*bedolgozó szövetkezeti tag* esetében pedig alacsonyabb – összegű ~ jegyzését is előírhatja. A fogyasztási szövetkezetben a szövetkezet tagja legalább egy ~et köteles jegyezni, viszont az egy tag által jegyezhető ~ek számát az →*alapszabály* állapítja meg. Az egy ~ értéke 100 Ft-nál alacsonyabb és 500 Ft-nál magasabb nem lehet. – A ~ után a szövetkezeti tagot a szövetkezet eredményéből osztalék illeti meg. A ~ egyben a szövetkezet tartozásának a fedezetéül is szolgál. A ~ a szövetkezeti tag személyéhez kötődik, tartalmát tekintve értékpapír, de nem forgalomképes, másra át nem ruházható, ugyanakkor a tulajdonos halála esetén az abban foglalt pénzkövetelés örökölhető.

részközgyűlés: a →*közgyűlés* részekre való tagolása, a szövetkezeti közgyűlés megtartásának egyik módja. Az →*alapszabály* – az egy szövetkezetben tömörült tagok nagy számára való tekintettel – úgy rendelkezhet, hogy a közgyűlést azonos napirenddel a tagságnak egy-egy jelentős csoportját, illetőleg valamely nagyobb termelési (munkaszervezeti) egységét magában foglaló részletekben is meg lehet tartani. A szövetkezeti alapszabály a ~t – a szervezeti egység meghatározott belső ügyeiben – döntési jogkörrel ruházhatja fel. ~ tartása különösen ott indokolt, ahol valamely nagyobb szövetkezeten belül meghatározott szervezeti keretekkel és viszonylagos önállósággal rendelkező szervezeti egységek, üzemágak vannak. ~ esetében a közgyűlési határozatot az egyes részközgyűléseken leadott szavazatok egybevetése alapján kell megállapítani. A ~ akkor határozatképes, ha azon a ~t tartó csoporthoz, illetőleg szervezeti egységhez tartozó tagoknak legalább kétharmada jelen van.

részvény: olyan értékpapír, amely tulajdonosának (a ~esnek) egy →*részvénytársaság* alaptőkéjében való részesedését testesíti meg. A rendes ~ a részvénytársaság kiosztott nyereségében való arányos részesedésre (osztalékra) és a részvénytársaság közgyűlésén való szavazásra jogosít. Az elsőbbségi ~ tulajdonosa rendszerint fix, garantált összegű osztalékra jogosult, de a közgyűlésen nem vehet részt, szavazati joga nincs. – A ~ a tőkés gazdaságban a fiktív tőke (jövedelemre szóló puszta jogcím) tipikus formája; a tőzsdén adják-veszik. Névértéke az alaptőkében való részesedés összege; adásvétele viszont árfolyamértékben történik, amely a tőkésített osztalék körül ingadozik a →*kereslet* és a →*kínálat* viszonyának hatására. (Ha pl. egy részvény 10 dollár osztalékot hoz és a piaci kamatláb évi 5%, akkor az osztalék tőkésített összege, tehát az árfolyamingadozás központja 200 dollár.)

részvénytársaság: olyan társas vállalkozás, amely alaptőkéjét előre meghatározott számú és névértékű →*részvény* kibocsátásával szerzi meg és amelyek tagjai (a részvényesek) csak részvényeik (tehát az alaptőkében való részesedésük) erejéig felelősek a társaság kötelezettségeiért, saját vagyonuk-

kal nem. A részvényesek az alaptőkéhez való hozzájárulásukat pénzfizetéssel vagy természetbeni szolgáltatással (gépek, ingatlanok. szabadalmak stb. átadásával) teljesítik és részvényeik arányában rendelkeznek szavazati joggal a közgyűlésen, amely jogilag a ~ legfőbb szerve. Ez választja meg a ~ másik két szervét, az igazgatóságot és a felügyelő bizottságot (az előbbi a ~ állandó képviselője, az utóbbi az igazgatóság működésének állandó ellenőrzője) és a közgyűlés dönt a ~ üzletvitelének minden lényeges kérdésében (szavazattöbbséggel). – A szocialista gazdaság, szűk körben és, természetesen megváltozott tartalommal alkalmazza a ~i formát, különösen olyan vállalatoknál, amelyek a tőkés piacokkal is kapcsolatban állnak (nálunk pl. →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt*). Az ilyenek részvényesei szocialista vállalatok és szervek; részvényeik természetesen nem kerülnek tőkepiaci forgalomba.

rugalmassági együtthatók: →*kereslet-rugalmasság*

S

saját számlás export és import: a termelő →*vállalat* és a →*külkereskedelmi vállalat* közötti elszámolási kapcsolat formája. →*Export* esetén a külkereskedelmi vállalat az ipari termelővállalattól megvásárolja az exportra szánt árut, tehát az ellenértéket a külföldi értékesítés előtt kifizeti az iparvállalatnak. Ezzel az exportértékesítés teljes következményét a külkereskedelmi vállalat viseli. →*Import*ban hasonlóan saját számlájára szerzi be az árut a külkereskedelmi vállalat, és csak utána adja át az ipari vállalatnak. – E kapcsolati formának előnye akkor mutatkozik meg, ha a külkereskedelmi vállalat az adott export- vagy importterületen sok belföldi ipari vállalattal áll kapcsolatban. Előnye általában a külkereskedelmi vállalat számára az, hogy önálló kereskedelempolitikát folytathat (szemben a →*bizomány*al, ahol a megbízó előírása köti); az iparvállalatnak pedig azért előnyös a ~, mert pénzügyi eszközeit nem kell külkereskedelmi műveletekben lekötnie. – A ~ hátránya az iparvállalat viszonylagos elszigetelődése a →*világpiac*i hatásoktól, a közös →*nyereségérdekeltség* hiánya. – A →*gazdaságirányítás*i rendszer 1968. évi reformja előtt a külkereskedelmi vállalatok ~ja volt az általános. Jelenleg az ebben a formában lebonyolított forgalom szűk területre korlátozódik; saját számlára történő külkereskedelmi tevékenység csak a Külkereskedelmi Minisztérium külön engedélyével folytatható.

segédanyag: a munkafolyamat során felhasználásra kerülő olyan anyag, amely nem alkotja a készülő →*termék* lényeges elemét. ~nak tekinthető pl. a kenőanyag, fűtőanyag, üzemanyag, energia, festék stb.

segélyek: a dolgozók számára – egyes rendkívüli nehézségek áthidalását szolgáló – pénzbeli formában nyújtott →*társadalmi juttatások* egyik formája, amelyet a társadalombiztosítási, ill. szakszervezeti szervek (részben a vállalat és az állam) viselnek. – A vállalatok rendelkezésére álló segélykeret összegét a →*kollektív szerződés* szabályozza és az a →*részesedési alap*ból képezhető. – A különböző ~ lehetnek: átképzési segély, bevonulási segély; családi segély; költözködési segély; letelepedési segély; rendszeres szociális járadék; rendkívüli segély; szülési segély; anyasági segély; temetkezési segély. – A különféle ~ az átlagkeresetbe nem számítanak bele.

sokoldalú elszámolások: →*multilateralizmus; →kliring*

sorozatgyártás: meghatározott mennyiségű azonos gyártmány egyszerre, ugyanolyan körülmények között történő előállítása. Jelentős mértékben emeli a →*munkatermelékenység*et, csökkenti az →*önköltség*et, mert a termelőberendezéseket ritkán kell átállítani, kedvező

lehet a munkaidőalap kihasználása, fokozódik a dolgozók begyakorlottsága, szélesebb körben lehet gépesíteni, esetleg célgépeket beállítani stb. →*sorozatnagyság;* →*nullszéria*

sorozatnagyság: a →*sorozatgyártás* jellemző mutatója, kifejezi, hogy hány darabot készítenek ugyanabból a →*termék*ből. A legkedvezőbb ~ kialakítására kell törekedni, amely lehetővé teszi az adott termék leggazdaságosabb előállítását. Megkülönböztetünk kis, közép- és nagy sorozatot, amely a gyártandó mennyiség és a gyártás idejének a függvénye. A termék jellege is mérvadó a ~ meghatározásában, pl. a hajógyártásban, 10 db már nagy sorozat, gépkocsik esetében azonban, 10 000 db még kis sorozatnak számít. – Azt a ~ot, amelynél az egymással ellentétes irányban ható fajlagos költségek együttesen a legkedvezőbb szinten alakulnak, optimális (gazdaságos) ~nak nevezzük.

specializáció, *szakosítás:* a társadalmi →*munkamegosztás* formája, amelynek keretében termékeknek vagy a termékek részegységeinek előállítását, vagy a gyártási folyamatot az →*üzem*ek, →*vállalat*ok egymás között megosztják, mindegyik üzem (vállalat) csak meghatározott terméket, részegységet termel, ill. gyártási folyamatot végez. A ~ fontos szere e játszik a nemzetközi munkamegosztás fejlesztésében. Különösen a kis országok nincsenek olyan helyzetben, hogy minden terméket teljes választékban, gazdaságosan termeljenek, ezért kiválasztják közülük azokat, amelyek előállításához kedvező feltételekkel rendelkeznek. A meghatározott termékekre való ~ lehetővé teszi a modern termelőberendezések gazdaságos kihasználásához szükséges nagy volumenű termékkibocsátást. További előnye, hogy az adott termékre specializálódó ország a tudományos és →*műszaki fejlesztés*t a kiválasztott termékek gyártására összpontosíthatja. – A termelési szakosítás jelentősen kihat a →*külkereskedelem*re, mert egyrészt a nagy volumenű termelés elhelyezéséhez a belföldi piacon túl →*export*piacok feltárására van szükség, másrészt a ~-val leszűkül a belföldön előállított termékválaszték, ami egyre újabb cikkek →*import*ját teszi szükségessé. – A ~nak több fajtája van. 1. A végtermék szerinti ~ azt jelenti, hogy a ~ban részt vevő vállalatok, országok egy adott termékválasztékot osztanak fel egymás között, a ~ eredményeképpen a vállalat vagy ország nem a teljes választékot, hanem csak egy-egy terméket termel. 2. Ha a specializálódó vállalatok, országok egy termék más-más részegységét állítják elő, akkor részlet~ról beszélünk. 3. Technológiai szakosítás esetében az egyes vállalatok a gyártási folyamat más-más részét végzik. – A →*KGST* →*Komplex Program*ja kiemeli a termelési ~ jelentőségét. A jelenlegi, nagyrészt még végtermék szerinti ~n túl a KGST-országoknak törekedniük kell a részegység- és alkatrészszakosítás fejlesztésére. A szocialista nemzetközi ~ fejlesztéséhez mind a termelők, mind a felhasználók érdekeit kielégítő árak, reális valutaárfolyamok és új együttműködési formák szükségesek. – Hazánk több területen vesz részt a KGST-országok közötti ~ban (autóipari termékek, mezőgazdasági gépek, tengeri és belvízi hajók, szerszám- és fémforgácsoló gépek stb.).

Ezek közül is kiemelkedik a közúti járműfejlesztési program, amelynek keretében nagy sorozatban gyártunk Ikarus autóbuszokat, a termelés túlnyomó része a többi KGST-ország piacaira irányul.

stabilizáció: a *→valuta* (belföldi pénznem) megszilárdítása, az *→infláció* megállítása. Esetei: 1. A hazai pénzegység és egy adott aranymennyiség (ill. az állandó aranyértékű külföldi valuták egysége) közötti viszony állandósítása. 2. A pénzegység és valamely nem állandó aranyértékű külföldi valuta egysége közötti viszony rögzítése. 3. A pénz (bel-, ill. külföldi) *→vásárlóerejének* állandósítása.

statisztika: a társadalmi és a gazdasági folyamatok számszerű adatok segítségével történő leírása, feltárása, elemzése, s ennek alapján összefüggések megállapítása; gyakorlati adatszolgáltató tevékenység és önálló elméleti tudomány. A bővített újratermelés, de különösen a tervgazdálkodás elképzelhetetlen a gazdasági folyamatok számszerű vizsgálata nélkül. A számítógépek segítségével feldolgozott adatok nemcsak az eddigi eredményeket, vagy a felmérés pillanatában észlelt helyzetet mutatják, hanem fontos következtetések vonhatók le belőlük a fejlődés alakulására és a további tennivalókra vonatkozóan is.

stop-árak: *→KGST szerződéses árak*

struktúrapolitika: a társadalmi munkamegosztás során elkülönült *→ágazat*ok és tevékenységek egymáshoz viszonyított arányának *(→gazdasági struktúra)* tervszerű alakítása. A meglevő ágazati arányok és ágazati kapcsolatok objektív adottságot jelentenek a ~ számára és ezen az alapon kerülhet sor a további módosításra. Egy-egy ~i döntésnek hosszú távra szóló hatása van, ezért a ~ tulajdonképpen a *→gazdaságpolitikai koncepció* gerince. – A ~ban mindenekelőtt azokat az általános érvényű vonásokat kell figyelembe venni, amelyek a termelőerők fejlettségi fokából következnek. Ilyen például az *→ipar* és a *→mezőgazdaság* közötti arány eltolódása az előbbi javára. Vagy az iparon belül a gépipar, majd a vegyipar és a villamosenergia-termelés viszonylag gyors ütemű fejlesztése. – Az általános tendenciák érvényesítése mellett a ~ minden ország sajátos körülményeihez igazodik. Ezek közül a társadalmi-gazdasági viszonyoknak van meghatározó szerepe. A *→szocializmus alapjainak lerakása* idején a szocialista iparosítással kapcsolatos feladatok jelentik a ~ lényegét. Ekkor jelentkezik a *→mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez* és a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megteremtéséhez szükséges „ipari háttér" létrehozásának igénye. A *→fejlett szocialista társadalom építésekor* mindegyik szocialista országban a természeti és egyéb sajátosságok mellett jelentős ~i tényezőnek tekintik a *→KGST* keretében megvalósuló *→specializációt* és *→kooperációt.*

SZ

szabadalom: kizárólagos jog, védettség, oltalom, a →*találmány* tárgyának iparszerűen történő előállítására, forgalomba hozására, vagy üzemi berendezésként történő felhasználására. A védettség a magyar jog szerint 20 év. A szabadalmi védettség csak egy adott országra szól, minden olyan országban be kell jegyeztetni, amelyben a feltaláló a szabadalmi oltalomra igényt tart. A ~nak különleges jelentősége van a →*licenc*kereskedelemben, amikor a ~ tulajdonosa engedélyt ad a találmány más által történő legyártására, forgalomba hozására.

szabad ár: →*árrendszer*ünkben az →*ár*ak olyan formája *(→árforma)*, amelyet az eladó és a vevő megállapodása alakít ki. A szocialista állam *a)* meghatározza azokat a termékeket, amelyekre az ár szabadon állapítható meg; *b)* az árképzési elvek a szabad árakra is vonatkoznak; *c)* bizonyos termékek áremelését előzetesen be kell jelenteni az árhatóságnak. Az állam gazdasági eszközökkel is befolyásolja a ~ak alakulását, így a →*pénzügyi politiká*val, a külkereskedelmi forgalmon keresztül stb. Mind az ipari →*termelői ár*akon, mind a mezőgazdasági →*felvásárlási ár*akon, mind pedig a →*fogyasztói ár*akon belül van szabad árforma is.

szabad idő: a lakosság évi összes időalapjának az a része, amellyel hivatása, foglalkozása, családja és a társadalom vele szemben támasztott igényein, kötelességein és kötelezettségein, s fiziológiai szükségletein felül rendelkezik. A ~ tartalmában és rendeltetésében lényeges jellemzője az →*életmód*nak és fontos minőségi eleme az →*életszínvonal*nak. – A ~ a társadalom, a →*termelőerő*k fejlődése révén növekszik, s ennek hasznos, tartalmas kitöltéséről való gondoskodás a társadalom fontos feladatát jelenti. A ~ növekedésének három alaptípusát különböztetik meg, amelyek mindegyike eltérő feladatot ró a társadalomra. Ezek: a napi ~ növekedése, amely a napi elfoglaltság rövidüléséből származik; a heti ~ növekedése, amely a heti munkanapok számának csökkenéséből adódik; az éves ~ növekedése, amely főleg a szabadságidő meghosszabbodásának eredménye.

szabadpiac: a szocialista országokban olyan szervezetlen, bár befolyásolt →*piac*, ahol elsősorban mezőgazdasági kistermelők (többségében →*mezőgazdasági szövetkezet*i tagok) mezőgazdasági termékeket értékesítenek. A ~on az →*ár* a →*kereslet* és a →*kínálat* hatására változik, de mozgását a szabott áron forgalomba hozott állami készletek nagysága, minősége és választéka nagymértékben befolyásolja. Fenntartása mindaddig indokolt, amíg hozzájárul a lakosság jobb ellátásához és a termelők anyagi ösztönzéséhez. A mezőgazdasági termékek áruforgalmából

a szabadpiaci értékesítés 8 milliárd forintot, kb. 7%-ot tesz ki.

szabad rendelkezésű jövedelem: a lakosság összes jövedelmének az a része, amelynek hovafordításáról a lakosság személy szerint, jórészt egyéni (vagy családi) mérlegelés alapján dönt. A lakosság ugyanis összes jövedelmének egy részét olyan kiadások fedezetére fordítja, amely egyrészt állami rendelkezések, másrészt korábbi döntései alapján meghatározottak. Így pl. →*adót* →*illeték*eket, →*biztosítási* díjat, lakbért, hiteltörlesztést stb. kell fizetnie. Ehhez szokták sorolni még a háztartások mindennapi életével kapcsolatos, viszonylag állandó jellegű kiadásokat is, mint pl. az alapvető élelmezési költségeket, a háztartási tételeket (mosás, takarítás, gáz, villany stb. költségeit) is. Ugyancsak nem dönt szabadon a lakosság a →*természetbeni jövedelem* döntő részének felhasználásáról sem (pl. munkaruha, üdülés, munkahelyi étkezés stb).

szabvány: a →*termék*ek méreteire, minőségére, ellenőrzésük módszereire, csomagolásuk módjára, gyártási eljárásokra stb. vonatkozó törvényes előírások összessége. Megkülönböztetünk üzemi, szakmai, országos és nemzetközi ~okat. A nemzetközi ~ok széles körben és általánosan használt termékekre vonatkoznak, ilyenek pl. a gépipar területén a fogaskerekek, csapágyak, csavarok, híradástechnikai alkatrészek, elemek, izzók, foglalatok. Az országok közötti kapcsolat kiszélesítése szükségessé teszi minél több termék szabványosítását. Az országos és nemzetközi ~ok betartása kötelező.

szakcsoport: →*mezőgazdasági szakcsoport*

szakosítás: →*specializáció*

szakszervezet: →*érdekképviselet és érdekvédelem*

Szakszervezetek Országos Tanácsa *(SZOT):* a magyar szakszervezeti mozgalom országos hatáskörű vezető, irányító testülete. Tagjai között az iparági szakszervezetek képviselői taglétszámuk arányában vesznek részt. Tagjai közül választja meg a SZOT elnökségét, a titkárságot, a ~ elnökét, alelnökeit, főtitkárát, titkárait, kinevezi a ~ osztályainak és intézményeinek vezetőit. – A ~ meghatározza a szakszervezeti mozgalom fő feladatait és irányítja a szakszervezeti munkát. Határozatokat hoz, irányelveket ad ki, állást foglal és véleményt nyilvánít a mozgalom egészére vonatkozólag: szakszervezeti, társadalompolitikai, gazdasági, →*életszínvonal-politikai*, →*szociálpolitikai*, munkavédelmi, kulturális és sportkérdésekben. Állást foglal a szakszervezeti mozgalom irányításával összefüggő ügyekben. A SZOT véleményt mond azokban a kérdésekben, amelyekről az MSZMP vagy a kormány kéri. Megtárgyalja, véleményezi a népgazdaság távlati és középtávú terveit, különös tekintettel a fejlesztés főbb irányaira, és arányaira. Meghatározza a szakszervezeti mozgalom főbb feladatait a →*népgazdasági terv* végrehajtásának segítésében. Megvitatja mindazokat az előkészületben levő állami intézkedéseket, amelyek a bérből és fizetésből élő dolgozókat érintik, kialakítja az ezekkel kapcsolatos szakszervezeti álláspontot. Figyelemmel kíséri a dolgozók életszínvonalának, munkakörülményeinek alakulását, szükség szerint észrevételeket tesz, intézkedéseket kezdemé-

nyez, javaslatokat dolgoz ki az állami szervek részére. Beszámoltatja az illetékes állami szervek vezetőit az élet- és munkakörülmények fejlesztésével kapcsolatos tevékenységükről. A két kongresszus közötti időszakban átfogóan értékeli a kongresszus határozatainak végrehajtását és meghatározza a további munkát. – A ~ részt vesz a Szakszervezeti Világszövetség munkájában, képviseli a magyar szakszervezeteket, azok tagságát, kialakítja a magyar szakszervezetek nemzetközi tevékenységének irányát.

szakszövetkezet: →*mezőgazdasági szakszövetkezet*

szállítási határidő: a →*szállítási szerződés*ekben kölcsönös megállapodás során rögzített azon időpont, amikor a szállító a szerződés tárgyát képező termékeket (szolgáltatást) a megrendelőknek átadja. A szállítási határidő elmulasztása anyagi szankciókat von maga után (→*kötbér*).

szállítási költség: valamely anyag, áru, termék szállító eszközön (vonat, hajó, tehergépkocsi stb.) meghatározott távolságra történő továbbításának a költsége. A ~ a →*termelési költség* egyik eleme.

szállítási szerződés: vállalatok, intézmények között, termékek és szolgáltatások szállítására kötött megállapodás, amelyben a szállító valamely termék, ill. szolgáltatás meghatározott időben való átadására, a megrendelő pedig ennek átvételére és árának megfizetésére vállal kötelezettséget. A ~ alaki és tartalmi kellékeit a mindenkor érvényes jogszabályok és rendeletek írják elő. A ~ek rendszerének az →*indirekt tipusú gazdaságirányítás* esetén növekszik a jelentősége.

szállodaipar: →*vendéglátás*

szektor: →*állami szektor;* →*szövetkezeti szektor;* →*magánszektor*

szelektív hitelpolitika: →*hitelpolitika*

szelektív iparpolitika: az →*ipar* irányításának, fejlesztésének, munkamegosztásának olyan elve és gyakorlati módszere, amely egyes ágakat, →*ágazat*okat kiemelten kezel. Lehetővé teszi a népgazdaság lehetőségeinek és adottságainak leginkább megfelelő ágazati struktúra kialakítását. A ~során előnyben részesített ágazatok (pl. vegyipar, elektrotechnika) fontos szerepet játszanak más ágazatok korszerűsítésében a népgazdaság egészének →*műszaki fejlesztés*ében. A ~ gyakorlati megvalósításának példája az ötödik ötéves tervben a kohó- és gépipar fejlesztésének előirányzata, amely szerint a 40%-os gépipari termelésnövekedés mellett a dinamikusan fejlesztendő termékcsoportok gyártása 90%-kal növekszik.

személyi jövedelem: a lakosság összes jövedelmének az a része, amelyet →*munkából származó jövedelem*ként vagy →*társadalmi juttatás*okként személyre szólóan kap. A ~ formája lehet: pénzbeni vagy természetbeni jövedelem. – A ~ annyival kevesebb a lakosság összes jövedelménél, amennyit abból az általános, tehát a lakosság szélesebb rétegeit érintő társadalmi juttatások kitesznek. Így nem számítják a ~ körébe pl. az egészségügyi ellátás, az oktatás, a sportlétesítmények stb. szolgáltatásainak értékét.

személyi tulajdon: azoknak a →*fogyasztási cikk*eknek és kisebb →*terme-*

*lési eszközök*nek a tulajdonformája, amelyek egyéni és családi szükségletek kielégítésére alkalmasak és nem válnak idegen munkaerő kizsákmányolásának eszközévé. Jellegét mindenkor annak forrása és a társadalmi környezet határozza meg. – A szocializmusban személyi tulajdonban vannak a tartós fogyasztási cikkek (pl.: bútor, háztartási eszközök, rádió, televízió, gépkocsi, öröklakás vagy ház stb.); továbbá a →*háztáji gazdaság*ok és a →*kisegítő gazdaságok*ban felhasznált kisebb termelési eszközök. Szocialista viszonyok között a személyi tulajdon saját munkán alapul és nem válhat idegen munkaerő kizsákmányolásának eszközévé. A személyi tulajdon gyarapodásának mértéke az egyének és a családok szükségleteinek a kielégítése. Ezért a törvények gátolják a szükségleteket meghaladó, különösen a spekulációs célú ingatlanszerzést. Az a cél, hogy a bővülő személyi tulajdon a szocialista →*életmód*ot erősítse.

szervezés *(vállalati):* állandó céltudatos, tervszerű és folyamatos szabályozó tevékenység, amelynek feladata a →*vállalati* tevékenység elé kitűzött célok optimális megvalósítása, s ennek érdekében a céloknak megfelelő folyamatok és a folyamatoknak megfelelő szervezetek (szervek) kialakítása. A ~i tevékenység során a munkafolyamat elemeit *(→munkaerő, →munkaeszköz, →munkatárgy)* összefogják, elrendezik és csoportosítják. A ~i tevékenység irányulhat a termelésre *(→termelésszervezés)*, a munkaerőre *(→munkaszervezés)* és a vállalati vezetésre *(→vezetésszervezés)*. A ~ mint szabályozó tevékenység alapvetően tervező és kivitelezési tevékenységből áll. A tervezési tevékenység keretében a ~i célt, az alkalmazandó módszereket és eszközöket határozzák meg, a kivitelezési tevékenység során pedig az elképzelt folyamat, ill. szervezet kialakítását és mechanizmusát biztosítják.

szerződéses termeltetés és felvásárlás: a feldolgozó, ill. a felvásárló vállalatok, valamint a mezőgazdasági termelőüzemek közötti egy vagy több évre szóló szerződéses megállapodás, ami biztosítja meghatározott mennyiségű és minőségű termék időben történő szállítását, ill. átvételét. A szerződés tartalmazza mindkét fél jogait és kötelességeit, amit a szerződő felek a kölcsönös érdekek összeegyeztetésével vállalnak. A ~ a termelés és az áruellátás tervszerű lebonyolításának fontos eszköze, a központi élelmiszerkészletek gyűjtésének alapvető formája. A feldolgozó és a felvásárló vállalatok →*felvásárlási* tevékenységük nagyobb hányadát ~ útján valósítják meg. 1975-ben a ~ a mezőgazdaság bruttó termelési értékének több mint 50%-ára terjedt ki.

szerződéses vámrendszer: →*vámrendszer*

szezonalitás *(kereskedelmi):* a kereskedelmi →*forgalom* lebonyolítása során ismétlődően jelentkező időszerű hullámzás. A forgalom egészének ~a abban jelentkezik, hogy az egyes szakmák között bizonyos eltéréssel, de egy-egy szakmán belül rendszeresen visszatérően tapasztalható az eladási forgalomnak az év egyes időszakaiban való emelkedése és csökkenése. A →*kiskereskedelem*ben pl. általában az év utolsó negyedéve a legnagyobb forgalmú évnegyed. Ezt befolyásolják az év-

szakok, az ünnepek, az *→idegenforgalom*, bizonyos termelési ciklusok stb. Más vonatkozásban egy-egy árucikk, cikkcsoport vagy szolgáltatás ~a is megfigyelhető. Ennek törvényszerű forgalomhullámzását előidézheti termelési periodicitás (pl. zöldség, gyümölcs), éghajlati adottság (pl. fürdőruha, téli sportcikkek), idegenforgalmi idény (pl. szállodai szolgáltatás) vagy vásárlási szokások (pl. ünnepek előtti ajándéktárgyak). Nemcsak éven belül, hanem ennél rövidebb időszakokon belül is megfigyelhető a forgalmi ~. Így az egyes hónapokon belül rendszeresen emelkedik a forgalom a fizetési napokat követően; a héten belül az első napok forgalma általában az átlagosnál alacsonyabb, míg a péntek-szombati forgalom kiugróan magas; ugyanígy egy-egy napon belül is általában a délutáni órák forgalma jóval meghaladja a délelőttiét. Ez a hullámzás a kereskedelem számára sok problémát jelent, a *→munkaszervezés*ben, a *→készletgazdálkodás*ban, az eszközök kihasználásában, az eladótér kapacitásának kitöltésében, a szállításszervezésben, a nyitvatartási idő meghatározásában stb. Ezért a kereskedelem különféle intézkedések és *→szervezés* révén arra törekszik, hogy a ~t a lehetőséghez képest legkisebbre szorítsa, és ezzel a forgalom minél egyenletesebbé váljék.

szérianagyság: *→sorozatnagyság*

szinttartó beruházás: olyan *→állóeszköz*csere (-pótlás), amely a meglevő termelő vagy nem-termelő kapacitások fenntartását szolgálja. A gyakorlatban a kapacitások bővítését, illetőleg szinttartását szolgáló beruházásokat nagyon nehéz szétválasztani. A számszerűsítés csak népgazdasági szinten kísérelhető meg, vállalati szinten csak tendenciaszerűen lehet a ~ok számszerűsítését megközelíteni. – A ~ nagyságának a megállapítását inkább műszaki oldalról lehet megközelíteni. Így: gépek, technológiai berendezések és járművek cseréje, a konkrétan megszüntetett termelőkapacitások helyett belépő új, ugyanolyan nagyságrendű kapacitások minősülhetnek ~nak. A ~okat mindig dinamikus szinttartás jellemzi. Ebben az esetben a dinamikus jelző azt fejezi ki, hogy az új berendezéssel, ha nem is többet, de magasabb minőséget, így magasabb értéket lehet előállítani. A dinamikus ~ok összefüggenek a rekonstrukciós beruházási politikával *(→rekonstrukciós beruházás)*. Az ilyen beruházások aránya megközelíti az összes beruházások felét, és egyre nagyobb szerepet kap a beruházási politikában.

szocialista brigádmozgalom: a szocialista munkaversenymozgalom alapvető és fő formája hazánkban. Jelenleg kb. 1,5 millió ember dolgozik Magyarországon szocialista címet nyert vagy a címért küzdő brigádokban. Ez az arány egyes vállalatoknál eléri az összes dolgozók 60–70%-át. A ~nak hármas célja és jelszava van: „szocialista módon dolgozni, tanulni és élni". Nemcsak termelési célja van tehát, hanem az *→üzemi demokrácia* fejlesztésének, a munkásműveltség növelésének, a politikai közhangulat formálásának, a tömeges közéleti aktivitásnak és a szocialista emberi vonások erősítésének potenciális bázisa is. A brigádok olyan kollektívákká válnak, amelyek úttörő, mozgósító és példamutató szerepet töl-

tenek be a munkában, a tanulásban, a közösségi életben; érvényesítik a kölcsönös segítés elvét. E munkacsoportokban kialakulnak a tagokkal szemben bizonyos követelmények, amelyek nemcsak a munkateljesítményekre vonatkoznak, hanem a munkafegyelemre, az erkölcsi-politikai magatartásra, a viselkedési normákra, a gondolkodásra is. A szocialista brigád mint demokratikus alakulat részt vesz a munka irányításában, szervezésében; betölti az önkontroll szerepét. Rendszeres tanácskozásain felszínre kerülnek a munkahelyi és személyi problémák és azok megoldásának módjai. A brigádok nemcsak jelzik a gondokat, hanem javaslatokat is tesznek a megoldásukra, közreműködnek a hiányosságok felszámolásában. A ~ban részt vevők számára lehetőség szerint biztosítani kell azokat a jogokat, amelyek összefüggenek a brigád belső életével, működési rendjével. Ilyen jogok: a brigádlétszám meghatározása, a brigádvezető személyének kiválasztása, új brigádtagok felvétele, a brigádértekezlet időpontjának és témájának a meghatározása, a vállalásoknak a gazdasági vezetéssel való megtárgyalása. A szocialista brigád megtisztelő cím adományozásáról – általában egyéves tevékenység alapján – a munkahelyi gazdasági vezetők és a szakszervezeti szervek javaslata alapján a termelési tanácskozás dönt.

szocialista demokrácia: a proletárdiktatúrának az az elsőrendű követelménye, hogy az állampolgárok többsége a hatalom gyakorlásának és a közügyek intézésének részesévé váljék. A ~ a dolgozók számára az egyéni felelősség érvényesítése mellett a felelősség kiterjesztését jelenti az adott munkahelyet vagy az egész társadalmat érintő kérdések szintjére. Fő területei: a párt és államélet, valamint a munkahely: üzem, szövetkezet, intézmény. A szocialista demokrácia erősítésében most előtérben álló feladat az *→üzemi demokrácia (→szövetkezeti demokrácia)* fejlesztése. Az üzemi, munkahelyi demokrácia továbbfejlesztésének feladatait a XI. pártkongresszuson a következőkben határozták meg: 1. Növelni kell a pártszervezetek jogkörét a vállalati szintű feladatok összehangolásában, a vállalatok éves és ötéves terveinek kialakításában és jóváhagyásában. 2. Általánossá kell tenni a fizikai dolgozók bevonását a vezetés munkájába. 3. A vezetők a dolgozóknak adott rendszeres tájékoztatással segítsék a ~ tényleges érvényesülését.

szocialista iparosítás: *→iparosítás*

szocialista munkaverseny: a munkavégzés minőségileg magasabb formája, a munkához, a társadalomhoz való szocialista viszony megnyilvánulása. A szocialista munkaverseny az egyének és kollektívák részéről kiinduló, a munkaköri követelményeket meghaladó, bizonyos többleteredményre törekvő, önkéntes kezdeményezés. Munkahelyi mozgalom, amelynek súlypontja a termelési tervek és munkaprogramok eredményes teljesítése, a termékek, a munka minőségének javítása, az üzem- és munkaszervezés korszerűsítése, az *→újítómozgalom* fellendítése, a célszerűbb, takarékosabb gazdálkodás, korszerűbb munkamódszerek meghonosítása stb. A ~ elősegíti a tehetség, a szakértelem hasznosítását, a becsületes munka elismerését, erősíti a szocialista

munkamorált, a munkahelyi közösségek megszilárdulását. Formája lehet egyéni és kollektív. Kollektív szocialista munkaverseny-forma az MSZMP KB Kongresszusi zászlajáért, a Minisztertanács és a SZOT Elnöksége Vörös Vándorzászlójáért, a Kiváló Vállalat, az Élüzem stb. címért folyó verseny. Alapvető szocialista munkaverseny-forma a →*szocialista brigádmozgalom.* – A szocialista munkaverseny irányítása az állami és a gazdasági szervek és vezetők, valamint a társadalmi szervek közös feladata. A szakszervezeti szervek elsősorban nevelő, felvilágosító, szervező munkával mozdítják elő a dolgozók részvételét, és ellenőrzik az értékelés demokratizmusát, nyilvánosságát. A vállalások teljesítésével járó kitüntető címek és jelvények az erkölcsi elismerés mellett anyagi jutalmakkal is járnak.

szocialista szektor: a létrehozott szocialista termelési viszonyok keretében működő gazdálkodó egységek (szocialista vállalatok és intézmények) összessége. A szocialista vállalatokban a termelési eszközök →*társadalmi tulajdon*a alapján tervszerűen gazdálkodnak. A →*szocializmus alapjainak lerakása* idején az →*ipar*ban, a →*kereskedelem*ben, a →*közlekedés*ben és a pénzügyi szférában *(→bankrendszer)* főképpen államosítással hozzák létre a ~t, s ez egyben a kizsákmányoláson alapuló tőkés magántulajdon felszámolását, a tőkések kisajátítását jelenti. A →*mezőgazdaság*ban viszont sajátosan, →*szövetkezet*ek létrehozásával alakítják át a kisárutermelők tulajdonviszonyait, de a földbirtokosok, mezőgazdasági nagytőkések tulajdonának azt a részét, ami nem kerül a földreformok útján kiosztásra, államosítják *(→állami gazdaság)*. A szocializmus alapjainak lerakásával a szocialista szektor uralkodóvá válik az újratermelés minden területén, így a →*fejlett szocialista társadalom építése*kor további fontos feladat a szocialista szektor erősítése, formáinak továbbfejlesztése. – Hazánkban a termelő állóeszközök 99%-át a ~ban találjuk, itt dolgozik az aktív keresők 96%-a, s a ~ban állítják elő a →*nemzeti jövedelem* 98%-át.

szocialista szövetkezeti elvek: a szocialista társadalom →*szövetkezeti szektor*a sajátos működési alapösszefüggéseinek kifejeződése. A ~ elvi szinten fejezik ki *a)* a szövetkezeti társadalmi viszonyok szocialista voltát, illetve szocialista funkcióit; *b)* a szövetkezeti szektor sajátosságait a másik nagy szövetkezeti szektorhoz, az →*állami szektor*hoz viszonyítottan; *c)* a →*szövetkezet*ekkel kapcsolatos gazdaság-, társadalom- és jogpolitika elvi kereteit és a szocialista szövetkezeti mozgalom egységét. A ~ hatósugara kiterjed a szövetkezeti típusokra, ágazatokra és formákra egyaránt. Konkrét megjelenési formájuk – esetleg eltérő gazdasági kategóriákban és jogintézményekben való kifejeződésük – különbözhet a szövetkezeti mozgalom típusaitól és ágaitól függően. A szövetkezeti alapelvek tehát a szocialista szövetkezeti mozgalom – és az egyes szövetkezetek – szervezésének és működésének tudományos elemzés és általánosítás eredményeként kialakult legáltalánosabb irányító eszméi, amelyek az objektív társadalmi-gazdasági viszonyok tükrözéseként állami rendelkezésekben öltenek jogi for-

mát. A magyar szocialista szövetkezeti mozgalom alapelvei a következők: 1. önkéntesség és nyitott tagság; 2. fokozatosság; 3. tagsági közreműködés; 4. vállalati tevékenység; 5. társadalmi tevékenység; 6. szövetkezeti demokratikus önkormányzat; 7. a társadalmi, a szövetkezeti és a tagsági érdek kötelező összhangja; 8. a kölcsönös támogatás és együttműködés; 9. az állam és a szövetkezetek kölcsönösségen alapuló aktív és pozitív viszonya.

szocialista tulajdon: →*társadalmi tulajdon; →állami tulajdon; →szövetkezeti tulajdon*

szocialista vállalat: a szocialista →*népgazdaság* tervszerűen irányított, önállóan működő alapegysége. Rendelkezik a gazdálkodáshoz szükséges termelési és pénzeszközökkel. Meghatározott szükségletek kielégítésére irányuló termelési feladatokat lát el. Tevékenysége révén keletkezett bevételéből fedezi kiadásait, s ebből →*nyereség*re tesz szert, amelynek egy részét adóként fizeti be az állami költségvetésbe. A nyereség többi része a vállalatnál marad, amelyből a ~ →*vállalati alapok*at képez. Tulajdonviszonyok szerint megkülönböztetünk →*állami vállalat*ot, →*szövetkezet*et, →*szövetkezeti vállalat*ot, ill. a kettő →*társulás*ából létrejött vegyes tulajdonú →*közös vállalat*ot. A gazdasági életben betöltött szerep szerint megkülönböztetünk termelő-, forgalmi és szolgáltató vállalatot. Az irányítás szintje szerint az állami vállalatok lehetnek minisztériumi vagy tanácsi vállalatok. A különböző, de szorosan egymáshoz kapcsolódó profilú ~ok (pl. kőolajbányászat, szállítás, feldolgozás, értékesítés) →*trösztök*be szerveződhetnek. A ~ok érdekeik közös képviseletére egyesüléseket hozhatnak létre.

szocializmus: a kapitalizmus után következő kommunista termelési mód (→*kommunizmus*) első fejlődési szakasza. A minőségileg új társadalom kész formái nem alakulnak ki a tőkés →*termelési mód*on belül, csu. á ı az anyagi és a személyi előfeltételek teremtődnek meg. Emiatt a hatalom megragadása után még hosszú történelmi időszakra van szükség ahhoz, hogy a szocialista társadalom felépüljön. A ~nak mint a kommunista társadalmi-gazdasági formáció fejlődési szakaszának, vannak olyan általános vonásai, amelyek minden országra jellemzőek. Ilyenek például a következők: a munkásosztály vezető szerepe; a munkás-paraszt szövetség; a proletárdiktatúra szükségessége; a →*termelési eszköz*ök →*társadalmi tulajdon*a; az osztályok közötti antagonisztikus ellentmondás és a kizsákmányolás felszámolása; →*tervgazdálkodás;* mindenfajta nemzeti elnyomás megszüntetése és a proletár nemzetköziség érvényesítése stb. Ezek az általános vonások az egyes országok sajátos történelmi és társadalmi körülményei között igen változatos formákban jelennek meg. – A szocialista társadalom célja a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek minél teljesebb kielégítése. A cél elérésének eszköze a termelés gyors és egyenletes emelése döntően az egy munkaerőre jutó termelési eredmény, vagyis a →*munkatermelékenység* növelése útján. A ~ban az anyagi javak még nem állnak bőségben rendelkezésre, a munka sem vált minden területen életszükségletté, ezért a termékek nagyobb részét a végzett munka szerint

osztják el a társadalom tagjai között. Az anyagi javak jelentős és növekvő hányadából azonban már a ~ban is a szükségletek alapján részesednek az egyes családok. A szocialista társadalomban fokozatosan halmozódnak fel azok az anyagi és tudati tényezők, amelyek már a kommunizmusba való átmenetet jellemzik *(→szocializmus alapjainak lerakása; →fejlett szocialista társadalom építése)*.

szocializmus alapjainak lerakása: a kapitalizmusból a *→szocializmus*ba vezető átmenet szakasza, amelyben fő feladat a proletárdiktatúra hatalmi rendszerére támaszkodva a szocialista *→termelési viszonyok* kialakítása. Az *→ipar*ban, *→kereskedelem*ben, *→közlekedés*ben és a pénzügyi szférában *(→bankrendszer)* főképpen államosítással hozzák létre a →szocialista vállalatokat, a mezőgazdaságban viszont elsősorban a szövetkezetek megszervezésével alakítják át a kisárutermelők tulajdonviszonyait *(→mezőgazdaság szocialista átszervezése)*. A ~val a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válnak az újratermelés minden területén. Ezzel párhuzamosan további fontos feladat a *→termelőerők* fejlesztése, különösen az ipar, ezen belül is a *→nehézipar* súlyának és korszerűségének növelésével. A tudat- és az életviszonyok átalakítása, valamint az *→életszínvonal*nak a korábbinál magasabb szintre emelése a szocializmus építésének már ebben a periódusában elkezdődik. Nálunk a ~ 1961–1962-ig, lényegében a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a befejezéséig tartott.

szociálpolitika: a javak és a jövedelmek elosztásába való olyan állami beavatkozások összessége, amelyek célja a tartós vagy esetlegesen keletkező speciális nehézségeknek a társadalom terhére történő csökkentése vagy megszüntetése. Azoknak az intézményeknek, jogszabályoknak, intézkedéseknek a rendszere a ~, amelyekkel a társadalom – állami, tanácsi költségvetés, vállalat, társadalmi szervek – az egyénnel, családdal közvetlenül kapcsolatos események révén bekövetkező speciális terheket igyekszik csökkenteni, ill. megszüntetni. A ~ jogilag rendezett, tipikus, tömeges és visszatérő esetekben, helyzetekben, az egyének, családok, rétegek anyagi biztonságának megteremtésére és védelmére szolgáló intézkedés- és intézményrendszer. *→Népesedéspolitikai*, kultúr- és oktatáspolitikai, nő- és ifjúságpolitikai célokat is szolgál. Megvalósulása elsősorban a juttatás-politika eszközeivel történik. Legfőbb céljai: legyenek meg a minimálisan szükséges feltételek a gyermekek családi neveléséhez, iskoláztatásához; betegség, munkaképtelenné válás esetén a megélhetés biztosítása; a munkából kiöregedettek, a munkában megrokkantak, a csökkent munkaképességűek támogatása; a kulturális, szociális és egészségügyi szolgáltatások állami támogatása stb. – A ~ átfogja a *→politika* számos elemét. Figyelembe kell venni az oktatás-, a népesedés-, a kultúrpolitikában, az egészségügyi politikában, a *→területfejlesztés*ben, a *→környezetvédelem*ben. A szocialista ~ jogszabályokon alapuló, intézményes átfogó rendszer; amely nem merül ki a társadalombiztosításban, hiszen kiterjed olyan területekre is, mint a lakásellátás és a kommunális ellátás, a *→fog-*

lalkoztatáspolitika, az ifjúságpolitika, a munkahelyi szociális ellátás, a kedvezményes üdültetés, a közoktatás és köznevelés stb.

szociális biztonság: az egyénnek, a családnak, a társadalmi csoportnak, rétegnek vagy osztálynak az az állapota, amelyben nincs kitéve váratlan – az anyagi és társadalmi helyzetét jelentősen lerontó – veszélynek, illetve ha ilyen mégis bekövetkeznék, a társadalom megfelelő segítségével számolhat. A szociális biztonság legfőbb elemei szocialista társadalomban a munkához való jog, az ingyenes egészségügyi ellátás, a →*nyugdíj*, a rokkantsági járulék, a csökkent munkaképességűek védelme, a szociális juttatások, a segélyek. Fő követelménye, hogy egyetlen család se kerüljön a nyomor szélére, s mind kevesebben legyenek →*létminimum* alatt tartós vagy eseti okokból. Tágabb értelemben a szociális biztonság azonos a létbiztonsággal, amely magában foglalja a jogbiztonságot, a politikai biztonságot és az egzisztenciális biztonságot is.

szociális gondozás: a társadalom támogatása azok számára, akik valamilyen okból nem rendelkeznek olyan jövedelemmel, amelyből emberileg és társadalmilag elfogadható színvonalon lehet élni. A szociális gondozásnak ez a formája a tanácsok szociálpolitikai osztályainak feladatkörébe tartozik. Lehet időszakos (pl. ruha-, tüzelősegély stb.) vagy állandó jellegű (havi támogatás). A ~ általában azokra terjed ki, akik önhibájukon kívül kerültek olyan helyzetbe, hogy rászorulnak a társadalom támogatására. Például olyan hadirokkantak, akik nagyon kevés rokkantsági járulékot kapnak, hozzátartozó nélküli emberek, akiknek sem →*nyugdíj*uk, sem jövedelmük nincsen, születési hibás, nyomorék emberek, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk stb. – A ~ körébe bekerülőket a tanács nagy körültekintéssel választja ki, az →*állami költségvetés*ben pedig évről évre rendelkezésre állnak az ehhez szükséges összegek.

szociológia: korunkban önálló társadalomtudomány, amely az egész társadalom, de különösen a társadalmon belül létező és létrejövő osztályok, rétegek, csoportok, alakulatok, intézmények fejlődésének és működésének törvényszerűségeivel, a közöttük kialakult kölcsönhatásokkal foglalkozik.

szófiai elv: →*tudományos-műszaki együttműködés*

szolgáltatások: az emberi tevékenység azon fajtái, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalmi →*termelés*ben, →*forgalom*ban, →*elosztás*ban és →*fogyasztás*ban, de önállóan anyagi javakat nem hoznak létre. Az újratermelési folyamatban betöltött szerepük alapján három csoportba oszthatók: 1. Anyagi vagy termelő ~. Ezek lényegében az anyagi termeléshez kapcsolódnak és teljesítményeik helyet kapnak a →*nemzeti jövedelem* mutatójában. Ilyen szolgáltatás például a vállalatoknál a karbantartó munka, az energiatermelés, a szállítás, a hírközlés, a kereskedelem, a lakosságtulajdonában levő tartós fogyasztási cikkek javítása stb. 2. Nem anyagi vagy nem termelő ~. Ide tartoznak mindazok a tevékenységek, amelyek a társadalom tagjainak szociális, egészségügyi, oktatási, kulturális szükségleteit elégítik ki. Pl. az orvosok gyógyító munkája, az írók, kutatók alkotó tevé-

kenysége, a pedagógusok oktató-nevelő munkája stb. Ezek a szolgáltatások közvetlenül ugyan nem hoznak létre anyagi javakat, de napjainkban növekvő szerepük van a termelés alakulásában, például a szakképzésnek és az egészségügyi, kulturális ellátásnak. Ezeket a tevékenységeket a nettó nemzeti termelés mutatójában veszik számításba. 3. Adminisztratív ~. Ezek az anyagi termeléstől viszonylag távol eső, de mégis szükséges tevékenységek. Ide tartozik például az állami, a politikai szervek munkája, a honvédelem stb. – A gazdasági fejlettség növekedésével a ~ területén foglalkoztatottak száma emelkedik. Nálunk 1950-ben a szállításban, hírközlésben, kereskedelemben, továbbá a nem anyagi és adminisztratív szolgáltatások területén az aktív keresők 25%-a dolgozott, ez az arány 1975-re 33%-ra módosult.

szövetkezet: az állampolgárok által önkéntesen létrehozott, a *→szövetkezeti tag*ok személyes és vagyoni közreműködésével vállalati gazdálkodást és társadalmi tevékenységet folytató közösség, amely a szövetkezeti csoporttulajdon *(→szövetkezeti tulajdon)* és a demokratikus önkormányzat *(→szövetkezeti demokrácia)* alapján jogi személyként működik. A ~ mindig valamely adott rendszerű társadalom egyik társadalmi-gazdasági egysége. Társadalmi tartalma függvénye az adott társadalmi-gazdasági rendnek, a gazdasági, politikai környezetnek. A szövetkezetek, vagy azoknak egy országon belüli összessége: a „szövetkezeti rendszer" önmagában nem képes átalakítani a tőkés rendszert szocialista rendszerré, és a hatalom megragadása után is elképzelhetetlen csak a szövetkezeti szektorra alapozni a szocialista népgazdaság fejlődését. De a szocialista állam kialakulásáig létrejött, valamint a szocialista állam segítségével keletkező új szövetkezeti formációk hosszú távon is sikerrel alkalmazhatók a szocialista építésben. A termelési eszközök két fő *→tulajdonformá*jának megfelelően szocialista társadalmi-gazdasági rendszerben a gazdálkodó egységeknek két – társadalmi tartalmában ugyan különböző fokozatú, de a piaci viszonyokban egyenjogú – fő típusa alakult ki: az *→állami vállalat* és a ~. Mindkettő a szocialista *→népgazdaság* alapegysége, mindkét alapegységben szocialista *→termelési viszonyok* uralkodnak, s mindkettő esetében biztosított a szocialista állam gazdaságpolitikájának a megvalósítása. A ~ makroszinten a gazdálkodás és a mozgalom, mikroszinten a vállalat és a társadalmi szervezet egysége.

szövetkezetek állami irányítása: *→a szövetkezetek jogi szabályozása;* gazdasági befolyásolása; igazgatási és törvényességi, valamint szakmai felügyelete. A ~ lényegében a szocialista állam és a *→szövetkezet*ek közötti olyan viszony, amelyet aktív és pozitív kapcsolat jellemez. Jóllehet a kapcsolatokban az államot illeti az aktív szerep, de az mégsem egyoldalú, mert a kapcsolatok alakításában – a *→szövetkezetek társadalmi képviseleti szerve*ik, tehát a szövetkezeti szövetségek útján – részt vesz maga a szövetkezeti tagság is. Az állam és a szövetkezetek közötti kapcsolat legátfogóbb ága a szövetkezeti jogszabályalkotás, amelynek során a szocialista állam – figyelemmel az össztársadalmi érdekre, nemkülönben az adott szövet-

kezeti ágazat érdekeire – jogszabályi úton szabja meg a szövetkezetek fejlődésének irányát, mozgásuk lehetőségeit. Az állam és a szövetkezetek közötti kapcsolat másik nagy területe a →*gazdasági szabályozók* megalkotása és működtetése. A szövetkezet gazdálkodó tevékenységének →*vállalati önállóság*át tiszteletben tartva a gazdasági ráhatást a szocialista állam elsősorban gazdasági szabályozók útján valósítja meg. Az állam és a szövetkezetek közötti kapcsolat harmadik nagy területe az igazgatási, a törvényességi, valamint a szakmai felügyelet. Az állami hatósági szervek és a szövetkezetek konkrét és operatív kapcsolata az igazgatási és a felügyeleti jogkör révén realizálódik. Az igazgatási viszonyban (pl. növényvédelmi igazgatás) szubordináció van az állam és a szövetkezet között. A felügyeleti jogkör lényegében nem más, mint az adott szövetkezetekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések betartásának ellenőrzése, érvényesítése és megsértésük esetén szankciók alkalmazása. A jogi szabályozásban ennek két válfaja alakult ki; a törvényességi és a szakmai felügyelet.

szövetkezetek egyesülése: két vagy több szövetkezet külön-külön tartott →*közgyűlés*én az összes tagok kétharmadának titkos szavazatával létrejött összeolvadása, illetőleg egyik szövetkezetnek a másikba való beolvadása. Az egyesülő szövetkezetek együttes közgyűlésen (egyesülési közgyűlésen) állapítják meg az egyesülés időpontját és az új szövetkezet →*alapszabály*át és terveit, megválasztják a szövetkezet vezetőségét, elnökét, általában a vezető szerveket. Az egyesülés időpontjával az egyesült szövetkezetek tagjai jogfolytonosság alapján az új szövetkezet tagjaivá válnak. Az egyesült szövetkezetek vagyonát is egyesítik. A korábbi jogok és kötelezettségek – az új szövetkezet létrejöttének időpontjával – változatlan tartalommal a jogutód szövetkezetre szállnak át. – A fogyasztási szövetkezetek nagyobb szabású egyesülései az 1960-as években lezajlottak. Az ipari és a mezőgazdasági szövetkezetek egyesülései az utóbbi évtizedben értek el nagyobb intenzitást, s az egyesülések jelenleg is folyamatban vannak. – A ~ kétségtelenül elősegíti a specializálódás folyamatát, a beruházások hatékonyságának növekedését, a termelés eredményesebb megszervezése legcélszerűbb módszereinek érvényre jutását. Az erőltetett egyesülés azonban több kárt okoz, mint hasznot. 1975-től pl. a mezőgazdasági szövetkezetek egyesítéséhez a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter hozzájárulása szükséges.

szövetkezetek jogi szabályozása: az állami szabályozás és az önszabályozás egységén alapuló, az egyes →*szövetkezetek*, az egyes →*szövetkezeti típusok, ágazatok és formák*, valamint az egész →*szövetkezeti szektor* működését és fejlesztését befolyásoló jogi tevékenység. Az állam jogszabályi rendelkezésekkel megszabja a szövetkezetek működésének kereteit, ezen belül az egyes kérdéseket a szövetkezetek belső normák (pl. →*alapszabály*) útján rendezik. A szövetkezeti szabályozás többlépcsős: legmagasabb szinten helyezkedik el az 1971. évi III. törvény, az egységes szövetkezeti törvény, amely a minden szövetkezeti ágazatra érvényes általános rendelkezéseket tartalmazza,

A második lépcsőben helyezkednek el az egyes szövetkezeti ágazatok sajátosságait rendező törvényerejű rendeletek: az 1971. évi 32. tvr. az →*ipari szövetkezetek*ről, az 1971. évi 34. tvr. a →*mezőgazdasági termelőszövetkezetek*ről szóló 1967. évi III. törvény módosításáról és kiegészítéséről, végül az 1971. évi 35. tvr. az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek*ről. A harmadik lépcsőben helyezkednek el a végrehajtási kormányrendeletek, végül a lépcső alsó szintjén a szövetkezeti belső szabályok. A belső szabályok tartalmára kihatnak a →*szövetkezeti szövetségek* ajánló jellegű irányelvei és állásfoglalásai is.

Szövetkezetek Országos Szövetsége: →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa*

szövetkezetek társadalmi képviseleti szervei: a szövetkezetek érdekképviselete céljából, a →*szocialista szövetkezeti alapelvek* szerint létrehozott szövetkezeti szervek rendszere, amely magában foglalja a →*területi szövetség*eket, a szövetkezeti szakmai szövetségeket, az országos szövetségeket (tanácsokat) és a →*szövetkezeti kongresszus*okat. A területi és a szakmai szövetségben a tagság önkéntes, vagyis a területi és a szakmai szövetséget maguk a szövetkezetek hívják létre. Az országos tanácsokat a szövetkezeti kongresszus hívja életre. Az országos tanács, a területi szövetség és a szövetkezetek az egységes szövetkezeti mozgalom részei. Mindhárom ágazatban (mezőgazdasági, ipari, fogyasztási) a szövetségek, ill. a tanácsok feladata a szövetkezetek politikai és gazdasági szolgálatából, az érdekképviseletből, a szövetkezetek számára végzett szolgáltatásokból, végül a tagság közvetlen érdekeit szolgáló szociális, mozgalmi stb. feladatok ellátásának (oktatás, nevelés, üdültetés stb.) segítségéből tevődik össze.

szövetkezetek társulása: gyűjtőfogalom, másodlagos szövetkezeti képződmény, amely magában foglalja a szövetkezetközi kooperációt megvalósító – kisebb-nagyobb gazdasági és jogi önállósággal rendelkező – különböző gazdasági-szervezeti formákat. Jelenlegi fejlődési szakaszunkban az →*egyszerű gazdasági együttműködés*, a →*szövetkezeti közös vállalkozás* és a →*szövetkezeti közös vállalat* ismeretes mint társulási forma. Kialakulóban van a kombinát jellegű szövetkezetközi egyesülés formája is. →*agráripari egyesülés*

szövetkezeti alapelvek: →*szocialista szövetkezeti elvek*

szövetkezeti alapok: a szövetkezet tulajdonában levő vagyon tehermentes értékének meghatározott rendeltetéssel elkülönített részei. A ~ fogalma pénzügyi kategória, nem a teljes vagyon materiális összességét fejezi ki, hanem a tehermentes tiszta vagyon forintban kifejezett értékét jelzi. A ~ a gazdálkodás pénzügyi mutatói és a jövedelem felhasználásának szabályozói. Ennélfogva a ~ a →*szövetkezet vállalati gazdálkodás*ának feltételei, a termelés folyamatos vitelének, megújításának és bővítésének forrásai. A ~at csak rendeltetésüknek megfelelően lehet felhasználni. – A szövetkezet részére kötelezően előírt alapok képzését jogszabályok – ezen belül a könyvviteli rend – határozzák meg. Az →*alapszabály* további alapok létesítését is elrendelheti. – A ~ forrását, mértékét, illetve ará-

nyát – a jogszabályok keretei között – a →*közgyűlés* állapítja meg. A ~at tervszerűen, rendeltetésszerűen, a gazdálkodásra és vagyonkezelésre vonatkozó jogszabályoknak megfelelően kell felhasználni. A szövetkezetek ágazati besorolásuknak megfelelő számlakeretek alapján tartják nyilván a ~t. A népgazdaságilag egységes számviteli és könyvviteli rendszerbe illeszkedően, általában a következő alapokkal rendelkeznek: állóeszközök alapja; forgóeszközök alapja; tartalékalap; részesedési alap, fejlesztési alap; egyéb alapok, elkülönített alapok. →*Kölcsönös Támogatási Alap*

szövetkezeti alkalmazottak: olyan szövetkezeti dolgozók, akik nem →*szövetkezeti tagsági viszony* alapján, hanem munkaviszony alapján dolgoznak a szövetkezetben. A szövetkezeti alkalmazottak a magyar szövetkezeti mozgalom minden ágazatában megtalálhatók, súlyuk, számarányuk az egyes ágazatokban eltérő. A →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ekben és a →*szakszövetkezet*ekben mintegy 100 ezer állandó alkalmazott dolgozik, számuk az utóbbi években lassú ütemben emelkedett. Az ugyancsak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és szakszövetkezetekben dolgozó mintegy 15 000 időszaki alkalmazott száma csökkenő tendenciát mutat. Az →*ipari szövetkezet*ekben mintegy 60 000, a →*fogyasztási szövetkezeti formák*ban pedig mintegy 100 000 alkalmazott tevékenykedik. A magyar →*szövetkezeti politika* a szövetkezeti tag pozíciójának előnyösebb szabályozásával hat oda, hogy a ~ taggá váljanak. – A ~ helyzetének jogi szabályozása az egyes szövetkezeti ágazatokban részben azonos, részben pedig eltérő. Egységes annyiban, hogy a →*szövetkezeti törvény* minden szövetkezeti ágazat számára lehetővé teszi ~ felvételét, egységes továbbá abban, hogy a ~ jogi helyzetét alapvetően a →*Munka Törvénykönyve* rendezi. Különbözik annyiban, hogy minden szövetkezeti ágazat külön feladata az ágazat sajátos voltához igazodóan az alkalmazottak jogi helyzetének rendezése. A ~ érdekeit a szakszervezetek képviselik és védik; a ~ szakszervezeti tagok lehetnek.

szövetkezeti belső szabályzatok: az →*alapszabály* mellett a szövetkezeti önkormányzat érvényesülésének fontos feltételei, amelyek az alapszabályt kiegészítve a szövetkezet működését és gazdálkodását részletesen szabályozzák. A szövetkezeteknek az önszabályozás keretein belül több belső szabályzatot kell készíteniük. Ezek a szövetkezeti szervek működésével; a szövetkezet számvitelével; a belső pénzügyi, pénzkezelési szabályokkal; az ügyvitel rendjével; a vagyontárgyak megőrzésével; az okmányok, iratok kezelésével és még más egyéb kérdéssel foglalkoznak. Legfontosabb és legáltalánosabb szövetkezeti belső szabályzat az ügyrend és a munkarend. – A szövetkezeti ügyrend részletezi a vezető szervek, a szervezeti egységek, a bizottságok, a vezetők működésére és egymással való kapcsolatára (irányítás, alá- és fölérendeltség, beszámolás stb.) vonatkozó általános szabályokat, továbbá a szervezeti egységen belül a feladatkör szerinti, a munka végzésére vonatkozó részletes szabályokat (ezen belül a vezetők feladatait, a szakképzettséget igénylő

munkaköröket, valamint beosztás és munkakör szerint a tagok és alkalmazottak kötelezettségeit). – A szövetkezeti munkarendben állapítják meg a munkaidőre, a fizetett szabadságra, a pihenőnapra és a munkaszüneti napra vonatkozó szabályokat; a túlmunkáért, a heti pihenőnapon, illetőleg a munkaszüneti napon végzett munkáért járó pótlék mértékét; a munkaruha-juttatásra, az anyagi felelősségre vonatkozó és a munkavégzéssel kapcsolatos egyéb szabályokat (teljesítmények ellenőrzése, elszámolása, nyilvántartása stb.)

szövetkezeti bizottságok: a →*szövetkezeti vezetőség* mellett a közgyűlés által meghatározott feladatok ellátására választott testületi szervek, a demokratikus, szövetkezeti önkormányzat fontos elemei. A szövetkezetben három kötelező közgyűlési bizottság van: a belső ellenőrzésre a →*szövetkezeti ellenőrző (felügyelő) bizottság;* a tagsági jogviták eldöntésének fóruma a szövetkezeti tagokból választott szövetkezeti döntőbizottság; végül a nőbizottság, amelynek feladata a nők érdekeinek képviselete a szövetkezetben. A →*közgyűlés* és a →*szövetkezeti vezetőség* – állandó vagy ideiglenes jelleggel – meghatározott feladatok ellátására egyéb ~kat is hozhat létre. A közgyűlés állandó bizottságainak feladatkörét – ezen belül a bizottságot megillető döntési jogosultságokat – az alapszabályban, a vezetőség által alakított bizottságok feladatkörét az ügyrendben kell szabályozni. A gyakorlat eddig – a kötelező közgyűlési bizottságokon kívül – a következő bizottságokat alakította ki: háztáji bizottság, szociális bizottság, kulturális és oktatási bizottság.

szövetkezeti demokrácia: a →*szocialista demokrácia* része, amelynek két összetevője van: egyik az önkormányzat elve, amely a →*szövetkezet* külső kapcsolataiban érvényesül, s amelynek figyelembevételével illeszkedik be a szövetkezet szocialista társadalmi-gazdasági rendszerünkbe; a másik pedig az önigazgatás elve, ami lényegében azt jelenti, hogy a →*szövetkezeti tagok* a ~ keretében gyakorolják döntési, irányítási és ellenőrzési jogaikat. Az önkormányzat elve kifejezésre juttatja, hogy a szövetkezet szervezetileg önálló, önállóságának csak a törvény szab határt. A szövetkezet működésére és gazdálkodására vonatkozó szabályzatokat a szövetkezet maga alkotja meg. A magyar szövetkezeti jog nem írja elő a típusalapszabály alkalmazását, s az →*alapszabály* jóváhagyása során az állam csak azt vizsgálja, hogy a szövetkezet saját alapszabálya megfelel-e a törvényi rendelkezéseknek. A demokratikus önigazgatás pedig garanciája annak, hogy e jog gyakorlása a belső vezetés demokratizmusa által valósuljon meg (a tagok aktív és passzív választójoga, egy tag egy szavazat, a választott vezetés testületi felépítése és a tagság által történő beszámoltatása stb.). A ~ fejlesztése és meglevő fórumainak tökéletesebb kihasználása →*szövetkezeti politiká*nk egyik igen fontos törekvése. →*vezetés a szövetkezetben*

szövetkezeti ellenőrző (felügyelő) bizottság: a →*szövetkezeti vezetőség* mellé rendelt szerv, amely kizárólag a →*közgyűlés*nek van alárendelve, s tartozik felelősséggel, s amelyen keresztül a szövetkezeti tagság ellenőrzési jogát közvetetten gyakorolja. A ~ ellenőrzési

hatásköre általános: a vezetőség és a vezetők munkáját, a közös vagyon kezelését, a gazdálkodást, a tagokkal való elszámolást, a határozatok végrehajtását bármikor és teljes körűen jogosult ellenőrizni, s ezt számára a szövetkezet minden szerve, vezetője és tagjai köteles lehetővé tenni és elősegíteni. Tapasztalatait, megállapításait és javaslatait a vezetőséggel írásban közli, s a közgyűlést ellenőrző tevékenységéről rendszeresen tájékoztatja. Jogszabályt, alapszabályt, általában a szövetkezet érdekeit sértő magatartás esetén köteles a vezetőséget figyelmeztetni, ennek eredménytelensége esetén a közgyűlés összehívását kezdeményezheti. A szövetkezet költségén külső szakértőt is igénybe vehet. A ~ tagjait és közülük az elnököt a közgyűlés öt évre választja. Jogilag védett helyzetet élveznek: tisztségük tartama alatt más munkakörbe vagy más munkahelyre áthelyezni csak a közgyűlés előzetes hozzájárulásával, halaszthatatlan esetben a közgyűlés utólagos hozzájárulásával lehet.

szövetkezeti elnök: a *→szövetkezet* legfőbb tisztségviselője, aki egyben a szövetkezet vezetője és törvényes képviselője, s a szövetkezet gazdálkodását, ügyvitelét a jogszabályok, az alapszabály, valamint a *→közgyűlés* és a *→szövetkezeti vezetőség* határozatai alapján személyes felelősséggel irányítja. A ~ a vezetőség hatáskörébe tartozó bármely ügyben intézkedhet. Irányítja a szövetkezet üzemi vezetőinek munkáját. A ~öt a közgyűlés titkos szavazással négyévi időtartamra választja. A ~ egyben a szövetkezeti vezetőség elnöke is. Tevékenységéről a vezetőségnek, a vezetőség tevékenységéről pedig a közgyűlésnek köteles beszámolni.

szövetkezeti földtulajdon: hazánkban a *→mezőgazdasági szövetkezet*ek használatában levő földek társadalmi tulajdonának egyik alapvető formája. Az 1967. évi IV. törvény a tulajdon és a használat egységének kialakítása végett lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek használatában levő földek a szövetkezet tulajdonába kerüljenek. A szövetkezeten kívül álló földtulajdonosok (pl. örökösök) földje kötelező megváltás, állami tulajdonban levő földek – bizonyos feltételekhez szabott – átengedés, a szövetkezeti tagok földje pedig önkéntes, ellenérték fejében történő felajánlás címén kerül a szövetkezet tulajdonába. 1975-ben a szövetkezeti használatban levő földek 45%-a szövetkezeti tulajdonban volt.

szövetkezeti kongresszus: egy-egy szövetkezeti ágazat választott küldötteinek négyévenként megismétlődő tanácskozása, ahol megvizsgálják az adott ágazat szövetkezeti mozgalmának helyzetét, meghatározzák a szövetkezeti mozgalom további fejlődésének irányvonalát és beszámoltatják országos érdekvédelmi szervüket a két kongresszus közötti tevékenységről. Ezeknek az elveknek megfelelően a ~ *a)* megvitatja a szövetkezeti mozgalom alapvető kérdéseit; *b)* javaslatokat tesz illetékes állami szerveknek a szövetkezeteket, ill. a szövetkezeti ágazatot érintő gazdaságpolitikai, jogszabályalkotási kérdésekben; *c)* megválasztja az országos tanács tagjait és meghatározza a tanács tevékenységének fő irányát; *d)* megvitatja, jóváhagyja (esetleg szükség szerint módosítja) az országos tanács alap-

szabályát és a *→területi szövetségek* alapszabálymintáját; *e)* megvitatja az országos tanács beszámolóját és értékeli annak tevékenységét.

szövetkezeti közös vállalat: a *→szövetkezetek társulás*ának legönállóbb formája, két vagy több szövetkezet közös tulajdonában levő *→vállalat*. E társulási formában az alapítóktól való erőteljesebb önállóság dominál, a ~ fokozottabb mértékben nyereség elérésére orientált. A ~ tulajdoni kérdései és az alapító szövetkezetek felelőssége a *→szövetkezeti közös vállalkozás*hoz hasonló módon van rendezve. A ~ nyilvántartásba vétele a szövetkezetekre irányadó szabályok szerint történik.

szövetkezeti közös vállalkozás: a részt vevő szövetkezetek közvetlen közreműködésén alapuló, különálló szervezettel és jogi személyiséggel rendelkező társulási forma. A gazdasági forgalomban ugyan haszonszerzés végett tevékenykedik, de gazdálkodása elsősorban a részt vevő szövetkezetek tevékenységének a kiegészítésére, szolgálatára irányul. Gyakoriak a ~ok a mezőgazdasági termékek feldolgozási szférájában. A ~ a *→szövetkezetek társulás*ának legelterjedtebb formája. Lényeges és egyben sajátos vonása, hogy szervezetét sok szempontból a szövetkezeti belső struktúra intézményrendszere jellemzi. A ~ működésében a vagyoni hozzájárulástól függetlenül az „egy tag egy szavazat" elve érvényesül. A ~nak az alapító szövetkezetekkel való erőteljes és szoros kötődését mutatja az is, hogy a jogi személyiséggel rendelkező társulási alakzat – legalábbis elvben – elsősorban a részt vevő szövetkezetek közreműködésére, vagyoni hozzájárulására és tagjai munkájára épül. A ~nak átadott álló- és forgóeszközök, a vállalkozás tevékenységeként előállott javak stb. a vállalkozás tulajdona, a ~ azonban a tagszövetkezetek közös tulajdona. *→egyszerű gazdasági együttműködés*, *→szövetkezeti közös vállalat*

szövetkezeti szektor: a *→szövetkezeti tulajdon*ban levő üzemek és vállalatok, a *→szövetkezeti társulások* és a *→háztáji gazdaság*ok összessége és egysége. A ~ a szocialista *→népgazdaságban* csak kiegészítő szerepet tölthet be az *→állami szektor*hoz képest, a *→mezőgazdaság*ot kivéve, ahol a *→mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek részesedésének aránya a legtöbb szocialista országban meghaladja az állami gazdaságokét. A magyar népgazdaságban a szövetkezetek részesedési aránya a népgazdaság egyes ágazataiban eltérő, de több fontos ágazatban igen jelentős. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a mezőgazdaság termelési értékének mintegy 73%-át, az *→ipari szövetkezetek* az ipari termelés értékének 6%-át, az építőipari termelés értékének 16%-át állítják elő. A kiskereskedelmi és vendéglátóipari forgalomból az *→általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek* részesedése országosan 35%-os. A *→lakásszövetkezet*ek kezelik a lakások 3%át- a *→takarékszövetkezet*ek betétállománya, az országos állománynak mintegy 10–11%-a A *→szövetkezet*ek – a mezőgazdaságon kívül – főként olyan területeken fejtenek ki tevékenységet, ahol a lakosság termelési, fogyasztási és más igényei viszonylag nem nagy tőkebefektetéssel, kis- és középvállalati szervezetben elégíthetők ki. Magyarországon – ugyanugy, mint

a többi szocialista országban – a ~nak jelentős szerepe van a szocializmus építésében, és ezért a szocializmus teljes felépítésében hosszú távon számolni kell működésükkel.

szövetkezeti szövetségek: →*területi szövetség*

szövetkezeti tag: az az általában nagykorú állampolgár, aki →*szövetkezeti tagsági viszony*ban van valamely →*szövetkezet*tel. A tagfelvételről – ha az egyes →*szövetkezeti ágazat*okra vonatkozó jogszabályok nem utalják ezt a →*közgyűlés* hatáskörébe – a →*szövetkezeti vezetőség* dönt. Hazánkban a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek, a →*halászati termelőszövetkezet*ek, az →*ipari szövetkezet*ek tagjai egyben dolgozói is az adott szövetkezetnek, ahol tagsági viszonyuk fennáll. →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag; →többszörös szövetkezeti tagság*

szövetkezeti tagsági kölcsön: a szövetkezeti tag eseti, önkéntes vagyoni hozzájárulása a szövetkezet vagyoni szükségleteinek kielégítéséhez. A hozzájárulással kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket a szövetkezet és a tag írásbeli megállapodásban rendezi (célhoz kötöttségen belül a felek akaratszabadsága érvényesül); és a ~ után fizethető kamattérítés nem haladhatja meg a törvényes takarékbetéti kamat mértékét.

szövetkezeti tagsági viszony: összetett, kettős természetű jelenség, amelyben kifejeződik, hogy minden szövetkezeti tag egyfelől tulajdonosa szövetkezetének, másfelől közreműködője, aktív részese a szövetkezet tevékenységének. A ~nak ez a kettőssége háromirányú jog és kötelezettség fakasztója: *a)* személyes közreműködés a szövetkezet gazdasági tevékenységében, *b)* személyes részvétel a szövetkezet szervezeti életében, *c)* vagyoni közreműködés a szövetkezeti közös vagyon létrehívásában és gyarapításában. E jogok és kötelezettségek a tagsági jogviszony részjogosítványai néven ismertek. – A ~ tulajdonosi oldalának lényege, hogy a szövetkezeti vagyonnal – a jog meghatározott keretei között, a szövetkezeti élet meghatározott fórumain, valamint a jog által meghatározott módon – közvetlenül maguk a tagok rendelkeznek. A szövetkezet mindennapos ügyeiben ezt a jogot a tagság által választott →*szövetkezeti vezetőség* gyakorolja. A tulajdonosi jogosítványok sajátossága, hogy nem szűnnek meg a szövetkezeti tag nyugdíjba menetelével. – A tagsági viszony másik oldala a szövetkezet gazdasági tevékenysége által meghatározott közreműködői pozícióban jut kifejezésre. Ez a pozíció viszont függvénye annak, hogy milyen típusú szövetkezet tagsági viszonyáról van szó. Így pl. a termelői típusú szövetkezetben a tag egy személyben, egy szervezetben és egy jogviszonyban tulajdonosa és munkavállalója is szövetkezetének. →*többszörös szövetkezeti tagság*

szövetkezeti tevékenység ellenőrzése: tudatos megfigyelő és értékelő tevékenység, amely annak megállapítására irányul, hogy a szövetkezet működése és gazdálkodása megfelel-e a szabályoknak, előírásoknak, követelményeknek. Megkülönböztethetünk belső és külső ellenőrzési tevékenységet. – A belső ellenőrzés a következő csatornákon keresztül valósul meg: a tagság közvetlen ellenőrzése által amely jogát a közgyűlésen gyakorolja; a tagság közvetett

ellenőrzése által, amely jogot a →*szövetkezeti ellenőrző bizottság* gyakorolja; az ún. vezetői (vállalati) operatív ellenőrzés útján; végül az ún. revíziós ellenőrzés által, amelyet kétévenként a szövetkezet felkérésére a →*területi szövetség* végez, megfelelő képzettségű szakértők útján. – A külső ellenőrzés négy csatornán keresztül valósul meg: szakhatósági ellenőrzés (állategészségügyi, növényvédelmi stb.); pénzügyi ellenőrzés (pl. adóügyi ellenőrzés) és az állami törvényességi felügyeleti ellenőrzés. A külső ellenőrzés negyedik csatornájaként fogható fel az ágazati szakmai felügyelet ellenőrzési oldala, pl. állami céljuttatás előírás szerinti és gazdaságos felhasználásának ellenőrzése.

szövetkezeti tulajdon: a társadalmi termelés, elosztás vagy a szükségletek közös kielégítése céljából önként társult állampolgárok csoportjának oszthatatlan tulajdona. Szocializmusban a ~ a szocialista társadalmi tulajdon egyik formája, amely elsősorban abban különbözik az →*állami tulajdon*tól, hogy ez utóbbiban a termelési eszközök és a munka társadalmasítottságának magasabb foka valósul meg; a ~ csoportjellegéből következően az elsajátító közvetlenül a csoport. Piaci kapcsolatokban a csoporttulajdon keretében működő →*szövetkezetek* és az →*állami vállalatok* egyenlő jogú gazdasági szervezetek. – A ~ keletkezésének és gyarapodásának forrásai: szövetkezeti társadalmasítás, saját gazdasági tevékenység, állami támogatás, valamint a →*szövetkezeti tag*ok →*személyi tulajdon*ának mobilizálása. A ~t az oszthatóság és oszthatatlanság egysége jellemzi (pl. →*fel nem osztható szövetkezeti alap*). – Az állami tulajdon össznépi szintjével szemben a ~ több szintű: *a)* szövetkezeti, *b)* szövetkezetközi társulási, *c)* ágazati szövetkezeti, *d)* össz-szövetkezeti tulajdon. →*szövetkezeti földtulajdon*

szövetkezeti vállalat: tágabb értelemben minden →*szövetkezet* lényegében →*vállalat*, továbbá ide sorolhatók a →*szövetkezeti társulás* alapján létrejött, önálló jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások és társulások, valamint a szövetkezetek által alapított, működtetett egyéb vállalatok. (ZÖLDÉRT, HUNGAROFRUCT, HERBARIA, MAVAD stb.)

szövetkezeti vezetőség: a →*szövetkezet* általános hatáskörű operatív testületi vezető szerve. Teljes felelősséggel, önállóan szervezi és irányítja a szövetkezet működését és gazdálkodását. Jogosult és köteles intézkedni minden olyan ügyben, amely nem tartozik a →*közgyűlés*, a szövetkezet más szervének, tisztségviselőjének vagy üzemi vezetőjének hatáskörébe. Általános hatáskörénél fogva a ~ jogosult – a közgyűlés, a →*szövetkezeti ellenőrző bizottság* és közvetlenül a közgyűlés alá rendelt más →*szövetkezeti bizottságok* (pl. szövetkezeti döntőbizottság) kivételével – a szövetkezet bármely szervét, tisztségviselőjét és vezetőjét utasítani. A ~et – amely legalább öttagú – a közgyűlés a szövetkezet tagjai sorából titkos szavazással négy évre választja. – A ~ a szükséghez képest, de legalább havonként ülésezik, ügyrendjét maga állapítja meg. Határozatképességéhez a vezetőségi tagok kétharmadának jelenléte szükséges. Határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, szavazategyenlőség esetén az el-

nök szavazata dönt. Az →*alapszabály* vagy az ügyrend a határozathozatalhoz kétharmados szótöbbséget, titkos szavazást is előírhat. A vezetőségi ülésre meg kell hívni – tanácskozási és javaslattételi joggal – a különféle szakvezetőket. →*vezetés a szövetkezetben*

szövetkezet megszűnése: akkor következik be, ha: *a)* a →*közgyűlés* a megszüntetést a tagok kétharmadának titkos szavazatával elhatározza; *b)* a működési engedélyt az állami törvényességi felügyeletet gyakorló szerv a szövetkezettől visszavonta; *c)* a szövetkezet más szövetkezettel egyesül, illetőleg ha szétválik. Az állami törvényességi felügyeletet gyakorló szerv akkor vonja vissza a szövetkezettől a működési engedélyt, ha a szövetkezet működése nem felel meg a jogszabályoknak vagy az alapszabálynak, ill. ha a szövetkezetre elrendelt szanálás nem vezet eredményre. A megszűnő szövetkezetet fel kell számolni. A felszámolás elrendelésével a szövetkezet valamennyi tartozása esedékessé válik. A megszűnt szövetkezet tagjaival a tagsági viszony megszűnésére vonatkozó szabályok szerint el kell számolni, de a felhalmozott vagyont felosztani, földet kiadni nem lehet. Ha azonban a szövetkezet megszűnése közérdekű ok miatt vált szükségessé (pl. bányászat céljára kisajátítják a területet), a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter engedélyt adhat a tartozások kiegyenlítése után fennmaradt vagyonnak vagy egy részének a tagok közötti kiosztására.

szövetkezetpolitika: az általános →*politika*, és a →*gazdaságpolitika* része, azon elvek, gyakorlati célok és eszközök összessége, amelyek a szövetkezeti mozgalommal, a →*szövetkezet*ekkel kapcsolatosak. A ~ szabályozza, ill. befolyásolja: *a)* a szövetkezetek szervezését, megalakulását, egyesülését, szétválását, megszűnését; *b)* a szövetkezetek belső életét (vezetés, tagsági viszony, munkaügyi kérdések stb.); *c)* a szövetkezetek külső kapcsolatait (a szövetkezetek és az állam kapcsolata, a szövetkezetek és az állami szervek kapcsolata, a szövetkezetek és más vállalatok kapcsolata); *d)* a szövetkezetek gazdálkodását; *e)* a →*szövetkezetek társadalmi képviseleti szerve*inek működését. – A szocialista országok ~ja alakítja ki a →*szocialista szövetkezeti alapelveket*, s a ~ a →*gazdaságirányítás*, a hatósági tevékenység, az állami felügyelet, s az általános ellenőrzés keretében valósul meg.

Szövetkezetpolitikai Munkaközösség, *az MSZMP Szövetkezetpolitikai Munkaközössége:* az MSZMP IX. kongresszusát követően a KB első ülésének határozata alapján létrejött, a szövetkezetek átfogó és politikai súlyú kérdései rendezésének előkészítésére alakult tanácsadó testület. A ~ állandó tagjai mellett az előkészítő munkában rendszeresen részt vesznek a párt- és állami szervek, valamint a társadalmi és tömegszervezetek szaktekintélyei, a szövetkezeti tudomány képviselői, szakértői. A ~ széles politikai, társadalmi és szakmai bázisra, s ezek alkotó vitájára támaszkodik állásfoglalásai kialakításában.

szövetkezet társadalmi tevékenysége: a szövetkezeti tevékenységnek a →*szövetkezet vállalati gazdálkodása* mellett másik alapvető megnyilvánulási formája, amely abból ered, hogy a szövet-

kezet mint társadalmi-gazdasági szervezeti forma a tagok vállalata, de egyben a tagok átfogó társadalmi tevékenységét végző szervezete is. A ~ politikai, érdekvédelmi, szociális, jóléti, oktatási, nevelési feladatokban nyilvánul meg.

szövetkezet vállalati gazdálkodása: a →*szövetkezet* gazdasági tevékenységének megvalósulási formája, amely abban jut kifejezésre, hogy önálló gazdálkodást folytat saját vagyona és jogi személyisége alapján. Minden szövetkezet →*vállalat*. Minden szövetkezetre jellemző, hogy: összekapcsolva a termelési eszközöket és a munkaerőt, a társadalmi újratermelés valamelyik szférájában gazdálkodó tevékenységet folytat; e gazdálkodás alapja döntően saját számlára valósul meg; tevékenységét tervszerűen végzi; a jog elismeri a polgári jogi forgalomban való részvételhez szükséges jogalanyiságát (azaz jogi személyiségét), amely a vagyoni és az igazgatási kapcsolatokban jogi biztosítéka a vállalati tevékenységnek. A szövetkezetet mint vállalatot azonban néhány sajátos vonás is jellemzi: *a)* e vállalatnak közvetlenül a tagok szükségletei, közvetve a társadalom igényei kielégítése a célja, a szövetkezet egyoldalúan nem küldheti el tagjainak egy részét, nem szüntetheti meg vétkességi alap nélkül egyoldalúan a tagsági viszonyt, a termelői típusú szövetkezet köteles valamely módon minden tag igény szerinti foglalkoztatását, s ezen keresztül megélhetését biztosítani; *b)* kötelezettségeiért saját vagyonával kell helytállnia, a vagyon azonban saját tulajdona *(→szövetkezeti tulajdon); c)* kollektív jellegű vállalat, mert tevékenységét és annak körét – a jogszabályi rendelkezések keretei között – önszabályozás útján maguk a tagok állapítják meg, és a vállalatot részben közvetlenül, részben saját szervei útján maga a tagság vezeti.

SZÖVOSZ: →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa*

szubvenció: pénzügyi jellegű →*állami támogatás*. Az erre felhatalmazott központi pénzügyi szervek nyújtják a gazdálkodó egységeknek abból a célból, hogy náluk valamely gazdaságpolitikailag kívánatos hatást érjenek el. A ~val elérni kívánt cél lehet meghatározott termék vagy termékcsoport termelésének növelése, termelőkapacitások bővítése vagy csökkentése, egyes termékek fogyasztásának elősegítése, az →*export* fokozása stb. – A ~ fontos jellemzője, hogy folyósítását meghatározott feltételek teljesítéséhez (pl. a termelés bizonyos növeléséhez) kötik és csak meghatározott ideig nyújtják. Formái igen változatosak, így lehet meghatározott összeg juttatása, → *a lo*mérséklés,-visszatérítés, minden előállított termék után prémium vagy felár fizetése, kedvezményes feltételekkel nyújtott →*hitel* stb. – A ~ a → *gazdaságirányítás* szerves része. Lényegében kiegészíti az árak, a pénzügyi és jövedelemszabályozási eszközök működését. Ezáltal hozzájárul a központi célok megvalósításához, biztosítja a →*társadalmi érdek*ek érvényesülését a termelés, az értékesítés és a fogyasztás megfelelő alakításában. A ~ a vállalatok, de gyakran a fogyasztók számára megteremti a központilag kívánatos irányú →*anyagi érdekeltség*et. Így pl. a hús- és a tejtermelés fejlesztését beruházási és más jellegű támoga-

tásokkal, az export fokozását az →*állami visszatérítés* rendszerével segítjük elő. Az alapvető élelmiszerek ~val alacsonyan tartott ára az alacsony jövedelműek érdekeit szolgálja.

szűkített önköltség: →*kalkuláció*

szükségletek: az élet fenntartásához és az →*életszínvonal* növeléséhez szükséges javak és szolgáltatások iránti lakossági igények összessége. A ~ terjedelmet, összetételét és fejlődését az adott társadalmi, történelmi és →*termelési viszonyok* határozzák meg. Ezek a ~ fejlődésének legdinamikusabb elemei, amelyek fejlődése alapvetően magával vonja a ~ változását is. Vannak e folyamatnak más lényeges, de kevésbé dinamikus elemei is, mint pl. a földrajzi, éghajlati adottságok, a fogyasztási szokások stb. – A ~et mindenekelőtt az életfenntartásban betöltött szerepük szerint csoportosítjuk: *a)* elsődleges (primer) ~, amelyek a lét fenntartásának alapvető elemeit foglalják magukba, mint a táplálkozás, ruházkodás és lakás; *b)* másodlagos (szekunder) ~ az adott társadalom és kor átlagos kielégítési színvonalán álló nem alapvető, általában kulturális jellegű ~ körét foglalják magukba; *c)* a harmadlagos (tercier) ~ általában a luxus vagy a magas jövedelemszínvonalon élők átlagon felüli ~eit tartalmazzák. A három csoport között nem lehet éles határt vonni, a társadalom fejlődésével egyrészt folyamatosan bővülnek a ~, másrészt átcsoportosulnak az alapvető ~ irányába. (Ma már olyan ~et is az alapvetőkhöz sorolunk, mint pl. az újság, rádió, városi közlekedés stb.) – A ~ nem számszerűsíthetők, elméletileg nincs felső határuk. A kielégíthetőség szempontjából még megkülönböztetjük: a teljes ~et, amelyek egy adott időpontban jelentkező és kielégítésre váró ~ összessége, tekintet nélkül arra, hogy azt milyen mértékben képes a társadalom kielégíteni; a mérlegelt (effektív) ~et, amelyek a teljes ~nek azt a részét tartalmazzák, amely az adott lehetőségek alapján kielégíthető; a latens (lappangó) ~et, amely az előbbi két csoport különbsége, a ~nek az a része, amely az adott időpontban fennáll ugyan, de valamely oknál fogva nem válik kielégíthetővé.

T

tagolt árrendszer: →*árrendszer*

takarékszövetkezet, *falusi takarékszövetkezet:* szövetkezeti formában működő, helyi jelentőségű pénzintézet mai →*bankrendszer*ünkben. Célja az, hogy a falusi lakosság megtakarításait saját →*szövetkezet*i szervezete útján is összegyűjthesse, és átmenetileg jelentkező indokolt hitelszükségletét a kölcsönös segítség elve alapján, közvetlenül kielégíthesse. A ~ek a községekben a falusi lakosság, elsősorban a parasztság kezdeményezésére alakulhatnak, és az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet*ek központjainak tagjaiként működnek, az →*önálló elszámolás* elve alapján. Társadalmi és érdekképviseleti szervük a szövetkezeti tevékenység vonatkozásában a SZÖVOSZ, ill. a fogyasztási szövetkezeti központ. Pénz- és hitelgazdálkodásuk irányítása és ellenőrzése a →*Pénzügyminisztérium* hatáskörébe tartozik, amely ezt az →*Országos Takarékpénztár* (mint Takarékpénztári Főigazgatóság) útján gyakorolja. – 1975-ben 379 ~ működött az országban.

találmány: olyan, világviszonylatban új eredményt jelentő eredeti műszaki eljárás vagy megoldás, amely iparszerűen hasznosítható. A ~t Magyarországon az Országos Találmányi Hivatalba kell benyujtani, amely vizsgálat után dönt szabadalmazásáról. →*szabadalom*

tanácsi ipar: a tanácsok felügyelete, irányítása alá tartozó, helyi forrásokra épülő, helyi szükségletek kielégítését célzó ipari tevékenység. A ~t szolgáltatás végzésére vagy egyedi, ill. kis sorozatú gyártásra berendezkedett →*állami vállalat*ok alkotják. A ~ adottságai lehetővé teszik a piaci igényekhez való rugalmas alkalmazkodást, így a szerteágazó lakossági szükségletek gyors és hatékony kielégítését. – A ~ foglalkoztatta 1975-ben az iparban dolgozók 8%-át, s az ipari termelés 5%-át adta.

tartalékalap: a →*vállalati alapok* egyike, a →*nyereség*nek az a része, amelyet a gazdálkodó egységek termelésük zavartalanságának a biztosítására és a kockázatok fedezésére tartalékolnak. A ~ képzését és feltöltési kötelezettségét, ill. igénybevételét rendeletek szabályozzák. A ~ot növelni („feltölteni") kell addig, amíg szintje eléri a bérköltség 8%-ának és a bruttó eszközérték 2%-nak az együttes összegét. A maximális szintet meghaladó alapképzés esetén a ~ felhasználható visszapótlási kötelezettség nélkül, visszapótlási kötelezettséggel pedig veszteség kiegyenlítésére és a →*forgóalap* feltöltésére használható fel.

tartalékvaluta: →*konvertibilis valuta*

táppénz: a munkaviszonyban álló dolgozókat a társadalombiztosítás keretében keresőképtelenségük idejére megillető, keresetpótló pénzbeli ellátás. A ~ a keresőképtelenség tartamára jár, legfeljebb azonban egy, gümőkóros

megbetegedés esetén két éven át, egyévesnél fiatalabb gyermek szoptatása, illetve ápolása címén a gyermek egyéves koráig, egyévesnél idősebb, de háromévesnél fiatalabb gyermek ápolása címén évenként és gyermekenként 60, a 3–6 éves gyermekeknél 30 napon át. (Egyedülállóknál a gyermekek 6 éves koráig évi 60 nap gyermekápolási táppénzre jogosult az egyedülálló anya vagy apa.) Az, aki keresőképtelenségét közvetlenül megelőzően általában egy, gümőkóros megbetegedés esetén két évnél rövidebb ideig volt folyamatosan biztosított, táppénzt csak a folyamatos biztosításának megfelelő időn át kaphat. A biztosítás tartamára tekintet nélkül jár ~ annak, aki 18 éves kora előtt válik keresőképtelenné, vagy iskolai tanulmányai megszűnését követő 180 napon belül biztosítottá válik, és keresőképtelenségéig megszakítás nélkül biztosított. – 1975-ben összesen mintegy 6 milliárd Ft összegű ~ került kifizetésre.

társadalmi érdek: a termelési eszközök tulajdonosainak (a szocialista állam állampolgárai összességének) egyenlőségén alapuló közös törekvése a →*szocializmus* felépítésére. A szocialista társadalom tagjai valamennyien tulajdonosok, ennek alapján jöhet létre egyenlő helyzetük a termelésben, az elosztásban, valamint közös érdekük az össznépi tulajdon fejlesztésében, ill. gyarapításában. A ~ érvényesítésének alapvető eszköze a népgazdaság tervszerű fejlődése (→*tervszerűség*). A →*nemzeti jövedelem* termelésének, elosztásának és felhasználásának fő arányait, egyben az egész gazdaság fejlődését szolgáló →*gazdaságpolitikát* központilag, az egész társadalom érdekében határozzák meg. Egyidejűleg a →*gazdasági szabályozók*at is úgy alakítják ki, hogy azok működése során a →*csoportérdek* és az egyéni érdek közeledjen a ~hez. A ~nek elsőbbsége van az egyéni és a csoportérdekkel szemben. →*gazdasági érdek;* →*anyagi érdek;* →*anyagi érdekeltség*

társadalmi juttatások: az állam, a vállalatok, intézmények által az állampolgároknak meghatározott jogcímen nyújtott olyan →*szükséglet*kielégítési lehetőség, amely nem függ közvetlenül a végzett munkától. A ~ rendszere az →*elosztási* rendszer része, a →*munka szerinti elosztás* kiegészítője. Elveit, módszereit végső soron az →*életszínvonalpolitika*, ezen belül a →*szociálpolitika* határozza meg. A ~nak két fő csoportja van: a pénzbeli és a természetbeni (meghatározott rendeltetésű) juttatások. 1. A pénzbeli ~ (→*nyugdíj*, →*családi pótlék*, →*gyermekgondozási segély*, →*táppénz* stb.) célja, hogy általuk a társadalom az eltartottakkal kapcsolatos családi terhek egy részét átvállalja, s így a családok demográfiai összetételének (a keresők és eltartottak arányának) a különbözőségéből adódó életszínvonal-különbségeket csökkentse. Fejlesztésükkel közelíthetünk egy olyan állapothoz, amelyben aki többet nyújt a társadalomnak a munkájával, az ne csak többet keressen, hanem feltétlenül jobban is éljen. 2. A természetbeni társadalmi juttatások (oktatás, egészségügyi ellátás, üdültetés, üzemi étkeztetés, árpreferenciák stb.) célja, hogy a kulturális, egészségügyi, üdülési stb. igények a kielégítési rangsorban előbbre kerüljenek, s ezeknek a szükségleteknek a ki-

elégítése egyre inkább független legyen a családok jövedelmi helyzetétől. A természetbeni juttatások funkciója továbbá az, hogy a családonként igen eltérően, sokszor esetlegesen jelentkező szükségletek miatti kiugró terheléseket tompítsa; csak közösségben kielégíthető szükségletek közösségi formáit és fedezetét nyújtsa. – Az állami szintű ~ ~at az →*állami költségvetés*ből, a vállalati szintűeket a ~ *vállalati alapok*ból fedezik. Az üzemi szintű ~at szolgáló pénzkeretek kialakításában a vállalati szakszervezeti bizottságnak egyetértési joga, a keretek meghatározott célokra való felosztásában pedig döntési joga van. – 1975-ben a pénzbeli ~ összege 45, a természetbenieké 40 milliárd Ft volt.

társadalmilag szükséges munkaidő: átlagos körülmények között, átlagos felszereléssel és átlagos munkaintenzitással dolgozó árutermelő munkaideje, ami meghatározza az áru →*érték*ét. Ugyanolyan →*áru* termelésére fordított ~ a →*munkatermelékenység* növekedésével csökken, mivel azonos mennyiségű munkával egyre több árut lehet előállítani, illetve egy áru egyre kevesebb munkát testesít meg. A piacon mindenkor az a munkamennyiség számít társadalminak, amely nem a múltban, hanem a jelenben szükséges az áru újratermeléséhez.

társadalmi munka: 1. A termelők munkájának a munkamegosztásból következő társadalmi jellege. Minden egyes termelő a társadalmi összmunkának egy olyan részét végzi, amely függ az egésztől, és amelytől függ az egész. A szocialista →*árutermelés* viszonyai között az önállóan gazdálkodó vállalatokban végzett munkát ugyan itt is a →*piac* közvetítésével ismerik el ~nak, de ez a piac a →*népgazdasági terv* által szabályozott árukapcsolatok összességét jelenti. 2. Köznapi szóhasználatban a ~ az ellenszolgáltatás nélkül végzett hasznos tevékenység. A szocialista társadalom tagjainak döntő többsége valamely kisebb vagy nagyobb közösség számára állandóan végez ~t.

társadalmi össztermék: meghatározott időszak (egy év) alatt létrehozott anyagi javak és anyagi szolgáltatások összessége. Halmozott mutatószám, mivel nagysága nemcsak a termelés méretétől, hanem a vállalatok közötti →*kooperáció* mértékétől is függ. A ~ természetbeni formája, vagyis →*használati érték*e szerint felosztható →*termelési eszközök*re és →*fogyasztási cikk*ekre. Értéke szerint pedig az év során elhasználódott termelési eszközökből, a →*pótlási alap*ból és a megtermelt új értékből, a →*nemzeti jövedelem*ből áll. 1975-ben folyó árakon számítva a társadalmi össztermék 1162 milliárd forintot tett ki, míg ebből a nemzeti jövedelem 402 milliárd forint volt.

társadalmi ösztöndíj: →*ösztöndíj*

társadalmi réteg: különböző objektív tényezők és közös ismertetőjegyek alapján létrejött, viszonylag tartós társadalmi csoport. A marxista felfogás szerint a társadalom szociális struktúrájában alapvető mindig az →*osztályszerkezet*, a ~ek pedig az osztályszerkezettől függő másodlagos elemek. A ~ek sokfélék a szocialista társadalomban. Az osztályokkal való kapcsolatuk természete szerint három fő típust különböztetünk meg: 1. Az egyes osztályok belső rétegződése szakképzettség, szár-

mazás, foglalkozás, szervezettség stb. alapján. Fontos politikai feladat a különböző munkásrétegek sajátos helyzetének, érdekeinek, tudati színvonalának vizsgálata, ennek alapján érdekeik képviselete, nevelésük, képzésük, szociális ellátásuk biztosítása. Ugyanakkor feladat a munkásosztály egységének erősítése a legöntudatosabb rétegnek, a nagyüzemi ipari munkások társadalmi rétegének erejével. 2. Átmeneti ~ek, vagyis az egyik osztályból a másikba áramlók rétege, olyanoké, akik még nem szakadtak el osztályuktól, pl. „kétlaki" munkások. 3. A →*munkamegosztás* következtében sajátos funkció betöltésére elkülönült ~ek. Ilyen pl. az értelmiség, a hivatásszerűen szellemi munkával foglalkozók rétege. A szocialista értelmiség kialakulását segíti, hogy az utánpótlás a munkásosztály és parasztság soraiból kerül ki. – A fentieken kívül további rétegződést okozhat a szociális helyzet, a biológiai azonosságok következtében kialakult társadalmi rétegek (pl. fiatalok, nők, nyugdíjasok stb.). – A párt rétegpolitikai irányelveket dolgoz ki és hajt végre. Ebben nagy szerepük van a többi társadalmi szerveknek: amelyeknek rétegpolitikai tevékenysége tagságuk iparági, ágazati érdekei mellett a munkahelyi, lakóhelyi adottságok, a szociális helyzet és egyéb rétegbeli sajátosságok ismeretét, a problémák megoldásának segítését jelenti. Külön fontos feladat az ifjúságpolitika és a nőpolitika megvalósítása.

társadalmi termékmérleg: az egész népgazdaságra vonatkozó termelési és felhasználási adatok mérlegszerű egybevetése. Forrás és felhasználás oldalból áll, ahol az →*ágazati kapcsolatok mérlegétől* többnyire eltérő csoportosítási ismérvek szerint és nem sakktáblaszerű formában szemléltetik a →*társadalmi össztermék* szerkezetét. Nálunk azóta csökkent a ~ jelentősége, amióta rendszeresen elkészítik az ágazati kapcsolatok mérlegét, amely lényegében a társadalmi termékmérleg korszerűbb változata.

társadalmi tiszta jövedelem: az állam központosított tiszta jövedelmének és az egyes termelőegységeknél maradó →*nyereség*nek az együttes összege. Nem azonos a többlettermékkel, mivel a dolgozók a szükséges termék mellett a ~ egy részét is megkapják bérnövekedés, jutalom, prémium, szociális és kulturális szolgáltatások címén. A ~ nagyobb része a termelő és a nem termelő →*állóalap*ok bővítésére, valamint a tartalékok képzésére szolgál. – 1976. január 1-től a →*gazdasági szabályozók* megváltoztatják azt az osztozkodási arányt, amely az →*állami költségvetés* és a →*vállalat*ok között a ~et illetően kialakult. A változást az jellemzi, hogy valamelyest megnövekedik az a hányad, amelyet az állam a ~ből a költségvetésbe központosít. Ennek az a fő oka, hogy az állami költségvetés kiadásai részben az →*ötödik ötéves terv* beruházási céljaival összhangban, részben a költségvetési intézmények bővülésével és a →*társadalombiztosítás*i terhek növekedésével lényegesen emelkedik. Tekintettel a költségvetési kiadások viszonylag gyors ütemű növekedésére, a →*pénzügyi politika* állandó feladata a ~ olyan elosztása a költségvetés és a vállalatok között, hogy ez egyrészt biz-

tosítsa a költségvetés egyensúlyát, másrészt fokozza a vállalatok ösztönzését a nyereség növelésében.

társadalmi tulajdon: a szocialista termelési módra *(→szocializmus)* jellemző tulajdon, amelynek két formája alakult ki: az *→állami tulajdon* és a *→szövetkezeti tulajdon.* A társadalom tagjai, mint tulajdonosok egyenlők egymással, ami alapját képezi a *→társadalmi érdek* kibontakozásának és mindenfajta kizsákmányolás megszűnésének. A ~ olyan közösségi tulajdon, amelyet a *→termelőerők* magas fejlettségi színvonala tesz szükségessé, és amely egyben lehetővé teszi a termelőerők további fejlődését. – Napjainkban a *→ társulás*ok fejlődése nyomán kialakulóban van a ~on belül egy harmadik változat is, a vegyes állami-szövetkezeti tulajdon.

társadalmi végtermék: meghatározott időszak (egy év) alatt végleges formában létrehozott, végső felhasználásra fordított anyagi javak összessége. Az ide sorolt termékek végérvényesen elhagyják a termelési folyamatot, azokat vagy a *→fogyasztás*ban és a *→beruházás*ban belföldön felhasználják, vagy *→export*álják. *→Használati érték*ük szerint *→termelési eszköz*ökből és *→fogyasztási cikk*ekből tevődnek össze, *→érték*ük szerint pedig az új értéket *(→nemzeti jövedelem)* és az *→amortizáció*t tartalmazzák. Ilyen módon a ~ kisebb a *→társadalmi össztermék*nél, de nagyobb a nemzeti jövedelemnél. Ez a mutató megbízható képet ad arról, hogy milyen nagyságú *→készterméke*t használhatunk fel meghatározott rendeltetés szerint. Ugyanakkor nem tükrözi pontosan a termelés fontos területei közötti arányokat, hiszen nem foglalja magában a *→pótlási alap* nagyobb részét kitevő *→munkatárgy*akat.

társadalombiztosítás: a dolgozók egyes rétegeire vagy teljes egészére kiterjedő, intézményesen biztosított ellátási rendszer, amely megszünteti vagy csökkenti azokat az egészségügyi és anyagi hátrányos következményeket, amelyek betegség, szülés, baleset, rokkantság, öregség, halál stb. bekövetkezése esetén érik a dolgozókat vagy azok családtagjait. Az ellátás pénzbeli vagy természetbeni juttatás. A szocialista ~ ma hazánkban kiterjed valamennyi dolgozóra, illetve egyéb rétegekre (kiskereskedők, kisiparosok stb.), sőt olyanokra is, akik a termelésben még nem vesznek részt (pl. egyetemi hallgatók stb.). További jellemzője, hogy a költségek fedezetére szolgáló ún. *→társadalombiztosítási járulékok* túlnyomó részét a vállalatok, intézmények stb. (munkáltatók) fizetik. A szocialista ~ szolgáltatásai igen széles körűek, s többségük juttatásánál érvényesül a *→munka szerinti elosztás* elve. – A dolgozók a szakszervezetek útján döntő szerepet kapnak a ~ irányításában és lebonyolításában. – A felszabadulás után a ~ jellege, helyzete alapvetően megváltozott. Az 1949. évi alkótmány alapján megvalósult az állami ~. Sor került a társadalombiztosító intézetek egyesítésére, és azok irányítását és igazgatását a szakszervezetek vették át. Kiterjedt a ~ minden bérből és fizetésből élő dolgozóra, a mezőgazdasági munkásságra, később az ipari, majd a mezőgazdasági *→szövetkezetek* tagjaira, más dolgozókra és személyekre. Létrejött a munkahelyi ~i ügyintézés széles hálózata (100 főt meghaladó lét-

számú üzemekben, vállalatoknál stb.). A ~nak az egész lakosságra történő kiterjesztésével egyidejűleg megnövekedtek és állandóan emelkednek a szolgáltatások, szélesedik azok köre. – A ~i törvény egységes elvek szerint szabályozza és továbbfejleszti a szocialista társadalom munkájában részt vevő személyeknek s hozzátartozóiknak az Alkotmány rendelkezései alapján a ~ keretében járó anyagi ellátását. A törvény hatályának életbelépésével egyidejűleg megvalósul az egészségügyi törvény rendelkezései alapján az állampolgári jogon járó ingyenes orvosi, illetve egészségügyi ellátás.

társadalombiztosítási járulék, *SZTK-járulék:* →*adó*jellegű közszolgáltatás, amelyet nagyobb részben a munkáltató, kisebb részben a dolgozó fizet az →*állami költségvetés* részére; a →*társadalombiztosítás* kiadásainak egyik forrása. A ~ alapja a dolgozó →*munkabére*. Betegségi biztosítási járulékból és nyugdíjjárulékból tevődik össze. A betegségi biztosítási járulékot kizárólag a munkáltató fizeti; a nyugdíjjárulékot részben a munkáltató, részben a dolgozó. A munkáltatót terhelő ~ együttes mértéke 22%; a dolgozót terhelő nyugdíjjárulék kulcsa havi 3%-tól progresszíven emelkedik 10%-ig. – A munkáltatót terhelő ~ célja az állami bevétel biztosításán kívül az, hogy a munkabérrel és végsősorban a munkaerővel való takarékosságra ösztönözzön.

társulás: →*szocialista vállalat*ok összefogása valamilyen gazdasági cél megvalósítása végett; szerződésse' létesített közös gazdálkodó szervezet, amelynek tevékenységi eredményéből a tagok – általában vagyoni betétjeik arányában – részesednek, s a veszteséget is közösen viselik. Fontosabb formái: egyszerű társaság; →*közös vállalat;* →*egyesülés;* részvénytársaság; korlátolt felelősségű társaság. →*szövetkezeti társulás*

távlati terv: →*hosszú távú terv*

technikai haladás: a →*termelőerők* fogalmán belül főképpen a →*termelési eszközök* fejlődése, vagyis új →*munkaeszközök*, →*munkatárgyak*, termelési módszerek és eljárások feltalálása, kidolgozása, tömeges alkalmazása, amelyek segítségével az ember a természet erőit és törvényeit a maga javára képes felhasználni. A technikai haladás az utóbbi évtizedekben meggyorsult, s →*tudományos technikai forradalom* bontakozik ki. Ennek során a technikai haladást elsősorban a komplex →*gépesítés*, az →*automatizálás*, a →*kemizálás*, az elektromos energia széles körű felhasználása, az atomkutatás eredményeinek békés célú hasznosítása jellemzi.

technikai hitel, *overdraft:* →*fizetési megállapodás*

technológia: azoknak a gyártási módszereknek és eljárásoknak az összessége, amelyek segítségével a különböző anyagokat késztermékké alakítják át. Új →*munkaeszközök* és →*munkatárgyak* alkalmazásával, vagyis a →*termelőerők* fejlődésével a ~i eljárások is szükségképpen megváltoznak, tökéletesebbek lesznek. (→*tudományos-technikai forradalom*)

telekhasználati díj: Magyarországon a beépített és a beépítetlen állami telkek használatát terhelő fizetési kötelezettség, amelyet az →*állami vállalat*ok és

egyéb állami gazdálkodó szervek, továbbá a →*szövetkezetek*, a szövetkezeti vállalatok, a társadalmi szervek és egyesületek vállalatai kötelesek fizetni, h. az állami telket nem bérleti jogviszony alapján használják. A közterületekre, mezőgazdasági rendeltetésű területekre, erdőkre és a vizek medrére a fizetési kötelezettség nem terjed ki. Mentesek a ~ alól az 50%-ot meghaladó mértékben lakás, szociális, egészségügyi, művelődésügyi és sportcélokra szolgáló telkek, továbbá a műemlékek által elfoglalt, valamint a bányászat céljára szolgáló telkek is. Nem kötelesek ~at fizetni a költségvetési szervek, a pénzintézetek, az egeszségügyi, a szociális, a művelődésügyi és sportintézmények, a házkezelési szervek, a kommunális szolgáltatásokat végző, a közhasználatú közlekedési és a közművállalatok, valamint a posta a tevékenységük folytatására szolgáló telkek után. A ~at a telek területének alapulvételével, a település fekvése (főváros, megyei város, város, község) szerint differenciált díjtételek alkalmazásával számítják. A főváros vonzási körzetéhez tartozó városokban és községekben a ~ 50–200%-kal magasabb. A ~at a fizetésre kötelezettek eredményük terhére kötelesek elszámolni, és az illetékes megyei (fővárosi, megyei városi) tanácsi fejlesztési alapja javára kell befizetni.

telekigénybevételi díj: Magyarországon a közületi elhelyezési eljárásban az elhelyező hatóság által határidő nélküli használatra, kártalanítási kötelezettség nélkül kiutalt állami telekért, a telek igénybevétele alkalmával fizetendő díj. A ~ alól csak a közterület céljára való igénybevétel, vagy a telek tulajdonjogának vásárlás vagy csere útján történő megszerzése esetén mentesülhet az igénylő. A →*telekhasználati díj* alóli mentesség a ~ra nem terjed ki. A ~ a telekhasználati díj hússzorosáig terjedhet. A ~ a vállalatoknál, szövetkezeteknél, és a tanácsi költségvetési szerveknél a →*fejlesztési alap*ot, központi költségvetési szerveknél a szerv költségvetését terheli. A ~at a nem tanácsi fejlesztési alapból megvalósuló egyedi nagyberuházások esetében az →*állami költségvetés*, egyéb esetekben a tanácsi fejlesztési alap javára kell befizetni.

teljes foglalkoztatás: a társadalomnak az az állapota, amikor a rendelkezésre álló munkahelyek száma globálisan megegyezik a munkaképes és munkát vállalni kívánó személyek számával. Amennyiben a munkahelyek száma nagyobb, munkaerőhiányról beszélünk; amennyiben a munkaképes és munkát vállalalni kívánó személyek száma a nagyobb, akkor munkanélküliség áll fenn. – Szocialista társadalmi rendszerben alapvető követelmény a ~, mind globális, mind strukturális értelemben. Nem elég tehát, ha a munkahelyek és a munkát keresők száma egyezik; az is fontos, hogy a munkaerő a kívánt összetételben álljon rendelkezésre. Ehhez elsőrendű eszköz a távlati munkaerőtervezés során megállapított szakmai munkaerő-szükséglethez igazodó oktatás, szakképzés, átképzés és továbbképzés; a munkaerő átállíthatóságát biztosító kétszakmás képzés; a nehéz, az egészségre ártalmas, a monoton fizikai munkák és a társadalmilag lebecsült tevékenységek minél teljesebb gépesítése, a vállalati munkaerő-gazdálkodás javítása. A ~ társadalmi rendszerünk vív-

mánya, a létbiztonság és szociális biztonság alapvető feltétele.

teljesítménybér: olyan bérforma az →*időbér* mellett, amely a keresetet vagy annak egy részét a dolgozó teljesítményétől teszi függővé. Alkalmazása minden olyan munkaterületen célszerű, ahol gazdaságosan és ésszerűen lehetőség van megfelelő munkanormák (→*norma*) mennyiségi és minőségi követelmények kidolgozására, s a teljesítmények mérésére. A ~ alkalmazása esetén érvényesülnek legjobban a szocialista bérezés elvei és az a követelmény, hogy mindenki képességei szerint dolgozzék és munkája mennyisége és minősége alapján részesüljön a társadalmi javakból. – A ~nek két fő csoportját különböztetjük meg: a közvetlen és a közvetett ~t. *a)* Közvetlen a ~ akkor, amikor a dolgozó bére kizárólag saját egyéni teljesítményétől függ; *b)* közvetett a ~ akkor, amikor a dolgozó bére csak részben függ egyéni teljesítményétől, mert csoportbérben dolgozik, ill. amikor a dolgozó bére nagyrészt mások teljesítményétől függ. – A teljesítménybér leggyakoribb formái: a darabbér, a prémiumos időbér, a kombinált bér, a tiszta jutalékos rendszer, a havibér + jutalék. E formák abban is különböznek egymástól, hogy milyen szorossá teszik a függvényszerű kapcsolatot a teljesítményváltozás és a keresetváltozás között. Egyenes darabbér és ún. tiszta jutalék esetén a kapcsolat szoros, prémiumos időbér, kombinált bér stb. esetén a kapcsolat lazább. Ez utóbbiak degresszív bérformák, mivel a bér nem nő olyan arányban, mint a teljesítmény. 1975-ben a szocialista iparban a munkások teljesített munkaóráinak 59,4%-át, a kivitelező építőiparban 75,1%-át teljesítették ~ben. →*bérformák*

teljes termelés: az egy időszakban előállított →*késztermék*ek, kiszámlázott ipari →*szolgáltatás*ok (e kettő együtt a befejezett termelés értéke) és →*félkész termék*ek, valamint a →*befejezetlen termelés* állománykülönbözetének értéke. Mindig egy-egy számbavételi egység szempontjából határozható meg. Eszerint beszélhetünk üzemi v. gyáregységi szinten mért, ill. vállalati ~ről. Ha nem határozzuk meg külön a számbavételi egységet, akkor mindig a vállalati ~ről van szó. Az →*ipari vállalat*ok ~ének megállapításánál a saját erővel végzett építőipari termelés értékét is figyelembe vesszük. A ~ iparágra, iparcsoportra v. az egész iparra összesített mutatói mindig többszörös számbavételt, halmozódást tartalmaznak, ezért ezek időbeli változásának elemzésekor figyelembe kell venni a halmozódás változásának mértékét is.

teljes termelési érték: →*bruttó vagy teljes termelési érték*

termelékenység: →*munkatermelékenység*

termelés: a →*forgalom*mal, a →*fogyasztás*sal és az →*elosztás*sal együtt a társadalom tagjainak alapvető gazdasági tevékenysége. A ~ben hozzák létre az anyagi javakat, amelyek nélkülözhetetlenek az emberi társadalom fennmaradásához. Ezért a ~ az áruviszonyok kialakulásától, ill. megszűnésétől függetlenül minden társadalmi-gazdasági alakulat létalapja. – A ~nek elsődleges szerepe van a forgalom, a fogyasztás és az elosztás formáinak, méretének, jellegének a meghatározásában. A dialektikus kapcsolatban mind a

forgalom, a fogyasztás és az elosztás visszahat a termelésre, elősegítheti vagy gátolhatja a további fejlődést. Például a növekvő fogyasztás hajtóerejévé válik a termelés bővítésének, az ösztönző →*bérformák* kedvezően befolyásolják a termelés alakulását.

termelési adó: az átlagosnál jobb a természeti feltételekből (pl. geológiai adottságok a bányászatban), termelési és forgalmazási adottságokból, valamint az átlagosnál kedvezőbb ár- és adórendszerből származó külön (különbözeti) jövedelmek *(→nyereség)* egy részének a →*nyereségadózáson* (→*jövedelemadózáson*) kívüli elvonására szolgáló →*adónem (→tevékenységi adó)*. A ~ szempontjából külön →*jövedelemnek* minősülnek: 1. a járadék jellegű jövedelmek; 2. a hazai ráfordításoktól eltérő számítási alapon történő árképzésből eredő jövedelmek; 3. az árakban központi elvonási céllal számításba vett jövedelmek; 4. az átlagosnál lényegesen kedvezőbb – nem a vállalat jobb munkájából eredő – feltételekből származó magasabb jövedelmek. A ~ kivethető vállalatra, tevékenységre és kivételes esetben termékekre is, ha a vállalati jövedelmezőségi színvonal tartósan magasnak ítélhető. – A →*mezőgazdasági szövetkezet*ek nem-mezőgazdasági tevékenységük *(→melléküzemági tevékenység)* után differenciált ~t fizetnek. Azt az előnyt hivatott a ~ mérsékelni, ami a mezőgazdasági szövetkezeteket nem terhelő →*illetményadó* és →*eszközlekötési járulék* alól való mentesség miatt, valamint a →*jövedelemadó* eltérései *(→mezőgazdasági szövetkezetek adózásának sajátosságai)* miatt a nem-mezőgazdasági tevékenység eredményeiben jelentkezik. A mezőgazdasági szövetkezetek ~ja azt a célt szolgálja, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek nem-mezőgazdasági üzemei tekintetében megvalósítsa az azonos adófeltételek elvét, tehát ésszerű keretek közé szorítsa e tevékenységet. Ugyanakkor a ~ rendszerében ösztönzés és →*diszpreferencia* is érvényesül: pl. a lakossági →*szolgáltatások* és az →*élelmiszeripari* tevékenység mentes a ~-fizetési kötelezettség alól, míg a mezőgazdasági (élelmiszertermelési) tevékenységhez ésszerűen nem vagy csak nehezen kapcsolható ipari (pl. vegyipari) tevékenység után a tényleges költségkülönbözetet meghaladó ~t kell fizetniük. – A Budapesten, más nagyvárosokban és meghatározott körzetekben a mezőgazdasági szövetkezetek nem-mezőgazdasági tevékenységét az átlagosnál 10%-kal magasabb ~ terheli, elsősorban a kívánatos munkaerőgazdálkodás elősegítése, ill. a nemkívánatos munkaerő-áramlás megakadályozása végett. A →*mezőgazdasági-ipari szövetkezetek*, ill. az →*ipari-mezőgazdasági szövetkezetek* – hasonló megfontolásból 5%-os, ill. 10%-os pót ~t fizetnek.

termelési alapok: a termelési rendeltetésű →*állóalap*ok és →*forgóalap*ok értékének összessége, a →*nemzeti vagyon*nak a →*termelési eszközök* értéke formájában jelző része.

termelési ág: →*népgazdasági ág; →ágazat; →ipar ágazati rendszere*

termelési ár típusú ár: →*ártípus; →árrendszer*

termelési eszköz: a →*munkaeszközök* és a →*munkatárgyak* összessége, a termelési folyamat tárgyi tényezője, a

→*termelőerők* egyik fő eleme. A ~ök egyre fejlettebb formában való megújítása képezi az alapját az emberi társadalom előrehaladásának. A ~ök legmozgékonyabb eleme a munkaeszköz, jóllehet korunkban, a →*tudományos-technikai forradalom* kibontakozásával a munkatárgyak köre is jelentősen kibővül.

termelési érték: egyes termelőegységek vagy különböző ágazatok többnyire egyéves tevékenységének bruttó vagy nettó eredménye pénzben kifejezve. A →*népgazdaság*ban létrehozott ~et tartalmától függően →*társadalmi összterméknek*, →*társadalmi végtermék*nek vagy →*nemzeti jövedelem*nek nevezzük. Kiszámítása többféle módszerrel történhet. Ebből a szempontból felosztva ismeretes a →*bruttó vagy teljes termelési érték* és a →*nettó termelési érték*, ill. a halmozott és a halmozatlan ~.

termelési kapacitás: a termelőberendezés (gép, gépcsoport, termelőtér) teljesítőképességének adott időpontban ismert felső határa; a leghaladóbb technika, technológia, gyártásszervezés mellett a berendezéssel elérhető olyan maximális terhelés, amely még nem okozza a termelőberendezés aránytalan elhasználódását. A ~ kifejezhető egy meghatározott időszak (általában egy év) alatt előállítható termékmennyiséggel vagy feldolgozható anyagmennyiséggel. A ~ nagysága általában a következő tényezőktől függ: a termelőberendezések számától, ezek hasznos időalapjától, a termékegység előállításához szükséges időmennyiségtől. A ~ megállapításakor minden esetben figyelembe kell venni a szűk keresztmetszetet jelentő termelőberendezéseket is.

termelési készlet: a →*termelés* zavartalan lebonyolításához szükséges →*munkatárgy*akból (pl. nyers-, segéd-, fűtőanyag), valamint kisebb →*munkaeszközök*ből (pl. szerszám, alkatrész stb.) a vállalat rendelkezésére álló készlet. A ~ nagysága a termelés volumenének és az anyagok beszerzési lehetőségének a függvénye. A ~ nagyságának meghatározása gazdasági követelmény, mert a szükségesnél nagyobb mennyiség lekötése lassítja a →*forgóeszköz*ök forgási sebességét. →*készletgazdálkodás*

termelési költség: egy időszak folyamán az adott vállalatnál a →*termelés* érdekében felmerülő összes költség, amely vállalati szinten megegyezik a teljes →*önköltség*gel. A ~ a termelés során felhasznált eleven munka és holt munka pénzben kifejezett →*értéke*. Legfontosabb elemei az →*anyagköltség*, →*bérköltség*, bérek közterhe, →*eszközlekötési járulék*, értékcsökkenési leírás (→*amortizáció*), szállítási költség, egyéb költségek, új beruházásoknál az igénybe vett állami kölcsön kamata. A ~ek nem tartalmazzák a nem termelésből eredő veszteségeket (pl. elemi kár). →*költség*

termelési mód: a →*termelőerők* és a →*termelési viszonyok* összessége, dialektikus egysége. Ezen belül a termelőerők a termelés technikai, a termelési viszonyok pedig a termelés társadalmi oldalát alkotják. A két oldal közül a termelőerőknek van meghatározó szerepük. A termelőerők folyamatosan fejlődnek, mivel az emberek állandóan tökéletesítik a →*termelési eszközök*et. A technikai fejlődés egy bizonyos idő után szükségessé teszi a termelési viszonyok meg-

változtatását. A létrejövő új termelési viszonyok típusa – s ezen belül megjelenési formája is – mindenkor a termelőerők fejlettségi fokától függ. Az emberi társadalom fejlődése során öt ~ alakult ki: az ősközösség, a rabszolgatartó társadalom, a hűbériség, a tőkés termelési mód és a kommunista termelési mód, amelynek az első szakaszát →*szocializmus*nak nevezzük.

termelési rendszerek a mezőgazdaságban: az →*iparszerű mezőgazdasági termelés* olyan új formái, amelyekben együttesen alkalmazzák a komplex géprendszereket, a korszerű biológiai módszereket és a modern munkaszervezési formákat. Kialakításukat bizonyos technikai szinten és kellő nagyságú területen a →*tudományos technikai forradalom* vívmányainak felhasználása teszi lehetővé. Hozzájárulnak az új tudományos eredmények gyors elterjedéséhez, továbbá a →*termelési tényezők* optimális arányának a megteremtéséhez, ezáltal a gazdálkodás hatékonyságának a fokozásához. A növénytermelésben az 1970-es években alakultak ki a komplex eljárások alkalmazásának előfeltételei. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium jóváhagyásával és szabályozásával sorra szervezték meg a komplex növénytermelési rendszereket. A fontosabbak a következők: Iparszerű Kukoricatermelési Rendszer (IKR). Székhelye: Nagyigmánd. Bajai Kukoricatermelési Rendszer (BKR). Székhelye: Baja. Kukoricatermelési Szocialista Együttműködés (KSZE). Székhelye: Szekszárd. Kukorica- és Ipari-növény-termelési Együttműködés (KITE). Székhelye: Nádudvar. Héki Cukorrépa-termelési Rendszer (HCR). Gesztora: a Héki Állami Gazdaság. Bácsalmási Napraforgó-termelési Rendszer. Székhelye: Bácsalmás. Solanum Burgonyatermelési Rendszer (SBR). Gesztora: az Állami Gazdaságok Országos Központja. Rákóczifalvai Szójatermelési Rendszer (RSZR). Székhelye: Rákóczifalva. Bólyi Borsó és Szója Vetőmagtermelési Rendszer (PISO). Központja: a Bólyi Állami Gazdaság. Humulon Komlótermelési Rendszer. Központja: a Bólyi Állami Gazdaság. Füzesgyarmati Zöldlucerna-termelési és -feldolgozási Rendszer (FLR). Központja: a Füzesgyarmati Állami Gazdaság. Tiszaföldvári Búzatermelési Rendszer (TBR). Központja: a tiszaföldvári Lenin Tsz. Szarvasi Rizstermelési Rendszer (SZRR). Székhelye: Szarvas stb. – A ~ben a főnövényhez többnyire más kapcsolódó mezőgazdasági kultúrákat is társítanak. 1976-ban az ilyen szervezési keretek között termesztett szántóföldi növények együttes vetésterülete mintegy 850 ezer hektár. A ~ létrehozásának egyik konkrét eredménye, hogy eddigi működésük során az országos átlagnál nagyobb terméshozamokat értek el. – Az utóbbi években megszervezték az állati termékek termelésének és feldolgozásának termelési rendszereit. Ilyenek például: a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola Szarvasmarha-hústermelési Rendszere, központja a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola; az AGROKOMPLEX Sertéshústermelési Rendszer, központja: az Agárdi Állami Gazdaság; TETRA Sertéshústermelési Rendszer, székhelye: Bábolna; Bólyi Étkezésitojás-termelési Rendszer, központja a Bólyi Állami Gazdaság; stb. – A kertészeti növények

termelésében ugyancsak terjedőben vannak az iparszerű mezőgazdasági termelés új szervezeti formái. Példaként említhetők a következők: Makói Hagymatermelési Rendszer. Soroksári Paradicsomtermelési Rendszer. Szentesi Primőrzöldség-termelési Rendszer. Kalocsai Fűszerpaprika-termelési Rendszer. Balatonboglári Szőlőtermelési Rendszer. Anyarozs-termelési Rendszer. Herbária. Központja: Budapest. Mátészalkai Állami Tangazdaság Télialma-termelési Rendszere. Stb.

termelési tényezők: a →*termelés* objektív és szubjektív (tárgyi és személyi) feltételei, nevezetesen: 1. a természet; 2. a →*termelési eszközök;* 3. a →*munkaerő*. A ~ optimális társítása az egyes elemek közötti helyes arányok kialakítása - amely gazdasági ágtól, ágazattól, vállalattól, helytől és időtől stb. függően igen különböző lehet – az eredményes gazdálkodás, a termelés →*hatékonyság*ának és a →*gazdaságosság* megvalósulásának alapvető feltétele.

termelési viszonyok: az embereknek a →*termelés* során kialakuló bonyolult és sokrétű kapcsolatai, a termelés társadalmi oldalának alkotói. A ~ legfontosabb eleme →*tulajdon*viszony, ami jelzi a →*termelési eszköz*ök magán- vagy →*társadalmi tulajdon*át, egyben meghatározza a társadalom osztálytagozódását, az elosztás formáit és fő arányait, továbbá a népgazdaság ágazatai, a termelés alapegységei közötti gazdasági kapcsolatok társadalmi formáját (tervszerű vagy spontán, áru- vagy nem áru kapcsolatokat). – A ~ kölcsönös kapcsolatban vannak a →*termelőerő*kkel, elősegíthetik vagy gátolhatják azok fejlődését. – A ~ formái egy termelési módon belül gyakran átalakulnak, pl. a tőkés társadalomban a szabadversenyes kapitalizmus, a monopolkapitalizmus, az állami monopolkapitalizmus a tőkés típusú tulajdonviszonyok különböző megjelenési formái. A ~ típusa azonban hosszabb történelmi időszakban változatlan marad és átalakítása az uralkodó osztály hatalmának megdöntésével, társadalmi forradalom útján következik be.

termelésszervezés: a vállalati →*szervezés* egyik fő eleme, az a céltudatos és tervszerű tevékenység, amely a termelési (gyártási) folyamat szabályozására irányul. Elemei: *a)* a gyártóműveletek, az alapvető termelési folyamatok helyének, célszerű lebonyolítási rendjének, valamint leggazdaságosabb kivitelezési módjának meghatározása, megtervezése, bevezetése, elsősorban a gyártási rendszerek kialakítása útján; *b)* a termelési szerkezet kialakítása; *c)* a gyártáshoz szükséges feltételek meghatározása, a gyártási fő- és segédfolyamatok térbeli és időbeli elhatárolása, a különböző részfolyamatok összehangolása (pl. belső anyagmozgatás, a termelőberendezések →*tervszerű megelőző karbantartás*a, a gyártás-gazdálkodás, az energiagazdálkodás, a műszaki ellenőrzés ésszerű rendszerének kidolgozása stb.); *d)* a vállalat ésszerű üzemi és műhelyi szerkezetének kialakítása; *e)* a gyártási folyamat operatív irányításának és ellenőrzésének szervezése. – Napjainkban a ~ leghatékonyabb formái a →*specializáció*, a →*kombináció* és a →*kooperáció*. →*munkaszervezés;* →*vezetésszervezés*.

termelőerők: a →*termelés* tárgyi és személyi tényezőinek dialektikus egy-

sége, amely magában foglalja a *→termelési eszközök*et és az embert a maga képességeivel, termelési tapasztalataival, begyakorlott ügyességével. A ~ a termelés technikai oldalát jelentik, jelzik az ember és a természet kapcsolatának fejlettségét. Az emberi munkaerő állandóan formálja, tökéletesíti a termelési eszközöket, miközben maga is átalakul. Ez a fejlesztő tevékenység képezi végső soron az alapját az emberi társadalom előrehaladásának, mivel a ~ szakadatlan fejlődése egy bizonyos idő után szükségessé teszi a *→termelési viszonyok* megváltoztatását.

termelőerők és termelési viszonyok összhangjának törvénye: a *→termelőerők* és a *→termelési viszonyok* fejlődése közötti kölcsönhatás, ami minden *→termelési mód*ra érvényes, szükségszerű, általános összefüggés. A termelőerők folyamatosan fejlődnek, mivel az emberek állandóan tökéletesítik a *→termelési eszközök*et. A technikai fejlődés egy bizonyos idő után szükségessé teszi a szakaszosan fejlődő termelési viszonyok megváltoztatását. Az elavult termelési viszonyok ugyanis akadályozzák a termelőerők fejlődését, viszont a kialakított új termelési viszonyok megfelelőbb társadalmi keretet jelentenek a további technikai előrehaladáshoz. – Az antagonisztikus osztálytársadalmakban az uralkodó osztálynak érdeke a meglevő tulajdonviszonyok fenntartása, ezért a termelőerőkkel összhangban levő termelési viszonyok kialakítása osztályharc eredményeként, forradalmi úton mehet végbe. Korunk legfontosabb történelmi eseménye az, hogy a tőkés termelési viszonyokat egyre több országban felváltják a szocialista termelési viszonyok. – A termelési viszonyok a szocialista, ill. a kommunista társadalomban is időnként elmaradnak a termelőerők fejlődése mögött. Ebben a termelési módban azonban a kibontakozó ellentmondást felismerik, és a termelési viszonyok elavult formáit, azok jellegének megváltoztatása nélkül, tudatosan átalakítják.

termelői ár: a termelő, előállító, szolgáltató által történő értékesítés esetén alkalmazott *→ár*, amely magában foglalja az átlagos vagy a vállalati *→önköltség*et, s az *→eszközigényesség*nek megfelelő *→társadalmi tiszta jövedelem*et. (Ha a termelői értékesítés a *→kiskereskedelem*, a magánfogyasztók, magánkisipar, magánkereskedelem, a költségvetési szervek részére történik, akkor a termelő a fogyasztói árat alkalmazza.) Részletezve, a ~ban a szoros önköltségen *(→anyagköltség, →munkabér, →SZTK-járulék)* kívül még a következő ártényezők szerepelnek: *→illetményadó;* egyéb költségek; beruházási hányad; felújítási hányad; garanciális alap *(→garancia); →műszaki fejlesztési alap;* tervezett *→nyereség*. *→Forgalmi adó*t nem tartalmaz a ~, ezt a kereskedelmi vállalatoknak kell fizetniük, így a *→nagykereskedelmi ár*ban szerepel. A ~ általában az eladó telephelyén, szokásos módon csomagolt és átadott termékre vonatkozik. *→ártípus; →árrendszer; →árpolitika; →árszabályozás; →fogyasztói ár*

termelő ár-kiegészítés: a társadalmi ráfordításoknál alacsonyabb *→termelői ár* kialakulását biztosító *→állami támogatás*, költségvetési juttatás. Az állami *→preferenciák* egyik formája, amely a kedvezményezett árut termelő

vagy értékesítő vállalat veszteségének fedezésére szolgál. →*fogyasztói árkiegészítés; →importár-kiegészítés*

termelőszövetkezet: a szocialista →*szövetkezet*ek egyik alapvető típusa, olyan szövetkezetek gyűjtőneve, amelyek az anyagi →*termelés (→ipar* és →*mezőgazdaság)* szférájában alapvetően nagyüzemi termelőtevékenységet vagy anyagi szolgáltatói *(→szolgáltatások)* tevékenységet fejtenek ki. Jellemző vonásuk – a nagyüzemi termelőtevékenység mellett –, hogy tagjaik nemcsak tulajdonosai, de egyben dolgozói, munkavállalói is e szövetkezeteknek. Hazánkban a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek, a →*halászati termelőszövetkezet*ek és az →*ipari szövetkezet*ek tartoznak a ~ fogalmába. Ide sorolhatjuk még – bár nem teljeskörűen termelési tevékenységet folytató szövetkezetek – a →*mezőgazdasági szakszövetkezet*eket is.

Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa *(TOT):* a →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*ek, társulásaik és a szövetkezeti tagság országos társadalmi érdekképviseleti szerve. A ~ feladatai különösen: a szövetkezetek és a tagság érdekeinek képviselete; a szövetkezetek vállalati gazdálkodásának és demokratikus működésének elősegítése; a szövetkezetek egymás közötti, valamint a szövetkezetek és az állami vállalatok közötti gazdasági együttműködés figyelemmel kísérése és előmozdítása; a szövetkezetek tevékenységét előmozdító szolgáltatások nyújtása és ilyen célra vállalat alapítása; a szövetkezetek országos közös alapjainak kezelése és döntés azok felhasználásáról; közreműködés a szövetkezeti tagok szocialista nevelésében, oktatásában és más társadalmi feladatok ellátásában; kapcsolatok fenntartása más országok szövetkezeti szervezeteivel, valamint nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel. A ~ részt vesz a mezőgazdasági szövetkezeteket érintő jogalkotási munkában is véleményezési, javaslattételi és egyetértési jogkörben. Más állami szervekkel együttműködve szervezi és értékeli a termelőszövetkezetek országos termelési versenyét, a kiváló termelőszövetkezeti tagoknak kitüntető jelvényt adományoz.

termelőszövetkezeti munkadíjazás: a termelőszövetkezeti tagok munka után járó részesedésének módja, formája és rendszere. A szövetkezeti tagok munka utáni részesedése munkadíjból és kiegészítő részesedésből áll. A közös munkát a munka szerinti elosztás elvének alkalmazásával, a teljesítmény alapján mérik, értékelik és díjazzák. A mérés, az értékelés, és a díjazás rendszerét a termelőszövetkezet állapitja meg, amelynek során a szocialista elosztásnak megfelelő munkadíjazási rendszert alkalmazhat. A munkadíjazási rendszer legalapvetőbb, állandó jellegű szabályait az →*alapszabály*ba is fel kell venni. – A termelési költségként elszámolt munkadíjat rendszeresen, általában havonta kell kifizetni. A kiegészítő részesedést a jövedelemből kell biztosítani, s az a gazdálkodás eredményétől függően évente, a zárszámadás jóváhagyása után esedékes.

termelőszövetkezeti tag: →*mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag; →szövetkezeti tag*

termék: meghatározott szükségletek kielégítésére emberi munkával létre-

hozott anyagi javak összessége. Formája szerint lehet: *a)* →*munkaeszköz,* →*munkatárgy; b)* →*termelési eszköz,* →*fogyasztási cikk; c)* létfenntartási eszköz és luxuscikk. Szélesebb értelemben szellemi termékekről is beszélhetünk, amelyeken adott tudományos, ill. művészi munka eredményét értjük. →*késztermék;* →*félkész termék*

termékösszetétel: →*gyártmányszerkezet*

természetbeni jövedelem: a lakosság összes jövedelmének az a része, amelyet a jövedelmet élvezők nem pénz, hanem közvetlenül valamely termék vagy szolgáltatás formájában kapnak meg. A ~ lehet a →*munkából származó jövedelem* része és lehet a →*társadalmi juttatások* valamely formája. A munkából származó jövedelemnek a ~ ma már csak kis hányadát teszi ki. Ilyennek tekintjük a mezőgazdasági dolgozók részére termékek formájában adott jövedelemrészt (pl. gabona, takarmány, burgonya stb.); a bányászok és vasutasok részére biztosított szénellátmányt; a söripari, textilipari dolgozók részére termékben adott hányadot; az ingyenes szolgálati lakást; a közlekedési dolgozók szabadjegyét. stb. A társadalmi juttatásként élvezett ~ általában →*meghatározott rendeltetésű jövedelem* és valamilyen társadalom- vagy →*szociálpolitikai* célkitűzés megvalósulását szolgálja. Ilyenek pl. az egészségügyi, oktatási, kulturális, üdülési, sport stb. terén biztosított termékek és szolgáltatások.

terms of trade: →*külkereskedelmi cserearányok*

területfejlesztés: a területi →*munkamegosztás* fejlesztése, a termelés területi megoszlásának, s a megoszlás változásainak céltudatos befolyásolása, a →*területfejlesztési politika* gyakorlati megvalósítása. – A társadalmi munkamegosztás fejlődésének jellemző vonása, hogy a termelőtevékenység területileg meghatározott feltételek, adott ágak között folyik. Ez azt jelenti, hogy-a területi munkamegosztás a társadalmi munkamegosztás sajátos megjelenése, annak területi vetülete. Ezen keresztül érvényesül a társadalom és a természet-földrajzi környezet kapcsolata. Elsődlegesen a területi munkamegosztás az egyes termelőágak differenciált területi elhelyezkedését, az egyes területi gazdasági egységek termelési →*specializációját,* →*gazdasági struktúráját* és az egyes területek közötti gazdasági kapcsolatok jellegét és mértékét jelenti. Tágabb értelemben magában foglalja a társadalmi →*újratermelés* egész folyamatát, az ezek keretében alkalmazott →*termelési eszközök* és a →*munkaerő* területi eloszlását. – A ~nek két alapvető típusa van, amely természetesen egy országon belül nemcsak különkülön (időben egymást követve), hanem kombináltan is jelentkezhet. 1. Az extenzív ~ az egyes területek oly módon való fejlesztését jelenti, amely a →*termelőerők* növekedését a beruházott összeghez viszonyítva nagymértékű létszámnövekedéssel valósítja meg, jelentős számú új munkahely létrejöttét eredményezi. Az extenzív jellegű ~ azokon a területeken indokolt, ahol megfelelő számú, termelésbe bevonható munkaerő áll rendelkezésre. Ez elsősorban az elmaradott területek iparosítását jelenti. E területeken a foglalkoztatottság színvonalának növelése az →*életszínvonal* emelésének előfeltétele. 2. Az

intenzív ~, a termelőerők növekedését kisebb részben új objektumok létrehozásával, döntően a meglevő objektumok rekonstrukciójával valósítja meg. Ebben az esetben a munkahelyek száma változatlan vagy kisebb mértékben nő, de kísérheti ezek csökkenése is.

területfejlesztési politika: a →*gazdaságpolitika* része, a →*területfejlesztés* céljait rögzíti, s a területfejlesztés útján is igyekszik elősegíteni a gazdálkodás hatékonyságának növekedését és a lakosság életkörülményeit tekintve az egyes területek közötti különbségek mérséklését. – A hatékonyság emelésére való törekvés megköveteli a termelőerők területi elhelyezésében, ill. fejlesztésében a helyi (területi) adottságok gondos mérlegelését és az annak legjobban megfelelő →*gazdasági struktúra* kialakítását, beleértve a jelenlegi adottságok megváltoztatásának lehetőségét is. – Az ország egyes területei között meglevő gazdasági és ellátottsági színvonalkülönbségek csökkentése elsősorban a lakosság szociális-kulturális és kommunális ellátásában fennálló indokolatlan differenciák mérséklését jelenti. A rendelkezésre álló eszközöket e területen is célszerű koncentráltan felhasználni. Az alapvető ellátási színvonal megteremtése után, amely minden településben szükségszerű, elsősorban azokban a településekben kell az ellátottsági színvonalat emelni, amelyek társadalmi, gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségűek, és az ország egyes területein belül valamilyen központi szerepet töltenek be.

területi szövetség: a →*szövetkezet*ek területi társadalmi képviseleti szerve (→*szövetkezetek társadalmi képviseleti szervei*), amelyet maguk a szövetkezetek hoznak létre. A ~et a szövetkezetek megyénként önkéntesen létesítik az általuk szükségesnek tartott feladatok ellátására. A ~ jogi személy. Testületi vezető szervei a részt vevő szövetkezetek delegációjából alakuló küldöttgyűlés, az általa választott és az operatív vezetést ellátó elnökség, valamint az elnökség és a független apparátus munkájának ellenőrzését végző ellenőrző bizottság. A ~ feladata a szövetkezetek megbízásainak teljesítése, érdekeik képviselete. Ezt koordinációs, szervezési, gazdasági és jogi feladatokra lehet tagolni.

területi terv: a →*népgazdasági terv* szerves része, más részekkel, fejezetekkel együtt és összhangban dolgozzák ki. A →*területfejlesztési politika* azon céljait konkretizálja, amelyek az adott tervperiódusban (közép- vagy hosszú távon) megvalósíthatók. Így a ~ a népgazdasági általános fejlesztési elképzelések területi vetületét tartalmazza, valamint azokat a sajátos célokat, amelyek az egyes területegységek (tervezési-gazdasági körzetek, megyék) között a társadalmi és gazdasági fejlettség tekintetében meglevő különbségekből, ill. az azok felszámolására irányuló törekvésekből adódnak. – A különböző →*népgazdasági ág*ak fejlesztési céljainak területi bontását, adott termelési objektumok konkrét területi elhelyezését az ún. ágazati tervezés rendszerébe tartozónak tekintjük, mivel egy ágazat fejlesztési céljait megfelelően nem lehet összeállítani anélkül, hogy annak területi vetületeit meg ne vizsgálnák. – A területi terv tehát komplex jellegű, nem egy →*ágazat* területi elhelyezésére ala-

pul, hanem a társadalmi, gazdasági folyamatok összességét érinti.

tervezés: olyan tevékenység, amelynek célja a jövőben elérendő célok, a célok elérését szolgáló eszközök, pénzforrások és közvetítő mechanizmusok meghatározása. A ~ legfontosabb területe a gazdasági ~. Nélküle nincs a népgazdaságban →*tervszerűség*, nincsenek meg a feltételei a →*tervgazdálkodás*nak. A ~ különböző szintű lehet: népgazdasági ~, ágazati ~, vállalati ~ és gyáregységi (üzemegységi) ~, valamint tanácsi ~ és területi ~. A gazdasági tevékenység jellege szerint van termelési ~, munkaügyi ~ stb. – A ~t meg kell különböztetni a statisztikai előrebecsléstől, a prognosztikától és a futurológiától. A legfontosabb különbség az, hogy a ~: *a)* politikai megfontolásokat, akarati elemeket is tartalmaz; *b)* szelektív döntéseket magában foglaló cselekvési programot képez; *c)* nemcsak a célokat, fejlődési irányokat határozza meg, hanem az eszközöket, pénzforrásokat és a közvetítő mechanizmusokat is.

tervgazdálkodás: olyan gazdálkodás, amelyben a tervszerűség érvényre jut, tehát az →*arányosság* követelményei a társadalmi tudatosság révén érvényesülnek. A ~ a szocialista gazdaság működési rendje, amely magában foglalja az egész →*népgazdaság* központi irányítását az utasításoktól a közvetett szabályozók működtetéséig, a gazdasági jogtól a társadalmi-politikai elvárásokig. A ~ feltétele a szocialista állam léte, a legfőbb termelési eszközök →*társadalmi tulajdon*a, a párt vezető szerepe és a →*gazdaságpolitika* tudományos megalapozottsága. A ~t szükségessé teszi a gazdálkodás rendkívüli bonyolultsága, a társadalmi →*munkamegosztás* magas foka, valamint az a követelmény, hogy a gazdaságosság és a termelékenység fokozása révén a lehető leggyorsabban emeljük a lakosság →*életszínvonal*át. A ~ alapfunkciói: 1. a lakosság anyagi és kulturális →*szükséglet*einek mind teljesebb kielégítése; 2. az arányos kapacitásfejlesztés és műszaki fejlesztés, amelynek révén érvényre jutnak a tevékenységek közötti mennyiségi és minőségi kiegészítő kapcsolatok; 3. az erőforrások mind teljesebb kihasználása és optimálist közelítő kombinálása, hogy a gazdálkodás intenzitása nőjön, a beruházások gazdaságossága javuljon; 4. a különböző érdekek egyeztetése, társadalmi szükségletek rangsorolása, elvi kompromisszumok az általános politikai és gazdaságpolitika talaján. A ~ tartalma voltaképpen ugyanaz, mint a gazdálkodás tartalma, de a népgazdaság vonatkozásában.

tervszerű befolyásolás: a →*népgazdasági terv* teljesülése a →*társadalmi érdek* érvényesülése érdekében →*gazdasági szabályozók* alkalmazása. Az állam viszonylag kevés számú kötelező, közvetlen tervutasítás mellett ár-, jövedelem-, pénzügy-, adópolitikai és egyéb eszközökkel éri el az egyes termelőegységeknél a kívánt irányba való haladást.

tervszerű megelőző karbantartás *(TMK):* az →*állóeszköz*ök javításának és karbantartásának legfejlettebb, a szocialista termelésre jellemző módszere. Módszereit a Szovjetunióban dolgozták ki az 1920-as években. Célja: a termelési eszközök üzemképességének fenn-

tartása, fokozása, állapotának megóvása, a váratlan meghibásodások csökkentése, a közepes javítások és felújítások gyakoriságának csökkentése. A ~nak oly módon kell gazdaságosnak lennie, hogy a javítások és az alkatrészek cseréje a lehető legalacsonyabb ráfordítással történjen.

tervszerűség: állandóan és tudatosan fenntartott →*arányosság* a szocialista, illetve a kommunista termelési mód specifikus, objektív →*gazdasági törvénye*. Két oldala van: az arányosság, amely a ~ tartalmi oldala és a tudatosság, amely az arányosság megvalósulásának formája. A két oldal egymástól elválaszthatatlan mozzanat, együttesen alkotja a szocialista gazdaság ~ének lényegét. – A központi (népgazdasági) →*tervezés* szükségessége a termelőerők fejlettségéből, lehetősége pedig a termelési eszközök döntő hányadának →*társadalmi tulajdon*ából következik. A ~ törvénye a szocialista gazdaság egészét átfogó tervezés szükségességét és lehetőségét fejezi ki, s a →*tervgazdálkodás* révén valósul meg.

tevékenységi adó: a magyar →*adórendszer*ben az egyes →*szocialista vállalatok*nál keletkező külön jövedelmek elvonására szolgáló befizetési kötelezettség. A ~ fő típusai: a →*termelési adó* és a →*kereskedelmi adó*.

tiszta jövedelem: 1. Társadalmi szinten: az új értéknek *(→nemzeti jövedelem)* a munkadíjakat meghaladó része. 2. Vállalati szinten: a →*nyereség*, ill. a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a →*bruttó jövedelem* és a költségként számba vett munkadíjak különbözete.

tisztességtelen haszon: a gazdálkodó szervezetek, →*vállalat*ok működése során realizált olyan haszon *(→nyereség)*, amelyet a szocialista gazdálkodás elveit sértő módszerekkel értek el. A ~ mind a →*szocialista vállalat*ok, mind a magántermelők és magánkereskedők tevékenységéből keletkezhet. A ~ egy gazdálkodó szerv egész tevékenységére, ill. egy-egy szabadáras kategóriába tartozó termékre nézve is megállapítható. – A ~ elérésére való törekvés azokban az esetekben állapítható meg, ha a gazdálkodó szerv tudatosan idéz elő olyan →*piac*i helyzetet, amely lehetővé teszi az →*ár*ak indokolatlan emelését; ha piaci monopolhelyzetét az árak emelésére használja fel; ha az olcsó, de jó minőségű cikkeket kivonja a forgalomból és helyette drága árukat forgalmaz; ha változatlan ár mellett rosszabb minőségű árukat hoz forgalomba; ha kalkulációjában az ár emelése érdekében a valóságnak meg nem felelő adatokat szerepeltet; ha az →*árszínvonal* védelmét szolgáló állami ártámogatás ellenére emeli az árakat stb. Ha a ~ realizálását megállapították, az elkövető anyagi terhére kell a kárt szenvedetteket kártalanítani, s ezenkívül gazdasági bírság kiszabására is sor kerülhet.

TMK: →*tervszerű megelőző karbantartás*

TOT: →*Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa*

többcsatornás árrendszer: →*ártípus; →árrendszer*

többcsatornás jövedelemelvonási rendszer: a szocialista vállalatok →*tiszta jövedelem*nek több elvonási forma („csatorna") igénybevételével történő intézményes (részleges) elvonása. Célja

az állami és egyéb közületi bevételek biztosításán kívül a vállalati magatartás több irányú befolyásolása, a vállalati és a közérdek összehangolása. Mai pénzügyi rendszerünkben pl. az →*eszközlekötési járulék* a vállalati eszközökkel való takarékoskodásra, a →*társadalombiztosítási járulék* és az →*illetményadó* a munkaerővel való takarékoskodásra ösztönöz; a vállalati →*termelési adó* a vállalaton kívüli okból bekövetkező nyereségszóródást enyhíti; viszonylag „semleges" elvonási forma a nyereséget egységes, fix kulccsal terhelő általános →*nyereségadó*.

többszörös szövetkezeti tagság: annak a lehetőségnek a realizálódása, hogy egy magyar állampolgár több szövetkezetnek is tagja lehet, ill. a szövetkezeti tag egyidejűleg tagja lehet más szövetkezetnek is. Minden külön feltétel és engedély nélkül az →*általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet* tagja egyidejűleg más fogyasztási szövetkezetnek is tagja lehet. A →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*i tag általában nem lehet tagja más mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, vagy →*ipari szövetkezet*nek. A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja viszont →*szakszövetkezet*be, háziipari vagy népi iparművészeti szövetkezetben vállalhat tagságot, ha ehhez a mezőgazdasági termelőszövetkezet vezetősége előzetesen írásban hozzájárult. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag minden hozzájárulás nélkül tagja lehet még lakásszövetkezetnek, takarékszövetkezetnek és általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetnek. Az ipari szövetkezeti jogszabályok a kettős tagság kérdését nyitva hagyják. Értelemszerűen azonban itt is ugyanazokat az elveket kell érvényesíteni, mint amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szabályok követnek.

tömeggyártás: kevés fajtájú →*termék* állandó, megszakítás nélküli nagy tömegben történő előállítása. A ~ során szerkezetileg azonosnak tekinthető gyártmányokat, hosszú időn keresztül állítanak elő. A ~t folytató termelőüzemek vagy egyetlen terméket állítanak elő (pl. cementgyárak), vagy rokon jellegű termékeket (pl. vegyi üzemek, szövödék) gyártanak. E gyártási típusra áttérni csak meghatározott feltételek teljesülése mellett lehetséges, ilyenek: állandó szükséglet a termék iránt, kiforrott konstrukció, alapos műszaki és szervezési előkészületek. A ~ gazdasági előnye döntően a munkahelyek átbocsátóképességének növeléséből, a nagy begyakorlottságból eredő magas →*munkatermelékenységi* színvonalból adódik. E tényezők kedvezően befolyásolják a termékek →*önköltség*ét, ezért a ~ a legmagasabb műszaki és szervezési színvonalat biztosító gyártási típus.

tranzakciós ügylet: szűkebb értelemben: a →*külkereskedelem* szférájában nagyobb szabású, általában több ágú, bonyolultabb pénz- bank-, ill. áruforgalmi ügylet, ill. ezen ügyletek kombinációja. Hazánkban a ~eket a Külkereskedelmi Minisztériumban működő Tranzakciós Bizottság engedélyezi, s a →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.* bonyolítja le.

transzferábilis rubel, *átutalható rubel:* a →*KGST*-országok →*transzferábilis valutája*, →*klíringvalutája*, multilaterális →*klíring*jének elszámolási egysége. – A KGST-országok egymással szemben keletkezett tartozásaikat és követelé-

seiket 1964-ig kétoldalúan számolták el (kétoldalú klíring, *→bilateralizmus)*, vagyis arra törekedtek, hogy az áruforgalom két ország között kétoldalúan legyen kiegyensúlyozva. A kétoldalú elszámolások idején egy ország külkereskedelmi forgalmának fejlesztése a másik ország szállítási lehetőségeitől függött. A kétoldalú klíring szükséges és hasznos volt a fejlődés akkori szakaszában, de később egyre kevésbé felelt meg az áruforgalom fejlesztési követelményeinek. – 1964-ben a KGST-országok áttértek a kölcsönös tartozások és követelések sokoldalú elszámolására *(→multilateralizmus)*. Ez azt jelenti, hogy most már nem kétoldalúan számolnak el egymással, hanem az adott ország az összes többi országgal szemben tartozik vagy követel. A tartozások és követelések nyilvántartását, kiegyenlítését az ugyancsak 1964-ben létrehozott *→Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* végzi. Az elszámolás eszköze és egysége a ~, amelynek hivatalosan rögzített aranytartalma 0,987412 gramm színarany. A ~ nem azonos a szovjet rubellel, mert nem belső valuta, hanem elszámolási egység. Az a KGST-ország, amelynek a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Banknál ~ben követelése van, érte bármely KGST-országban korlátozás nélkül vásárolhat árukat és szolgáltatásokat, vagy törlesztheti belőle a felvett hitelt. A ~ben kifejezett követelés azonban nem használható fel KGST-n kívüli országokból történő vásárlásra. – Egy ország két módon juthat ~hez: vagy árukat, szolgáltatásokat *→exportál* más országokba, vagy a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank *→hitelt* bocsát rendelkezésére ~ben. Utóbbi hiteleket általában a forgalom szezonális ingadozásai miatt nyújtják. – A KGST *→Komplex Programja* célul tűzte a ~ szerepének megerősítését, továbbfejlesztését. A ~ún. kollektív (közös) valuta lenne, amelyet a szocialista országok egységesen alkalmaznának egymás közti nemzetközi elszámolásaikban. Ehhez olyanná kell tenni a ~t, hogy átváltható legyen a KGST-országok nemzeti valutáira, és biztosítani kell a nemzeti valutáknak egymásra történő átválthatóságát is. A valuták átváltási *→árfolyam*ainak gazdaságilag megalapozottaknak kell lenniük.

transzferábilis valuta: meghatározott feltételek mellett az országok szélesebb körében átváltható (átutalható) pénznem *(→valuta)*. Olyan nemzetközi fizetőeszköz, amely többoldalú szerződések alapján (multilaterális *→klíring)* a szerződött országok valutáira átváltható. A *→KGST*-országok ~ja a *→transzferábilis rubel*. A sokoldalú klíringelszámolásokat a *→Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* vezeti. *→konvertibilis valuta; →klíringvaluta*

tranzitkereskedelem: a *→külkereskedelem*egyik formája; külföldi *→áru*nak valamely hanmadik országba történő közvetítése, vagy az ezzel kapcsolatos ügyletek lebonyolítása. Ilyen ügyleteket rendszerint azért kötnek, mert az eladó ország és a vásárló ország között nincs megfelelő kereskedelmi kapcsolat. – A ~ megbízás alapján történő közvetítés; ellentétben a *→reexport*tal, ahol a kezdeményezés a közvetítőtől ered.

tranzitügylet: *→tranzitkereskedelem*

tranzitvám: *→vám*

tröszt: gazdálkodó szervezeti egység,

amelybe több azonos vagy összefüggő tevékenységet folytató állami vállalat tömörül, s amely külön irányító apparátussal rendelkezik. A ~ lehet horizontális vagy vertikális felépítésű. Tevékenységének célja a keretében működő vállalatok összefogása a termelés, az értékesítés, a fejlesztés és az eszközkihasználás terén, a gazdaságos működés elősegítése érdekében. A ~re az állami vállalatokkal azonos →*gazdasági szabályozók* vonatkoznak. A ~ és a benne tömörült vállalatok egyaránt jogi személyek, azonban az irányító szervekkel, a költségvetéssel a ~ tartja a kapcsolatot.

tsz: →*mezőgazdasági termelőszövetkezet*

tudományos-műszaki együttműködés: a tudományos kutatásban és a műszaki fejlesztésben megvalósuló nemzetközi munkamegosztás, amelynek keretében az egyes országok kicserélik szellemi termékeiket, a tudományos-műszaki eredményeiket és termelési tapasztalataikat. Egyedül egyetlen ország sem tud foglalkozni a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés valamennyi területével, ezért szükséges a kutatási és a fejlesztési munkák nemzetközi megosztása. Főbb formái: szellemi termékek (→*licence*k, dokumentációk, →*know-how* stb.) cseréje; tudományos és műszaki információk cseréje; részvétel nemzetközi tudományos szervezetekben; szakemberek cseréje; szakemberképzés; közös kutatás és fejlesztés. – A tőkésországok ~ét a kutatási ráfordítások improduktív (főleg katonai) célokra való elpazarlása, a monopóliumok uralma, a fejlett és a fejlődő országok közötti szakadék növekedése jellemzi. – A szocialista országok közötti ~ az egyenjogúság, az állami szuverenitás, a kölcsönös baráti segítségnyújtás elveire épül, célja az országok fejlődésének meggyorsítása, a fejlettségi szintkülönbségek megszüntetése. A →*KGST*-országok együttműködésében kezdettől fogva alapvető szerepet játszott a ~. Az 1950-es évek végéig terjedő első szakaszban az együttműködést kétoldalúan szabályozták. Fő formái akkor a szellemi termékek cseréje, szakemberek cseréje, ipari létesítmények építéséhez technikai segítségnyújtás, szakemberképzésben való együttműködés voltak. Az 1960-as évek elejétől jöttek létre a kétoldalú gazdasági és ~i kormányközi bizottságok, amelyek javaslatokat dolgoznak ki. A KGST-ben sokoldalú szerv is működik a ~ fejlesztésére, a Tudományos-műszaki Együttműködési Állandó Bizottság. A →*Komplex Program* a szocialista gazdasági integráció megvalósításához célul tűzi az egyes országok tudományos-műszaki kutatásokkal foglalkozó szellemi erőinek jobb összefogását és az anyagi erőforrások koncentrált felhasználását. A kutatásokat és erőforrásaikat a KGST-országok népgazdaságuk távlati fejlesztése szempontjából fontos alapkutatásokra és alkalmazott kutatásokra koncentrálják. Az alkalmazott kutatásokon belül is törekednek a termelésszakosítással és →*kooperáció*val kapcsolatos problémák megoldására. A Komplex Program 18 kiemelt kutatási témát jelöl meg. Az együttműködést az egyes országok illetékes szervei k zötti ,zerződések alapján kell továbbfejleszteni, kutatásokat koordináló központokat kell létrehozni. Célszerű, ha az országok közösen folv-

tatnak kutatásokat, közös kutatókollektívákat, intézeteket hoznak létre. Szükséges a kutatások koordinálása, a kutatási irányok megosztása az egyes országok, ill. intézményeik között. A Komplex Program érinti a kutatási eredmények cseréjét is. 1971-ig ugyanis az ún. szófiai elv érvényesült, amely szerint a KGST-országok térítésmentesen adták át egymásnak kutatási eredményeiket. A Komplex Program értelmében a tudományos-műszaki dokumentációkat, a tagországok továbbra is átadhatják egymásnak térítésmentesen, de kétoldalú együttműködési szerződések alapján kérhetik egymástól a ráfordítások, ill. egy részük megtérítését. – Hazánk aktív ~t folytat mind a szocialista, mind a tőkésországokkal. Utóbbiak viszonylatában a kölcsönös előnyök elvét érvényesítjük. Szélesedik ~ünk a fejlődő országokkal, ahol évről évre több száz magyar szakember dolgozik, segítséget nyújtunk a fejlődő országok szakemberképzéséhez, bevált együttműködési forma a közös érdekeltségű vállalatok alapítása.

tudományos-technikai forradalom: a *→termelési eszközök* és a *→technológiai* folyamatok viszonylag rövid idő alatt lezajló (robbanásszerű), gyökeres átalakulása, korszerűbb *→munkaszervezési* és irányítási formák tömeges bevezetése és alkalmazása. Főbb elemei: a komplex *→gépesítés*, *→automatizálás*, *→kemizálás*, az elektronika, az atomenergia békés felhasználása stb. Az új technika kifejlesztése, elterjesztése és üzemeltetése a magasan képzett szakemberek arányának növelésével jár együtt. A tudomány közvetlen *→termelőerővé* válik, mivel a termelés egyre inkább átalakul a tudomány technológiai alkalmazásának területévé. Sőt, a tudományos tevékenység eredménye sok helyen közvetlenül termékekben, illetve szolgáltatásokban jelenik meg, pl. napjainkban az atomkutatásban vagy a gyógyszerkémiában stb. – A ~ teljes kibontakozásához az egész népgazdaságra kiterjedő *→hosszú távú tervek* kidolgozása szükséges. Kiteljesítésével és alkalmazásával lehetővé válik a *→kommunizmus* anyagi-műszaki bázisának megteremtése, egyben a *→munkatermelékenység*nek a korábbi termelési módokhoz képest magasabb szintre emelése.

tulajdon: anyagi javaknak, a társadalom különböző fejlettségi fokán objektíve kialakult, társadalmilag elismert és szabályozott elsajátítása. Emberek közötti kapcsolatokat fejez ki, ezért a *→termelési viszonyok* meghatározó eleme. Legáltalánosabb típusa szerint lehet: 1. magán-, 2. társadalmi és 3. személyi ~. Hazánkban a *→társadalmi tulajdon*nak van alapvető jelentősége (*→állami tulajdon*, *→szövetkezeti tulajdon*). Az állami és szövetkezeti tulajdonban levő vállalatokban, intézményekben s egyéb szervezetekben dolgozik a foglalkoztatottak 96%-a, itt termelik meg a *→nemzeti jövedelem*nek több mint 98%-át. Állami tulajdonban van a *→termelési eszközök* döntő többsége, s ez a szocialista *→tervgazdálkodás* legfontosabb alapja és biztosítéka.

U

újítás: olyan új műszaki vagy →*szervezési* megoldás, amelyet a vállalat a javaslattétel időpontjában még nem hasznosított. Alkalmazása jellegétől függően biztonságosabb munkavégzést, a →*termék* minőségének lényeges javítását vagy eredménytöbblet (→*nyereség*-többlet) keletkezését teszi lehetővé. A megoldás akkor tekinthető ~nak, ha az előterjesztőjének nem munkaköri kötelessége, vagy munkaköri kötelességén belül jelentős alkotóteljesítmény. Az újítók erkölcsi és anyagi megbecsülésben részesülnek. Az →*újítómozgalom* kiszélesítése a dolgozók körében minden gazdálkodó egység fontos feladata.

újítómozgalom: a dolgozók szervezett tömeges és rendszeres részvétele – egyéni vagy csoportos formában – újabb és korszerűbb megoldások alkalmazásával →*műszaki fejlesztési* feladatok megoldásában, →*újítás*ok megvalósításában.

újratermelés: a társadalmi →*termelés* állandó megismétlődése, az anyagi javak, a munkaerő és a →*termelési viszonyok* szüntelen megújulása. Egyszerű ~ esetén a termelés azonos szinten ismétlődik meg. Ilyenkor a többlettermék teljes egészében a tulajdonos személyi fogyasztását szolgálja. Bővített ~ esetén a termelés magasabb szinten reprodukálódik és a tulajdonos a többlettermék egy részét →*felhalmozás*ra fordítja. – A szocialista termelés a →*termelési eszközök* →*társadalmi tulajdon*a alapján megvalósuló bővített ~ a maga szakadatlan és tervszerű megismétlődésében, amely gyorsabb ütemű és egyenletesebb, mint a kapitalizmusban. Specifikus vonása még az, hogy közvetlen célja az egész társadalom növekvő →*szükséglet*einek a kielégítése.

Ü

üdülőszövetkezet: társasüdülést szolgáló objektumok létrehívására és üzemeltetésére alakult társulás. Tulajdonképpen a →*lakásszövetkezet* egyik sajátos változata. 1974 végén 8 üdülőszövetkezet működött 416 taggal. Perspektivikus szövetkezési forma. Országos érdekképviseleti szervük a →*Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa.*

üdültetés: a dolgozók Alkotmányban biztosított pihenési jogának biztosítása. Van szervezett és vállalati ~. 1. A szervezett ~ lehet önköltséges vagy kedvezményes. Kedvezményesnek kell tekinteni minden olyan ~t, amelyben a résztvevő csak hozzájárul a költségekhez, azonban a tényleges összköltséget nem térítetik meg vele. A kedvezményes ~ →*szociálpolitikai* feladat. Megkülönböztetünk: SZOT és szakszervezeti, vállalati, intézményi, hivatali szervezett üdültetést. Üdültetést szerveznek az ipari és mezőgazdasági →*szövetkezetek*, s a →*Kisiparosok Országos Szervezete.* Szervezetten üdültet a KISZ és az Úttörő Szövetség stb. A beutalás joga – mind a szakszervezeti, mind a vállalati (intézményi, hivatali) üdülőkbe – a szakszervezeti bizottságoké. A beutalás feltételei: elsősorban a dolgozó munkája, magatartása, egészségi állapota, családi körülményei; de érvényesítik a jutalmazás és a kiválasztás elvét is. 2. A vállalati ~ megszervezése érdekében a vállalat üdülőt, hétvégi pihenőt tarthat fenn, üdülési célokra épületet bérelhet, vagy más alkalmas módon lehetőséget teremthet az üdültetés megszervezésére. A szakszervezet vállalati szerve az igazgató véleményének meghallgatása után határozza meg az üdülés céljára rendelkezésre álló összeg felhasználásának módját; az üdülésben való részvétel feltételeit és a fizetendő térítés mértékét; az ellátásra fordítható összeget, nyersanyagnormát. – Egy személy évenként legfeljebb 14 napos kedvezményes üdülést kaphat, ha mód van rá, a teljes üzemeltetési költség térítésével ennél több napot is. Magyarországon az összes kedvezményes üdültetés 40%-a a vállalati üdültetésben történik. A költségvetési szervek, hivatalok, intézmények kedvezményes üdültetéséhez az →*állami költségvetés* támogatást biztosít. A kedvezményes üdültetés 14 napos, ezen túl teljes önköltséget kell téríteni. Magyarországon az összes kedvezményes beutalások 26%-a költségvetési, hivatali, intézményi üdültetésben történik.

üzem: a vállalat elkülönült része, termelési egysége, amely a vállalaton belüli →*munkamegosztás* és →*specializáció* következményeként jön létre, s a termelés irányítása szempontjából bizonyos önállóságot élvez, sok esetben önelszámoló egység.

üzemi demokrácia: a →*szocialista demokrácia* része; az a forma, amelynek keretében a szocialista →*állami vállalatok* dolgozói részt vesznek az irányítás-

ban, a döntések kialakításában és végrehajtásuk ellenőrzésében, vagyis a vezetésben. Az ~ helyi pártszervezetek irányításával érvényesül. Az ~ a dolgozók tulajdonosi mivoltának és az ebből következő érdekellentmondások megoldásának a mozgásformája, ill. megnyilvánulása. Az ~ban az állami vállalat vezetése feletti társadalmi kontroll érvényesül. – A ~ a jogok és a kötelezettségek egysége. A vezetésben való részvétel jogosultság a dolgozók és kötelezettség a gazdasági vezetők számára. A szocializmus viszonyai között az ~ és az →*egyszemélyi felelős vezetés* együtt kell hogy érvényesüljön. – Az ~ a döntések előtt az üzemi demokratikus fórumok működése során érvényesül. Érvényesülése során biztosítani kell a centralizmust – országosan és helyileg is. Az országos centralizmust az biztosítja, hogy az ~val kapcsolatban a párt, az állam, a szakszervezetek és a KISZ felső szervei határozatokat, utasításokat hoznak, amelyek végrehajtása kötelező. Az ~ mechanizmusán az adott vállalat politikai, társadalmi szervezeteinek működését, valamint a gazdasági vezetést értjük. Ez egyben kifejezi a társadalmi szervezetek egymással és a gazdasági vezetéssel való kapcsolatát. A gazdasági vezető adott szinten nem vehet részt az ~ képviseleti szerveinek munkájában, mert ez a szerv éppen felette gyakorol társadalmi ellenőrzést. Ugyanakkor különösen fontos, hogy az alsóbb szintű gazdasági vezetők éljenek demokratikus jogaikkal és teljesítsék ezzel kapcsolatos kötelezettségeiket. Az ~ érvényesülése során meg kell hogy valósuljon a párt vezető szerepe. A pártszervezet politikailag felel az ~ érvényesüléséért. Az ~ érvényre juttatásában részt vesznek mind a gazdasági vezetés, mind a szakszervezeti és KISZ-szervezetek. Az ~ képviseleti intézményei hazánkban a szakszervezeti szervek, mert ők az összes dolgozók képviselői, szervezetileg átfogják az egész kollektívát, felépítésükben általában igazodnak a vállalati intézményi szervezethez, jogaik az egész kollektíva jogai, a dolgozók érdekeinek védelmét és képviseletét, a vállalati munka megszervezésében és vezetésében biztosított részvételükkel érvényesítik. Ehhez biztosítja az állam törvényekben és rendeletekben a szakszervezeti jogokat, a véleményezési jogtól a →*vétójog*ig. – Az ~ megfelelő színvonalú érvényesítésének hatása megmutatkozik a termelés, a →*munkatermelékenység*, a gazdasági →*hatékonyság* növekedésében, a szocialista tudat – elsősorban a tulajdonosi tudat – fejlődésében; erősíti a munkásosztály vezető szerepét, biztosítja a jó munkahelyi légkört, ennek fejlődését. →*demokratikus centralizmus a gazdaságirányításban;* →*szocialista demokrácia;* →*szövetkezeti demokrácia*

üzemszervezés: a gazdálkodó egység egy-egy gyáregységének, →*üzem*ének tevékenységét szabályozó folyamatos tervszerű, komplex tevékenység. Három szféráját különböztetjük meg, így a →*termelésszervezés*, →*munkaszervezés*, igazgatás-ügyvitel szervezés. Az ~ feladata a termelési eszközök optimális kihasználásának, a termelés folyamatosságának, a →*munkatermelékenység* növelésének, az üzem megváltozott feladata nyomán előálló problémák megoldásának elősegítése, az akadályok és a belső tartalékok feltárása. *(→szervezés)*

V

vagyonadó: általában az →*adóalany* tulajdonában levő vagyonérték után fizetendő →*egyenes adó*. Magyarországon ilyen elnevezésű adó jelenleg nincs, de ~ jellegű a vállalatok által fizetett →*eszközlekötési járulék*, s a lakosság által fizetett →*házadó*, házértékadó, gépjárműadó stb.

valuta: 1. valamely ország törvényes fizetőeszközének anyaga (arany~, ezüst~, papír~); 2. az ország törvényes fizetőeszköze, ill. annak egysége (forint,); 3. idegen országok törvényes fizetési eszközei (bankjegy, kincstárjegy, érme, váltópénz). – Amikor a ~ egy adott ország törvényes fizetési eszköze egy másik ország területén, akkor a ~ maga a külföldi →*pénz*. Így Magyarországon minden külföldi pénz ~, de a forint csak külföldön lesz azzá. – A második világháború után a ~k nemesfémre való átválthatósága gyakorlatilag megszűnt. – A ~t a köznapi szóhasználatban gyakran a →*devizá*val rokon fogalomként értelmezik (mert pl. a papírpénz ugyanakkor valuta és deviza is), de a deviza fogalma valójában szélesebb, mert a deviza a külföldi pénznemre szóló és külföldön fizetendő követelést vagy tartozást jelenti. Attól függően hogy a ~t milyen körben fogadják el fizetési eszközként, forgalomképessége is különböző. Forgalomképességük szerint ismerünk minden ~ra szabadon átváltható ~t (→*konvertibilis valuta*), meghatározott keretek között átváltható ~t (→*transzferábilis valuta*) és kétoldalú (ritkán többoldalú) elszámolásokban használt valutát (→*klíringvaluta*). A ~k értékelése a köznapi szóhasználattal: kemény és puha ~k. A kemény ~ gyakorlatilag a konvertibilis ~t, a puha ~ az ennél gyengébb forgalomképességű ~t jelenti. A nemzetközi fizetési forgalomban ~t ritkán alkalmaznak (helyette devizát), inkább az utasforgalomban használatos.

valutadömping: →*dömping*

valutafelértékelés, leértékelés: a hazai pénzegység törvényes aranytartalmának, ill. külföldi →*valutá*ban kifejezett értékének állami intézkedéssel való megváltoztatása: felemelése (felértékelés), ill. leszállítása (leértékelés, devalváció). A felértékelés viszonylag megdrágítja a hazai valutát és a hazai árukat a külfölddel szemben, ezért fékezi az →*export*ot és ösztönzi az *import*ot. A leértékelés viszonylag megdrágítja a külföldi valutákat és árukat, ezért ösztönzi a kivitelt és fékezi a behozatalt. A tőkés valuták →*infláció*ja, ha hivatalos árfolyamuk változatlan marad, megemeli forintban számított kiviteli és behozatali árainkat és ezzel mintegy importáljuk az inflációt. Ez ellen védelmet nyújthat a hazai valuta időnkénti felértékelése.

vállalat: általános értelemben: a fejlett munkamegosztás és áruviszonyok között a gazdaság szervezeti alapegy-

sége, önálló jogi személy, pénzügyi és gazdálkodó egység, amely a társadalmi-gazdasági tevékenység meghatározott részét látja el. A *→szocialista vállalat* az állam által megszabott és szabályozott keretekben viszonylag jelentős önállóságot élvez: *a)* a gazdasági élet más szereplőitől gazdaságilag (*→érdek*viszonyait tekintve) elkülönül, s hozzájuk a piac közvetítésével kapcsolódik; *b)* pénzformában veti össze ráfordításait és eredményeit, bevételeiből fedezi kiadásait, s elkülönült érdekeinek megfelelően tevékenysége során pénzjövedelem szerzésére és növelésére törekszik; *c)* jövedelem szerzése és növelése érdekében gazdasági döntései során kockázatot vállal; *d)* elkülönült érdekeit a *→gazdaságirányítás* rendszere tereli a *→társadalmi érdek* megvalósításának irányába. *→állami vállalat; →szövetkezeti közös vállalat; →társulások; →közös vállalat*

vállalati alapok: a vállalati gazdálkodáshoz szükséges eszközök forrásai, a vállalati önállóság anyagi feltételei. A gazdálkodó egységek a keletkező *→nyereség*ből a felhasználás célja szerint meghatározott rendben képeznek ~at: *→tartalékalap*ot, *→fejlesztési alap*ot és *→részesedési alap*ot. Az itt felsorolt ~okat *→érdekeltségi alap*oknak is nevezik. A ~ képzésének és felhasználásának módját rendeletek szabályozzák. A jelenlegi *→gazdaságirányítás* körülményei között a vállalat viszonylag nagy önállósággal határozza meg, mennyit fordít fejlesztési célokra és mennyit a dolgozók jövedelmének a növelésére, vagyis mennyit helyez a fejlesztési, ill. a részesedési alapba. A tartalékalap feltöltésének a módja és mértéke előírt. A fejlesztési és tartalékalap adómentes, a részesedési alapnak progresszív adója van. Az itt felsorolt ún. érdekeltségi alapok mellett a vállalat még egyéb speciális ~at is képezhet (pl. *→műszaki fejlesztési alap, →árkülönbözeti tartalékalap, →vállalati jóléti és kulturális alap* stb.)

vállalati beruházás: döntési jogkör vonatkozásában a vállalat vezetőjének, szövetkezetek esetében a szövetkezet vezetőségének a hatáskörébe tartozó *→beruházás*. A *→népgazdasági terv* céljainak megfelelően egyes ~okat az állam automatikusan vagy egyedi elbírálás alapján preferálja. Ilyen támogatások igénybevétele esetében a döntési jogkör továbbra is a vállalatnál (szövetkezetnél) marad, de ha *→állami támogatás*t vesz igénybe, akkor a beruházások rendeltetése csak olyan lehet, amikre az állami támogatás irányul. – A ~okat a vállalat rendelkezésére álló, a vállalatoknál keletkezett és felhalmozott *→nyereség*ből és az *→amortizáció*ból, valamint ezek megelőlegezésére szolgáló *→bankhitel*ekből valósítják meg. A vállalatok pénzügyi forrásait a népgazdasági tervben meghatározott mértékig és feltételek mellett az állami költségvetés közvetett formában támogatja. – A ~ok értéke a szocialista szektor beruházásainak 1975-ben kb. 55%-a volt.

vállalati jóléti és kulturális alap: *→vállalati alap*, a társadalmi gondoskodás és a szocialista kultúra terjesztésének vállalati fedezete. Forrása a bérszabályozásnál figyelembe vett létszám után 750 Ft/fő, amelyet az ipari tanulók étkeztetésére fordított kiadásokkal együtt a különféle ráfordítások között

lehet elszámolni. A ~ba lehet helyezni még a jóléti intézmények bevételeit, a vállalatnak juttatott különféle jóléti, szociális és sport célú összegeket, azonban kiegészíthető a *→részesedési alap*ból is. A ~ felhasználását a *→kollektív szerződés* és a *→Munka Törvénykönyve* szabályozza.

vállalati önállóság: a gazdálkodó egységek gazdaságilag megalapozott és jogszabályokban biztosított jogköre, amelynek keretében a *→vállalat* és a *→szövetkezet* mint elkülönülten gazdálkodó önálló jogi személy a rendelkezésére bocsátott eszközökkel – a *→népgazdasági terv*, a *→gazdaságirányítás* és a *→gazdasági szabályozók* keretein belül – saját maga szervezi a termelést, a beszerzést, az értékesítést, és dönt a fejlesztésével kapcsolatos kérdésekben, viseli döntéseinek kockázatát. Gazdaságirányításunk jelenlegi rendszere lényegesen kiszélesítette a ~ot. A ~ azonban csak bizonyos keretek között valósulhat meg, mert a vállalatokat és szövetkezeteket tevékenységükben, döntéseikben orientálja a közgazdasági környezet, amelyet a szocialista állam alakít a számukra, a népgazdasági tervek megvalósítása, a *→társadalmi érdek*ek érvényesítése érdekében.

vállalati terv: a népgazdasági *→tervezés* rendszerének eleme, amely a *→vállalat* működésével, gazdálkodásával és fejlesztésével kapcsolatos döntéseket tartalmazza, kifejezi a vállalat gazdaságpolitikai célkitűzéseit. A ~ azzal, hogy átfogja a gazdálkodó egység teljes műszaki, gazdasági, szervezési tevékenységét, a vállalati irányítás fő eszközévé válik. Hazánkban a vállalatok terveiket – a *→népgazdasági terv*vel összhangban – önállóan készítik. A népgazdasági és a ~ek összhangját a *→gazdasági szabályozók* teremtik meg. A ~ekkel szemben támasztott legfontosabb követelmény a realitás, amelyet a vállalat érdeke követel. Az időtartam alapján távlati terveket, *→középtávú terv*eket és éves vagy *→rövid távú terv*eket különböztetünk meg a vállalati tervezésben. Az öt évnél hosszabb időtartamra készülő tervtanulmányok a távlati fejlesztés főbb irányait határozzák meg. A középtávú ~ek a népgazdasági ötéves tervvel azonos periódusra készülnek. A középtávú ~ fő célja a fejlesztési előirányzatok meghatározása összhangban a népgazdasági irányokkal, ill. a várható piaci igényekkel. Így kiinduló alapját képezik az éves operatív ~eknek, amelyek már a feladatok és az eszközök összhangján alapulnak. Az éves ~ek általában az alábbi tervfejezeteket tartalmazzák: *→termelés* és értékesítés, *→műszaki fejlesztés*, anyagellátás, munkaügy, *→termelési költségek*, *→szervezés* és eredmény. 1976-tól a vállalatok önálló szociális és kulturális tervfejezeteket készítenek.

vállalatok bevételi és kiadási mérlege: *→pénzügyi mérlegek*

változatlan ár: tervezési és statisztikai számításokban alkalmazott árkategória, amely több időszak (pl. év) elemzésében azt az *→ár*at jelenti, amely valójában csak az egyik időszakban érvényesült. (Pl. ha a termelés 1971–1975 közötti alakulását az 1971. évi árakon vizsgálják, akkor a minden évben megtermelt mennyiségeket mindig az 1971. évi – változatlan – árral szorozzák be, és az így nyert adatokat hasonlítják össze.) Alkalmazásának célja, hogy a

termelési vagy forgalmi érték alakulásából kiszűrje az egyes időszakokban bekövetkezett árváltozások hatását, ezzel világosabban mutatja a mennyiség (volumen) változását. Alkalmazása teszi lehetővé a volumenindex-sorok kiszámíthatóságát. Az így kiszámított *→termelési értékek*et nevezzük „összehasonlítható áron számított termelési érték"-nek. *→folyó ár*

vám: olyan *→adó (→közvetett adók)*, amelyet a külfölddel lebonyolított áruforgalom után kell fizetni. Rendszerint az *→import*ra vetik ki (import ~), *→export*termékekre csak ritkán (export ~). Ismeretes még a tranzit ~ is, amely azt jelenti, hogy az ország területén áthaladó árukat terhelik ~mal. (Tranzit ~ot általában nem alkalmaznak, mert forgalomelterelő hatása van.) – A ~ az állam egyik jövedelmi forrása. A ~ok felhasználhatók az ország gazdaságának védelmére, erősítésére (védő~ok), mert korlátozzák az importáruk versenyképességét. Minthogy a ~okat áruk, árucsoportok szerint lehet differenciálni, alkalmasak a szelektív gazdaságfejlesztés céljaira, vagyis a gazdaság meghatározott területeinek védelmére, ill. fejlesztésére. Más országok gazdasági behatolása ellen magas, ún. büntető ~okat alkalmaznak. – A ~ok fontos *→külkereskedelem*-politikai eszközök: egyfelől módot nyújtanak a más országok magatartásától függően a tőlük jövő import szabályozására (pl. a velünk szemben hátrányos megkülönböztetést alkalmazó országok áruira mi is diszkriminatív ~ot vetünk ki), másfelől a más országokkal való kölcsönös ~engedmények hozzájárulnak a kölcsönös forgalom bővüléséhez. – Eredetük szerint a ~ok lehetnek: 1. autonóm ~ok, ha az ország önhatalmúlag állapítja meg ~jait; 2. szerződéses ~ok, ha az ország más országokkal egyetértésben (a velük kötött szerződés alapján) rögzíti a ~okat. Aszerint, hogy a ~okat minek az alapján szabják ki, megkülönböztetünk 1. érték~okat (ebben az esetben a ~ot az áru értéke után, annak arányában kell fizetni); 2. specifikus ~okat (amikor a ~ot az importáru természetes mértékegységére határozzák meg). A mai *→vámrendszerek*ben általában – így hazánkban is – érték~okat alkalmaznak.

vámközösség: *→vámunió*

vámpolitika: a *→vám*ok *→gazdaságpolitikai*, *→kereskedelempolitikai* felhasználására és alkalmazására vonatkozó elvek, eszközök és gyakorlat összefüggő rendszere, a gazdaságpolitika és *→külkereskedelem*-politika része, amely a vámok felhasználásával, a *→vámrendszer* alakításával igyekszik elősegíteni politikai, gazdasági és társadalmi céljaink megvalósítását. A vámok szerepével kapcsolatban két ~i irányzat érvényesül. 1. Az egyik a védővámok fontosságát, vagyis a belföldi termelésnek vámokkal való védelmét hangsúlyozza. 2. A másik a szabadkereskedelmi irányzat, amely a vámokat a kereskedelem akadályának tekinti és célul tűzi ki megszüntetésüket. – A tőkésországok mai integrációs tömörüléseire jellemző, hogy az integrációban részt vevő országok egymás között kedvezményes vámokat alkalmaznak, esetleg meg is szüntetik a vámokat, ezzel az egymás közötti kereskedelmet szabaddá teszik, de kifelé védővámokat érvényesítenek. – A ~ a vámtarifákban és a

más államokkal kötött nemzetközi szerződésekben ölt testet. Magyarország 1968-ban új, a korábbiaknál hatékonyabb vámokat tartalmazó vámtarifát léptetett életbe. A vámok viszonylag alacsonyak a nyers- és félkész termékekre, magasabbak a feldolgozóipari késztermékekre, és legmagasabbak a luxus fogyasztási cikkekre. Vámtarifánk háromhasábos: ugyanarra az importárura háromféle vám lehet érvényes aszerint, hogy melyik országból, ill. országcsoportból származik. Azokra a termékekre, amelyeket a velünk *→legnagyobb kedvezmény elve* alapján kereskedő országokból hozunk be, a második hasáb vámtételei érvényesek. Ennél alacsonyabbak a fejlődő országok áruira kivetett vámok (első hasáb), a velünk szemben hátrányos elbánást alkalmazó országok áruit pedig magas vámmal sújtjuk (harmadik hasáb).

vámrendszer: egy ország által alkalmazott *→vám*ok összességének összefüggő, koncepcionális rendszere. Jellegét az dönti el, hogy az ország milyen jogi alapra építi fel ~ét. Ha a vámokat önállóan határozza meg, akkor autonóm ~ről, ha viszont a partnerországokkal való megegyezés alapján alakítja ki, akkor szerződéses ~ről beszélünk. A szerződéses ~nek több formája van. A preferenciális ~ azt jelenti, hogy az ország bizonyos partnerországok számára olyan külön vámkedvezményeket (*→preferenciák*at) nyújt, amelyeket más országok nem élvezhetnek. Az egymással preferenciális vámok alapján kereskedő országok egymás piacain vámvédelemben részesülnek a többi országgal szemben, mert az utóbbiakból származó importot a kedvezményesnél magasabb vám terheli. Az asszimilált ~ a gazdaságilag fejlett, erős ország és a vele szemben álló gyengén fejlett ország között jön létre úgy, hogy a gyengén fejlett ország átveszi az erős ország ~ét, az egymás közötti vámhatárok megszűnnek. Ez a ~ a gyarmati sorban levő országok kizsákmányolásának egyik eszköze volt. Magyarország 1968-ban a korábbinál hatékonyabb ~t vezetett be. A vámok árképző tényezők, tehát azáltal, hogy benne vannak az importtermék árában, befolyásolják az importőr, ill. a felhasználó vállalatok döntéseit. Ezen keresztül érvényesül a vámok gazdasági védőhatása és az importversenyt szabályozó szerepe is. Lehetőséget nyújtanak a tőkés integrációs csoportosulások kereskedelmünket hátrányosan érintő megkülönböztetéseinek csökkentésére. – Hazánk 1966 óta megfigyelőként vett részt a *→GATT*-ban, 1973-ban pedig a GATT rendes tagja lett. Ez lényeges előrehaladást biztosít a tőkésországokkal való kereskedelem területén a *→legnagyobb kedvezmény elv*ének alkalmazására, a kereskedelem útjában álló vámakadályok csökkentésére, végső soron a GATT tagországaival folytatott kereskedelmünk növelésére.

vámunió: két vagy több ország egységes vámterület kialakítására vonatkozó megállapodása, amelynek célja a tagállamok közötti kereskedelem szabaddá tétele azáltal, hogy az egymás közötti áruforgalmat vámmentesen bonyolítják le. A ~ban részt vevő országok a ~on kívüli országokkal szemben egységes vámokat érvényesítenek. Ennek feltétele, hogy a tagországok összehangolják *→kereskedelempolitika*jukat.

Az →*Európai Gazdasági Közösség* ~nak tekinthető.

városi és községi hozzájárulás: a tanácsok →*fejlesztési alap*jának egyik bevételi forrása, amelyet a →*szocialista vállalat*ok fizetnek. Az →*állami vállalat*ok, az →*ipari szövetkezet*ek és a →*fogyasztási szövetkezet*ek az általános (lineáris) →*nyereségadó* befizetése előtti →*nyereség*összeg 6%-át, a →*mezőgazdasági szövetkezet*ek a →*bruttó jövedelem* 1%-át fizetik be ~ként. Néhány szakma, ill. vállalat (pl. MÁV, Posta, MAHART, MALÉV) a ~ befizetési kötelezettség alól mentességet élvez.

vásárlóalap: az a pénzösszeg, amely egy adott időpontban vagy egy meghatározott időszak (pl. egy év) alatt a lakosság rendelkezésére áll →*áru*k és →*szolgáltatás*ok vásárlására. A lakosság ~jának nagyságát – amelyet a lakosság pénzjövedelmei és hitelfelvételeinek, ill. visszafizetéseinek a különbözete tesz ki – évenként megtervezik annak érdekében, hogy a piaci egyensúly céljából számításba vehessék a ~ lekötéséhez szükséges →*árualap*ot és biztosítsák a szolgáltatások megfelelő kínálatát. – A lakosság összes pénzbevételeinek egy részét olyan kiadások fedezésére fordítja, amelyek nem szolgálják közvetlenül személyes vagy családi jellegű szükségleteinek kielégítését (pl. adót, illetékeket, büntetéseket, tagdíjakat stb. fizet ki bevételeiből). – Egy adott időszak tényleges ~ja mellett számolni kell a lakosság évek során összegyűjtött és részint a takarékpénztárakban elhelyezett, részint otthon tartott pénzmegtakarításaival is, amely ugyan nem jelenik meg egyszerre, egy adott időszakban ~ként, de bármikor megjelenhet. Ezt a pénzállományt nevezzük potenciális ~nak.

vásárlóerő: a →*vásárlóalap* reálértéke, amely kifejezi, hogy a lakosság az adott nagyságú vásárlóalapért az →*áru*k és a →*szolgáltatások* milyen tömegét képes megszerezni. A ~t a vásárlóalap nagysága mellett, az áruk és szolgáltatások →*árszínvonal*a határozza meg. A ~ változása így egyenes arányban áll a vásárlóalap és fordított arányban az árszínvonal változásának irányával. (A vásárlóalap növekedése – változatlan árszínvonal esetén – növeli, az árszínvonal növekedése viszont – változatlan vásárlóalap esetén – csökkenti, csökkenése pedig növeli a ~t.) – Míg a vásárló alapot abszolút forintösszegben is ki lehet fejezni, addig a ~t mint reálérték mutatót nem határozzák meg értékben, hanem százalékban kifejezett változását (indexét) számítják ki valamely megelőző időszakhoz (pl. az előző évhez) képest. – A lakosság pénzmegtakarításai összegének reálértékét potenciális ~nek nevezzük.

vegyes típusú árrendszer: →*ártípus; →árrendszer*

vendéglátás: a →*kiskereskedelem* önálló alágazata, amely a lakosság étkezési szükségleteinek, szórakozási, üdülési és elszállásolási igényeinek a kielégítését szolgálja, és fontos előfeltétele az →*idegenforgalom*nak is. A ~ egyidejűleg végez termelő-, szolgáltató- és értékesítő tevékenységet. A forgalomba hozott élelmiszerek és élvezeti cikkek egy részét saját üzemeiben dolgozza fel vagy állítja elő, s azokat helyben történő fogyasztás útján, vagy „utcán át" (elvitellel), vagy egyéb módon értékesíti. Szolgáltató tevékenysége elsősorban a

szállodaipar útján érvényesül, de a vendéglátóhelyi értékesítés is számos szolgáltató elemet tartalmaz (pl. felszolgálás, edények étkezés utáni elmosogatása stb.). – A ~ kapcsolata a fogyasztókkal részint rendszeres (pl. üzemi, iskolai étkezések), részint eseti (pl. étermi étkezés, szálloda igénybevétele). – A ~ értékesítési forgalmát: étel, ital és szolgáltatás csoportosításban, s ezen belül részletezve vizsgálják. Jelenleg egy év alatt a vendéglátás kb. 30 milliárd forint összegű forgalmat bonyolít le. – A vendéglátóipari vállalatokon kívül még számos más szerv is végez ~ tevékenységet, így pl. a SZOT és egyéb üdülők, egészségügyi és szociális intézmények, klubok stb. Ezért ~nak kell tekinteni bármilyen szervezet keretében működő minden olyan tevékenységet, amely étel és ital értékesítésére, valamint ellenérték fejében szállásnyújtásra irányul.

vendéglátóipar: →*vendéglátás*

vertikális integráció: →*integráció*

vevőszolgálat: a →*kereskedelem* és egyes ipari vállalatok szolgáltatása vevőik részére annak érdekében, hogy megkönnyítsék azok árukeresletének kielégítését és ezzel saját forgalmuk növekedését. A ~ bevezetése a vállalatok →*marketing* tevékenységének lényeges eleme. – Megjelenési formája sokféle. A kiskereskedelmi vállalatoknál a ~ leggyakoribb formái: *a)* iroda, amely a vevők által keresett hiánycikkekre felveszi az előjegyzést, s annak beérkezésekor a vevőt értesíti; *b)* diszpécserszolgálat, amely nyilvántartja a bolthálózatban található készleteket, s a vevő kívánságára megmondja, hogy a keresett árut melyik boltban vásárolhatja meg; *c)* tanácsadó szolgálat pl. lakberendezési, lakástextil, ruhavarrás, stb. kérdésekben; *d)* a vásárolt áruk házhozszállítását, esetleg a lakásban történő felszerelését, üzembeállítását biztosító szervezet; *e)* szállodahálózattal rendelkező vállalatnál a központi szobanyilvántartás megszervezése; *f)* a vendégek részére sokrétű idegenforgalmi és kényelmi szolgáltatás elvégzése.

vezetés *(gazdasági)*: a szervezet *(→vállalat, →szövetkezet,* gazdasági ágazat stb. *→népgazdaság)* feladatait meghatározó, a kollektíva kezdeményezését ösztönző és fejlődését elősegítő, a termelőerők szervezését és hatékony hasznosítását megvalósító tevékenység. →*Szocializmus*ban a ~ országosan, népgazdasági méretekben, összefüggő, tudatosan összehangolt és tudományosan megalapozott. – A ~ feladatai magukban foglalják 1. az adott szervezet képviseletét és kapcsolódását a fölé-, mellé- és alárendelt szervekhez; 2. a szervezet működésének elvi, személyi, anyagi és munkafeltételeinek biztosítását; 3. a szervezet feladatainak megfogalmazását, rendszerezését és megismertetését a dolgozókkal; 4. a feladatok végrehajtását elősegítő optimális folyamatok szervezését; 5. a folyamatok lebonyolítása szempontjából legalkalmasabb szervezeti felépítés – munkamegosztás – kialakítását; 6. a szervezeti felépítésen belül a szervezet működésének szabályozását; 7. a szervezet eredményeinek számbavételét, ellenőrzését, elemzését, az információs rendszer kialakítását; 8. az eredmények realizálását; 9. a szervezet folyamatos fejlesztését. – A ~ funkciói a ~i feladatok végrehajtására irányuló tevé-

kenységek folyamatos gyakorlását jelentik. Ilyenek: 1. tájékozódás: a szervezet összes tényezőjének adatairól és a bekövetkezett változásokról; 2. tervezés: programok, tervek készítése; a működési folyamatok tervezése; 3. szervezés: a napi problémák, feladatok rendszerezése, szabályozott megoldása; 4. döntés: a legkedvezőbb megoldási változat kijelölése, a következmények felmérése; az ellenőrzés meghatározása; 5. utasítás; a döntéssel megalapozott tevékenység végrehajtatása; 6. összehangolás: célok, feladatok szerint megosztott emberi tevékenységek tervezésének, lebonyolításának tartalmilag és időben célszerű összekapcsolása; 7. áttekintés; adatok, események rendszerezett nyilvántartása és felhasználása; 8. ellenőrzés: az előirányzott eredmények tényleges megvalósulásának számbavétele; 9. minősítés: a beosztottaknak, az alárendelt szerveknek – és vezetőiknek – objektív, folyamatos, rendszeres értékelése. →*vezetési formák;* →*vezetési szintek*

vezetés a szövetkezetben: a →*szövetkezet* belső életének és gazdálkodásának irányítása, amely magában foglalja a kollektív és az egyszemélyi vezetési tevékenységet. Ez a vezetési kettősség függvénye a szövetkezet kettős természetének. A kétfajta vezetés kölcsönösen feltételezi egymást, s egységük eredménye a szövetkezet sajátos vezetési rendszere. Alapvonásai a következők: 1. A szövetkezetben elsődleges a kollektív (testületi) vezetés. A legfőbb vezető szerv – a →*közgyűlés* –, amely a tagok összességéből áll. A →*szövetkezeti vezetőség* a szövetkezet általános hatáskörű operatív irányító testületi szerve. A →*szövetkezeti ellenőrző bizottság*nak mint szövetkezeti testületi vezető szervnek a tevékenysége révén a demokratikus önkormányzatnak az a fontos eleme valósul meg, amely a szövetkezeti tagság tulajdonosi minőségéből fakad: a szövetkezet szervei működésének és a gazdálkodásnak rendszeres ellenőrzése. A vezetés egyes feladatainak ellátásában más →*szövetkezeti bizottságok* is részt vesznek. 2. A vállalati gazdálkodás megszervezése folyamatos operatív munkát is igényel, ezért a szövetkezet vezetésének szerves része az egyszemélyi vezetés is, amelyet a tisztségviselők és az üzemi vezetők gyakorolnak.

vezetési formák: a →*vezetés* megvalósulásának miként je, aszerint, hogy a vezetési tevékenységben adminisztratív vagy gazdasági eszközök dominálnak. Elvileg megkülönböztetünk: közvetlen (adminisztratív) eszközökkel és közvetett (gazdasági) eszközökkel megvalósított vezetést. Tisztán azonban egyik forma sem fordul elő a gyakorlatban. A ~ közül az lesz a jellemző és meghatározó, amelynek a vonásai határozottabbak. A közvetlen vezetési forma döntő mértékben a feladatok direkt módon való kiadását érvényesíti inkább, amikor is viszonylag széles tere van a kötelező utasításoknak. A közvetett vezetési forma az utasításokat gazdasági ösztönzőkkel támasztja alá, vagy az utasítások kötelező jellegének kidomborítása helyett az →*anyagi érdekeltség*re apellál.

vezetési szintek: a →*vállalat*ok és egyéb szervezetek →*vezetés*ének hatáskörök és felelősség szerinti megosztása útján kapott vezetői csoportok lépcső-

foka, rangsora. A vállalatok vezetésében általában három: felső, középső és alsó ~et szoktak megkülönböztetni. Befolyással vannak a ~re – az objektív feltételek (döntések bonyolultsága, a várható hatások gazdasági jelentősége stb.) mellett – olyan szubjektív feltételek is, mint pl. a vezetők és a beosztottak képességei, munkához való viszonyuk, anyagi és erkölcsi érdekeltségük stb. E szubjektív feltételek azonos körülmények között jelentősen megváltoztatják a ~ szokásos formáját, s jó esetben a vezetés kevesebb lépcsőfokát, rossz esetben viszont egy-egy felesleges vezetési szintet alakíthatnak ki.

vezetésszervezés: a vállalati →*szervezés* egyik fő eleme, az a folyamatos, célszerű és tervszerű szabályozó tevékenység, amely a vállalat működési és szervezeti rendszerével együtt – ill. ezzel összhangban – a vezetési funkciók és feladatok rendszerének, a vezetési munkafolyamatoknak, a vezetők egy-egy csoportja vagy egy-egy vezető munkájának a megszervezésére irányul. Elemei: *a)* a vezetői szervezet létrehozása és állandó fejlesztése; *b)* a vezetési (és igazgatási vagyis nem-termelő) tevékenységek meghatározása, elhatárolása és összhangjának biztosítása; *c)* a vállalati adatfeldolgozás és információáramlás rendszerének és módjának meghatározása; *d)* működési szabályzatok kidolgozása; *e)* a vállalati szervezés koordinálása és ellenőrzése. – A vezetési módszerek fejlődése a direkt vezetéstől az indirekt vezetés felé tart. Ennek a vezetési módszernek növekszik az igénye a rendszeres és hatékony ~sel szemben. Az indirekt vezetés – a ~ céljára felhasználható – alapvető eszközei: a vállalati tervezési rendszer, az érdekeltségi rendszer és a szervezési rendszer. →*vezetés;* →*vezetési formák;* →*vezetési szintek;* →*termelésszervezés;* →*munkaszervezés*

védőár: →*alsó-felső árhatár*

védővám: →*vám*

végtermék: 1. Népgazdasági szinten →*társadalmi végtermék.* 2. Vállalati szinten általában →*késztermék.*

vétójog: az adott munkahelyen működő legfelsőbb szakszervezeti választott szerv kifogásolási joga. A vállalati szakszervezeti tanács (bizottság) élhet vele, ha a vállalati intézkedés munkaviszonyra vonatkozó szabályt (pl. törvényt, rendeletet, kollektív szerződést, munkavédelmi szabályzatot) vagy a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot sért. A kifogásolt intézkedést az arra jogosított szerv döntéséig nem lehet végrehajtani. A vétót az intézkedést hozó gazdasági vezetőnél kell bejelenteni. Ha a kifogással a vállalat egyetért, intézkedik a törvénysértő állapot megszüntetéséről, illetőleg a szocialista bánásmódot sértő intézkedés visszavonásáról. Ha nem ért egyet a kifogással, köteles azt véleményével ellátva három napon belül döntésre felterjeszteni, és véleménye másolatát egyidejűleg a szakszervezeti tanácsnak (szb-nek) megküldeni. A kifogást a vállalat felügyeleti szerve és a szakszervezeti tanács (bizottság) felettes szerve együttesen bírálja el, ha a kifogásolt intézkedés a vállalat egész kollektíváját, illetőleg a dolgozók nagyobb csoportját érinti. Ha a kifogás egyedi ügyben történt, azt a munkaügyi bíróság dönti el.

világgazdaság: azoknak, az elsősorban gazdasági jellegű kapcsolatoknak

az összessége, amelyek révén a világ országainak nemzetgazdaságai, a nemzetközi →*munkamegosztás*on keresztül bekapcsolódnak a nemzetközi gazdasági életbe. A ~ fogalma tágabb, mint a →*világpiacé*, mert míg a világpiac csak a kereskedelmi kapcsolatokat foglalja magába, addig a ~ az összes gazdasági kapcsolat gyűjtőfogalma. – Korunkban létezik tőkés ~ és szocialista ~. A két ~ közötti együttműködés, ill. verseny elsőrendű jelentőségű a békés egymás mellett élés elvének a megvalósításában.

világpiac: a →*világgazdaság* része, a nemzeti →*piac*ok összessége. Annak eredményeképpen alakult ki, hogy a tőkés termelési mód térhódítása idején a nemzetközi →*munkamegosztás* kiszélesedése miatt az önálló országok egymás között rendszeres áruforgalmat bonyolítottak le, és ilyen módon állandó piaci és pénzügyi kapcsolatok bontakoztak ki közöttük. Az egységes tőkés ~ az első, de különösen a második világháború után felbomlott, mivel létrejött a szocialista →*világrendszer* és vele együtt hamarosan kifejlődött az egyenjogú és szuverén szocialista országok kölcsönös előnyökön alapuló →*külkereskedelme*, külön ~a. Emellett a szocialista és a kapitalista országok kereskedelmi kapcsolatai ugyancsak bővülnek és a békés egymás mellett élés döntő feltételét alkotják.

világpiaci ár: a nemzetközi kereskedelemben *(→külkereskedelem)* a fő árupiacokon kialakult →*ár*, amelyen a termékek jelentős része a szokásos kereskedelmi feltételek mellett cserélődik. A ~ általában a tőkés →*világpiac* árait jelenti, mivel a világkereskedelem döntő hányadát a tőkésországok bonyolítják le. A ~ kifejezi a termék korszerűségét, műszaki színvonalát, termelési feltételeit, az adott időpontban a legmagasabb színvonalat. – A szocialista országok egymás közötti kereskedelmükben a tőkés ~akat veszik alapul. Azoknak az országoknak a gazdaságában, ahol a külkereskedelem fontos szerepet játszik, a hatékony gazdaságfejlesztéshez, a helyes vállalati döntésekhez lényeges követelmény, hogy a belföldi →*árrendszer* figyelembe vegye a világpiaci árarányokat is. Hazánkban közvetlen kapcsolat van a belföldi és a világpiaci, ill. a konkrét külkereskedelmi árak között: a vállalatok exportjukért a →*külkereskedelmi árszorzóval* átszámított →*devizaár*at kapják, az importért ugyanezt fizetik, s az így kialakított árat az ún. →*pénzügyi hidak* rendszere egészíti ki (exportban az →*állami visszatérítés*, importban a →*vám*, az →*importár-kiegészítés*, →*importforgalmi adó*).

világrendszer: azonos társadalmi berendezésű országok csoportja. Kialakulásáról akkor beszélhetünk, amikor a gépesített nagyipar elterjedésével a népek között tartós kapcsolatok, kölcsönhatások fejlődnek ki. Ilyen értelemben a ~ fogalmának használata csak a szabadversenyes kapitalizmus térhódítása óta indokolt. Korunk fő jellegzetessége, hogy a kapitalista ~ mellett létezik a szocialista ~ és döntő befolyást gyakorol az emberiség fejlődésének menetére. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban létrejött a világ első szocializmust építő állama, majd a második világháború után kialakult a szocialista ~, amihez napjainkban a következő

tizennégy ország tartozik: Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Kína, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság,. Kuba, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia, a Szovjetunió és a Vietnami Demokratikus Köztársaság. A szocialista ~ országai az elmúlt évtizedekben mind gazdaságilag, mind politikailag annyira megerősödtek, hogy a nemzetközi erőviszonyok jelentős mértékben megváltoztak a szocializmus, a béke és a haladás erőinek javára.

voluntarizmus a gazdaságpolitikában: önkényes és megalapozatlan gazdasági intézkedés, amely vagy nem illik bele a kidolgozott →*gazdaságpolitikai koncepció*ba, az összehangolt →*népgazdasági terv*ek rendszerébe, vagy az alkalmazott eszközök és szabályozók nem felelnek meg az intézkedés, s az abban foglalt célok hatékony megvalósításának. Egy kiragadott intézkedésről többnyire rendkívül nehéz eldönteni azt, hogy az voluntarista-e vagy sem. Ilyenkor az illető intézkedésnek a gazdasági összefüggések sokoldalú szövevényébe való visszahelyezése, illetve esetenként a politikai szempontok mérlegelése adhat támpontot az intézkedés önkényes és szubjektív voltának megállapítására.

Z

zárszámadás: a →*szövetkezetek* eszközeinek és forrásainak, vagyoni helyzetének év végi összefoglalása, és a bruttó jövedelem felosztását elvégző tevékenység, ill. ennek okirata. A ~ évenként összefoglaló értékelést ad a gazdálkodás eredményeiről és hiányosságairól. A ~t a →*közgyűlés* hagyja jóvá, amit megelőz a →*szövetkezeti ellenőrző (felügyelő) bizottság* jelentése.

zárt gazdaság: →*külkereskedelem*

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
A KÖTÉSTERV SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ MÓZES TIBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ SZÉKFFY GYULA
A SZEDÉST 1976. V. 19-ÉN KEZDTÉK MEG
MEGJELENT 1976. X. 30-ÁN, 50 000 PÉLDÁNYBAN
TERJEDELME 17 (A/5) ÍV

76.1559 ATHENAEUM NYOMDA, BUDAPEST
ROTÁCIÓS MAGASNYOMÁS
FELELŐS VEZETŐ: SOPRONI BÉLA VEZÉRIGAZGATÓ